B 3812

DERBY GRÓFSÁG TELEPÜLÉSEI, BIRTOKSZERKEZETE, TÁRSADALMA ÉS POLITIKAI INTÉZMÉNYEI A XIV. SZÁZAD VÉGÉN ÉS A XV. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN

Doktori (PhD) értekezés

Témavezető: Dr. Engel Pál akadémikus

Készítette: Szántó Richárd

SZEGED

Szeged

2001

Előszó

Dolgozatom nyolc év munkájának eredményét tartalmazza. A Szegedi Tudományegyetem oktatójaként háromszor kaptam lehetőséget arra, hogy Angliában forrásokat és szakirodalmat gyűjtsek, kétszer a Hulli egyetemen, és egy alkalommal az angol állami levéltárban a Public Record Officeben. A hazai könyvtárak közül az OSZK, MTA és a Szegedi Tudományegyetem könyvtára nyújtotta a legtöbb segítséget. Külön említést érdemel a nemzetközi könyvtárközi kölcsönzés, amely révén számtalan forrást és tanulmányt kaptam meg. Ezúton fejezem ki hálámat minden könyvtárosnak, hogy munkámat segítette, külön köszönetet mondok Dr. Ötvös Péternének, aki könyvtárközi kölcsönzéseimet koordinálta.

A dolgozatom elkészítéséhez nyújtott segítségért köszönettel tartozok Dr. Engel Pál akadémikusnak, aki témavezetőként szakmai és módszertani tanácsaival támogatott, Dr. Andrew Aytonnek a Hulli egyetem oktatójának, Dr. Zimonyi Istvánnak a Középkori Egyetemes Történeti Tanszék vezetőjének, aki teljes támogatásáról biztosított. A szegedi középkortudományi doktori iskola egykori hallgatójaként köszönetet mondok tanáraimnak, Dr. Kristó Gyula akadémikusnak és Makk Ferenc professzor úrnak. Köszönetemet fejezem ki minden kedves munkatársamnak, akik munkám elkészítésében támogattak.

TARTALOMJEGYZÉK

BEVEZETÉS 11

ELSŐ RÉSZ: DERBYSHIRE TÉRKÉPE, KÖZIGAZGATÁSA, TELEPÜLÉS- ÉS BIRTOKSZERKEZETE 18

I. FEJEZET: DERBY GRÓFSÁG KÖZIGAZGATÁSA ÉS TELEPÜLÉSEI 19

A. DERBY GRÓFSÁG TERÜLETI ÉS KÖZIGAZGATÁSI FELOSZTÁSA 19
1. A járás (hundred, wapentake) *20*
a) A járás közigazgatási egységei 23
(1) A község (*township*) 23
(2) A borough 24
2. A területi közigazgatás joghatósága alól kiemelt területek (liberty, forest) *26*
a) A liberty 27
b) Az erdő 27
B. A GRÓFSÁG EGYHÁZI TERÜLETI BEOSZTÁSA 29
a) A decanatus 30
(1) Az egyházközség (*parish*) 30
(a) A parish szerkezeti felépítése 34
b) Egyházközségeken kívüli terület (extra parochiális terület) 34
C. DERBY GRÓFSÁG TELEPÜLÉSTÍPUSAI 35
1. A községet alkotó települések, a falu, a hamlet és a tanya *35*
2. A borough *38*
3. A vár *39*
4. A kolostor *41*

II. FEJEZET: DERBY GRÓFSÁG BIRTOKSZERKEZETE 43

A. A DOMESDAY SURVEY KORABELI BIRTOKRENDSZER 43
1. A hűbérbirtokokat alkotó birtokrészek *49*
2. A Domesday Survey-n alapuló birtoktérkép szerkesztésének módszertani problémái *52*
3. Derbyshire birtoktérképe és birtokszerkezete a Domesday Book alapján *60*
B. BIRTOKTÍPUSOK ANGLIÁBAN A VIRÁGZÓ KÖZÉPKORBAN 62
1. A szabad birtokok (free tenure, liberum tenementum) *63*
2. A free socage *64*
3. A gavelkind *67*
4. A frankalmoin *67*
5. Az ancient demesne *68*
6. A borough földjére vonatkozó jogok *70*
C. DERBY GRÓFSÁG BIRTOKSZERKEZETE ÖSSZEÍRÁSOK ALAPJÁN 72
1. Derby grófság birtokszerkezetére vonatkozó adatok az 1284-86. évi összeírásban *72*
2. Derby grófság birtokszerkezetére vonatkozó adatok az 1302-1303. évi összeírásban *74*
3. Derbyshire az 1316. évi összeírás alapján *75*
4. Derby grófság birtokszerkezete az 1346. évi összeírás adatai alapján *77*
5. Derby grófság birtokszerkezete az 1428. évi összeírás alapján *78*
6. Derby grófság birtokállománya az 1431. évi összeírás alapján *79*
a) Uradalmak az 1431. évi összeírásban 80
(1) Uradalmak jövedelmezősége 80
(2) Az uradalom és a község (*villa*) kapcsolata 81
b) Feudumok 82
(1) Feudumok szerkezete és alkotóelemei 83
(a) Uradalmakból álló feudumok 83
(b) A nem uradalom alapú feudumok 85
(2) A feudumok jövedelmezősége 86
c) A liberum tenementum 87
d) A socagium 89

D. AZ URADALOM FELÉPÍTÉSE ... 90
1. A közföldek (common fields) ... *91*
2. Az irtásföld ... *93*
3. A kaszáló, a legelő és a puszta ... *94*
4. A puszta és az inter-common ... *95*
5. Uradalmi és jobbágyi földek mérete ... *96*
6. Az uradalomban fekvő földek jogállása ... *98*
7. Az uradalom birtokállományának átalakulása a kései középkorban, a copyhold birtoklás kialakulása ... *100*
E. A HONOROK SZERKEZETI FELÉPÍTÉSE ... 106
F. A LANCASTER HERCEGSÉG, HONOROK ÉS BÁRÓSÁGOK DERBY GRÓFSÁGBAN ... 107
1. A Lancaster hercegség birtokai ... *108*
a) Lancaster birtokok az 1316. évi összeírás szerint ... 108
b) A Tutbury honor az 1330. évi összeírás alapján ... 108
c) A Lancaster hercegség Derby grófságban fekvő birtokai az 1401-2. évi összeírásban ... 109
d) A Tutbury honor az 1425. évi összeírás alapján ... 110
2. A Peverel honor ... *111*
3. Kisebb honor részek ... *112*
4. A bárósági Angliában ... *113*
5. A bárósági birtokai Derby grófságban ... *115*
a) A Deincourt bárósági ... 115
b) Hubert fitz Ralf bárósága ... 116
G. VÁLTOZÁSOK A BIRTOKRENDSZERBEN A XIV-XV. SZÁZADI ANGLIÁBAN ... 117
1. A régi birtoktípusok átalakulása ... *117*
a) A lovagi birtokok átalakulása ... 117
b) A szolgálói birtokok átalakulása ... 117
c) Hűbéri szolgálatokkal nem terhelt birtoktípus: a socage ... 120
2. A bastard feudalizmus hatása a birtokrendszerre ... *121*
H. DERBYSHIRE XIV-XV. SZÁZADI BIRTOKSZERKEZETÉNEK ÖSSZESÍTÉSE ... 125

MÁSODIK RÉSZ: A GRÓFSÁGI TÁRSADALOM ... 134

I. FEJEZET : DERBY GRÓFSÁG DEMOGRÁFIAI VISZONYAI ... 135

II. FEJEZET: A TÁRSADALOM SZERKEZETE ... 137

A. A TÁRSADALOM FELOSZTÁSA ... 137
1. A jogi státuszon alapuló társadalom felosztás ... *137*
2. A földbirtoklás jogállásán alapuló társadalmi kategóriarendszer ... *140*
a) A szabad birtokosok (freeholder) csoportosítása ... 140
b) A földesurak körének meghatározása ... 142
c) Hűbéri és nem hűbéri csoportok ... 145
(1) A hűbéri kötelékektől mentes csoportok ... 145
(2) A hűbéri kötelékrendszer ... 148
(a) A hűbéri kötelékrendszer elemei ... 149
(i) A hűbéri kapcsolat dologi oldala ... 149
(ii) A hűbéri kapcsolat személyi oldala ... 152
3. Összegzés: A társadalom felosztásának módjai ... *157*
B. A KÉSŐKÖZÉPKORI TÁRSADALOM HIERARCHIÁJA ... 159
1. A későközépkori társadalmi rangsor kialakulása ... *159*
a) A társadalmi hierarchia a királyi kormányzat és az adminisztráció forrásai alapján ... 160
(1) Az adók és adóösszeírások ... 160
(a) Az 1379. évi poll tax ... 161
(b) Az 1431. évi összeírás ... 163
(c) Az 1436. évi jövedelemadó ... 165
(2) A sumptuary law ... 169
b) A rendi fejlődéssel kialakuló társadalmi hierarchia ... 172
(1) A földbirtokosok ... 172
(a) A nemesség ... 172
(i) Noble, nobility ... 173
(ii) Gentry, gentlefolk ... 174
(a) A lovagság ... 177

(i) A lovagi csoport meghatározása ... 177
(ii) A lovagi társadalmi csoport felső határa: a lovagi elit ... 177
(iii) A lovagság középső csoportja ... 179
(iv) A lovagság alsó csoportja, a lovagok és a squireök közötti határvonal ... 180
(v) A lovagság társadalmi és politikai szerepvállalása ... 182
(b) Esquire ... 184
(c) A gentleman csoport ... 187
(i) A gentleman csoport felső határa ... 188
(ii) A gentleman csoport alsó határa ... 190
(iii) A gentleman csoport társadalmi forrása. A gentelman cím elvesztése ... 192
(iv) A gentleman társadalmi és intézményi szerepvállalása ... 194
(b) A freeholderek ... 196
(2) A földművesek ... 198
(a) A jobbágyság és megszűnése, a bérlői rendszer kialakulása ... 199
(i) A jobbágyi terhek ... 199
(ii) A jobbágyság megszűnése, a bérlői rendszer kialakulása ... 206
(a) A jobbágyi státusz megszűnése ... 210
(b) A paraszti társadalom hierarchiája a XV. században ... 216
(i) A yeoman ... 216
(a) A yeoman csoport felső határa, bejutás a nemességbe ... 218
(b) A yeoman középső és alsó csoportjai ... 221
(c) A yeoman társadalmi és politikai szerepvállalása ... 223
(ii) A husbandman ... 224
(iii) Szegényparasztság, bérmunkások, falusi mesterek, szolgák ... 227
(3) A városok ... 232
(a) A városi társadalom ... 234
(b) A városi társadalom szerveződése ... 237
(c) Derby grófság városai ... 242
(i) Chesterfield ... 243
(ii) Derby borough ... 247

HARMADIK RÉSZ: POLITIKAI INTÉZMÉNYEK ... 254

I. FEJEZET: HATALMI ÉS FÜGGÉSI VISZONYOK ... 255

A. KIRÁLYI HATALOM A GRÓFSÁGOKBAN ... 256
1. A királyi hatalom érvényesítésének közvetlen eszközei ... *256*
2. A királyi hatalomérvényesítés közvetett eszközei ... *257*
B. A FRANKPLEDGE ÉS A TITHING RENDSZER ... 259

II. FEJEZET: INTÉZMÉNYRENDSZER ... 266

A. TERÜLETI IGAZGATÁS ÉS IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁS, A HELYI BÍRÓSÁGOK (LOCAL COURTS) ... 266
1. Az uradalom ... *268*
a) Az uradalmi bíróságok ... 268
b) Az uradalom irányítása ... 273
2. A község (vill, township) ... *276*
3. A hundred ... *277*
4. A sheriff's tourn ... *280*
5. A grófság ... *283*
a) A grófsági bíróság (county court) ... 285
b) A sheriff ... 287
c) A sheriff hivatalának betöltése ... 289
d) A sheriff hivatalnokai, a grófsági adminisztráció ... 292
6. A coroner és bírósága ... *294*
7. Escheator ... *298*
8. A kiváltságos területek bíróságai (franchise court) ... *300*
a) A királyi erdők (forest) ... 301
b) Az erdei és grófsági adminisztráció ... 303
9. A földbirtokosok igazságszolgáltatási kiváltságai és kiváltságos területei ... *304*
a) Court leet ... 304
10. A borough ... *308*
B. A KÖZJOG (COMMON LAW) ALAPJÁN MŰKÖDŐ KIRÁLYI BÍRÓSÁGOK ... 311
1. Utazó bírák (itinerant justices) ... *313*

a) A General Eyre 314
b) Commission Oyer and Terminer, Trialbaston, Gaol Delivery 316
c) Commission of Assize 317
2. Justices of the Peace 318
a) A Justices of the Peace általános jelentőségének kialakulása 319
3. A parlamenti képviselet 328
a) Derby grófság parlamenti képviselete 334
b) Derby borough parlamenti képviselete 342

ÖSSZEGZÉS 347

FELHASZNÁLT IRODALOM: 358

RÖVIDÍTÉSEK 367

ANGLIA URALKODÓI A NORMANN HÓDÍTÁSTÓL AZ ÚJKOR KEZDETÉIG: 368

MELLÉKLETEK

I. táblázat: Községek és parochiák Sanderson 1836. évi térképe alapján 1

II. táblázat: Derbyshire birtokszerkezete a Domesday Book alapján 11

III. táblázat: Feudumok az 1284-86. évi összeírás alapján 33

IV. táblázat: Feudumok az 1302. évi összeírás alapján 39

V. táblázat: Az 1316. évi összeírás (Nomina Villarum) 45

VI. táblázat: Feudumok az 1346. évi összeírásban 47

VII. táblázat: Az 1428. évi összeírásban lévő feudumok 53

VIII. táblázat: Derbyshire birtokszerkezete az 1431. évi összeírás alapján 56

IX. táblázat: A Tutbury honor falvai az 1330. évi összeírás alapján 62

X. táblázat: A Lancaster hercegség birtokai az 1401-2. évi összeírás alapján Derbyshireben 65

XI. táblázat: A Tutbury honor feudumai és hűbéresei Derbyshireben 67

XII. táblázat: A Peverel honor feudumai Derbyshireben 72

XIII. táblázat: Chester honorjának feudumai Derbyshireben
Lancaster honor birtokai Derbyshireben
Hugo de Wak Brun-i honorjának részei Derbyshireben
William Percy honorjának részei Derbyshireben
Sallow honorjának részei Derbyshireben
Tickill honor 78

XIV. táblázat: Oliver de Aincourt Derbyshireben lévő birtokai 81

XV. táblázat: Hubert fitz Ralf báróságának lovagi feudumai Derbyshireben 82

XVI. táblázat: A Calendar of Inquisition of Post Mortem Rolls Derbyshirere vonatkozó adatai 83
Jegyzetek 97

XVII. táblázat: Derbyshire birtokállományára vonatkozó adatok a Descriptive Catalogue of Derbyshire Chareters regesztái alapján 100
Jegyzetek 138

XVIII. táblázat: A Peak Forest területén lévő községek 147

XIX. táblázat: Derbyshire birtokszerkezete a XIV. és a XV. században 148

XX. táblázat : Derbyshire földbirtokosai a XIV. és a XV. században 169
XXI. táblázat: Derbyshire egyházközségei a Valor Ecclesiasticus alapján 178
XXII. tábálzat: Manorral rendelkező és nem rendelkező gentlemanek és
és armigerek 184
XXIII. táblázat: Derbyshire birtokostársadalma az 1431. évi összeírás adatai
alapján 187
Táblázatok elkészítéséhez felhasznált irodalom 214
Táblázatokban olvasható rövidítések jegyzéke 218

Térképvázlatok:

I. térképvázlat:

Derby grófság járásainak, egyházközségeinek és községeinek térképe

II. térképvázlat:

Derby grófság birtokszerkezete a Domesday Book alapján

III. térképvázlat:

A királynak hűbérsegélyt fizető birtokosok birtokainak térképe az 1302. évi felmérés szerint

IV. térképvázlat:

Derby grófság járásainak urai az 1316. évi összeírás alapján

V. térképvázlat:

A hűbéresek birtokai az 1316. évi összeírás szerint

VI. térképvázlat:

A királynak hűbérsegélyt fizető birtokosok birtokai az 1346. évi összeírás alapján

VII. térképvázlat:

A királynak hűbérsegélyt fizető birtokosok birtokai az 1428. évi összeírás szerint

VIII. térképvázlat:

A királynak hűbérsegélyt fizető birtokosok birtokai az 1431. évi összeírás alapján

IX. térképvázlat:

A honorok báróságok és erdőterületek birtokosai Derby grófságban a XIV-XV. században

X. térképvázlat:

Derby grófság birtokrendszerének áttekintő térképe a XIV. század végén, és a XV. században

Bevezetés

A témaválasztást meghatározó problémakör, kutatási cél

A hazai középkortudományban kevés olyan kutatás folyt, amely során egy távoli ország kisebb területi egységével éveken keresztül foglalkozott volna valaki. Ennek okai között szerepel a kiutazási lehetőségek korlátozott volta, a források és a speciális szakirodalom beszerzésének nehézségei. Ezen kívül természetes módon merülhet fel mindenkiben az a gondolat, hogy ilyen hátrányokkal indulva képes-e egy kutató valamilyen érdemleges eredményt létrehozni. Ezek az okok, és az, hogy Magyarország történetének kutatása természetes módon élvez előnyt más országokkal szemben, a fiatal kutatók többségét arra késztette, hogy olyan témát válasszanak, amely a magyar középkor egy részterületét öleli fel. Ennek következményeként más országok középkori történetéről esetenként általános megállapításokat tartalmazó, néha felületes művek jelentek meg a hazai könyvkiadásban.

Mindezek ellenére a hazai történettudományban, és azon belül a középkortudományban határozott érdeklődés mutatkozott idegen országok története iránt, amelynek oka az volt, hogy a kutatók összemérjék Magyarország fejlődését más országok fejlődési tendenciáival. Az összehasonlító vizsgálatok sok esetben kétséges eredményeket hozhatnak, ha nincsenek alapos és részletes ismeretek az egyes országok fejlődési mintáiról, ha tisztázatlan két vagy több ország forrásainak és szakirodalmának terminológiája. Ilyen kutatás első lépéseként célszerű részleteiben külön-külön megérteni egyes országok történeti irodalmának és forrásainak terminológiáját, ami után sor kerülhet az összehasonlító vizsgálatokra. Abban az esetben, ha ez az előzetes kutatás nem valósul meg, az eredmények félrevezetőek lehetnek.

Munkám kezdetén úgy véltem, hogy egy-egy ország fejlődési folyamatai, társadalmának szerkezete, politikai rendszere megismerhető az adott ország mérvadó szakirodalmából, és az így szerzett tudás elegendő összehasonlító vizsgálatok megkezdéséhez. Az angol történelemmel való ismerkedésem alatt azonban kiderült, hogy ez nem így van, ugyanis minél többet olvastam, annál több ismeretlen kifejezés került elő, amelyek megértése

még több tájékozódást igényelt. Ennek oka, hogy egy angol kutató, ha tanulmányt ír Anglia történelmének egy részterületéről, akkor feltételezi, hogy olvasói rendelkeznek háttérismeretekkel és bizonyos tájékozottsággal, ezért nem ismerteti az összes általa használt szakkifejezést. Egy külföldi olvasó számára azonban minden szakkifejezés értelmét ismertetni kellene, hogy megértse azt, amit olvas. Ez fordítva is fennáll, ugyanis egy hazai kutató sem értelmezi tanulmányaiban az általa leírt összes szakkifejezést. Erre nincs is szükség, hiszen a hazai olvasók magyarázat nélkül is ismerik a *comes*, *comitatus*, *jobbágy*, *megye*, *ispán* és egyéb kifejezések értelmét. Ám egy külföldi kutató számára ezek a szavak értelmetlenek, megértésükhöz újabb tanulmányokat kell elolvasni, amelyekben a hazai terminológia újabb speciális elemei bukkannak elő. A külföldi olvasó, ha képtelen megbirkózni ezekkel a nehézségekkel, akkor hiába olvas el egy magyar középkorról szóló tanulmányt, egyszerűen nem érti, hogy mit is olvas. Tulajdonképpen ezekkel a problémákkal találkoztam, amikor Anglia történetével ismerkedtem.

A leírtakról Engel Pál professzor úrnak hasonló véleménye volt, és bíztatása döntő módon befolyásolt abban, hogy olyan témát válasszak, amely lehetőséget ad a problémakör legalább részleges megoldására. Ennek az elképzelésnek megvalósításához egy térben és időben lehatárolható, disszertáció keretén belül feldolgozható kutatási terület kijelölésére volt szükség. Erre a célra egy angol grófság történelmének néhány évtizedes szakasza látszott alkalmasnak. Fontos szempont volt a témaválasztásban az is, hogy olyan dolgozat megírása váljon lehetségessé, amelynek segítségével a hazai kutatók bepillantást nyerhetnek egy későközépkori angol grófság példáján keresztül Anglia szerkezeti felépítésébe, megismerhetik és megérthetik az angol források és szakirodalom terminológiájának egy részét. Erre a célra Derby grófság alkalmas.

A munkám folyamán felmerülő kérdések és észrevételek egyike a témaválasztásra vonatkozott, és arra kérdezett rá, hogy születtek-e grófságokat leíró művek az angol történettudományban, mert ha igen, akkor tulajdonképpen közülük néhányat elolvasva lehetséges tájékozódni a középkori angol grófságok szerkezetéről. A kérdés első részére természetesen igen a válasz, hiszen az angol kutatás eredményei közé tartozik a grófságok történetének, vagy valamely részproblémájuknak megírása. A kérdés második részére, vagyis arra, hogy ilyen tanulmányok megismerésével lehetséges reális és pontos képet alkotni egy angol grófságról, csak akkor lehet igenlő a válasz, ha egy olyan olvasó kezébe kerül az adott

mű, aki alapos tájékozottsággal és előismeretekkel rendelkezik Anglia történelméről, ismeri a források és a szakirodalom terminológiáját. Világossá vált számomra, hogy nem olyan módon kell dolgoznom, ahogyan az angol kutatók írják meg egy-egy grófság történetét, hanem úgy, hogy a munkám során előkerülő összes szakkifejezést előbb vagy utóbb részletesen ismertetnem kell. Eközben a vizsgált kérdések, az egyes összefüggések áttekinthetetlenségig bonyolódtak, azonban a kutatás egyes szakaszainak végére egy-egy részterület lassanként világossá vált.

A témaválasztás fenti szempontjain kívül fontos volt a forrásokhoz és szakirodalomhoz való hozzájutás lehetősége, ezen kívül lényeges volt az is, hogy ne olyan grófság vizsgálatára kerüljön sor, amelynek történelmét már az angol kutatók lényegében feltárták.

Az említett szempontokat követve, és angol történészek, elsősorban Dr. Andrew Ayton javaslata alapján esett a választás Derby grófságra, amely szárazföldi és nem tengerparti, síkság, dombság, hegyek és erdők egyaránt fekszenek területén, átlagos méretű, és nem perifériкus helyzetű, Anglia középső részén helyezkedik el. Derby grófság történetére vonatkozó források jelentős részben kiadottak, viszonylag sok publikáció foglalkozott történelmének egy-egy részterületével.

A témaválasztás kapcsán érdemes megemlíteni a kutatott terület kronológiai határait, amelyek kijelölésénél szakmai megfontolásokon kívül gyakorlati szempontok is érvényesültek. A grófság történetének forrásokban gazdag korszakát kellett behatárolni. A XIV-XV. századi írásbeliség már volt annyira fejlett, hogy egy grófság területén is bőséges forrásanyagot hagyományozzon az utókorra. Az időbeni határokat túl tágan sem lehetett kijelölni, ugyanis ebben az esetben a rendelkezésre álló forrásanyag és a téma nagysága meghaladta volna egy dolgozat kereteit. Gyakorlati szempontokon kívül az alábbi szakmai okok befolyásolták a dolgozat időhatárainak meghúzását. A pestis és az 1381-es angol parasztfelkelés évtizedei fordulatot hoztak Anglia társadalomfejlődésében, ugyanis ezután a jobbágyság, és a parasztok életkereteit meghatározó középkorias struktúrák átalakultak. Ezek a változások nemcsak a földművesek életét alakították át, hanem az egész társadalom fejlődését is befolyásolták, emiatt a XIV. század vége alkalmasnak látszott kutatási határnak. A XV. század közepéig az angol társadalom belső békében élt, a politikai rendszer és intézmények megbízhatóan működtek, persze kisebb egyensúlyvesztés többször előfordult, de

a társadalom belső mozgásait a politikai rendszer és intézmények békés keretek között tudták tartani. A társadalmi és politikai struktúrák tragikus egyensúlyvesztése, amely az intézményrendszert is szétzilálta, a XV. század második felében következett be a rózsák háborúja idején, amelynek kezdete szintén alkalmasnak látszott a kutatási terület kronológiai határának. A fenti megfontolások alapján esett a választás Derby grófság történetének azon szakaszára, amely a XIV. század végétől a XV. század közepéig terjedt.

A kutatási területet tartalmilag az alábbiak szerint határoztam meg. Elsősorban a laikus társadalom vizsgálata volt a cél, egyházi témákról csak perifférikusan esett szó, amely azzal indokolható, hogy a grófság területén nem volt püspökség vagy jelentős kolostor, az egyházi birtokok is szerények, és a klérus nem játszott jelentős szerepet. Ezzel szemben a Lancaster hercegség kiterjedt birtokai és kapcsolatrendszere egyaránt hatott a grófság társadalmára, de a hercegség Derby grófságon kívüli vonatkozásait nem vizsgáltam. A kutatás fő iránya azokra a jelenségekre mutatott, amelyek a grófság határain belül estek, ennek ellenére bizonyos esetekben szükségét éreztem annak, hogy a grófság határain kívül pillantva az angol fejlődés általános folyamataira is kitérjek. Ilyen kitekintésre akkor volt szükség, ha egy jelenség a grófság határain belül nem volt értelmezhető, vagy ez félrevezető lett volna. Hasonlóképpen hasznosnak véltem a grófság határain kívülre tekinteni olyan esetekben, amikor célszerűnek látszott az összehasonlítás más grófságokkal, illetve Anglia egészével. Egyes jelenségek megértése érdekében a kutatási téma kronológiai határain is át kellett lépni. Más esetekben a források miatt léptem át a kijelölt korszakhatárt, amelyek felhasználása segített dolgozatom céljainak megvalósításában.

A dolgozat első nagyobb egysége Derbyshire település, közigazgatás és birtokszerkezete, amelyet térképeken ábrázoltam úgy, hogy XIV-XV. századi állapotokhoz közeli térképet szerkesztettem, amelyen megrajzolható volt a korabeli közigazgatás és birtokszerkezet.

A birtokrendszer felépítése kapcsán, a birtoklás módjait, birtoktípusokat és a birtokok méretét vizsgáltam. Kizárólag a XIV-XV. századi források alapján nem lehetett megérteni a grófság birtokrendszerét, emiatt kiindulási pontként feltétlenül szükséges volt megvizsgálni a Domesday Book kori állapotokat, ugyanis a XI. század végén kialakult birtokszerkezet alapelemei a XVI. századig szinte változatlanul fennmaradtak.

A második részben a grófság demográfiai viszonyait, társadalmának szerkezetét, belső kapcsolatrendszerét elemeztem.

A földbirtokosok és földművesek csoportjával részletesen, a városias települések lakóival kevésbé behatóan foglalkoztam, ugyanis a grófság területén nem volt igazán jelentős város. A grófság klerikus társadalmának tagjairól csak perifférikusan tettem említést, mert befolyásuk csekély volt grófság életében.

A harmadik részben Derbyshire intézményeit, politikai rendszerét, közigazgatási egységeit, bíróságainak hatáskörét vizsgáltam. Külön figyelmet fordítottam az uradalom intézményeire és működésére, az egyes tisztségek és tisztségviselők szerepének ismertetése. Részletesen elemeztem a választási rendszert, a politikai képviseletet, a királyi hatalom érvényesítésének eszközeit, és az egyes érdekcsoportok működését.

Források és módszerek

Derbyshire középkori térképének elkészítéséhez a következő forrásokat használtam fel. *Saxton Survey of England and Wales* 1583-as facsimile kiadása (Saxton 1974), az 1662-ben kiadott *Geographiae Blavianaeból* a megfelelő metszetek (Blaeu MDCLXII), Robert Morden 1695-ben kiadott térképe *Map of Derbyshire* kisebb pontatlanságai ellenére is hasznos forrás (Morden 1695), főként a községhatárok kijelölésénél bizonyult megbízhatónak a *Map of the County of Derby* (Greenwood 1825). A legértékesebb térképi forrásnak Sanderson *Map of the County of Derby*je bizonyult (Sanderson 1836). Bartholomew modern és megbízható térképsorozatából Derby grófság szelvényeit használtam fel (Bartholomew 1952).

A birtokrendszer vizsgálatakor, a térképek tartalommal való megtöltéséhez elsősorban összeírásokat alkalmaztam, a birtok– és adóösszeírások adatait táblázatok tartalmazzák. Az egyes összeírásokat tartalmazó kiadványok a *Feudal History of County of Derby* (Yeatman 1886), a Feudal Aids I. és VI. kötetei (Feudal Aids 1899, 1920). A térképek és táblázatok elkészítéséhez felhasznált további forrástípusok a *Calendar of Inquisition Post Mortem* sorozat megfelelő kötetei (CIPM), és az Isaac Herbert Jeayes által szerkesztett *Descriptive Catalogue of Derbyshire Charters*, amelyben a grófági okleveles anyag csaknem 2800 regesztája olvasható (DC 1906).

A birtokjog vizsgálatakor Bracton műve jelentett hathatós segítséget (*De legibus et consuetudinibus Angliae*) (Bracton II. 1968, III. 1977), valamint az *English Historical Documents* (EHD III. 1975), és a *Sources of English Constitutional History* forrásgyűjtemények megfelelő kötetei (SECH II. 1972), illetve Littleton XV. századi birtokjogról írott műve (*Littleton's Tenures*) (Littleton 1985).

A társadalom szerkezetének vizsgálatakor az említett forrásokat szintén felhasználtam, de már nem a birtokszerkezet szempontjai alapján, hanem a címek, rangok, függési viszonyok figyelembevételével. Az említett forrásokon kívül további források bevonására is szükség volt. Az 1379. évi fejadó listái, az 1431. évi összeírás és az 1436. évi jövedelemadó listái a társadalmi hierarchia elemzésében nyújtottak segítséget. A XIV. század végi XV. század eleji parlamenti határozatok, statútumok ugyancsak fontos forrásai a társadalom szerkezetével foglalkozó részeknek.

Az intézményrendszer vizsgálatakor az egyes intézmények működését, a hivatalok betöltését szabályozó rendeletek mellett, a központi adminisztráció iratai (*patent rolls*), és a különböző bíróságok munkája során fennmaradt iratanyagok is értékes forrásnak bizonyultak.

A dolgozat célja Derby grófság berendezkedésének ismertetése miatt a leíró módszert követtem, vagyis az egyes jelenségeket megpróbáltam részletesen ismertetni, az okokat elmagyarázni és az összefüggéseket megtalálni. Eközben gondot fordítottam arra, hogy a források és a szakirodalom terminológiáját ismertessem.

Dolgozatom első részében Derby grófság birtoktérképeinek szerkesztésekor Engel Pál módszerét követtem, vagyis az egyes birtokokat községhatáros térképen ábrázoltam.

A társadalom szerkezetének vizsgálatakor alkalmazott módszer lényege, hogy azt az értékrendet állítottam össze, amely alapján a későközépkori emberek meghatározták saját maguk és mások helyét társadalmuk rangsorában. A társadalmi-politikai presztízst meghatározó értékek megváltoztak a kései középkorban. A megváltozott értékrend tükröződött az adóösszeírásokban, a hivatalviselés szabályozásában és a parlamenti választójog bővítésében. Az adóösszeírások esetében alkalmazott módszer lényege, az volt, hogy mit jelölt meg az állam adóalapként, mi volt az, ami érdekelte a koronát, és adóztatásra alkalmasnak látszott. Például a különböző földalapú adók mellett fontos szerepet játszott az ingó javakra kivetett vagyonadó, de a XIV. század végétől a csatlósok, bérmunkások, napszámosok "munkavállalói" jövedelmeit megadóztató fejadók, és a XV. század elején

megjelenő jövedelemadók azt jelzik, hogy a koronát egyre jobban érdekelte alattvalói éves jövedelme. Az egyes vagyon, illetve jövedelemadók vagyon- és jövedelemarányos adórátái jelzik, hogy a korona a társadalmi rangsor meghatározásában egyre jobban figyelembe vette a jövedelem nagyságát. A hivatalviselést szabályozó törvények teljesen világosan határozták meg azokat a szempontokat, amelyek teljesítése esetén a hivatalokat betölthették a jelöltek. Minél magasabb hivatalt viselt valaki, annál szigorúbb feltételeknek kellett megfelelnie. A parlamenti választójogot szabályozó törvények ugyancsak rögzítették azt az értékrendet, amely alapján eldőlt, hogy ki és mekkora részt kap az ország ügyeinek intézéséből. A cím és a rang ugyancsak jelezte viselője társadalomban elfoglalt helyét. Tehát a birtokok, jövedelmek, címek és viselt hivatalok egymás mellé helyezése ugyancsak hasznos módszernek bizonyult a társadalmi és politikai rangsor elemzésénél.

ELSŐ RÉSZ: DERBY GRÓFSÁG KÖZIGAZGATÁSA, TELEPÜLÉSEI ÉS BIRTOKSZERKEZETE

I. FEJEZET: DERBY GRÓFSÁG KÖZIGAZGATÁSA ÉS TELEPÜLÉSEI

A. Derby grófság területi és közigazgatási felosztása

A Derby grófság területén való eligazodáshoz az I. térképvázlat az I. táblázattal együtt tartalmazza a legfontosabb információkat[1]. Az egyes járások eltérő színezésűek és határaikat vastagított vonal jelzi. A járásokon belül községek, egyházközségek, apátságok és erdőterületek láthatók. Ezeken a kisebb területű és vékonyabb vonallal jelzett közigazgatási egységeken belül a számozás a jobb eligazodást szolgálja. a grófság területi szerkezetéről. Az I. táblázat a grófság járásait tartalmazza ABC rendben, és az egyes járások neve alatt szerepel

---

[1] Derbyshire birtokszerkezetének, közigazgatásának és településszerkezetének vizsgálata közben elkerülhetetlenné vált egy térképvázlat megszerkesztése, amely a grófság késő középkori állapotaihoz közel álló helyzetet ábrázolja. Tekintettel arra, hogy a XIV-XV. században nem készült a kutatás számára hasznosítható térkép, csak későbbi térképek felhasználásával lehetett egy alaptérképet előállítani, amelyen a középkori forrásokból származó adatok jelölhetők voltak.

A grófság térképvázlatának elkészítéséhez a leginkább hasznosítható térkép az 1836. évi kiadású George Sanderson által szerkesztett Derbyshire térkép volt (Sanderson 1836). A térkép tartalmazta a járások, egyházközségek és községek határait. Derby grófságról szerkesztett térképvázlat alapjául ez a térkép szolgált, mert ez volt a legpontosabb és a legtöbb fontos adatot tartalmazta. Ezen kívül Derbyshire helyneveit tartalmazó munka térképe is hasznos segítségnek bizonyult (DNP 1951-52). Az előző források kiegészítésként további térképeket is felhasználtam. A Saxton Survey nyomán készült falitérkép, amely Angliát és Walest ábrázolta erős torzítással, sok pontatlansággal és hiányossággal tükrözte Derbyshire XVI. századi állapotait (Saxton 1974, XI). A Johannes Blaeu atlaszában található térkép már lényegesen pontosabb volt és több adatot tartalmazott, mint az előző, és a XVI. század végi, XVII. század eleji adatok alapján ábrázolta Derby grófságot (Blaeu 1662, 261-265). Ezen a térképen már szerepeltek járások, és a középkori írott forrásokban meglevő települések zöme kisebb térbeli pontatlanságok ellenére jól azonosítható volt. Robert Morden Derbyshire térképe tartalmazta a járások határait, a fontosabb településeket, rendelkezett léptékkel, és az aránymérték (Morden 1695). Kisebb pontatlanságoktól eltekintve, amelyek a települések térképi elhelyezésében mutatkoztak, jól hasznosíthatónak bizonyult. A következő térkép a XX. század elején készült, a járásokon kívül tartalmazta az egyházközségek határait is, de a legkisebb közigazgatási egység, a község határait nem ábrázolta (Greenwood 1825). Az eddig említett térképeken kívül egy további is segítette Derby grófság térképvázlatának megszerkesztését. A XX. század közepén készült egy felmérés Nagy-Britanniáról, amelynek eredményeit térképsorozatban publikálták. Ennek két szelvénye Derbyshiret ábrázolta (Bartholomew 1952, 24, 29). Ez a térkép már nem tartalmazta járások, egyházközségek és községek határait, viszont nagy felbontása lehetővé tette, hogy tanyákat, magános házakat, legelőket, völgyeket, is feltüntessenek rajta. Ennek jelentősége abban áll, hogy régi települések egykori helye is pontosan meghatározható, amelyek helyén a XX. században már csak egy farm vagy magános épület őrzi a korábbi település nevét.A felsorolt térképek alapján lehetővé vált egy alaptérkép megszerkesztése, amelyet a térképvázlatok rajzolásakor felhasználtam.

az ott fekvő községek (k) és egyházközségek (*parochia, parish*) (p). Az I. táblázatban a települések neve előtt álló szám az I. térképen jelzi az adott település helyét.

Angliában 1974-ig a helyi kormányzat a grófságon (*county, shire*) alapult, amelynek eredete 900 évvel korábbra nyúlik. A korai középkorban a grófság volt a királyi kormányzat legfontosabb eleme, az adózás, bíráskodás és a védelem is rajta alapult. Hódító Vilmos koráig még a spirituális ügyek is a grófság élén álló királyi tisztviselő (*sheriff*) hatáskörébe tartoztak. A grófság túlságosan nagy volt ahhoz, hogy napi ügyek intézésében eléggé hatékony legyen, emiatt kisebb egységekre osztották, és a kevésbé jelentős ügyeket ezek hatáskörébe rendelték. A grófságok járásokból álltak, amelyeket Dél– és Északnyugat–Angliában *hundred*, Kelet–Angliában *wapentake* néven említettek a források (Roffe 1986, 102). Derby grófság a két terület határán feküdt, és járásaira mindkét elnevezést alkalmazták.

1. A járás (hundred, wapentake)

A Domesday Book Derby grófságra vonatkozó része 5 járás nevét tartalmazta: Appletree, Hammenstan, Morleyston, Scarsdale, Walecros. A grófság határai azonosak voltak a Derby főesperességgel, amely Coventry és Lichfield püspökségén belül feküdt. A főesperességet alkotó *decanatus*ok szerkezetére az első világos forrás az 1291. évi pápai adóösszeírás. Roffe szerint a *decanatus*ok beosztása a XII. század közepén alakult ki, és a helyi kormányzat már fennálló egységein alapult. A *decanatus*ok tehát a járások területével voltak fedésben, de bizonyos esetekben eltérés mutatkozik (Roffe 1986, 103-105). Az 1334. évi adóösszeírás 7 járást (Appletree, High Peak, Litchurch, Morleyston, Repton, Scarsdale, Wirksworth) nevezett meg. A Domesday Bookban előforduló Hammenstan járást két másikra osztották High Peakre és Wirkesworthre, ami valószínűleg a XII. században történt. Scaresdale járás megőrizte nevét a Domesday Book korától egészen a modern időkig, és területe kisebb eltéréseket nem számítva a chesterfieldi *decanatus*szal egyezett. (Roffe 1986, 103-104).

A Domesday Book kori Walecros járást később Reptonnak nevezték, és *decanatus*t is szerveztek területén (Roffe 1986, 106-107).

Litchurch járás neve nem szerepelt a XI. századi összeírásban, de a hozzá tartozó falvakat külön rovatban jelölték. Ez a járás időnként Derby néven is előfordult, 1254–ben a szomszédos Morleystonnal összekapcsolták, és 1316-ra a két járás szervezetileg egyesült (Roffe 1986, 107). Az egyesítés oka majdnem bizonyosan Litchurch feldarabolása volt, ugyanis 1275 előtt a járás majdnem felét elidegenítették a koronától. (Roffe 1986, 107-108).

Appletree *wapentake* területe 1431 és 1633 között is gyarapodott, mert Breadsall, Chaddesden, Coxbench, Duffield, Holbrook, Mapperley, Makenay, Milford, Spondon és Stanley falvait elcsatolták a szomszédos Morleystontól, és ezeket a községeket Appletree kapta. Ennek az oka Roffe szerint abban keresendő, hogy az említett falvak a Lancasterek birtokaihoz tartozó Tutbury honorhban feküdtek, amelynek egy része Appletree járásban volt, és amely korábban már ennek a családnak birtokába jutott. A birtokigazgatás megkönnyítése érdekében az említett falvakat Appletree járáshoz kapcsolták, így az egy tömbben fekvő Lancaster birtokokat egy járás határain belül egyesítették (Roffe 1986, 108).

Az egyes összeírásokból bizonyos járások kimaradtak, illetve azok listái elvesztek, amint az alábbi források is mutatják, illetve közigazgatási átszervezések miatt is változtak a járások. Az 1284-86. évi összeírásban Morleston, Luchirche, Scarvedale, *wappentachium* és Repindon *hundredum* neve szerepelt, tehát összesen négy közigazgatási egységet említett az összeíró (Feudal Aids I. 1899, 246-249).

Az 1302. évi összeírásban *wapentagia de Morleyston /et/ Luchirche, wapentagium Altus Peccus, wapentagium Repyndon, wapentagium Scarvesdale*, és *Apeltre* neve olvasható, tehát összesen hat járás, de ebből Morleston és Litchurch együtt szerepel (Feudal Aids I. 1899, 250-253).

Az 1316. évi összeírás öt területi egység nevét tartalmazta (*Quinque sunt wappentachia in comitatu Derby* (...), *Morleiston, Scarvesdale, Repindon, Peccus, Wirkesworth*. Az összeírás végén a felsorolt területi egységeken kívül Appultre neve mégis szerepelt a benne fekvő községek nevével együtt. A felmérésből kiderült, hogy Repindon fél járás volt (*Repynd est dimidium wapentachium*), de ezt a többi felmérés nem említette, Morleston mellett Litchurch neve is olvasható, de az összeírás elején külön nem volt feltüntetve, csak a hozzá tartozó települések. Morlestont és Litchurchöt egynek számítva, Repindonnal együtt öt és fél, vagy kerekítve hat járást számolhatunk (Feudal Aids vol. I. 1899, 254-256). Az 1346. évi összeírásban *Hundredum de Morleston, Apeltre, Hundredum de*

Scarvesdale, Hundredum de Repynngdon és *Altus Peccus* neve szerepelt, tehát az 1316. évi összeírásban szereplő Wirkesworth ezúttal hiányzott (Feudal Aids I. 1899, 257-261).

Az 1428. évi összeírásban *Hundredum de Morleston, Hundredum de Apeltre, Hundredum de Repyngton, Hundredum de Scaresdale és Hundredum de Alto Pecco* neve szerepelt, tehát Wirkesworth ismét kimaradt (Feudal Aids I. 1899, 262-265).

Az 1431. évi felmérésben *Wapuntagium de Alto Pecco, Hundredum de Scaresdale, Hundredum de Appultre et Wappentagium de Wyrkesworth, Hundreda de Morleyston et Lutchyrche*, és *Hundreda de Repyngton et Gresley* közigazgatási egységek neve szerepelt (Feudal Aids I. 1899, 275-310). Ismét kimaradt Wirkesworth, és új elemként megjelent Repindon mellett Gresley neve. Morleston és Litchurch rendszeres együttes említése a járások összeolvadására vall, ezzel szemben Appletree és Wirkesworth együttes említése alkalmi jellegű.

Derby grófságban öt és fél vagy hat járás volt. Összehasonlításként álljon itt néhány más grófság járásainak száma. Derbyshire keleti szomszédja Nottinghamshire az 1316. évi összeírás szerint hat járást számlált (Feudal Aids I. 1899, 254). A Derbyshirenél területileg kisebb Bedford grófság kilenc járásból és két fel járásból állt (Feudal Aids I. 1899, 16). Cambridge 1316-ban 14 járást (Feudal Aids I. 1899, 152-157), és az igen nagy területű Devon grófság 38 járást számlált (Feudal Aids I. 1899, 372-385), az utóbbi kivételesnek számított. Anglia I. Edvárd (1272–1307) idejében 628 járással rendelkezett, a járások gyakran csak néhány községből álltak, más esetekben több tucat község alkotott egy járást (Brown 1989, 107). Derbyshire az utóbbira példa, tehát viszonylag kevés járás és járásonként jelentős számú község található benne.

Összefoglalásként megállapítható, hogy Peccus, Appletree, Morleston és Litchurch, Repindon, Scarvesdale és Wirkesworth alkotta Derby grófság területét a XIV-XV. században. Az összeírásokban az egyes területi egységek neve mellett gyakran váltakozva szerepelt a *hundredum* és a *wapentachium* elnevezés. A fentiek alapján látható, hogy az 1284–86. évi összeírásban Morleston-Litchurch és Scarvesdale, *wapentachium*ként, Repindont *hundredum*ként szerepelt. Az 1302. és 1316. évi összeírások minden esetben a *wapentachium* elnevezést tartalmazták, ezzel szemben az 1346. és 1428. évi összeírásban kizárólag a *hundredum* kifejezés olvasható. Az 1431. évi felmérést végzők Altus Peccust *wapentachium*nak tartották, de az összes többi területi egységre a *hundredum* elnevezést

használták. A *hundredum* és a *wapentachium* lényegében azonos a kései középkor Angliájában. A két elnevezés eredete a korai középkorra nyúlik vissza. A *hundredum* angolszász, a *wapentachium* skandináv népesség által alapított területi egységet jelölt, a különbség tehát etnikus eredetű volt. A két különböző elnevezéssel illetett területi egység között a kései középkorban már nem volt tartalmi eltérés (Brown 1989, 106). Lényegében ezt igazolja a *hundredum* és a *wapentachium* forrásokban tapasztalható váltakozó használata.

a) A járás közigazgatási egységei

(1) A község (*township*)

Elsőként a község (*vill, township*) meghatározása látszik célszerűnek, amely latin forrásokban *villa, villata*ként szerepel, középangol megfelelője a *town*. A Domesday Bookban gyakran előforduló *berewick*, és a későbbi források *hamlet* és *member* kifejezései Dyer szerint a *vill* (*villa, villata*) alkotóelemeit jelölték. A *vill* terminológia, forrásokban *villa, villata*, nem vonatkozott szükségszerűen a háztartások és a földek egy meghatározott csoportjára, tehát nem biztos, hogy egyetlen falut jelentett, hanem egy adminisztratív egységet jelölt. A község gyakran szerepel a központi kormányzat irataiban, legkisebb adminisztratív egységként feladatai közé tartozott, hogy gondoskodjon elöljáróiról, kiszolgálja a területén tartott királyi bíróságokat, fizesse a közös adókat, elvégezze a közmunkákat, betartsa a törvényeket és gyalogosokat biztosítson a királyi haderőnek (Dyer 1985, 28).

Ahhoz, hogy a község valódi mibenléte világossá váljon nem elég pusztán az alkotóelemek szerkezetét vizsgálni, hanem az intézményrendszerben betöltött helyét és szerepét is szemügyre kell venni. Ezért célszerűnek látszik a *township*nek azokat a legfontosabb tulajdonságait kiemelni, amelyek megkülönböztetik a jogkör nélküli településektől. A község rendelkezett közigazgatási jogkörrel, és rendelkezett képviseleti joggal, a járás bíróságára a következő embereket kellett elküldenie. Annak az uradalomnak az intézőjét (*reeve*), ahová a község tartozott, és négy embert, minden egyes tizes csoport (*tithing*) vezetőjét (*tithing-man*) és elegendő szabad embert (*freeman*), hogy a jelenlévőkből létre lehessen hozni a járás 20 fős esküdtszékét. A falvak népességét 10–12 fős csoportokba

szervezték, amelyeket *tithing*nek neveztek. A XIII. századtól kezdve a község lakói helyi ügyekben döntési jogkörrel rendelkező elöljárót választhattak, akit rendszerint *constable*nek neveztek. A község volt a legkisebb közigazgatási egység, amely nem rendelkezett bírósággal (*court*) (Brown 1989, 107-112).

Derbyshire középkori községei számának megállapítására az 1327-28. évi, sajnos hiányos adóösszeírás kínálkozik (Cox 1908, 23-96).

Járás	olvasható	nem olvasható
Appletree	27	5
High Peak	20	6
Litchurch	38	8
Morleyston	27	2
Repindon	31	8
Scaresdale	26	–
Wirksworth	30	17
Összesen	198	46

(Cox 1908, 23-96).

Ez az összeírás tehát a benne szereplő adatok szerint összesen 244 községről adott számot.

Az 1334. évi adóösszeírás teljesebb, mint az előző, ugyanis 257 községről ad számot (Roffe 1986, 103-104).

(2) A borough

A *borough* egyszerre volt településtípus és közigazgatási egység, amely két módon alakulhatott ki.

I. A normann hódítást megelőző időben az angolszász és dán ellenőrzésű területeken erődített településeket hoztak létre, amelyek védelmezték a környéket. Ilyen település két úton alakult ki: 1. egy meglevő települést elláttak erőddel, 2. egy területen megerődített települést alapítottak. Ezek voltak a *burh*ok, amelyek pénzügyi, igazgatási, és igazságszolgáltatási központokká váltak, többségük királyi birtok volt az angolszász korban, tengerparti vagy folyami kikötőként, kereskedelmi településként is működtek. Ezek a települések a normann hódítás után a XII. századi gazdasági fellendülés eredményeként, a városi élet kialakulásával tovább folytatták fejlődésüket. Ekkor kezdett növekedni az okleveles kiváltsággal rendelkező települések (*borough*) száma, amelyek a *burh* nevű települések utódai voltak. A *borough* kiváltságai birtokában már nem függött közvetlenül a királyi hatalomtól.

2. A *borough* nemcsak angolszász eredetű és királytól kiváltságot szerző település lehetett, ugyanis a normann korban már földbirtokosok is alapíthattak ilyen települést saját birtokukon, oklevelet is adtak, amelyben bíráskodási és igazgatási jogokat biztosítottak. Bizonyos esetekben a közösség és a földesúr a királytól kérte a jogok megerősítését (Jewell 1972, 51-52).

A városi fejlődésben leginkább előrehaladott közösségek önigazgatási jogokat szereztek a XII. században. Az egyik legfontosabb jog az volt, hogy a *borough* bérbe vette saját adója beszedésének jogát az uralkodótól. Tehát a királynak fizetendő adó összegét a *borough* közössége saját maga teremtette elő, a közösség saját magát igazgatta. Ezt a jogot földesurak is megadták a birtokukon fekvő *borough* polgárainak, így a közösség ügyeinek intézéséből kivonták saját hivatalnokaikat, és a település lakói összegyűjtötték uruk járandóságait (Jewell 1972, 52-53).

A *borough* rendelkezett önálló igazságszolgáltatással, eredetileg a járási bíróság jogkörét kapta meg, amely a városi ügyek speciális jellege miatt gyorsan megváltozott. Sok esetben a hűbéresek, amikor *borough*t alapítottak, nem adhattak igazságszolgáltatási vagy pénzügyi jogokat, mert maguk sem rendelkeztek ilyesmivel. Sok földesúri *borough* csak közönséges földesúri bírósági jogkörrel rendelkezett, mert az alapítójától, csak ilyet kaphatott. A legértékesebb igazságszolgáltatási kiváltság, amelyet XII. századi *borough* megkaphatott, hogy lakóját csak a település bíróságán lehetett bevádolni. A *borough* falain kívül ez a kiváltság nem mentesített, tehát a falakon kívül elkövetett vétségekért máshol is perelhető volt a polgár, de kiterjedt a polgárok általános mentességi jogára, azaz nem kellett kötelező érvénnyel jelen lenniük grófsági és járási bíróságokon, és ezen kiváltság szerint joguk volt megfelelő jogkörű bíróságot tartani magukra nézve a *borough*n belül. Ez a jog kapcsolódva a *borough* adójának bérbevételi jogával, a települést az önkormányzati fejlődés felé indította (Jewell 1972, 55).

A kései középkorra kialakultak azok a jogi ismérvek, amelyek alapján egy települést a *borough* kategóriába lehetett sorolni. A jogi személlyé vált *borough* közösségének öt fontos tulajdonsága volt: 1. törvényképesnek kellett lennie, tehát perelhetett és perelhető volt, 2. rendelkeznie kellett pecséttel, 3. hatalmában állt földbirtokot tartani, 4. helyhatósági szabályokat alkothatott, 5. az említett jogait örökösen birtokolta. A középkor végére az angol *borough* adminisztratív szempontból független lett, amíg a rajta kívül eső terület a járás és a

grófság fennhatósága alatt állt (Jewell 1972, 56). Helen M. Jewell szerint problematikus értékelni azokat a követelményeket, amelyek alapján egy települést *borough* jogállásúnak lehet nevezni, és mindenféle utólagosan felállított követelményrendszer önkényes. Az általános érvényű követelményrendszerrel szembeni kételkedés oka az, hogy bíróságok és polgári birtoklás lehetett ott is, ahol nem volt *borough*. Piac- és vásártartási jogot szerezhettek uradalmak anélkül, hogy *borough* alakult volna belőlük. A 'vásárváros' a *borough*tól elkülönülő kategória volt a XII. században. A *Nomina Villarum* összeírását 1316-ban végrehajtó *sheriff*ek megemlítettek feljegyzéseikben községek és uradalmak részeként olyan településeket, amelyek már megszerezték a *borough* kiváltságokat uraiktól, vagy a királytól. Nem tudható, hogy mi volt az a kritérium, amely alapján a *sheriff*ek 1316-ban bizonyos településeket *borough*nak neveztek. (Jewell 1972, 59-60).

A fentieket némileg kiegészítő véleményt fogalmazott meg A. L. Brown, aki szerint a *borough* és a város (*city*) eredetileg község volt, bírósága pedig az uradalom, a járás, esetleg a grófság bíróságának mintáját követte, és néhánynak mentessége volt más bíróságok fennhatósága alól (Brown 1989, 114).

2. A területi közigazgatás joghatósága alól kiemelt területek (liberty, forest)

A középkori angol közigazgatásnak voltak speciális egységei, amelyek a község – járás – grófság igazgatási rendszerével párhuzamosan léteztek, de rajtuk különös jogok érvényesültek, amelyek gyakran eltértek a hagyományos közigazgatási beosztás egységeiben működő joggyakorlattól. A kiváltságos terület (*liberty, franchise*) és az erdő (*forest*) bizonyos esetekben területileg azonos volt egy járással vagy grófsággal, de gyakran előfordult, hogy áthúzódott a szomszédos területekre. Ilyen esetekben az erdő vagy a kiváltságos terület gyakran mégis egy területi egységet alkotott, és ott az erdő, vagy a kiváltság jogának megfelelő közigazgatás érvényesült. Az erdőt vagy a kiváltságos területet irányító hivatalnok, esetleg a birtokos gyakran élvezett függetlenséget a járások és grófságok intézményeivel szemben.

a) A liberty

A *franchise* és *liberty* középkorral kapcsolatos használatában szabadságként, mentességként értelmezhető. A két szó szűkebb értelemben a fennálló jogi környezet alóli mentességet jelent, és azok a személyek, akik saját területükön birtokoltak privilégiumokat, szabadságot élveztek a helyi igazságszolgáltatás joghatósága alól. Maguknak a birtokosoknak volt joguk a törvényesség fenntartása. A kiváltságával rendelkező birtokos területére a járás vagy grófság tisztségviselői nem léphettek be. A *franchise* és *liberty* földrajzilag és politikailag is sokféle lehetett. A durhami püspök és a chesteri gróf gyakorlatilag királyként működhetett birtokain, vagyis az uralkodón kívül egyetlen hivatal tagjának sem volt joga belépni oda, és jogkörét gyakorolni. A legtöbb *franchise* vagy *liberty* birtokosa ennél persze jóval szerényebb mentességet élvezett, de mindegyik közös vonása, hogy a fennálló jogi környezet alól mentességet élvezett. A kiváltság jellegétől függött, hogy a mentesség mire terjedt ki, és milyen jogkörök illették a birtokost (Jewell 1972, 61-65).

A *franchise* és a *liberty* területe is községekből állt, az összes többi közigazgatási egység is ebből épült fel. A nagybirtokosok persze akár egész járásokban is megkaphatták a helyi törvénykezés alóli mentességet, de ez nem változtatta meg az adott területen a közigazgatás alapszerkezetét. A *franchise* vagy *liberty* jogi és közigazgatási jellegű kiváltság, amely egy bizonyos területre vonatkozott, amely terület kiterjedése és a kiváltságok mértéke esetenként változott. A *franchise* vagy *liberty* a közigazgatási rendszernek nem olyan jellegű határozott jogállással, területtel és a hierarchikus rendszerbe való illeszkedéssel rendelkező egysége, mint a község, a járás és a grófság, hanem attól független igazgatási egység (Jewell 1972, 61-68).

A *liberty* kiterjedhetett az egyházi fennhatóság alóli mentességre, a szabadság mértéke a kiváltságban biztosított jogállástól függött (Jewell 1972, 80-86).

b) Az erdő

Az erdők típusainak leírásakor N. D. G. James megállapításait vettem alapul, aki három típust különböztetett meg: 1. *forest*, 2. *chase*, 3. *park*.

1. A *forest* nagy kiterjedésű terület, amely gyakran foglalt magában elhagyatott és művelt földeket, erdőket, épületeket és falvakat. A *forest* nem volt bekerítve, de határait felismerhető határjelekkel kijelölték, és amíg a földeknek csak egy része tartozott a királyhoz, addig a *forest*ek (erdők) jelentős része a király hatalmának volt alávetve. Az uralkodó rendelkezett a vadászat kizárólagos jogával, és az egész vidék lakóival együtt az erdőjog alá tartozott. Ezen kívül a *forest* speciális bírósággal, hivatalokkal és közigazgatással rendelkezett (James 1981, 5).

2. A *chase* annyiban hasonlított a *forest*hez, hogy nem volt bekerítve, és a határait szintén kijelölték, viszont két lényeges dologban különbözött, nem volt királyi birtok és nem vetették alá az erdőjognak. Bizonyos esetekben egy *chase* a korona tulajdonába kerülhetett, vagy egy királyi erdő juthatott adomány révén magánkézre. Ilyen körülmények közepette a *chase* királyi tulajdonná válhatott, illetve az eladományozott királyi erdő jogállása magánkézben némi változtatással megmaradhatott (James 1981, 5).

3. A *park* abban különbözött a *forest*től és *chase*től, hogy kerítéssel vagy fallal volt bekerítve. Földbirtokosok királyi engedéllyel létrehozhattak *park*ot a *forest* határain belül és kívül. Ha valaki *park*ot birtokolt, következő lépésként szarvasokat telepített, bizonyos esetekben a király állatokat adományozott alattvalóinak erre a célra (James 1981, 6).

Az erdők a középkori Anglia jelentős részére kiterjedtek, kivéve Kent, Kelet-Anglia és Lincolnshire területét. A kisebb erdők csak néhány estben alkottak magukban álló közigazgatási egységet, rendszerint egy közeli nagyobbhoz tartoztak. Az erdőket kerületekre osztották, amelyek különböző néven ismertek, pl.: *bailiwick, ward, walk* (James 1981, 8-10).

Az erdőben erdei községek szerveződtek, amelyek működése a jogi és a közigazgatási gyakorlat szerint megegyezett más községekkel. Az erdőkerületek pontos méretét megbecsülni nehéz, de annyi megállapítható, hogy 1199-ben 39 angol grófságból 33 részben vagy egészben az erdőjog alá tartozott. Az erdőkerületek egy része egy grófság területén volt, de voltak olyan erdők, amelyek több grófságra is kiterjedtek. A grófság és az erdőkerület intézményei egymástól elkülönülve párhuzamosan működtek, de voltak esetek, amikor a grófságban fekvő erdőkerület adminisztratív feladataiba a grófsági hivatalnokok beavatkoztak. Az erdőkerület irányítása és a grófsági közigazgatás között a hivatalos érintkezési pont a grófsági bíróság, valamint a *sheriff* személye és hivatala volt (Jewell 1972, 85).

Derby grófságban két *forest* kategóriába tartozó erdő feküdt, az egyik a Duffield Frith vagy Forest, a másik a Peak Forest.

1. A Duffield Forest Derby városától északi irányban jelentős területet foglalt magában. Négy *ward* vagy *bailiwick* alkotta: 1. Duffield, amely Chevin néven is ismert, 2. Belper, 3. Hulland és a 4. Colebrook, amely Wirkesworth községben volt. Az erdő a következő határokon belül feküdt: Duffield-Mugginton-Hulland-Wirkesworth-Alderwashley vonala, a Ripleyből Derbybe vezető út Little Eatonon át Duffieldig, ahol a kör bezárult. A Duffield Frith egészen 1399-ig, IV. Henrik trónra lépéséig jogilag nem vált királyi erdővé, bár ezt a dátumot megelőzően legalább egy évszázad óta a királyi erdők sorában tartották számon. A Duffield Forest fákkal borított területe, tehát a tényleges erdő a XVI. századtól kezdve rohamosan zsugorodott (James 1981, 54), (ld.: IX. térkép).

2. High Peak járás területén helyezkedett el a Peak Forest, amelynek határai 1286-ban a következő vonalak mentén húzódtak: Cheshire, Lancheshire és Yorkshire grófságok hármas határától, keletre a Derwent folyó vonalát követte a Mytham Bridgeig. Ettől a ponttól a határ dél felé tartott Bradwell, Little Hucklow és Tiddiswell településeken át a Wye folyóig, követte Buxtonig és a Goyt patakig, amely mentén északra fordult, áthaladt Whaley Bridge, New Mills és Marple településeken egészen addig, ameddig az Etherow patakot el nem érte. Ettől a ponttól kezdve a határ az Etherow patakot követve Longendalen haladt át addig, amíg eljutott a már említett hármas határhoz. Az erdőt három kerületre (*district*) osztották: 1. Longendale az erdő északi és északnyugati részén, 2. Hopedale a keleti részen, 3. Campana Délen és Délnyugaton, amely rész nyílt vidék volt (ld.: IX. térkép) (James 1981, 54-55).

B. A grófság egyházi területi beosztása

A XIII. század végi Angliában 17 egyházmegye volt, amelyekben körülbelül 40 főesperességet számláltak. Ezek területe megegyezett a grófságokkal, de az ország középső részein voltak bizonyos eltérések a két egység között. A főesperességeket *decanatus*okra osztották, amelyek területe megegyezett a járásokkal, ez alól többnyire csak Kelet- és Északkelet-Anglia grófságaiban voltak kivételek. Az egyházközségek (*parish*) voltak az

SZTE Egyetemi Könyvtár SZEGED

egyházkormányzat alsó szintű területi igazgatási egységei, egy-egy *decanatus* több egyházközségből állt (Powicke 1953, 445).

a) A decanatus

Derby grófságban az 1428. évi egyházi összeírás szerint hat *decanatus* működött (*decanatus Derby, decanatus de Asseburn, decanatus de Repyngdon, decanatus de Alto Pecco, decanetus de Scarvesdale, decanatus de Castellar*) (Feudal Aids vol. I. 1899, 254-256). Az egyes *decanatus*okhoz tartozó települések és a járások településeinek összehasonlítása alapján megállapítható, hogy a *decanatus*ok területe megegyezett a járásokkal. *Derby decanatus* Morleston és Litcurch járással, *Asseburn decanatus* Wirkesworth járással, *Repyngdon decanatus* Repindon járással, *Altus Peccus decanatus* Altus Peccus járással, *Scarvesdale decanatus* Scarvesdale járással és *Castellar decanatus* Appletree járással egyezett területileg.

(1) Az egyházközség (*parish*)

A *parishn*ek az angol történelemben két típusa alakult ki. Az egyik a *civil parish*, amely a Tudorok korában jött létre, amikor a törvénykezés a helyi kormányzat egységévé tette az egyházközséget. Az angol *parish* másik típusa az egyházközség (*ecclesiastical parish*), egyházkormányzati egységként működött, legkorábbi említése a VII. századból való. Az egyházközségi templom legkorábbi típusa a régi vagy közönséges *minster* volt, amit másként *matrix ecclesia*nak neveztek, amelyet rendszerint a király vagy püspök alapított, és jelentős kiterjedésű területe volt. Később korai nagy egyházközségeket később kisebbekre osztották, népességüket kisebb egyházak szolgálták. Ezeket az egyházközségeket már többnyire laikus nemesek alapították. Az alapítás minimális feltétele az volt, hogy az egyháznak legyen papja, temploma, temetője, és a fenntartáshoz elegendő forrásokat a helyi népesség biztosítsa. Az egyházszervezet legkisebb egysége az egyházközség, amelynek csoportjai alkották a vidéki *decanatus*okat (Steinberg 1974, 269).

Az egyházak, egyházközségek alapítói a királyok, királynék és egyházfejedelmek voltak, őket követte a nemesség vagyonosabb része. Az egyházközség papjának nem pusztán

spirituális feladatai voltak, hanem az egyházi igazságszolgáltatás is hozzá tartozott, illetve ő maga is az alá volt rendelve. Így a kialakuló egyházközség igazságszolgáltatási határai azonosak a lord birtokának határaival, amelyen belül a pap szolgált urat és népet. Ezek a birtokok esetenként jelentős kiterjedésű puszták, erdők és művelt földek voltak, amelyek távol estek a templomtól. A pap, hogy képes legyen ellátni feladatát, valószínűleg a régi missziós utakhoz hasonló utakra kényszerült egyházközségén belül. A népesség gyarapodásával az erdőket irtották, a pusztákat művelés alá vonták, és tulajdonképpen a régi anyafalvak körül új községek sora jött létre, amelyek lakói saját templomot és papot szerettek volna (Cutts 1970, 39-54), a folytonosan gyarapodó népesség egyre több földet vont művelés alá, új községek, lordságok és uradalmak jöttek létre (Cutts 1970, 51). Ha nem szerveztek új egyházközséget, akkor a településeket az anyaegyházhoz tartozó kápolnákkal látták el, amelyeket vagy a birtok lordja, vagy egy lelkes pap építtetett. Esetenként az is előfordult, hogy szabad paraszti közösségek emeltek kápolnát. Az angolszász időktől kezdve egészen a reformációig az angol egyházközségben egy vagy több káplán és klerikus segítette a pap munkáját. Amikor felállítottak egy kápolnát gondosan ügyeltek arra, hogy az anyaegyház jogai ne csorbuljanak (Cutts 1970, 110-111). A XII-XIII. században sok kápolna (*chapel*) megkapta a házasságkötés, keresztelés és temetés jogát, valamint a hozzá tartozó területen belül a pap megszerezte a pasztorális igazságszolgáltatás kiváltságát. Ezen kívül a kápolnát építtető és alapító lord szintén megkapta az egyház patrónusi jogait, és ezek révén egy kápolna gyakorlatilag felemelkedett az "egyházközségi templom" (*parish church*) státuszába (Cutts 1970, 113).

A normann monostorok alapítói nemcsak földeket és pénzt, hanem egyházközségi templomokat is adományoztak, amelyeknek ők birtokolták a kegyuraságát. A normann hódítás után rövid idő alatt jelentős számú egyházközségi javadalom került szerzetesrendek birtokába. Ha egy uradalmat kolostornak adományoztak, akkor a kolostor az ott levő egyház patrónusává vált. Ezekben az esetekben a kolostor szerzetesi közösségének át kellett vállalnia az egyházközség papját terhelő összes kötelezettséget, de ezzel együtt megkapta a papot (*rectort*) illető összes javakat, jogokat és kiváltságokat. Az ilyen kolostornak adományozott egyházközség volt a *vicarage*, amely élén a kolostor megbízott embere (*vicarius*) állt, aki a pap feladatait ténylegesen ellátta (Cutts 1970, 95-99).

A XII. század előtt egyházközségeket, ezután monostorokat alapítottak jelentős számban, a XIII. századtól pedig az egyházközségek eladományozása miatt a vicariatusok (*vicarage*) száma gyarapodott gyors ütemben. A XIV-XV. században mise vagy gyászmise alapítvány (*chantry*) volt nagyon gyakori, ezalatt a két évszázad alatt 2000 *chantry* jött létre. Az alapítványt egy vagy több pap gondozta, akiknek az volt a feladata, hogy az alapító és családja lelki üdve érdekében misézzenek. Néhány *chantry* valójában *chapel-of-ease* volt a távoli hívek számára, akik nem tudtak jelen lenni a legfontosabb szertartásokon sem (Cutts 1970, 438). A *chapel-of-ease* az istentiszteleten való jelenléti kötelezettség enyhítését, vagy teljes mentességet jelent. A misealapítványt létrehozó személy így mentesült az istentiszteleten való részvétel kötelezettsége alól. Voltak olyan misealapítványok, amelyek valójában iskolaként szolgáltak, és a pap egyben iskolamesterként működött (Cutts 1970, 438).

A középkori Anglia egyházairól az első összeírást a Domesday Book tartalmazza, amelyben összességében 1700 egyházat neveztek meg (Cutts 1970, 54). A későbbi korszakokra vonatkozóan Anglia egyházközségeinek számát, az alábbi összeírások adatai alapján lehet megállapítani. 1292-ben készült egyházi összeírás szerint 8085 egyházközség volt Angliában, ezek közül 1487 volt *vicariatus*. Ezen kívül 457 kápolna működött az országban, összesen tehát 8542 egyházközség és kápolna állt a hívek szolgálatában. A politikai közvélemény ennél sokkal többre becsülte ezt a számot. Az 1371-es parlamentben úgy vélték, hogy 40 000 egyházközség volt Angliában, és ennek megfelelően akarták megállapítani a királynak az adót, de Oxford püspöke szerint 8000 egyházközségnél nem volt több. A püspök állt közelebb a valósághoz, mert amikor a grófságok jelentették az egyházközségek számát az eredmény 8669 volt. Ennek ellenére megfigyelhető a túlzó érték elterjedése a közvéleményben, például egy ismeretlen szerzőtől származó műben 52000 parókia templomról esett szó, és egy másik, a XV. század elejéről származó forrásban szerepel egy feljegyzés, amely szerint Anglia királyságában 46100 parókiát számláltak (Cutts 1970, 380-386).

Anglia egyházkerületeire vonatkozó következő adatsor a *Valor Ecclesiasticus*, amely VIII. Henrik uralkodása alatt készült 1534-ben, Anglia és Wales egyházait és vagyonukat vette számba. Ezek szerint 8836 egyházközség (*rectoria, rectory*), 3307 vikáriátus (*vicariatus, vicarage*), 536 kápolna, és 1733 misealapítvány (*chantry*) létezett a királyságban (Cutts 1970,

394). Powicke szerint a XIII. századi Angliában körülbelül 9500 *parish* volt, amelyek közül, főként Északon, sok jelentős területtel rendelkezett, ami az egykori angolszász monostorok és székesegyházi templomok területével volt fedésben. Sok *parish* határa azonos volt a falvak határával, mások határai a falusi uradalmak határával egyeztek. Powicke szerint nagyobb városokban, például Londonban 100, Yorkban 40, Stamfordban és Bristolban 20–20, egész Angliában 500 városi egyházközség működött (Powicke 1953, 445).

Derby grófságban az 1428. évi egyházi összeírásban szereplő települések *villa* néven szerepeltek, és nevük mellett jelölték azt, hogy rendelkeztek egyházzal (*ecclesia*). Az összeírók 96 egyházat, illetve egyházzal rendelkező települést számoltak össze, ebből négy *Derby burgus* területén volt, a többi pedig falvakban (Feudal Aids vol. I. 1899, 255-256).

A következő összeírás a *Valor Ecclesiasticus*, amely szerint 50 *rector* és *rectoria*, 43 *ecclesia*, 28 vikáriátus és *vicarius*, 18 misealapítvány és pap (*cantar, cantarist*), 5 kápolna (*capella*), 1 *parochia* és 1 *preceptoria* működött a grófságban (ld.: XX. táblázat). Ezek közül önálló egyházkerületként 50 *rectoria*, 43 *ecclesia*, 28 vikáriátus és 1 *parochia* jöhet számításba. Ezek szerint 122 egyházközség lett volna a grófság területén. Ez azonban túlzó adat, mert van olyan település, ahol a *rectort* és az *ecclesiat* is megemlítették, ilyen esetekben nyílván egy egyházközségről lehet szó. Leszámítva azokat az eseteket, ahol kétszer említették az egyházkerületet, számításom szerint összesen 107 körül lehetett az egyházközségek száma. Ezek közül négy egyházközség Derby *borough* területén volt. Sok esetben egy faluban egy egyházközség működött, illetve gyakori volt az, hogy több község tartozott egy egyházközséghez.

Sanderson térképe 149 egyházközséget ábrázol (Sanderson 1836). Azonban óvatosan kell bánni az újkori térképekkel, mert az ott fekvő egyházközségek határai nem biztos, hogy azonosak a XVI. század előttiek határaival. Derby grófságban előfordult, hogy több község alkotott egy egyházközséget, különleges eset Glossop, ahol 16 falunak volt egy temploma. A grófság 149 egyházközségének és 190 községének aránya szerint 2-2,5 község alkotott egy egyházközséget. Ez persze a XIX. századra vonatkozó adat, de a középkorban sem volt sokkal rosszabb a falvak templomok aránya, ugyanis az 1428. évi összeírás 96 egyháza és az 1334. évi összeírás 257 községe, még ha nem is volt teljes az összeírás, 2,2-2,3-es átlagot mutat (ld.: A23)). Ezek szerint egy templomra 2-3 falu jutott a kései középkorban. A fentebb említett

Valor Ecclesiasticus körülbelül 107 egyházközségére is hasonló számú falu esett. Csak Derby *burgus*ban a grófság központjában működött több plébániakerület.

(a) A parish szerkezeti felépítése

A község és egyházközség megkülönböztetése fontos a helyi közigazgatásban való eligazodás szempontjából. Ezt a problémát bonyolítja, hogy tulajdonképpen az egyházközség is község, de olyan, amelyik rendelkezik egyházzal. Ez könnyen áttekinthető akkor, ha egy község egy templomhoz tartozott, vagyis egy község alkotott egy egyházközséget. Ám sokszor nem így volt, ugyanis sok faluban nem épült templom. Ezek a templom nélküli községek egy templomos faluhoz tartoztak, de csak a templom tekintetében, mert községként önállóan működtek. A lakosság a szomszéd falu templomába járt, de a község megőrizte saját határát és területi integritását, nem olvadt be a templomos faluba, viszont azzal egy egyházközséget alkotott.

b) Egyházközségeken kívüli terület (extra parochiális terület)

Sanderson térképe szerint Derby grófságban voltak egyházközségeken kívül álló területek a Beauchief Abbey, Dale Abbey, Peak Forest Liberty, Codnor Park Liberty és Brassington Grange, az utóbbi az apátsági területtel állt (Sanderson 1836). Az apátságok területén az apátság látta el a hívek lelki gondozását és ott nem szerveződött egyházközség, a település a világi egyház plébániaszervezetén kívül állt, Derby grófságban Beauchief Abbey és Dale Abbey sorolható ide. Bizonyos erdők (Peak Forest Liberty, Codnor Park Liberty) kiváltságaik révén kívül álltak az egyházközségi hálózaton. A *grange* vagy *grangia* a harmadik területtípus, amely az egyházközségeken kívül állt. Ez szintén apátsági terület, de az apátságtól távolabb helyezkedett el, azzal területi összeköttetésben nem állt, viszont igazgatásilag oda tartozott. A *grange* a ciszterci szerzetesek birtokpolitikájának eredményeként alakult ki (Roberts 1977, 184).

C. Derby grófság településtípusai

1. A községet alkotó települések, a falu, a hamlet és a tanya

A községnek több típusa alakult ki, megjelenésére nézve lehetett egy mag köré szerveződött település, szétszórt tanyák és *hamlet*ek csoportja. A forrásokban előforduló *hamlet* és *member* Dyer szerint a község alkotóelemeit jelölte. A források *villa, villata* szava nem egyszerűen egyetlen falut jelölt, hanem a község adminisztratív egységét (Deyr 1985, 28). 1. A község állhatott egyetlen faluból és a hozzá tartozó földterületből. 2. A községet gyakran több település alkotta, és a központjában álló faluról kapta nevét, amelyhez gyakran tartoztak tanyák (*farm*) (Roberts 1977, 82-85; 159-195). 3. A község területén a névadó településen és a hozzá tartozó tanyákon kívül egy vagy több kisebb falu (*hamlet*) is lehetett. Tehát a község gyakran több település együttese volt egy közös határon belül.

A községet (*villa, integra villa, villata*) alkotó település a falu, tanya és *hamlet*, amely eléggé nehezen jellemezhető. A forrásokban a *villa*, *villata* kifejezés vonatkozhatott arra a falura, amely a községet alkotta. Ám a *villa* kifejezés mellett néhány esetben előfordult egy további vidéki településtípus, amely szintén falu vagy falusias, de nem volt azonos a község névadójával, hanem inkább ahhoz tartozott. Ez a település a *hamelet*, amely községek tartozékaként jelent meg az 1316. "Codnor tagjaival tartozik a községhez" (*Codenouere cum membris respondet pro villa integra*), vagy "Horsley tagjaival tartozik a községhez" *Horsleye cum membris respondet pro villa integra* (Feudal Aids vol. I. 1899, 255-156). A *cum membris* helyett egy alkalommal a *cum hamelettis* kifejezés szerepelt. "Over *hamlet*ekkel tartozik a községhez" *Overa cum hamelettis respondet pro villa integra* (Feudal Aids vol. I. 1899, 255.). A *hamelet* tehát valamely községhez tartozott. A szakirodalomban a *hamelet* kifejezést a *hamlet* szóval adják vissza, és kisebb faluként, falucskaként jellemzik.

A *hamlet* egyik értelmezése szerint a tanya és falu közötti átmenet. Ebben az esetben kérdéses, hogy egy tanya mikor számítható *hamlet*nek, és egy *hamlet* mikor számítható falunak (Roberts 1977, 159). Ezekre a kérdésekre tájegységenként eltérő választ kellene adni, továbbá az egyes tájegységeken belül a *hamlet* eredete és kialakulása is különbözik.

A *hamlet* egyik meghatározása szerint egy mag köré tömörült település, egyházzal vagy nélküle, háztartásainak száma három és tizenkilenc közé tehető, alkotóelemei a lakóhelyek, gazdasági épületek és a hozzá tartozó földterület. Az a település, amely ennél kisebb tanya (*farm*), amely ennél nagyobb falu (*village*) (Roberts 1977, 83-84). Roberts szerint a történetírásban létezik egy tendencia, amely a *hamlet*et másodlagos településnek, kisebb csoportosulásnak tekinti, amely egy elsődlegesen alapított falu mellett jött létre kisebb faluként, többnyire templom nélkül. Roberts elfogadta ezt a véleményt, de a *hamlet* tájegységenként változó típusainak leírásakor az eltéréseknek megfelelően módosította a *hamlet* meghatározását (Roberts 1977, 84).

A fentiek alapján látható, hogy a *hamlet*et egyetlen mondattal nem lehet meghatározni. Kiindulásként elfogadható, hogy a *hamlet* több tanya (*farm*) laza együttese. Kérdéses, hogy a tanya és a *hamlet* közötti különbség hogyan határozható meg.

1. Lényegesek a nagyságrendi eltérések, de az vitatott, hogy egy tanyának hány házzal kell rendelkeznie ahhoz, hogy *hamlet*nek tekintsék.

2. A magános tanyától a *hamlet* alaprajzilag is eltér, és a különbség légi felvételeken szembeötlő (Roberts 1977, 18; 162).

3. A tanya és *hamlet* között funkcionális különbségekre két jellemző példa említhető. A tanya, tájegységenként változó módon, gyakran állt szoros kapcsolatban az anyafaluval, bár ez nem minden farmtípusnál figyelhető meg. Például ott, ahol a szervezett legeltető állattartás a népesség megélhetésében fontos szerepet játszott, az anyafalutól távolabbi legelőkön kialakított farmok funkcionálisan is különböztek a *hamlet*től (Roberts 1977, 159-161). Más esetekben, amikor a tanya lazább kapcsolatban volt az anyafaluval, önálló gazdasági egységként működött. Ezzel szemben a *hamlet* mindig önállóan működő gazdasági egységek csoportja volt (Roberts 1977, 159-161).

Némileg könnyebben állapítható meg a *hamlet* és falu közötti különbség.

1. Roberts szerint a falu funkcionálisan különbözött a *hamlet*től, ugyanis előbbi általában rendelkezett templommal, kováccsal, mesteremberekkel, de ez inkább csak a modern korban lényeges tényező, mert több évszázaddal korábban ezek a funkcionális különbségek kevésbé voltak bizonyíthatók (Roberts 1977, 83).

2. A lakosság lélekszáma és a település mérete elfogadhatóbb tényező a *hamlet* és falu megkülönböztetésében, de ennek számszerűsítése szintén vitatható, ugyanis a források szerint volt olyan falu, amely alig állt néhány házból (Roberts 1977, 83).

3. A légi felvételek és az alaprajzi ábrázolások azt jelzik, hogy a *hamlet* inkább tanyák laza csoportja, nincsenek benne utcák, gyakran utak találkozásánál alakult ki. A *hamlet*nél a házak elrendezésében nincsen meg az a szabályszerűség, mint a falvak esetében, ahol a házhelyek és házak, az udvar és a kert határozott rendben helyezkedett el, és ez a rendezettség még eltérő alaprajzú falvak esetében is megfigyelhető (Roberts 1977, 18; 33; 125; 127; 134-135; 153-157; 160; 161; 165). Ez a rendezett falu alaprajz persze csak az egy mag köré települt falvak esetében figyelhető meg, és ezt a falutípust nevezi az angol szakirodalom *nucleated settlement*nek vagy *nucleated village*nek (Rowley 1988, 70). Hazai fogalmaink szerint ez az a település, amelynek közepén templom áll, esetleg ott a piactér, vagy egy nagyobb üresen hagyott rész, ahonnan utcák nyílnak, amelyek mentén a házak bizonyos rendben sorakoznak, a házak körül viszonylag szabályos alaprajzú udvarok, gazdasági épületek, mögöttük kertek és szántóföldek láthatók.

Ez a falutípus (*nucleated settlement*) 1300-ban az angol vidék jelentős részén már kialakult, szabályos alaprajzú falvak helyezkedtek el a tájban, egymástól durván 1 mérföldes távolságra. Ennek ellenére nem állítható, hogy az egy mag köré tömörült falu általános lett volna a középkorban, ugyanis sok kisebb község rendelkezett kevésbé vonzó földekkel, ahol az állattenyésztő gazdálkodás szerepe meghatározó volt. Ez pedig nem igényelte a településszerkezet jelentősebb szabályozását, emiatt ilyen vidékeken *hamlet*ek és izolált tanyák továbbra is léteztek (Rowley 1988, 72). Egyes települések tipizálását nehezíti a középkori angol települések sokfélesége, és az, hogy a településrendszer egyes vidékeken radikális szerkezeti változáson ment keresztül, máshol viszont érintetlenül megmaradt a hozzá kapcsolódó mezőhasznosítás és beosztás archaikus szerkezetével együtt.

Az egy mag köré csoportosuló falu (*nucleated village*) kialakulása a következő okokra vezethető vissza. A virágzó középkorban a népesség növekedése bizonyos lélekszám és népsűrűség elérése után már nem volt levezethető elvándorlással, mert már nem volt több szabad terület. Ezzel párhuzamosan a növekvő népesség ellátására egyre több élelmet kellett termelni. A földesurak és az egyházak adminisztratív eszközeinek fejlődése és erősödése is abba az irányba hatott, hogy a földbirtokosok képesek voltak szorosabb ellenőrzés alá vonni

birtokaik népességet (Rowley 1988, 76). Angliában már a XII-XIII. századtól megfigyelhető tervezett falvak kialakulása. Az északi határvidék benépesítése egyes helyeken szervezetten folyt, és a falvak morfológiája tükrözi a tudatos telepítést. A tervezett falvak jöttek létre régebbi falvak mellett is, amelyeket újjáépítettek (Rowley 1988, 82-83).

A falvaknak ez a szerkezeti átalakulása együtt járt a nyílt mezős mezőgazdasági rendszer (*open field agriculture*) általánossá válásával a virágzó középkorban (Rowley 1988, 77) (ld.: Az uradalom szerkezeti felépítése 90). Az angliai falvak nehezen definiálható települések, elmosódik a különbség tanya, *hamlet* és falu között. Ezen okoknál fogva a középkori angliai falvak számát nehezen lehet megállapítani, bár két forrás is rendelkezésre áll, egyik a *Nomina villarum* (1316), a másik a jóval alaposabb *Lay subsidy* (1334), amelyek 14 000-nél több helynevet tartalmaznak, de nemcsak falvakét, hanem azonosítatlan helyneveket is (Rowley 1988, 78).

2. A borough

A *borough* önálló településtípus, amely a modern hazai fogalmaink szerint leginkább a 'mezőváros' kategóriájának angol megfelelője. A *borough* a kései középkorban a városi fejlődés útjára lépett, kiváltsággal rendelkező városias települések gyűjtőneve. A középkori Anglia 609 *borough*járól maradt fenn adat, amelyek közül hat Derby grófságban feküdt. A 39 angol grófság 609 *borough*ja 15,2-es átlagot eredményez grófságonként, tehát Derby az átlagosnál kevesebb *borough*val rendelkezett, de voltak ennél kevesebb *borough*t számláló grófságok is, pl.: Cambridgeshire 3, Leicestershire 3, Middlesex 1, Rutland 1. A legtöbb *borough,* összesen 74, a jelentős kiterjedésű Devon grófságban volt, utána Somerset következett 31, és Cornwall 30, majd Gloucestershire 29 *borough*val. Leggyakoribb a 10-20 körüli *borough*val rendelkező grófság volt. A *borough* létrejöhetett királyi, egyházi és földesúri, illetve közös alapítás révén. A 609 *borough*ból 160 királyi, 143 egyházi és 232 földesúri alapítású volt. A király és az egyház együtt 9, a király és a földesurak együtt 6 *borough*t alapítottak, továbbá 1 *borough* egyházi és földesúri közreműködéssel jött létre, és 58 alapítója ismeretlen volt (Beresford 1973, 40-43).

Derby grófságban 2 *borough* királyi, 2 földesúri és 2 ismeretlen alapítású volt (Berseford 1973, 40-43).

Derbyben Ashbourne 1200 körül, Bakewell 1286-ban, Castleton 1196-ban, Chesterfield 1204-ben, Derby, a grófság névadó települése, 917-ben és 1048-ban, és Wirkesworth 1200 körül jelent meg *borough* minőségben (Beresford 1973, 85-86.).

A Derbyshire területén az 1316. évi összeírás szerint két *burgus* volt, az egyik Derby, a másik Chesterfield (*Derby est burgus, Chesterfield est burgus*) (Feudal Aids vol. I. 1899, 254-256). Más összeírások külön nem emelték ki a települések típusát, viszont az 1431. évi összeírás külön tartalmazta Chesterfield és Derby adófizetőinek névsorát. Ez a településtípus rendelkezett saját földterülettel, ahol a polgárai gazdálkodtak, valamint jelentős mezőgazdasági és piaci központ volt a kései középkorban.

3. A vár

A települések tipizálásakor nem szokták a várat önálló településtípusként említeni, ugyanis sokszor egy várossal vagy egy faluval épült össze. Az alábbiakban a grófság várainak listáját állítottam össze. Angliában és Walesben 1066 és 1200 között több száz vár épült földből, fából és kőből. A nagyobb várakat a király, bárók, vagy más jelentős urak építtették, az alábbi funkciók betöltésére. A vár stratégiai ponton emelt erőd, politikai és adminisztratív központ vagy vadászkastély lehetett. A vár az ott szolgáló hűbéresekkel együtt katonai erőt, jelentett, és ennél fogva politikai hatalmat adott birtokosának, valamint kedvelt szimbóluma volt a társadalmi státusznak. A várak birtoklása a királyságon belüli hatalom megoszlását is tükrözte, ugyanis egyes bárók várainak száma megközelítette a királyi várakét. Például a XIV század végére a Lancaster hercegség 15 nagyobb és több kisebb várat birtokolt. Ez jelentős szám, ugyanis a XIII. század végére sok normann kori várat elhagytak, illetve leromboltak. A XIII-XIV. században a várépítés új lendületet kapott, főleg a meghódított Wales területén. A XV. század első felében kevés várat építettek beleértve a tornyokkal ellátott házakat, és uradalmak megerődített központjait, az úgynevezett *manor house*okat (Rowley 1988, 32-44).

A forrásokban és a szakirodalomban az alábbi várakra és megerődített helyekre találtam utalást Derby grófság területén.

1. Bolsover uradalmát Peverel tartotta a Domesday Survey szerint, de ez a forrás még nem tett említést a várról, amit feltehetően William Peverell építtetett, amely csak két generáción át maradt a család birtokában, mert I. Henrik (1100–1135) elkobozta a Peverel család Nottinghamben, Peakben és Bolsoverben álló várait 1153-ban. A vár ettől kezdve királyi kézen volt, a királyok kormányzókat állítottak, és jelentős összegeket költöttek megerősítésére, amely a XIII. században a bárók elleni küzdelem fontos bázisa volt (Currey 1916, 1-3).

2. Bradby vára és uradalma a norfolki herceg birtokaihoz tartozott (*Johannes dux Norfolcie*) (VIII. t. 60. 106. ld.: Bretteby).

3. Castleton vára a Peak erdeiben épült, és már a Domesday Book is felsorolta William Peverel birtokai között. Az 1115. évben a Peverel vagyon a koronához került, és ettől kezdve a vár is a koronát gazdagította (Hope 1889, 120).

4. Codnor és a hozzá tartozó birtokok Heanor, Langley, Shirland, Smithcote és Ufton William Peverel birtokaihoz tartoztak, de a család kihalása után Codnort sokáig nem említik források, majd hosszú szünet után 1208 körül lehet ismét olvasni róla. Ezek szerint Codnor és a hozzá csatolt birtokok Henry de Grey tulajdonába kerültek (Kerry 1892, 18-19). A Codnor vár bizonyos részei már 1200 körül megvoltak, építése időnként megszakadt. A várhoz tartozott egy park is, amelynek nagysága körülbelül 3000 acre volt (Kerry 1892, 16-24).

5. Duffield várát a normannok kezdték építeni földből és fából, első kőépítményei a XII. században készültek. A vár és a hozzá tartozó birtok a Ferrers családé volt, amelynek egyik tagja Robert de Ferrers fellázadt III. Henrik ellen, aki a lázadás leverése után 1266-ban leromboltatta a várat, és ezután azt már nem is építették újjá (Duffield Excavation 1957, 18-19).

6. A Vernon családnak volt egy megerődített uradalmi központja (*manor hause*), amely a XX. századig fennmaradt. Ez az épület nem minősíthető várnak (Wright 1983, 25).

7. A Horston vagy Harestan vár első említése egy 1337-ben keletkezett iratban szerepel, amelyben jóval korábbi dátumra történt hivatkozás. Ezek szerint a vár első lordja Hugh de Buron volt István uralkodása alatt (1135-1154). Ez a család 1204-ig tartotta a várat, amikor János király elcserélte a litchurchi *manor*ért. Ezután a vár kisebb megszakításoktól eltekintve királyi kézen maradt (Fisher 1938, 1-13).

8. Makworth vára későn, a XV. században épült, és kicsi volt, talán nem is védelmi célokat szolgált, hanem inkább lakókastély lehetett (Scheduled Ancient Monuments in Derbyshire 1957, 35).

9. A melbournei várra vonatkozó első adat II. Edvárd idejéből való, akitől Robert de Holland engedélyt kapott arra, hogy megerősítse a Melbournei *mansus*át. Ő birtokolta az ott fekvő uradalmat, és ezt a király 1326-ban megerősítette. A vár nem úgy épült, ahogyan a király vagy egy nagybirtokos szokott várat építeni, hanem inkább úgy, ahogyan egy nemes lakhelyét szokták átalakítani megerődíteni, amely idővel erődített hellyé vált. Magának a várnak első említése 1327-ből származott, amikor Thomas Lancaster és Leicester grófja volt a birtokos. A következő adat az ő fiára, Henryre, Lancaster hercegére vonatkozott, aki 1361-ben meghalt, és a várat birtokai közé sorolták. IV. Henrik alatt a Lancaster hercegség létrehozásához a parlament is hozzájárult, és ettől kezdve a vár a hercegséghez tartozott (Dashwood 1889, 132-134). Melbourne várát az 1431. évi összeírás uradalmával együtt 1 feudumra becsülte, és gazdájaként Marmadacus Lumleyt, Carlais püspökét nevezte meg (VIII. t. 120. ld.: Melburne).

10. Pleasleyben Thomas Beck püspöknek volt erődített lakhelye, amiről 1285-ben keletkezett oklevél szól. Ezek szerint a király megengedte a püspöknek, hogy Pleasleyben levő lakhelyét kövekből megerősítse és birtokolhassa (DC 1906, 1897).

11. A pinxtoni vár Derbyshire és Nottinghamshire határán állt a sherwoodi erdő területén, amely a király saját kezelésű birtokaihoz tartozott. Maga a vár földből és fából épült sánc volt. A környező erdőségek lehetőséget adtak arra, hogy a XIII. század elején János király ellen lázadók befészkeljék magukat arra a vidékre. Ezért a XIII. század folyamán a királyok leromboltatták a környék földsáncait.

4. A kolostor

A kolostorokat a várakhoz hasonlóan szintén nem szokás önálló településtípusként említeni, jelen esetben is csak a téma könnyebb csoportosíthatósága miatt esik szó kolostorokról ebben a részben. Angliában az 1200 körüli években a nagyobb monostorokat már megalapították, és 1517-ben körülbelül 180 nagyobb és 700 kisebb szerzetesi közösség

működött. Az angol kutatás úgy becsüli, hogy 1217-ben a monostorok lakóinak 12500 voltak, és ez a szám a XIV. század közepére 17500-ra növekedett. Az egyházi közösségek birtokolták az ország vagyonának (*nation's wealth*) az 1/5 részét, amely nagyrészt kiterjedt birtokaiknak köszönhető (Rowley 1988, 301-2).

Derby grófságban nem voltak jelentős kolostorok, de a szomszédos grófságok területén álló nagyobb rendházak rendelkeztek birtokokkal ebben a grófságban is, például Burton-on-Trent és Bassingwork apátságai, Lenton perjelsége. Derbyshireben az alábbi rendházak voltak.

1. A King's Mead-i perjelség kicsiny rendháza, amelyet benedekrendi apácák laktak, és 1160 körül alapította Darley apátja.

2. A clunyi szerzetesek háza Derbyben a XII. század közepén jött létre, amely Bermondseynek volt alárendelve. A ház méretének kicsi voltát jelzi, az hogy az angliai Cluny rendházak vizitációjáról készült 1279. évi feljegyzés szerint két szerzetes és elöljárójuk lakott benne.

3. A Derley apátság az austini szerzeteseknek volt alárendelve, és 1154-ben alapította Robert Ferrers, Derby II. grófja.

4. A breadsalli kis perjelséget 1266 előtt hozták létre úgy, hogy az ottani remetéknek egy kis birtokot adományoztak, és a csoport az austini kanonokok felügyelete alá került.

5. A gresleyi perjelséget Nigel de Stafford alapította, és ez a rendház is az austini kanonokokhoz tartozott.

6. A reptoni monostort 600 körül alapították, de a dánok lerombolták, és csak a XI. században éledt újjá, ide tartozott még egy Calkeban épült kis rendház.

7. A beauchiefi apátság a premontrei szerzetesek közreműködésével jött létre 1175 körül, és az alapító Robert FitzRanulph, Alfreton és Norton lordja volt.

8. A Dale apátsága, vagy másik nevén a Stanley parki apátság szintén a premontrei rendhez tartozott, és a XII. században szerveződött.

9. Az ispotályos lovagok háza Yeaveleyben és Barrowban állt, amelyet Ralph Foun adományozott a lovagoknak I. Richard uralkodása idején (1189-99), akik Yeaveley uradalmának egy részét is megkapták.

10. A Szent Lázár rend lovagjainak rendházát William de Ferrers alapította 1180 körül, amikor a burtoni lazarénusoknak adta Spondon templomát.

11. A domonkos barátok Derbyben álló rendházát Alexander de Stavenby püspök (1224-38) alapította a régi város falain kívül Szent Werburg egyházközség területén.
12. Az alkmontoni ispotályosok Robert de Bakepuz of Barton Blount támogatásával hoztak létre kórházat 1100 körül leprás nők számára.

Ezeken az intézményeken kívül még volt egy kórház Chesterfieldben, és további három Derbyben, valamint egy kórház a High Peak járás területén is működött (VHC 1907, II. 41-92).

II. fejezet: Derby grófság birtokszerkezete

Az alábbiakban a grófság birtokállományának és birtokrendszerének leírása következik, valamint a települések és birtokok között kialakult kapcsolatok vizsgálata. A grófság birtokszerkezetének forrásai adóösszeírások, birtokösszeírások, oklevelekről készült regeszták, halál utáni vizsgálatok voltak.

A. A Domesday Survey korabeli birtokrendszer

A Domesday Survey 1087–ben készült, célja, hogy az uralkodó pontos képet kapjon országáról. A felmérést királyi megbízottak végezték összeírva a földek birtokosait, a lakók jogállását, malmok, ekék, templomok számát.

A középkori angol birtokrendszer makroszerkezeti fejlődésében két időszakot lehet elkülöníteni: az egyik Hódító Vilmos előtt, a másik utána következett. Hódító Vilmos és utódai alakították ki azt a birtokrendszert, amelynek alapelemei és sajátosságai a kései középkorig fennmaradtak.

Alfred Haverkamp szerint az angol birtokrendszer egyik lényeges jogi jellemzője, hogy 1066 után a királyi birtokok kivételével nem létezett korlátlan földtulajdon és földbirtoklás, vagyis a hűbérbirtokra vonatkozó tulajdonjog nem jelentett abszolút tulajdont, az adományozó bizonyos jogokat mindig megtartott (Haverkamp 1984, 158). Innen kell elindulni, hogy érthetővé váljon a földbirtoklásra vonatkozó középkori angol terminológia,

amely a kontinentális, illetve középeurópai forrásokkal dolgozó kutatók számára sok furcsa vagy nehezen értelmezhető kifejezést tartalmaz.

Az angol földek tulajdonjoga egyetlen kifejezéssel volt jelölve: *Z tenet terram illam de ... domino rege*, vagyis "Z tartja azt a földet (...) a király úrtól" (Holdsworth 1903, II. 199). A középkori Angliában 1066 után a földbirtokokat tulajdonosuk személye szerint három csoportba lehetett sorolni: 1. koronabirtok, 2. egyházi birtok, 3. laikusok kezén levő birtok.

1. A hódítás után a földek nagyobb része királyi tulajdonba került. Doris Mary Stenton szerint a királynak 1066 után több szabad rendelkezésű földje volt, mint az angol történelemben bármikor (Stanton 1965, 31). A király maga tartotta a földet, amely minden értelemben sajátja volt, és senki sem rendelkezett rajta tulajdonosi jogokkal (Holdsworth 1903, II. 199). Az ilyen birtokok voltak a király saját kezelésű birtokai (*demesne*). Ha leszámítjuk ezeket a birtokokat, akkor igaz, hogy az összes földet a királytól tartották (Holdsworth 1903, II. 199).

2. Az egyháznak tett birtokadományok valójában a hűbéri rendszerbe illeszkedtek, és az egyházi nagybirtokosok is az uralkodó hűbéresei lettek. Ebből adódóan az egyházi és laikus nagybirtok szerkezeti sajátosságai nagyon hasonlítottak egymásra. A hódítás utáni birtokadományokért viszonzásul 6 püspöknek és 3 apátnak kellett 40-nél több lovagot kiállítani a király szolgálatában (Douglas 1964, 281–282). A királytól kapott birtokok fejében az angol egyházak összesen legalább 780 lovag felszerelésével és hadba küldésével tartoztak az uralkodónak (Stenton 1965, 67).

3. A laikusok kezén levő birtokok azért érdemelnek nagyobb figyelmet, mert a középkori angol birtokosok létszámra legnépesebb csoportja, a hűbéresek rendelkeztek felettük.

A király hűbéresei nagy létszámú csapatot alkottak, de közülük csak kevesen voltak igazán jelentősek. Hódító Vilmos korában a laikus hűbéreseknek adományozott földek fele 11 ember kezében összpontosult. A Domesday Book alapján megállapítható, hogy 180-nál kevesebb közvetlen királyi hűbéres (*tenant-in-chief*) rendelkezett évi 100 Fontnál többet jövedelmező birtokkal (Douglas 1964, 269). A *tenant-in-chief* vagy "közvetlen királyi hűbéres" kifejezést nem lehet egyetlen szóval magyarra fordítani, ugyanis a birtokosoknak ez a csoportja nem létezett a középkori Magyarországon, ezért a hazai történetírásban nem is alakult ki ennek megfelelő fogalom.

Holdsworth szerint Angliában a birtokát mindenki a királytól tartotta. Az az ember, aki közvetlenül a királytól tartott birtokot, volt a *tenant in capite* (Holdsworth 1903, II. 199). Ez tulajdonképpen a modern szakirodalomban *tenant-in-chief*, ami a latin *tenens in capite* fogalmának angol fordítása. Az angol szakirodalomban a *tenant-in-chief* fogalmat a király közvetlen hűbéreseire alkalmazzák. A *tenens* a birtokot tartó személyt jelölte. A középkori angol jogi terminológia nem használta a tulajdon fogalmát, ugyanis kontinentális vagy középeurópai értelemben vett teljes birtoklású földtulajdon (*allodium*) nem létezett Angliában (Haverkamp 1984, 158). Az angol jogi terminológia a király alatt mindenkit "tartónak" (*tenens, tenant*) nevezett, amivel azt jelölték, hogy egy birtok kinek van a kezében, és rendszerint azt is hozzátették, hogy kitől és milyen szolgálatok fejében tartja a birtokos a földjét. A "tartó" (*tenens, tenant*) lényegében kontinentális fogalmak szerint a föld birtokosát jelölte, de a birtok nem korlátlan tulajdonként volt az övé, hanem feltételesen, tehát birtokát nem tulajdonolta, hanem a korabeli jogfelfogás szerint valakitől bizonyos feltételek szerint tartotta, amit a kor jogi írásbeliségében a "tartó" (*tenens*), lényegében "a birtokot tartó" fogalmával jelöltek.

Ha a *tenant-in-chief* földjét saját kezében tartotta (*in dominio, in demesne*), akkor saját kezelésű birtokként rendelkezett felette, de földjéből másoknak is tehetett adományt, és az a személy, aki tőle tartotta a földet a *tenant*je (*tenens*) volt. A sor végén a *tenant in demesne* álllt, vagyis az a birtokos, aki már további adományt nem adott a birtokból, hanem az egészet saját kezelésű birtokként (*in demesne*) tartotta. Sok lépés lehetett a király és a *tenant in demesne* között (Holdsworth 1903, II. 199). A birtoklásnak ez a láncolata a *tenant-in-chief*, vagyis a *lord* és a lánc végén álló birtokos között, kölcsönös kötelezettséggel járt, és ez a gyakorlat, vagyis a hűbéri földbirtoklás általános volt Angliában, amely meghatározta az angol földjog fejlődését. Angliában a földjog maradéktalanul alkalmazkodott a hűbériség jogi normáihoz, és ez kizárólag angol jelenség. Más országokban is ismert volt a hűbéri birtoklás, de a jog ezt csak a nemesi vagy a lovagi–katonai birtoklásra alkalmazta. A kontinensen a hűbérjog nem formálta át a földjog egészét, mint Angliában (Holdsworth 1903, II. 199). Ennek az az oka, hogy a kontinensen a hűbéri birtokok mellett fennmaradtak az allodiális jellegű birtokok, amelyek a családban öröklődtek és nem terhelte őket szolgálati kötelezettség. Angliában ezt a birtokfajtát kiszorította a feltételhez kötött hűbérbirtok.

A *tenant-in-chief* birtokát nem abszolút tulajdonkét birtokolta, mert a szerzett birtokok nem a hódítás zsákmányaként kerültek hozzá, hanem adományként, amelyért cserébe meghatározott számú lovascsapatot kellett felszerelni a király szolgálatára. A király a hűbéradományok viszonzásaként laikus hűbéreseitől, összesen legalább 4000 lovag hadba állítását követelhette meg (Stenton 1965, 67). Minden egyes esetben az uralkodó határozta meg a birtokadományért viszonzásul kiállítandó lovasok számát. Ez volt a *servitium debitum*, vagyis a birtokadományt és annak tulajdonosát terhelő szolgálati kötelezettség (Douglas 1964, 273). A *tenant-in-chief* kötelessége volt, hogy teljesítse szolgálati terheit, és ez oda vezetett, hogy saját kíséretének tagjait hűbéreseivé tette, hűbérbirtokot adott nekik, és katonai vagy egyéb szolgálattal terhelte őket. Az anglo-normann hűbériség korai szakaszában sok lovag még nem birtokolt földet, hanem ura kíséretének tagjaként teljesítette katonai szolgálatát és ellátásban részesült. Hódító Vilmos ösztönözte a nagybirtokosokat, hogy hűbérbirtokkal adományozzák meg a lovagokat, és ez a folyamat a XII. században teljesedett ki (Douglas 1964, 273–275).

A *honor* kifejezést a legnagyobb adománybirtokokkal rendelkező *tenant-in-chief*ek birtokainak megnevezésére kezdték alkalmazni. Douglas álláspontja szerint Hódító Vilmos hűbéresei *honor*ját hozta létre azokkal a birtokadományokkal, amelyekhez általában több grófságban is tartoztak földek. A honor központja (*caput*) egy vár is lehetett, amely a *lord* udvaraként, bíróságaként, birtokközpontjaként és lakhelyeként szolgált, oda tartoztak peres ügyeikkel a hűbéresek (Douglas 1964, 280).

Doris Stenton szerint 1066 után azokat a birtokokat, amelyeket egy jelentős báró, vagy egy fontos egyház birtokolt, megkülönböztetés nélkül nevezték báróságnak (*barony*), hűbérbirtoknak (*fee*), vagy honornak (*honor*). A *fee* egyszerűen azokat a birtokokat jelentette, amellyel a király a birtokost megadományozta, aki azt meghatározott szolgálat fejében szabadon birtokolta (Stenton 1965, 67). Később persze a *fee* a hűbérbirtok értelemben lett használatos, ugyanis a hűbéresek hűbérbirtokait (*feudum*) jelölte, amit már a XII-XIII. századtól egyértelműen jeleznek a források. A *honor* bizonytalan terminusnak látszik, mintegy arra utal, amit az eredeti latin kifejezés jelentett, vagyis becsületet és tiszteletet biztosított birtokosának. A *honor* szónak ez az értelmezése a hűbériség eredményeként jött létre. Az összes *honor* közül a legnagyobb, vagyis maga Anglia a királyé volt (Stenton 1965, 67–68).

A *honorok* szerkezeti felépítéséről elmondható, hogy a többségük nem koncentrálódott egyetlen grófság területére, hanem szórtan és egymásba ékelődve helyezkedtek el egyes részeik. Ennek következtében a nagybirtokosok nem hagyhatták figyelmen kívül a honorjukon kívüli birtokokat és birtokosokat. A hűbéri birtokrendszernek ez a finom mozaikszerű szerkezete stabilizálóan hatott a társadalomra, ugyanis arra késztette az uralkodó hűbéreseit, hogy együttműködjenek vele, mert képtelenek voltak arra, hogy saját birtokaikat önálló földrajzi vagy gazdasági egységként kezeljék (Stenton 1965, 68-69).

A honor urát, csakúgy, mint a királyt, kiemelkedő hűbéresei vették körül, akiknek tanácsával intézte honorja ügyeit. Minden fontosabb honorban a hűbéresek közül kiemelkedett egy csoport, amelynek tagjai nagy hűbérbirtokokkal rendelkeztek, és ezért viszonzásul 3, 4, vagy 5 lovag fegyverbe állításával tartozhattak uruknak. Néha az is előfordult, hogy más *tenant-in-chieftől*, vagy akár magától a királytól is tartottak birtokot. Amikor ezeknek a hűbéreseknek a honoron belüli tényleges birtokait vizsgálták, kiderült, hogy azok szórtan helyezkedtek el a honor urának birtokán, hasonlóan a lord birtokához, amely pedig a királyságon belül volt mozaikszerű. Ennek jó példája Ferrers honorja, amiből Hubert de Curson három lovagi feudumot (*fee*) kapott, és ezek négy grófság területén helyezkedtek el (Berkshire, Leicestershire, Oxfordshire, Staffordshire). A Cursonhoz hasonló birtokosok, a honorok lordjaihoz hasonlóan megtartották saját bíróságukat, ahová hűbéreseiknek el kellett menni (Stenton 1965, 69-71).

Doris Stenton az 1066-ot követő időszak birtoktípusai között említette a báróságot is, amely az angol birtokrendszer fontos elemévé vált (Stenton 1965, 67). Sanders a báróságokról írott művében együtt vizsgálta a honorokat és a báróságokat, és mindkét birtoktípust báróságnak nevezte annak ellenére, hogy észrevette a források terminológiai következetességét, vagyis azt, hogy viszonylag ritkán hívtak egy honort báróságnak és fordítva (Sanders 1960, VI–VIII). A honorok és a báróságok szerkezete hasonló volt, de megválaszolatlan kérdés, hogy milyen különbség volt közöttük.

A középkori angol birtokrendszer további alapvető fontosságú eleme a *feudum* (*fee*), amely a honorokkal és báróságokkal egy időben jelent meg Hódító Vilmos és utódai birtokpolitikája nyomán. A *feudum* azoknak a lovagoknak volt birtoka, akik a király vagy egy *tenant-in-chief* kíséretéhez tartoztak, és hűbéri kötelezettségeik voltak. A hűbérbirtokkal megadományozott lovag a Domesday Book korabeli társadalom jellegzetes figurája volt. A

XII. század közepére a tipikus angol lovag elsőszülötti jogon tartotta birtokát, viszonzásul speciális szolgálatok és pénzben teljesítendő kötelezettségek terhelték. A lovag hűbérurával szembeni legfontosabb kötelezettsége a katonai szolgálat, vagy ennek finanszírozása, emellett ura udvarát is rendszeresen látogatnia kellett (Douglas 1964, 274–275). A lovag szolgálataiért cserébe birtokot kapott, amelynek jövedelméből képes volt lovagi módon hadakozni és élni. Sok *lord* a XI. század végén úgy vélte, hogy évi 10 Fontot jövedelmező birtok elegendő egy lovag szolgálatainak viszonzására (Stenton 1965, 79). A XII. században egy lovagi hűbérbirtok már 20 Fontot jövedelmezett (Stenton 1943, 629). Azt a birtokot tartották egész lovagi hűbérbirtoknak (*knight's fee*, *feudum militis*), amely minimálisan 20 Font jövedelmet biztosított, és ez a birtok gyakran több településen szórtan helyezkedett el[2]. II. Henrik uralkodása alatt körülbelül 5000 lovagi szolgálatra kötelezhető birtokossal számoltak az angol kutatók, bár a létszám sohasem volt teljes. Bizonyos becslések szerint ebben az időben egész Anglia potenciálisan 6500 lovagi hűbérbirtokot tartalmazott, persze a valóságban ennél jóval kevesebb lovaggá ütött birtokos élt az országban (Powicke 1953, 548-549).

A feudumoknak volt egy fajtája a *serjeanty* (*seriantia*), amelynek kialakulásáról Doris Stenton a következőket írta. A Hódító Vilmos által létrehozott udvartartásához tartozó emberek, a jelentősebbek és a kevésbé jelentősek egyaránt, a társadalmon belül elkülönült csoportot alkottak, akiket az uralkodó nem pusztán természetbeni juttatásokkal, hanem birtokadományokkal is ellátott. A királynak sokféle szolgálatra és szolgálóra volt szüksége udvara és a személye körül, a vadászatoktól kezdve egészen a háborúkig. A király szolgálói (*servants of the king*) személyes szolgálataikért cserébe birtokot kaptak. A királyi háztartás kialakulásának idején a szolgálói (*serjeanty*) birtokok alapításának gyakorlata virágzott, de a XII. század vége felé ez a típusú birtokadomány egyre ritkább lett, és a század végére el is tűnt (Stenton 1965, 31).

---

[2] I. Edvárd 1278-ban elrendelte, hogy a sheriffek írják össze azokat a birtokosokat, akiknek évi 20 Font jövedelmet biztosító birtokuk vagy egy egész lovagi feudumuk volt, ami évi 20 Fontot jövedelmezett, és közvetlenül a királytól tartották, valamint lovagoknak kellett volna lenniük, de nem voltak azok (EHD 1975, III. 413). Az összeírást azért rendelte el az uralkodó, hogy ezek a birtokosok átvegyék a lovagi címerüket, üttessék magukat lovaggá, és így ne bújhassanak ki a hűbéri kötelezettségeik alól.

1. A hűbérbirtokokat alkotó birtokrészek

Derby grófság a *Danelaw* tehát a dán jog fennhatósága alatt álló terület volt az angolszász korban, és a kutatók az akkori értelmezés szerint próbálták megmagyarázni a *manor, berewick* (*berewite*) és a *soke* fogalmát. Ez a három birtok volt az, amelyeket a Domesday összeírói a birtokok számbavételekor megkülönböztettek. A *manor* a dán jogban széles skálán mozgó és nagy változatosságú birtoktípus, amelynek egyik változata, amikor a falu egy uradalomból állt a megfelelő földbirtokkal és a földműveseknek bérbe adott földekkel együtt. A másik változat, amikor az uradalom több községre terjedt ki (Handley 1996, 3-15).

Doris Stenton szerint a *manor* szó a francia *manoirb*ól származott, és a normann klerikusok terjesztették el Angliában 1066 után. A Domesday Book keletkezésének idejében a *manor* rendszerint a helyi földbirtokos lakhelyét jelölte, aki gyakran csak nagyon szerény birtokot mondhatott magáénak. Egy faluban egynél több *manor* is lehetett. A *manor* jelentése gyorsan kiterjedt a földesúri birtok egészére, és később nemcsak a lakhelyet jelölte, hanem minden az uradalomhoz tartozó települést, a kifejezés terminus technicus lett, ami gazdasági egységként működő birtokot jelentett, amelyen a különböző jogi helyzetű földművesek kötelesek voltak urukat szolgálni, az ő bíróságához tartoztak, és a földesúr udvarában tartott gyűléseken döntöttek a közösség ügyeiben (Stenton 1965, 132-133).

A *berewick* vagy *berewite* a dán jog szerint olyan föld, amelyet a birtokos földjéről leválasztott, és ez lehetett saját kezelésű, vagy bérlőknek adott föld (Handley 1996, 3-15). A *berewite* vagy *berewick* értelmezéséhez a térképre rajzolt és így képszerűen láthatóvá vált információk alapján annyit lehetne hozzátenni, hogy a *berewite*ok vagy *berewick*ek egy-egy uradalom körül csoportosuló birtokrészek voltak, amelyeken önálló települések léteztek, és amelyek egy-egy uradalomhoz tartoztak. A *berewite*ok falvak voltak vagy később falvakká szerveződtek, uradalomhoz tartoztak, és kialakult saját határuk, de voltak olyan *berewite*ok, amelyek lakói nem szerveztek falut, ezek vagy elnéptelenedtek, vagy a későbbi századokban egy-egy tanya vegetált tovább helyükön.

A *soke* eredete a dán népességhez köthető, akik a normann hódítás korában még megőrizték szabadságukat, ennek fontos eleme volt a *lord* megválasztásának joga, ezen kívül eladhatták földjüket. A vásárló átvállalhatta a *soke* urának járó kötelezettségeket, az örökösök

pedig feloszthatták egymás között a birtokot. Az ilyen jogállású népességet nevezték *sokemen*nek, akik pénzbeni szolgáltatással tartoztak uruknak, de az úr nem birtokolta földjüket, mert az az övék volt. A *sokeman*ek által lakott területeken alakultak ki a *soke*nak nevezett birtokok, és a *sokeman*ek földjét igazgatásilag a *soke* urának birtokához csatolták. A *soke* központja a földesúr saját birtoka volt, amelyről a *soke* gyakran nevét is kapta. A dán szabad parasztok leszármazottai, mivel gyakran több faluban is birtokoltak kisebb földeket, szórt birtokokkal rendelkeztek, ezért az a *soke*, amihez tartoztak szintén szórt birtokszerkezetet mutatott. A *sokeman* személyében szabad volt urával és királyával szemben, de ura bírósága alá tartozott (Stenton 1965, 134-135).

A *soke* a leginkább vitatott birtoktípus, amelynek eredete és szerepe a földesúri birtok vagy uradalom szerkezetén belül igen bonyolult. A *soke* egyik jelentésében kétségkívül birtoktípusként értelmezhető. A Domesday Surveyből látható, hogy hány birtokos rendelkezett *soke*kal. A *soke* minden esetben településhez kötődik, amelynek földje a *sokeland* és lakója a *sokeman*. Bizonyítható, hogy *soke* kategóriába eső településeket csatoltak uradalmakhoz a X. századtól kezdődően, és ennek nyoma van a Domesday Bookban is. A *soke* latinul *soca* bizonytalan értelmű kifejezés volt, amelyet a Domesday Book eléggé laza értelemben használt. A *sokeman* földjével (*sokeland*) együtt tartozhatott egy uradalomhoz, ugyanakkor ugyanazon településen belül, egy másik *sokeman* szintén földjével együtt másik urat választhatott magának (Handley 1996, 8). Ez kétségkívül jelzi a *sokeman* különleges helyzetét. A *sokeman* földje tehát szomszédai uraitól függetlenül elidegeníthető volt más földesúrnak. Sok *sokeman*, miután már a föld elidegenítése tilos volt, magát ajánlotta fel egy földesúrnak, aki nem volt azonos a *soke* földjének urával. Annak az úrnak védelme, akinek felajánlotta magát, segített megőrizni jogi helyzetét (Handley 1996, 8). A *sokeman* és földje elmozdítható volt az uradalomtól és másikhoz lehetett csatolni (Handley 1996, 6). Ez azt jelzi, hogy a *sokeman* más földesurat "választhatott", felajánlkozását megváltoztathatta. Sok esetben a *sokeman* földje más földesúr kezében volt, és megint más úr birtokolta a *soke*t vagy latinul *soca*t, ami tulajdonképpen igazságszolgáltatási jogot jelentett, vagy inkább a *sokeman* feletti hatalmat. Azokban az esetekben, amikor a földesúr egyszemélyileg birtokolta a *soke* területén a földet és az igazságszolgáltatási jogot (*sake*), a földesúr földbirtokosi és bíráskodási jogát a *saca et soca* terminológiával határozták meg. Egy másik lényeges szempont, amely a kérdéskörben lényeges a *sokeland* és a *sokeman* viszonya. A *sokeland* a *sokeman* földje volt,

SZTE Egyetemi Könyvtár SZEGED 13

szemben a *berewick*kel, amely a földesúr földje volt. A *sokeman* a földjét teljes joggal tartotta, és joga volt elidegeníteni azt. Ebben a tekintetben a földesúr joga erősen korlátozott volt a *sokeman* joga által. A *sokeman* tarthatta a földjét *de* vagy *sub* a földesúrtól, de ez a viszony nem jelentette kezdetben azt, hogy megosztotta volna a föld feletti tulajdonjogot a földesúrral. A *sokeman* nem volt a földesúr bérlője, saját földje feletti birtokjogát az is jelezte, hogy a *geld* nevű adót a *sokeman* maga fizette földje után, akkor is, ha egy földesúr hatalma alá tartozott, aki pedig csak a saját földje utáni *geld* fizetésére volt kötelezve (Handley 1996, 9-10).

Frank Stenton némileg másként értelmezte a *soke* eredetét, amit a *sacu* és *socn* szavakból vezetett le. Véleménye szerint az angolszász korszakban még nem volt az angoloknak szavuk a igazságszolgáltatás elvont fogalmára, ezért a *sacu and socn* szópárral fejezték ki azt, amit a modern történészek a *sake and soke* kifejezéssel jelölnek munkáikban. A X. századra a *sacu and socn* jelentése az lett, hogy egy birtok ura rendelkezett bíráskodási joggal birtoka népei felett. Ebben az évszázadban kezdték a királyok eladományozni a bíráskodási jogot. A nagybirtokok szórt szerkezetűek voltak, így más birtokosok földjei is közbeékelődtek, illetve egy-egy faluban nemcsak a nagybirtokos szolgái éltek, hanem szabadok is, akiknek saját tulajdonú földjük volt. Amikor a király eladományozta az igazságszolgáltatás jogát egy nagybirtokosnak bizonyos terület felett, akkor a szabadok feletti bíráskodás jogát is átadta, függetlenül attól, hogy azok földje a földesúr tulajdonához tartozott-e vagy sem. Ez az igazságszolgáltatási jog (*sacu and socn*) egy adott területre terjedt ki, amelyet a történészek *soke*nak kezdtek nevezni. Az angolszász kor végén az ilyen típusú adományok egyre gyakoribbak lettek, amelynek oka, különösen az északangliai területeken, a skandináv betelepülés következtében kialakult zavaros társadalmi állapotokban rejlett. A nagyobb lordok igazságszolgáltatási hatalma volt az állam konszolidációját leghatékonyabb segítő erő (Stenton 1947, 487-489). A király eladományozta igazságszolgáltatás jogát és jövedelmeit azokon a területeken, ahol jelentős számban éltek szabadok, akik felett nem tudta érvényesíteni hatalmát. Ezt a jogot azok a helyi nagybirtokosok kapták, akik rendelkeztek elegendő hatalommal és erővel ahhoz, hogy a helyi népességgel betartassák a törvényeket.

A normann hódítás után a *sake* és *soke* kifejezéssel írták le a bárók igazságszolgáltatási jogát (Stenton 1947, 490). Persze a korszak forrásaiban nem a történészek *sake and soke* formulája olvasható, hanem a *sacu* és *socn* korabeli latin megfelelője: a *saca et soca.*

A *sokeman* személyi szabadságát a X. századtól a XII. századig fokozatosan feladta, mert a földesurak bíráskodási joguk alá vonták. Ezzel párhuzamosan a *sokeman* földje is földesúri fennhatóság alá került (Handley 1996, 10).

2. A Domesday Surveyn alapuló birtoktérkép szerkesztésének módszertani problémái

Az alábbiakban azokat a módszertani problémákat vázolom, amelyek a Domesday Survey adatainak térképi ábrázolása kapcsán felmerültek.

1. A Domesday Survey az 1086. évi birtokrendszert tükrözi. Ennek térképi ábrázolásához olyan térképre lenne szükség, amely a korszak településszerkezetét tartalmazza, de ilyen térkép nem készült.

2. A rendelkezésre álló térképeket az újkorban szerkesztették, és ezek összehasonlító vizsgálata alapján legfeljebb a későközépkori településszerkezet rekonstruálásáig lehet eljutni (ld.: I. térképvázlat)[3].

3. A Domesday Survey adatai alapján Derbyshire területének jelentős része lefedhető, és az egyes birtokosok birtokainak döntő többsége megrajzolható. Ennek az a magyarázata, hogy Derby grófság településeinek jelentős része már a Domesday Survey összeállításának idejében létezett, és a későközépkori településállomány jelentős része az 1086. évi felmérésben is szerepelt, tehát a településeknek ez a csoportja a későközépkori állapotnak megfelelő térképen is megrajzolható.

4. A birtoktérkép szerkesztésében problémát okoz, hogy a késő középkori viszonyokat tükröző térkép tartalmaz olyan településeket, amelyek a Domesday Surveyben nem szerepeltek, mert az 1086. évi összeírás után keletkeztek. Az ilyen települések területe a Domesday Survey adatai alapján fehéren marad.

5. Az 1086 után kialakult települések területét a Domesday Survey alapján nem lehet egyik korabeli birtokosnak sem birtokához sorolni. Ahhoz, hogy a Domesday Survey idején még nem létező, de a térképi forrásokon már jelölt települések területét valamelyik földesúr

[3] Ez a virtuális térkép, amely a későközépkori állapotokat szemlélteti az I. számú térkép.

birtokához lehessen kötni, tudni kellene, hogy az 1086 után kialakuló települések területe a Domesday Survey idején melyik településhez tartozott, vagyis a később kialakuló falvak melyik Domesday kori falu határából szakadtak ki. A Domesday Book korabeli birtokállapotokat olyan térképen lehet ábrázolni, amely a kor településszerkezetét tükrözi, és csak azt szükséges megállapítani, hogy az 1086-ban még nem létező települések területe melyik községhez tartozott, illetve ki volt a község birtokosa. Ennek megállapítására az alábbi módszerek látszottak alkalmazhatónak.

1. Célszerű megvizsgálni, hogy a Domesday összeírás korának birtokállapotait tükröző térképen fehér foltként jelentkező területeken belül, és azok mellett kinek volt birtoka. Abban az esetben, ha egy birtokos összefüggő birtokán belül mutatkoznak fehér foltok, illetve egy birtokos birtokai körbeveszik egy olyan település területét, amely később alakult ki, akkor logikus arra gondolni, hogy az 1086-os összeírás alapján még fehér foltként mutatkozó terület azé volt, akinek a birtokai körbevették az adott területet. Ezt a következtetést támasztja alá az, hogy – az 1086-ban még lakatlan területen – a későbbi századok során kialakuló községek ugyanazon család birtokában voltak, mint amelyik korábban is rendelkezett a terület felett.

2. Abban az esetben, amikor a fenti módszer nem vezetett eredményre, akkor célszerűnek látszott az egyházközség– és községhatárokat megvizsgálni. Az egyházközségek határai nagyon lassan változtak, tehát egy újkori térkép valójában sok esetben a középkori határokat tükrözött, de csak akkor, ha nem alakult át gyökeresen a településszerkezet. Derby grófságban a nagyobb területű egyházközségek gyakran több községet is magukba foglaltak. Ennek az a magyarázata, hogy amikor egy vagy több község templomot épített a község vagy községek határa egybeesett az egyházközség határával. Ha a község területe nagy volt, későbbi évszázadok folyamán a népesség szaporodása következtében újabb települések jöttek létre határán belül. Ezek a települések idővel önálló községgé szerveződtek, és kiszakadtak az anyaközség területéből, aminek eredményeként önálló határuk lett. Ezek a kiszakadó települések megmaradtak az egyházközségen belül, egészen addig, ameddig felépítették önálló templomukat, és önálló egyházközséggé nem váltak. Az anyaközségből kiszakadó új községek gyakran nem építettek saját templomot, és így később is a régi egyházközséghez tartoztak. Az így megmaradó középkori egyházközség határa egyben annak az anyaközségnek is a határa, amelyből később az új falvak kiszakadtak. Ezek alapján feltételezhető, hogy a

Domesday Survey idejében az egyházközség birtokosa rendelkezett azokkal a lakatlan területekkel, amelyeken később önálló községek szerveződtek.

A fent vázolt módszerek segítségével lehetőség nyílik arra, hogy a későközépkori állapotokhoz közeli helyzetet tükröző térképen a XI. századi birtokrendszer – bizonyára pontatlanságokkal – ábrázolható legyen (ld.: II. térképvázlat).

A grófság központi részén a Duffield Forest feküdt, amelynek területén a XI. század után több település is kialakult. A Domesday Surveyben nem szerepelt Alderwashley, Ashleyhay, Aulton, Belper, Hazlewood, Heage, Idridgehay, Over Biggin, Postern, Turndich, és Windley neve, de ezek a községek Sanderson községhatáros térképén a Duffield Forest középkori területének megfelelő kiterjedésű területen jelölve voltak (Sanderson 1836)[4]. Az említett települések a Duffield Forest középkori határain belül estek. Ezek a települések a XII-XV. század folyamán esetleg még később jöttek létre, Alderwashleyt 1251-ben, Belpert 1231-ben, Hazlewoodot 1306-ban, Idridgehayt 1230-ban, Windleyt a XII. században említették először források (DEPN 1991, 5; 31; 164; 165; 185; 362). Ashleyhay a forrásokban eléggé későn 1499-ben jelent meg 'Roger Anabulle of Asshlehey' földet bérelt (DC 1906, 170; 1383), a következő két előfordulás 1502-ből való, az egyik egy 'Fysshepolehyll' nevű hely említése Ashlehayben, a másik egy bekerített hely említése szintén Ashleyhayban (DC 1906, 13.,105-106). Postern nevének első okleveles említése 1523–ból való, és a regeszta írója Posternt Duffieldbe helyezte (DC 1906, 238., 1900). Aulton, Over Biggin és Turndich településekre, amelyek szintén az erdő területén voltak, nem találtam adatot.

A Duffield Forest és benne a később kialakult települések Henry de Ferieres birtokaihoz tartoztak a Domesday Book szerint, és számos egyéb környékbeli falu is az övé volt. Henry de Ferieres birtokolta Duffieldet, az erdő névadó települését, és az erdő közepén fekvő Shottle és Wallstone falvakat (ld.: II. térképvázlat).

A Domesday Survey adataiból megrajzolt birtoktérkép a Peak Forest területén is sok olyan területet tartalmaz, amelynek községei 1086 után keletkeztek, ezért nem szerepelnek a Domesday Surveyben.

---

[4] A Duffield Forest területén 1086 után létrejött települések első említésére vonatkozó adatok a Domesday Survey táblázatának I. kiegészítésében találhatók.

A High Peak területén fekvő Peak Forestben 1086 után több község alakult ki (Buxton, Chapel-en-le-Frith, Chinley-Bugsworth and Browside, Fairfield, Mellor, New Mills, Ollerset, Tornhill, Tunstead, Wardlow, Wheston és Whitle). Ezek a települések nem szerepeltek a Domesday Surveyben, területük valamely más községhez tartozott, amelyből a későbbiek folyamán kiszakadtak. Az említett települések első említése a következő: Buxton (Buchestanes) 1100 körül (DEPN 1991, 62), Chapel-en-le-Frith (Capela de la Frith) 1272 (DEPN 1991, 71), Chinley-Bugsworth and Brownside (Chynleye) 1285 (DEPN 1991, 78), Fairfield (Pes Cat) 1250/1270 (DEPN 1991, 155), Mellor (Melver) 1283 (DEPN 1991, 227), New Mills (Midelcauel) 1306 (DEPN 1991, 241), Ollerset 1512 (DC 1906, 1812), Tornhill (Tornhull) 1200 (DEPN 1991, 326), Tunstead 1335 (DC 1906, 2404), Wardlow (Wardelawe) 1258 (DEPN 1991, 346), Wheston (Whetstan) 1251(DEPN 1991, 351), Whitle (Wytehul) 1355 (DC 1906, 1372). Kérdés, hogy a községek területe 1086-ban melyik községhez tartozott, és annak ki volt birtokosa.

Az említett községek közül Chinley-Brownside and Bugsworth, Mellor, New Mills, Ollerset, Whitle az 1836. évi térkép szerint Glossop egyházközséghez tartozott. Valószínű, hogy ezek a községek Glossopból vagy annak községeiből szakadtak ki, és birtokosuk azonos volt az anyaközség birtokosával, aki Domesday Survey idejében a király volt (vö.: II. táblázat, II. térkép).

Az említett községek közül Chapel-en-le-Frith szintén királyi birtokok közé sorolható, a Peak Forest területén jött létre. 1225 körül Bowdenben épült egy kápolna, amely a későbbiek folyamán 'Chapel in the Forest' vagy Chapel-en-le-Frith néven vált ismerté (James 1981, 54-55).

A fennmaradó községek közül Fairfield és Tornhill területe Hope egyházközséghez tartozott Sanderson térképe szerint (Sanderson 1836), továbbá mindkét település a királyi kézben levő Peak Forest területén jött létre, és ennek alapján feltételezhető, hogy 1086 körül is királyi birtokok voltak (vö.: II. táblázat).

A fenti településeknél nehezebben valószínűsíthető Buxton hovatartozása, mert egyfelől a Peak Forest déli határán volt, és ez alapján lehetséges lenne királyi birtokként Peak Foresthez sorolni területét. Másfelől viszont Buxton Sanderson szerint (Sanderson 1836), Flagg egyházközséghez tartozott, amely 1086-ban a hatalmas kiterjedésű ashfordi uradalom

SZTE Egyetemi Könyvtár SZEGED 13.

része volt, amely szintén a koronához tartozott (vö.: táblázat térkép). A fentiek alapján Buxton feltehetően királyi birtok volt 1086-ban.

Sanderson térképén (Sanderson 1836) Wheston falva Tiddiswell egyházközséghez tartozott, amelyet 1086-ban királyi birtokként jelöltek. Feltételezhető, hogy Wheston a vele közvetlenül szomszédos Tiddiswellből szakadt ki a XIII. század folyamán.

Az 1086 után keletkezett községek közül talán Wardlow területének hovatartozása állapítható meg legnehezebben, feltehetően Longestonból egyházközségből szakadt ki, ugyanis Sanderson térképén (Sanderson 1836) oda tartozott. Longestonet a király és Ferieres együtt birtokolták, emiatt feltételezhető, hogy Wardlow területének birtokosa a király vagy Ferieres lehetett.

Derbyshireben az alábbi települések keletkeztek még 1086 után, amelyek Domesday Survey korabeli hovatartozása problematikus.

Aldwerk első említése 1140-ből származik (DEPN 1991, 105), és Sanderson térképe (Sanderson 1836) Bradbourn egyházközséghez sorolta. Aldwerket három oldalról Brassington határolta, amely szintén Bradbournhöz tartozott (Sanderson 1836). Bradbourne, Brassington és Aldwerket keleti oldalról határoló Ivenbrook Grange az 1086. évi felmérés szerint Henry de Ferieres birtoka volt. Ezek alapján feltételezhető, hogy a XII. században kialakuló Aldwerk területe 1086-ban szintén az ő birtokaihoz tartozott.

Beauchief Abbey első említése 1175 körülre tehető (VHC 1907, II. 41–92), és mivel apátságról van szó területe nem tartozott egyházközséghez, tehát ennek alapján nem lehet megállapítani, hogy 1086–ban kié lehetett.

Bowslow község említésére nem találtam adatot, de az 1836. évi térkép alapján megállapítható, hogy Dronfield egyházközséghez tartozott, amely 1086-ban királyi birtok volt.

Calk (Calc) első említése 1132-re tehető, és már ekkor a calki káptalan birtoka (DEPN 1991, 64).

Castle Gresleyt először 1252-ben említették (Castlegresele) (DEPN 1991, 148), de ezt megelőzően már 1125 körül előfordult Gresley neve (Gresele) (DEPN 1991, 148), Church Gresleyt először 1363-ban jegyezték fel (DEPN 1991, 148). Feltehető, hogy Gresley vált ketté Castle Gresleyre és Church Gresleyre, ezt az állapotot tükrözi Sanderson térképe (Sanderson 1836), amely szerint Castle Gresley, Church Gresley, Swadlincot, Linton és más községek

által elválasztott Drakelow egy egyházközségbe tartozott, amelynek neve Gresley volt. A Domesday Survey ezek közül Lintont Henry de Ferieres birtokaihoz sorolta, a távolabbi Drakelowt és a közeli Swadlincotot Stafford birtokként említette. Linton és Swadlincote közrefogta Castle és Church Gresley községeket, tehát a XII. század körül kialakuló, és akkor még egységes Gresley területe 1086 körül vagy a szomszédos Ferieres vagy a szintén szomszédos Stafford birtoka lehetett. A Domesday Survey a Stafford birtokok között sorolta fel Heathcote nevét (FHCD I. 1886, 62), amely Sanderson térképén Gresley területén is megtalálható (Sanderson 1836), de már nem településként, hanem egy erdő és tanya nevében maradt meg "Heathcote Wood", és "Heathcote Hous". Ez a két "Heathcote" nevet viselő hely a későbbi Gresley területén található, de valószínűleg Gresley vált a község névadó településévé és nem Heathcote. Ennek alapján feltételezhető, hogy Heathcote területe egybeesett a későbbi Gresley területével, és így a Stafford birtokhoz sorolható.

Curbar nevét nem említi sem a Descriptive Catalogue of Derbyshire Charters, sem a Dictionary of English Place Names, de a település az 1836. évi térképen szerepel. Sajnos nem nyújtanak segítséget a régebbi térképek sem, amelyek közül a Johannes Blaeu *Comitatus Darbiensis* térképén Curbar helyén egy Corher nevű település volt (Blaeu MDCLXII). Robert Morden térképén Corthor névalak olvasható, de ez sem fordul elő az említett forrásokban (Morden 1695). Curbar területének Domesday Survey kori hovatartozására két támpont kínálkozik. Az egyik az egyházközség, amelyhez Curbar tartozott, és amelynek területéből kiszakadt. Erre vonatkozóan Sanderson térképe nyújt segítséget, amely szerint Curbar több tucat faluval együtt Bakewell egyházközségéhez tartozott (Sanderson 1836). A másik támpont a Domesday Survey, amely a Bakewellel szomszédos jelentős kiterjedésű ashfordi uradalom falvait sorolta fel. Ennek térképi ábrázolása segített Curbar területi hovatartozásának megállapításában, ugyanis a felsorolt települések csaknem teljesen körbeveszik Curbart. Ezen kívül az egyik falu (Bubnell) területe két tagból állt, és ezek közé ékelődött Curbar (Sanderson 1836). Feltételezhető, hogy Bubnell két része Curbarrel régen egy községet alkotott, és a Domesday Survey szerint Ashford uradalmához tartozott, amely királyi birtok volt.

A Dale Abbey (La Dale) először a kései XII. században fordult elő a forrásokban (DEPN 1991, 101). Dale Abbeyben a premontrei rend alapítása volt (DC 1906, 935). Egy 1385-ből származó oklevél megnevezte a kolostor nagytiszteletű lordját William la Zouche

személyében (DC 1906, 942), de ez alapján nem lehet visszakövetkeztetni arra, hogy ki volt a terület birtokosa 1086-ban.

Dethik neve is viszonylag későn jelent meg a forrásokban 1327-ben volt az egyik legkorábbi említés éve (DC 1906, 1247). Dethik területi hovatartozásának megállapítására az egyházközségek alapján lehet kísérletet tenni. Dethik falu Crich egyházközséghez tartozott (Sanderson 1836), és valószínűleg ebből a községből szakadhatott ki. Feltételezhető, hogy Dethiket Crich ura birtokolta a Domesday Survey korában, aki Hubert filius Ralph volt.

Fragfatt község Bakewell egyházközséghez tartozott a XIX. században (Sanderson 1836). A Domesday Survey adatainak térképre vetítése szerint a település területét keleti, déli, és nyugati irányból királyi birtokok vették körül, keleten az ashfordi uradalomhoz tartozó Bubnell, délen Curbar, amely valószínűleg szintén ennek volt része, nyugaton pedig Stoke, amely önálló uradalomként jött számításba. Fragfattot északon Nether Padley határolta, amely a Domesday Bookban nem szerepelt, ezért bizonytalan, hogy kinek volt birtoka 1086-ban. A fentiek alapján Fragfatt területét három oldalról királyi birtokok vették körül, ami alapján feltételezhető, hogy 1086-ban szintén királyi birtok volt.

Kilbourne vagy Kilburn első említése 1179 körülre tehető Kileburn alakban (DEPN 1991, 195). Kilbourne falu Horsley egyházközséghez tartozott a XIX. században (Sanderson 1836), ha feltételezhető, hogy Kilburn Horsleyből szakadt ki, akkor területe a Domesday Survey korában is Horsleyhez tartozott, amit Buron birtokolt. Ezt erősíti, hogy Kilbourne területét három oldalról Buron birtok vette körül a Domesday Survey szerint.

Little Eaton ebben a névalakban először 1392-ben jelent meg, de a Domesday Survey említett egy Detton nevű települést, amely Little Eatonnal azonosítható (DEPN 1991, 116), ennek birtokosa Aincourt volt (FHCD I. 1886, 82).

Nether Padley mellett feküdt Upper Padley és Hope egyházközséghez tartozott mindkettő (Sanderson 1836). A két település 1230 körül Paddeleya néven jelent meg (DEPN 1991, 253). Hope birtokosa a Domesday Survey szerint Anglia királya volt, aki feltehetően több más birtokával együtt Padley területét is magáénak tudhatta.

New Hallt vagy Newhallt először 1197-ben Niewehal néven említették (DEPN 1991, 241), amely a szomszédos Stantonnal együtt Stapenhill egyházközséghez tartozott a XIX. században (Sanderson 1836). A Domesday Surveyben Stapenhill és Stanton is szerepelt, de Newhall nem, mert valószínűleg később jött létre. Stentont közrefogja Stapenhill és Newhall.

Newhall Stantonból válhatott ki a XII. század folyamán, amelynek birtokosa Stafford volt 1086–ban.

Pinxton vagy Penkeston 1208-ban jelent meg először írott forrásban (DEPN 1991, 259), és a XIX. században önálló egyházközségként működött, ez alapján nem lehet megállapítani, hogy területe melyik községből szakadt ki (Sanderson 1836).

Pleasley első említése 1166-ra tehető Pleseleia néven (DEPN 1991, 260), a XIX. században önálló egyházközségként működött, Stoney Houghton és Shirebrook tartozott hozzá (Sanderson 1836). Shirebrook első említése 1202-ből származik *Scirebroc* néven (DEPN 1991, 259). Ezek alapján nem lehet következtetést levonni arra vonatkozóan, hogy ki birtokolta 1086-ban.

Quarndon első említése *Cornun* néven a Domesday Surveyben található (DEPN 1991, 266), de az összeírás nem említette birtokosát. A királynak egyháza volt Derby *borough*ban, amely szomszédos Cornunnal, ennek az egyháznak hat klerikusa és kilenc *bovate* földje volt Cornunban és Dettonban (Little Eaton). Ez alapján legfeljebb csak az feltételezhető, hogy a király volt Cornun birtokosa vagy bizonyos részt birtokolt belőle (FHCD I. 1886, 68).

Smerill Grangere vonatkozó középkori forrást nem találtam, de Sanderson községként jelölte Hartingtontól keletre (Sanderson 1836), és a szomszédos Middletonnal azonos egyházközségbe rajzolta (Sanderson 1836). Feltehető, hogy Smerill Grange 1086 után Middleton területéből szakadt ki. Ebben az esetben Smeritt Grange területének birtokosa azonos lehetett Middletont urával, aki Ralf filius Hubert volt a Domesday Survey szerint.

Tatsal Southwood első említése Suthwode néven 1260-ra tehető (DC 1906, 1956), és bizonyos, hogy Repindon része volt, amit Sanderson térképe is igazolt (Sanderson 1836). Feltételezhető, hogy Southwood területének birtokosa azonos lehetett Repindonéval, aki a Domesday Book szerint a király és Burtoni apátja volt.

Upper Langwith első említése Langwath néven 1208-ban történt (DEPN 1991, 204), nem találtam adatot XI. századi birtokosára.

Nem akadtam nyomára Wilsthorpera vonatkozó forrásnak, amely a XIX. században Sawley egyházközséghez tartozott (Sanderson 1836), ha feltételezhető, hogy onnan szakadt ki, akkor területét Chester püspöke birtokolta, aki az anyaközség ura volt 1086-ban.

Woodthorpe esetében ugyancsak nem volt forrás, a XIX. században North Wingfield egyházközség részeként jelent meg (Sanderson 1836), amely magába foglalta Handley,

Pilsley, Tupton, Stretton és Williemsthorpe községeket (Sanderson 1836). A Domesday Survey szerint North Wingfield, amit akkor Williamsthorpenak neveztek, és Pilsley az Aincourt birtokok részét alkotta, Tupton és Handley királyi *thane*ek kezén volt, Strettont pedig Hubert birtokként jelölték. Mivel North Wingfield egyházközséghez tartozó települések különböző birtokosok kezén voltak, nem állapítható meg, hogy Woodthorpe kinek lehetett birtokában.

Wooley nevére sem találtam utalást, de Sanderson térképe jelezte létét (Sandesron 1836). Wooley a szomszédos Brackenfielddel együtt Morton egyházközséghez tartozott, és a Domesday Survey szerint Morton az Aincourt birtok része volt. Feltételezhető, hogy Wooley ugyancsak Aincourt birtok lehetett.

3. Derby grófság birtoktérképe és birtokszerkezete a Domesday Book alapján

Derby grófság település- és birtokszerkezetének hozzávetőleges megrajzolása után lehetőség nyílik néhány statisztikai jellegű következtetésre, amelyek alapjául a II. táblázat adatai szolgáltak (ld.: II. táblázat). Derby grófság birtokállományát a következő birtokok együttese alkotta: 180 uradalom (*manor*), 44 uradalom és *soke*, 94 *berewite*, 1 *berewite* és *soke*, 1 vár, 1 *borough*, és körülbelül 40 birtokrész, illetve olyan településen fekvő birtok, amely nem volt egyetlen kategóriába sem besorolva.

A grófság legnagyobb földbirtokosa a király, akit 36 uradalom, 1 uradalom és *soke*, 73 *berewite*, 11 *soke*, 1 *borough*, és 4 egyéb birtok, illetve birtokrész, tehát összesen 126 birtok gazdagított. Ezen kívül a királyi *thane*ok 16 uradalma, 4 uradalma és *soke*ja is a király birtokosi érdekköréhez sorolható.

A királyi birtokállomány gerincét a uradalmak alkották, amelyekhez gyakran tucatnyi *berewite* járult, és sokszor jelentős kiterjedésűek voltak (vö.: II. térképvázlat). A többi földbirtokos birtokainak jellemzője, hogy egy vagy legfeljebb néhány település függött egy uradalomtól.

A grófság második legnagyobb birtokosa Henry de Ferieres, akinek birtokállományát 58 uradalom, 29 uradalom és *soke*, 7 *berewite*, 3 *soke*, továbbá 11 település és birtokrész

jelentette. Ferieres tehát összesen 108 birtokkal rendelkezett, uradalmainak többsége ellentétben a királyi uradalmakkal többnyire egy településből szerveződött.

A birtokosok sorrendjében harmadik helyen állt Ralph fitz Willam, akinek 12 uradalom, 6 uradalom és *soke*, 6 *berewite*, 6 *soke*, valamint 9 egyéb birtok és birtokrész, tehát összesen 39 volt birtokában a grófság területén.

Birtokai számát tekintve Burton apátja következett a sorban, de az ő birtokainál jelentősebb, noha kisebb számú birtokállománnyal rendelkezett William Peverel. A burtoni apát birtokállományát 6 uradalom, 3 *berewite*, 8 *soke*, tehát összesen 17 birtok alkotta.

A már említett William Peverel 6 uradalom, 3 uradalom és *soke*, 1 *berewite*, 1 vár és három egyéb birtok tulajdonosa volt, összesen 16. Ezek szerint ő birtokolta a grófság egyik várát, a király pedig a másikat Derby *borough*t.

A soron következő kisebb birtokosok, 11 településnél, illetve birtoknál kevesebb birtokállománnyal rendelkeztek, rangsorukban az uradalmak száma lehet mérvadó a birtokok jelentőségének megállapításában. Ezek szerint Nigel de Staffordnak 9 uradalom és 2 *soke* állt tulajdonában. Roger de Busli 7 uradalom, Walter de Aincourt 5 uradalom és 1 *soke*, továbbá 5 egyéb birtok, összesen 11 tulajdonosa volt. Goifrid Alselinnek 5 uradalom, 2 *soke*, 2 egyéb birtok, összesen 9 gyarapította vagyonát. Musard 5 uradalmat és 2 egyéb birtokot tartott kezében. Burun 5 uradalommal rendelkezett. Roger of Poictou 3 uradalom, 1 *soke* és 2 egyéb birtok (összesen 6) gazdája volt. Chester püspökének 2 uradalma, 2 *berewite*je és 1 *soke*ja, vagyis összesen 5 birtoka volt. Gislebert Gand 1 uradalommal, 1 *berewite*tel, 1 *soke*kal és 2 egyéb birtokkal rendelkezett. Hugh gróf 1 uradalom, 2 *berewite*, 1 *berewite* és *soke* tulajdonosa volt. A grófság legkisebb birtokosa Robert fitz William 1 uradalommal rendelkezett.

Derby grófság 397 birtokán és birtokrészén 16 birtokos, és a király *thane*jei osztoztak, akik 15-20 fő körüli létszámban lehettek (vö.: FHCD I. 1886. 25-88). Az összeírásban külön jelölték a *thane*eket, akik az 1066 előtti angolszász birtokostársadalom tagjai voltak és túlélték a normann hódítást. A grófság birtokállományának 31,7 %-a királyi kézen volt, a királyi *thane*ek birtokaival együtt ez 36%.

Henry de Ferieres a grófság második birtokosa a grófsági birtokállomány 27,2%-ával rendelkezett.

Ralph fitz Hubert a grófsági birtokállomány 9,8%-át mondhatta magáénak.

A fentiek alapján megállapítható, hogy az első három birtokos a birtokok 73,8 %-ával rendelkezett, beleértve a királyi *thane*ek birtokait is, akik nélkül ez a szám 68,7%-ra tehető. A fennmaradó 26,2%–os, illetve a *thane*ek birtokaival együtt 31,3%–os birtokállományon osztozott a többi birtokos. Ebben az adatban benne van a grófság két egyházi birtokosának Cester püspökének és a Burton apátjának földbirtoka is, ami összesen 5,5%, tehát egyházi kézen kevés birtok összpontosult.

B. Birtoktípusok Angliában a virágzó középkorban

A normannok által létrehozott földbirtoklás módjai a XI. század után teljesedtek ki, fontosabb elemeik az alábbiak szerint összegezhetők.

A földet vagy szabad (*free*) vagy nem szabad (*unfree*) birtoklás révén lehetett birtokolni, és ez a XIII. században már teljesen világos volt (Holdsworth 1903, III. 29). Bracton, a korszak jelentős jogtudósa a birtokokat két nagy csoportra osztotta az első a *liberum tenementum*, amit megkülönböztetett a másodiktól, vagyis a *villenagium tenementum*tól, amely a személyében függő földműves népesség – tehát középeurópai fogalmak szerint a jobbágyok – földjeit jelentette. Bracton ezeknek is több típusátsorolta fel.

1. *Liberum tenementum* volt az a birtok, amit magának és örököseinek tartott valaki hűbérben és örökségben *in feodo (!) et hereditate,* vagy csak hűbérben magának és az örököseinek (Bracton 1977, III. 126). A *liberum tenementumo*t élete végéig tartotta birtokosa, az időbeni korlátok meghatározása nélkül. Az a birtok, amit valaki bizonyos évig, hónapig vagy napig tartott, bár ez az időtartam akár 100 év is lehetett, nem volt *liberum tenementum*. Nem lehetett *liberum tenementum*nak nevezni azt a birtokot sem, amit valaki ura akaratából tartott, és ami bármikor visszavehető volt évről évre vagy napról napra (Bracton 1977, III. 126-127).

Itt szükséges megemlíteni azt a sokszor félrevezető tényt, hogy az angol terminológiában *tenant*nek nevezik például a lovagot, vagy egy falu birtokosát is, és az ott élő földműveseket is. Tehát mindenki *tenant*, azaz "tartó", hiszen a földet úgy tartja valakitől. A forrásokban is sok esetben zavaró a *tenens* általános jellegű alkalmazása. Felmerül a kérdés, hogyan lehet megállapítani azt, hogy az egyes *tenant*ek (tartók) vajon jobbágyok, szabad

parasztok, vagy lovagok. A megoldást az adja, hogy a birtokot "tartók" milyen birtokot és milyen feltételekkel tartottak.

Az a *tenant*, aki szabad birtokkal (*free tenure*) rendelkezett, védelmet nyert a közjog (*common law*) bíróságain, de ha valaki nem szabadon tartott birtokot (*unfree tenure*), akkor nem védte a közjog. A szabad birtoklás és birtok (*free tenure*) sokféle lehetett, és különböző társadalmi csoportokhoz tartózó személyek birtokainak jelölte jogállását. A lényeg azonban az, hogy akik szabad birtokkal rendelkeztek ugyanazon bíróságok védelme alatt álltak, és azonos bírósági eljárásokban vettek részt (Holdsworth 1903, III. 29).

1. A szabad birtokok (free tenure, liberum tenementum)

Bracton a *liberum tenementum*oknak két fajtáját különböztette meg.

1. A *liberum tenementum* egyik fajtáját szabadon tartották hűbéresküért (*homagium*) és különféle szolgálatokért (Bracton 1977, III. 127). Bracton ezt a birtokot további két kategóriába sorolta annak alapján, hogy az örökös milyen szolgálattal tartozott érte. Ezek szerint a birtokot tartó személy (*tenens*) tarthatta birtokát lovagi szolgálat által (*per servitium militare*), és csak szolgálat által (*per seriantiam, by serjeanty*). Mindkét esetben a birtokot tartó hűbéres (*tenens*) hűbéresküvel tartozott a hűbérurának, a *dominus capitalis*nak, és csak ezután került birtokába öröksége. Ennek oka a *servitium forinsecum* volt, amit királyi szolgálatnak is neveztek, ez fegyveres szolgálatot, és a királyság védelmét jelentette (Bracton 1968, II. 226). A lovagi szolgálat által (*per servitium militare*) tartott birtok lovagi hűbérbirtok (*feudum militis*) volt. A második esetben a birtokos csak szolgálat által (*per seriantiam*) tartotta a birtokát, ez is tulajdonképpen *feudum* volt, vagyis hűbérbirtok, de nem lovagi hűbérbirtok, hanem csak *feudum*.

A XV. századra a lovagi szolgálat kötelezettsége elvesztette eredeti jelentését, és valójában már csak a földjog része volt. A lovagi földbirtokkal rendelkező *tenant*et meghívták a *commune conciliumba*, és ő igényelhette saját hűbéresei felett az igazságszolgáltatás jogát (Holdsworth III. 1903, 37-40). A lovagi szolgálatért birtokolt föld jogállása egyébként alig változott a középkor folyamán azon kívül, hogy a személyes katonai szolgálatot egyre gyakrabban váltották meg *scutagium* révén, tehát a hadszervezetben már egyre kevesebb

szerepe volt a birtokos lovagoknak, de a társadalmi és politikai berendezkedésben megőrizték a helyüket.

Holdsworth a szolgálat általi birtoklásról (*tenure by serjeanty*) a következőket állapította meg. A szolgálat által földet birtoklók kétség kívül a Domesday Book kori szolgálók (*servientes*) leszármazottai, akik sok grófságban kaptak földet. A szolgáló (*serjeant, serviens*) szolgálatának személyes jellege akkor is megmaradt, amikor mások már nem saját személyükben szolgáltak. Ez megfigyelhető egészen a XIII. századig. A szolgálat nem volt pénzre váltható, és nem lehetett *scutagium*mal megváltani. A szolgáló halála esetén földje az adományozóra visszaszállt, ugyanis a birtokot személyes szolgálatáért cserébe kapta. A XIII. században az ilyen birtokok már a szolgáló örökösére származtak, ennek ellenére megfigyelhető, hogy a birtok öröklésekor fizetendő adó mértéke tetszőleges volt, ami megváltozott formában jelzi az adományozó hatalmának jelentős voltát. Az örökösödés folyamán ezt a földet sem osztották fel, mert a személyre szabott szolgálat nem volt felosztható. Ez a birtoktípus sokáig elidegeníthetetlen maradt. A XII-XIII. században a szolgálat általi birtoklás széles skálán mozgott, ezen a módon a koronától és földesuraktól is lehetett birtokot tartani, a cserébe járó szolgálatok pedig nagyon változatosak voltak. A szolgálatok két nagy csoportba sorolhatók az egyikbe a katonai, a másikba a nem katonai jellegű szolgálatok tartoztak (Holdsworth III. 1903, 46-47).

2. A free socage

A szabad birtokok (*liberum tenementum, freehold*) második típusa a *socage*. Ez a kései középkorra olyan birtoklási formává vált, amely révén minden olyan szabad birtokot birtokoltak, ami nem tartozott a *knight service, serjeanty* vagy a *frankalmoin* kategóriájába. Tehát a *socage* leginkább az alapján határozható meg, hogy melyek voltak azok a szolgálatok, amelyeket nem kellett teljesíteni birtokosának.

1. A *socage* után nem kellett katonai szolgálatot teljesíteni, vagy *scutagium*ot fizetni.
2. Az ilyen birtok felett nem volt gyámsági jog (*wardship*), és a birtokos házasságkötésébe (*marriage*) sem szólhatott bele ura.

3. Általában pénzjáradékot (*money rent*) fizettek a *free socage* után, és esetenként mezőgazdasági szolgálatot teljesítettek a birtokosok. Ezek a kötelezettségek lehettek névlegesek vagy ténylegesek, és bizonyos dolgok ajándékozásából álltak, amelyek reális vagy csak névleges értékkel rendelkeztek (pl.: 1 font bors, vagy merőben névleges értékként egy szál rózsa).

4. Néha nem volt pénzben teljesítendő kötelezettség, hanem csak a hűség kötelezettsége terhelte a birtokost (Holdsworth III. 1903, 51).

A *socage* általi birtoklásnak (*tenure by socage*) ezek az ismérvei csak fokozatosan alakultak ki. Holdsworth szerint a *socage* eredete a *socman*hoz vezet el, aki a Domesday Book korában a dánok lakta vidékeken élt, és aki köteles volt látogatni ura udvarát, bíróságát. A *socman* birtokának jogállása a *socage*el írható le. A *socman*ek csoportja nem volt egységes, ugyanis a legjobb helyzetben levők csak pénzjáradékot fizettek, a leginkább kiszolgáltatottak pedig munkajáradékot is teljesítettek uruk birtokán. A királyi bíróságok kialakulását megelőző időben létrejött már a szabad és nem szabad birtoklás kategóriája a jogban. A szabad birtokok és a szolga rendű birtokok közötti választóvonal kettévágta a *socman* társadalmi csoportját, és a szolgálatokkal legkevésbé terhelt, személyükben szabad *socman*ek birtokai a szabad birtoklás (*free tenure*) kategóriájába kerültek, de azok birtokai, akik kedvezőtlenebb helyzetben voltak a jobbágyi *socage* (*villein socage*) csoportjába jutottak, és így a nem szabad (*ufree tenure*) vagy szolgai birtoklás kategóriája alá estek (Holdsworth III. 1903, 51-52). Ez a folyamat persze időigényes volt, és nem is mindig egyértelműek a birtokok jogi fejlődésének tendenciái. A *free socage*ot birtokló földműves (*tenant by free socage*) függő helyzetű birtokos volt, és általában mezőgazdasági szolgálatok terhelték: bérleti díj a földért (*rent*) vagy munkajáradék, esetleg mindkettő. Glanvil korában, a XII. században a *free socage* feltételei még nem hasonultak más szabad birtokok feltételeihez. Csak a XIII. század végére alakult ki és vált világossá, hogy a *free socage*ot birtokló birtokos (*tenant*) jogai és lehetőségei elérték azt a határt, amelynél más típusú szabad birtokkal rendelkező birtokosok jogai és lehetőségei voltak (Holdsworth III. 1906, 51-52).

A *free socage*ot egy lényeges ponton mégis meg kell különböztetni a többi szabad birtoktól, méghozzá abban a tekintetben, hogy a eredete nem hűbéri jellegű, vagyis ez nem volt hűbérbirtok, ennél fogva a hűbérbirtokokat jellemző kötelezettségek sem terhelték. Holdsworth ezt a következőképpen fogalmazta meg. Mivel a *free socage* nem volt

kapcsolatban a háborúval nem terhelte katonai szolgálati kötelezettség, sem pedig *scutagium*. Ugyancsak emiatt a lord nem jelentette ki, hogy elsődleges érdekeltsége van abban az esetben, ha az ő *socage*t birtokló emberének (*socage tenant*) gyereke kiskorú és gyámságra szorul, vagy házasodik (Holdsworth III. 1903, 52).

Az a birtokos, aki a XII-XIII. században egyszerűen csak bérleti díj által (*rent*) tartott birtokot, nem volt szükségszerűen *socage*ot tartó birtokos (*tenant in socage*), hiszen *fee farm*ot is tarthatott (*tenant in fee farm*), ugyanis létezett a *free socage* mellett egy másik birtoktípus is, ez volt a *fee farm*. Birtokot tartani *fee farm*ban azt jelenti, hogy a birtok örökölhető, és csak bérleti díjat kell fizetni utána. A *tenure by fee farm* elkülönült birtoktípusnak látszik a Magna Cartaban, Bractonnál és Brittonnál. Valószínűleg a *fee farm* birtokosa bérleti díjat fizetett, és nem végzett mezőgazdasági munkát. A XIV-XV. században a *fee farm* és a *free socage* egyesült. Ennek oka az lehet, hogy a *socage* birtokos szolgálatai pénzjáradékká alakultak, így megszűntek a valós különbségek a két birtok között (Holdsworth III. 1903, 53).

Bracton a *socage*ot, illetve annak szabad paraszti típusát szintén a *liberum tenementum*ok közé sorolta, és az alábbiak szerint határozta meg. A szabad birtokok egyik fajtáját szabad *socagium*ban (*in libero socagio, in free socage*) tartották, amely öröklésekor az örökös nem tett hűbéresküt, csak hűségesküt (*sacramentum fidelitatis, oath of fealty*). Azt a szolgálatot, amivel a birtokosok uraiknak tartoztak, pénzben kellett teljesíteni (*servitium in denariis capitalibus dominis*), és nem járt fegyveres szolgálat sem királynak sem úrnak (Bracton 1968. II. 226). Ez a szabad *socagium*ban tartott *liberum tenementum* tulajdonképpen szabad paraszti birtok volt. Akik *socagium*ban tartották birtokukat (*tenentes qui tenent in socagio*) *sokeman*nek (*sokemannus*) voltak, és őket Bracton szerint csak mezőgazdasági munkára alkalmazták (Bracton 1968, II. 226).

A *tenure in burgage* tulajdonképpen városi birtokosok földje volt a város határán belül, amely a szabad *socage* birtoklás (*tenure in free socage*) egyik változataként értelmezhető. A birtok jogi jellemzőit sokszor annak a *borough*nak jogai befolyásolták, ahol feküdt (Holdsworth III. 1903, 53-54).

3. A gavelkind

A *gavelkind* értelmezései közül Holdsworth azt fogadta el, hogy az óangol *gafol*ra vagy *gavel*re vezethető vissza, és jelentése bérlet, vagy szokásos mezőgazdasági munkajáradék elvégzése. Azt a birtokost (*tenant*), akitől ilyen szolgálatot követeltek *gavel man*nek, birtokát *gavelkind*nak nevezték, amelyért cserébe nem katonai jellegű szolgálatokat kellett teljesíteni. Sok ilyen típusú birtok a kései középkorban jogilag szabad birtokká (*free socage*) vált, de a *gavelkind* értelme erre az időre megváltozott, és a kenti földbirtoklás jelölésére alkalmazták. A kifejezésnek kialakult egy másik értelme is, amely olyan jogállású földek megnevezésére szolgált, amelyeket a fiú örökösök felosztottak, függetlenül attól, hogy a birtok Kentben volt vagy máshol (Holdsworth III. 1903, 259-260).

4. A frankalmoin

Az egyház földjeit *frankalmoin*ban (*libera elemosina, free alms*) birtokolta uraitól. Az *elemosina* egyszerűen alamizsnát, jótékony adományt jelentett, úgy tekintettek rá, mint Istennek vagy a szenteknek tett adományra. Az adományozó elvárta az egyház spirituális jótéteményeit, de nem követelte az elvárt szolgálatok definiálását, és sokszor hűségesküt sem. Ám ez nem jelentette azt, hogy a megadományozott nem tartozott világi szolgálatokkal. Az ilyen birtokadományokat sok esetben a hűbéri lánc középső szintjein álló urak (*medius dominus, mesne lord*) adományozták, akik a birtokot szolgálat fejében kapták. Az egyháznak tett adomány nem szabadította fel a földet a szolgálatok alól. A birtokot terhelő szolgálatokat csak az adományozó urának egyetértésével lehetett hatálytalanítani. Ezért a *frankalmoin*ban tartott földet gyakran terhelték világi szolgálatok, amelyeket az adományozó és a megadományozott is teljesíthetett, a közöttük létrejött egyezségnek megfelelően. (Holdsworth 1903, III. 34-35).

A XII-XIII. században nem a világi szolgálat hiánya említhető legfontosabb különbségként *frankalmoin* és más birtokok között, hanem az, hogy a *frankalmoin* felett egyházi bíróságok rendelkeztek igazságszolgáltatási joggal. A XIII. század végére ezt a jogot megszentelt földekre és épületekre korlátozták, a királyi bíróságok pedig átvették a

franalmoin birtokok feletti igazságszolgáltatást, mint ahogyan ezt más szabad birtokok esetében is megtették (Holdsworth 1903, III. 35).

A *frankalmoin* és más szabad birtokok között további lényeges különbségek is voltak, például nem járt vele a hűségeskü kötelezettsége, csak általános jellegű spirituális szolgálat, amelynek végrehajtását nem lehetett jogi eszközökkel kikényszeríteni, csak spirituális jellegű egyházi vizsgálatok segítségével. Egy másik fontos különbség a *frankalmoin* és más birtokok között, hogy sok esetben nem terhelte világi szolgálat, de kivételes esetekben bizonyos világi szolgálatok megmaradtak. Az ilyen birtokokat viszont úgy osztályozták, mint más szabad birtokot, és valószínűleg *socage*ként kezelték. Ha azonban a *frankalmoin*ért viszonzásul nem világi, hanem spirituális szolgálatot kért az adományozó, akkor lordja volt az, aki hűségesküt kérhetett, és lefoglalhatta a birtokot, ha a szolgálatot nem teljesítették (Holdsworth 1903, III. 36).

I. Edvárd törvénykezésének jelentősége, hogy a *frankalmoin* birtoklás jelentőségét csökkentette, ugyanis a mortmaini statútum megakadályozta földek korlátlan eladományozását egyházaknak. Ha az egyház birtokot idegenített el világi személynek, akkor megszűnt annak *frankalmoin* jellege, mert az új birtokos nem volt egyházi személy. A *Quia Emptores* statútum megakadályozta, hogy hűbéradományból származó földet egyszerű feudumba. Ha egy birtokos lovagi szolgálataiért engedélyt kapott arra, hogy birtokát halála után is tarthassa, akkor ebből halála utáni érvénnyel is adományozhatott. Ha egy lovag ilyen birtokkal adományozott meg egyházat, akkor az egyház nem a lovagtól birtokolta birtokát, hanem a lovag urától, ráadásul ugyanazon lovagi szolgálatokat kellett teljesítenie, mint korábban a lovagnak. Ebben az esetben az egyház nem birtokolhatott az adományozó urától *frankalmoin*ban, még akkor sem, ha a lord így végrendelkezett (Holdsworth 1903, III. 36).

5. Az ancient demesne

Az *ancient demesne* a korona ősi birtokállománya, amely eredetileg Hitvalló Edvárd birtokaiból állt, és ezt a Domesday Bookban gondosan feljegyeztek. Ez a birtokállomány állandó volt, ugyanis a király háramlás, birtokelkobzás vagy egyéb módon szerezhetett birtokokat, amelyek nem váltak az *ancient demesne* részévé. A korona ősi birtokára egy

általános szabályt alkalmaztak, amely szerint, ha egy lordság a koronára háramlott, akkor változatlanul kellett hagyni alávetettjeinek kötelezettségeit és jogait. Tehát a korona nem változtathatta meg a lordság belső kapcsolatrendszerét, és nem olvaszthatta be saját birtokállományába. Ez fordítva is igaz, vagyis ebből a birtokállományból elidegeníteni sem lehetett birtokokat, vagy csak bizonyos korlátozásokkal. Ha a király az ősi birtokállományból adományozott, a föld továbbra is a királyi birtokokra vonatkozó szabályok alatt maradt. Az uralkodók saját uradalmaiknak jelentős kiváltságokat adományoztak, emiatt sok tekintetben nem vonatkozott rájuk a közjog. A király uradalmait kiváltságos területként (*franchise*) kezelték, a járási és grófsági intézmények, amelyek területén feküdt, nem rendelkeztek joghatósággal felette. A királyi uradalom lakói nem voltak kötelesek látogatni a járás vagy a grófság bíróságait, és nem adóztatták együtt őket más birtokok népeivel (Holdsworth 1903, III. 263-264).

A királyi birtokokon voltak szabad és szolgai jogállású földművesek, akik a közjog által ismert birtoklás szerint birtokolták földjeiket, de volt egy harmadik csoport is, amelyről nem lehet eldönteni, hogy szabad vagy nem szabad jogállású, és birtoklásuk módja is bizonytalan. Bracton szerint ők *villein socman*ek voltak, akik privilegizált jobbágyi birtokot tartottak. Őket egészen addig nem lehetett elűzni birtokukról, ameddig teljesítették szolgálataikat. Holdsworth az ő birtoklásukat *tenure in ancient demesne* kifejezéssel jelölte. Ezek a birtokok kettős természetűek voltak, ha az egyszerű *copyhold* birtokokkal hasonlítottak össze, akkor rendelkeztek elegendő olyan tulajdonsággal, amely alapján szabad birtoknak lehetett mondani őket, amikor a teljes szabad birtokkal hasonlították össze, bizonyos tulajdonságaik alapján mégiscsak a *copyhold*ra hasonlítottak.

A későbbi évszázadok folyamán, ha a király elidegenített az *ancient demesne*ből egy részt, ezek a különös jogállású csoportok továbbra is megmaradtak. Ez a sem szabad sem szolgai birtoklás összezavarta a korabeli jogászokat, akik szabad és nem szabad kategóriában gondolkodtak. A helyzet akkor kezdett tisztázódni, amikor a jobbágyi birtokok a XIV. század második felétől átalakultak *copyhold* birtokká. A *copyholder*ek, megszerezték a királyi bíróságokon való pereskedés jogát. Ekkor a különbség, amely a királyi birtokokon fekvő félszabad paraszti birtok (*tenure in ancient demesne*) és a *copyhold* birtok között volt, pusztán formálissá vált. Valójában a jogászok sohasem tudtak megegyezni abban, hogy ez a birtoktípus szabad, jobbágyi illetve *copyhold* volt-e. Holdsworth azokkal értett egyet, akik ezt

a birtoktípust harmadik kategóriaként értelmezték, amely nem szabad és nem is jobbágyi. Ezeknek a birtokoknak, bár jelentős részük *copyholddá* vált, és kisebb részük szabaddá, bizonyos jogügyletekben sokáig megmaradt speciális jogi helyzetük emléke, amely a korábbi jogállásukkal magyarázható. Az a törvény, amely eltörölte a régi *tenure in ancient demesne* birtokokra vonatkozó jogi specialitások maradványait 1852-ben született (Holdsworth 1903, III. 267-269).

6. A borough földjére vonatkozó jogok

A *borough* jogrendszere és szokásai két fő ok miatt eltértek a középkori közjogtól.

1. A *borough* szokásjogát viszonylag korán írásba foglalták, emiatt a közjog beavatkozása esetén védhetőbb volt, mint a vidéki települések kodifikálatlan szokásjoga. A *borough* jogai éppen korai rögzítésük miatt régi szabályokat is megőriztek, amelyek máshol eltűntek.

2. A *borough* jogrendszere bizonyos esetekben eltért a közjogtól, főleg, ha kereskedelmi központként működött. A lovagok, szabad parasztok és jobbágyok földbirtoklását szabályozó törvények nem voltak átültethetők városi környezetbe, nem szabályozhatták a polgár földjének, házának és üzletének a birtoklását. A *boroughk* között voltak jelentős mezőgazdasági érdekeltséggel rendelkező városok is, amelyek nagy mezőgazdasági területekkel rendelkeztek, de a kereskedelem még ezekben a városokban is megkövetelt bizonyos kivételeket a földjog általános szabályai alól (Holdsworth 1903, III. 69-70).

Holdsworth sok *borough* szinte végtelenül változatos jogrendszerének a vizsgálata után a legfontosabb jogokat kiemelte, amelyek alapján csoportosította, hogy (1) kodifikáltak voltak-e, vagy (2) a település kereskedelmi jellegéből adódtak.

1. Egyes *boroughk*ban már a XII. századtól korlátozták a birtok-elidegenítést, ami a település lordjának és a polgárok rokonságának érdekeit szolgálta. A polgár már ekkor megkapta ura engedélyét, hogy rögzített összeg lefizetése ellenében eladja házát. Ez a kötelezettség még akkor is megmaradt, amikor a későbbi századokban az elidegenítés szabadsága általános szabállyá vált a közjogban (*common law*). A rokonság érdekeltsége az elidegenítés folyamán abban mutatkozott meg, hogy lehetőségük volt a birtokeladás magakadályozására, kivéve a kényszerűség bizonyos eseteit. A rokonok jogai nagyobbak voltak örökölt föld vagy ház esetében, mint akkor, ha a polgár vásárlás útján szerzett birtokát bocsátotta áruba. Ezek a

jogok egyes városokban elővásárlási joggá alakultak, és alacsonyabb árat is biztosítottak, mint amennyiért egy idegen vásárolta volna meg az ingatlant. Egyes esetekben, ha a rokonok nem gyakorolták elővásárlási jogukat, akkor a város ura élhetett ezzel a lehetőséggel. A birtok tulajdonosa elidegenítési korlátozásokat is kiróhatott egyes személyekre, közösségekre és egyházakra, akiknek tilos volt ingatlant vásárolni a településen.(Holdsworth 1903, III. 270).

A *borough* területén az örökösödés is eltért a közjog szabályaitól. Ezek többnyire a régi szokásjogból származtak, amelyek a településen továbbra is megmaradtak. Egy ingatlan birtokosa a lánya házasságkötése esetén birtokot ajándékozhatott neki, de ez azzal járt, hogy a lány kikerült az atyai hatalom alól, és lemondott várható örökrészéről, hiszen azt kapta ajándékba. A *borough* földjogában szintén a közjogtól való eltérés, az örökség oszthatóságának szabálya, úgy ahogyan az Glanvil korában a XII. században még megfigyelhető a nem katonai birtokok esetében. Ez sokféle változatban élt a *borough*kban, amelyek közül leginkább ismert a birtok legkisebb fiúra örökítése (Holdsworth 1903, III. 271).

2. Azok a szabályok, amelyek a *borough* kereskedelmi jellegéből adódóan különböztek a közjog szabályaitól, az alábbiak szerint foglalhatók össze. A polgárok földet hagyhattak örökül végrendeleti úton. Ennek magyarázata a polgárok gondolkodásában rejlett, akik úgy tekintettek házukra és ingatlanaikra, mint tőkéjük részére, és ugyanazt a szabadságot szerették volna elérni az ingatlan felett, mint amivel az ingóságok esetében rendelkeztek. A modern értelemben vett földbirtoklás először a *borough* jogrendszerében mutatható ki. Ha elpusztult egy birtok a településen, akkor a *borough* ura nem foglalhatta le olyan könnyen, mint uradalmában, mert ilyen esetben sok *borough* szokásjoga külön eljárást írt elő. Ezen kívül a glocesteri statútum lehetővé tette egy birtok bérlőjének, hogy jogorvoslathoz folyamodjon, ha a lord el akarta venni a bérelt ingatlant. Dublinban például a bérlőnek elővételi joga volt, ha a tulajdonos el akarta adni a bérbe adott ingatlan. A *borough* jogrendszere elismerte a birtokok koronára való háramlását, és volt példa a birtok elkobzásra is, de a birtoklással együtt járó egyéb jogi esetekre és körülményekre nagyon kevés példa akad. Például az örökösödéskor fizetett illeték nagyobb *borough*kban ismeretlen, és a *heriot* is, ami vidéken a földműves halálakor a földesúrnak fizetett illeték volt. Ez utóbbi a mezőgazdasági jellegű *borough*kban esetenként megtalálható. *Borough* polgároktól semmiféle hűbérsegélyt (*feudal aid*) nem követeltek, és a házasságra vonatkozó urasági korlátozás is ismeretlen volt. A *borough* urának

gyámságra vonatkozó igénye nem fért össze a polgárok érdekeivel. A kisebb *borough*k, amelyek egyetlen lordság alatt álltak, már egészen korán kivívták azt, hogy a lord gyámsági jogát feladja, és ez a jog a város elöljárójára, vagy a polgárok által választott személyekre szállt. A gyámságnak az a formája is létezett, amely akkor lépett életbe, amikor a természetes vagy a végrendeleti gyámság nem működött, de ez sohasem volt a földesúr urasági jellegű gyámsága. A végrendeleti úton szabályozott gyámság a korai népjogban ismeretlen volt, de egyes *borough*k polgárai elnyerték ezt a jogot. A *borough* bírósága ellenőrizte és beszámoltatta a gyámokat, és nekik számot kellett adniuk tetteikről, kötelezettségeiket pedig pontosan szabályozták. A *borough* jogrendszere nem volt teljesen független a közjogtól, ugyanis mindkettő hatást gyakorolt a másik fejlődésére. A birtokperekben a *borough* polgára a közjog bíróságai elé vihette ügyét, és gyakorolhatta a *real action* által nyújtott jogorvoslati lehetőségeket (Holdsworth 1903, III. 271-273).

C. Derby grófság birtokszerkezete összeírások alapján

1. Derby grófság birtokszerkezetére vonatkozó adatok az 1284-86. évi összeírásban

A középkori angol birtokrendszer forrásanyagának egyik jelentős része a "hűbérsegélyek" (*auxilium, feudal aid*), listáiban található, amely a közvetlen királyi hűbéresek birtokairól ad tájékoztatást. A királyok saját hűbéreseiktől pénzt szedtek, de előtte összeírták birtokaikat.

Az 1284-86. évi összeírás *Kirkby's Quest* néven is szerepel, irányítója John de Kirkby az Exchequer hivatalnokaként szolgált. Az összeírás a királytól vagy más úrtól közvetlenül (*in capite*) kapott hűbérbirtokokat (*feudum*) vette számba (Feudal Aids vol. I. 1899, VIII-XXII).

A Derby grófságra vonatkozó összeírás érdekessége, hogy tartalmazza az adományozás láncolatát (ld.: III. táblázat).

Az összeírás Derbyshire esetében nem teljes, mert Morleston, Litchurch, Scarvesdale és Repindon járás szerepelt csak benne, de ezek a járások is csak töredékesen. Többnyire a király az adományozó, és ritka eset az, ha a hűbéri lánc elején más hűbérúr található.

Az összeírás a lovagok *feudum*ait vette számba, vagyis azt, hogy az összeírt települések hány *feudumo*t értek és ki volt birtokosuk. Az összeírás ezen tételeiben csak a település nevét jegyezték fel és azt, hogy mennyi volt az értéke *feudum*ban. Morleston járásban Codenouer 1 *feudum*ot, Deneby szintén 1 *feudum*ot, Ripley és Pentriz 2 *feudum*ot ért. Litchurch járásban Kirkelongley 1/2 *feudum*, Halwaston 2 *feudum*, Scarvesdale járásban Normanton és Penkeston együtt 1 *feudum*, Totinley pedig csak 1/3 *feudum* értékben számított. Repindon járásban Bretteby 1/4 *feudum*, ezzel szemben Smithisby 1/2 *feudum* volt (vö.: III. táblázat).

A listákon helyenként előfordult az uradalom (*manor*), amelynek *feudum*ban is megállapították értékét. Scarvesdale járásban Affton és Normanton 2 uradalom volt, és két *feudum*ot ért. Essovre uradalma 1 lovagi hűbért (*feudum militis*) jelentett, Syrelond és Staveley egy-egy uradalma szintén egy-egy *feudum* értékével egyezett. Egy uradalom gyakran ért egy *feudum*ot, de ez nem általánosítható. Például Scarvesdale járásban: Scharteclyv uradalma 2 *feudum*nak számítottak, Barleburge és Whitewell 2 uradalma 5 lovagi hűbér (*feudum militis*) értékének felelt meg, de Blackwell 1/2 uradalma 1 *feudum*ot ért (vö.: III. táblázat).

Az esetek jelentős részében nem uradalmat, hanem falut (*villa*) szerepeltették, és ekkor is arra törekedtek, hogy megadják *feudum*ban számítható értékét. Például Morleston járásban Illesdon falva 1 *feudum*ot ért, és Westhalum falva is 1 *feudum*mal volt azonos. Az 1 = 1 *feudum* képlet az esetek jelentős részében igaz, de nem általánosítható, mert például ugyancsak Morleston járásban Shipley falva 1/2 *feudum*ot ért, és Breydiston falu fele 1/4 *feudum* volt. Scarvesdale járásban Glapwell falvát 1/2 *feudum*ként írták össze (vö.: III. táblázat).

Az összeírásban csak ritkán szerepelt a *soke*, amelyre példaként Litchurch járás Halwaston nevű települése említhető, ahol az említett kategória is szerepelt (vö.: III. táblázat).

Bizonyos esetekben az összeírók nem adták meg egy-egy település *feudum*ban számított értékét, csak azt jegyezték fel, hogy uradalom vagy falu, esetleg egyszerűen csak a település nevét jegyezték fel.

Az 1284-86. évi összeírás adatai szerint Derby grófság összeírt területein 47 egész, 9 fél, kettő 1/3, három 1/4 *feudum* volt, továbbá 14 esetben nem említették azt, hogy az összeírt birtok értéke *feudum*ban mennyi lehetett (vö.: III. táblázat).

2. Derby grófság birtokszerkezetére vonatkozó adatok az 1302-1303. évi összeírásban

I. Edvárd legidősebb lánya Eleonóra, III. Alfonz aragón királyhoz ment volna feleségül, ezért a parlament a költségek fedezésére hűbérsegélyt szavazott meg 1289-90-ben, de Alfonz 1291-ben a házasság előtt meghalt. Eleonóra pedig Bari grófjához, Henrikhez ment feleségül. A segély ahhoz hasonlított, amelyet III. Henrik szedett nővérének Margaretnek házassága alkalmából, de két márka helyett lovagi hűbérenként 40 shilling értékű volt[5]. A segélyt 1302-1303-ig nem gyűjtötték be, ekkor viszont sor került rá (Feudal Aids vol. I. 1899, X). A hiányos összeírásban Morleston és Litchurch, Altus Peccus, Repindon, Scarvesdale és Appletree járás szerepelt.

Az 1302-1303. évi összeírás kevés kivétellel *feudum*okat számlált, az uradalom említése egy esetben fordult elő (ld.: IV. táblázat Scarvesdale járás, Chesterfield). Minden *feudum* után 40 shilling adót vetettek ki, a fél, negyed, hatod és nyolcad *feudum*ok után arányosan kevesebbet. A grófságból beszedett adó az összeírás szerint 162 Font volt, de a tételek valójában legalább 178 Fontra tehetők (Feudal Aids, vol. I. 1899, 249-253).

Az összeírás szerint a grófságban 56 egész, 25 fél, és 17 negyed *feudum*, továbbá néhány 3/4, 2/3 és töredék *feudum* volt (ld.: IV. táblázat). Az esetek többségében 1 falu 1 *feudum*ot ért, de kivételes esetekben egy-egy települést többre taksáltak. Például Scarvesdale járásban Eketon két *feudum*, Ekynton szintén kettő volt, amit az összeírók felértékeltek 3 *feudum*ra, és ezután vetették ki az adót (vö.: IV. táblázat). Szintén Scarvesdale járásban Chesterfield uradalma 3 *feudum*ot ért (ld.: IV táblázat). Morleston és Litchurch járásban Codenouerre 1 *feudum* volt, de 2 *feudum*ra értékelték, és ennek megfelelően adóztatták (ld.:

[5] 40 shilling 2 Fontot ért, 20 shilling= 1 font, 1 márka=2/3 font, vagyis 1 márka=13,3 shilling.

IV. táblázat). Ezek az esetek azonban kivételesek, és lényegesen gyakoribb jelenség volt, hogy egy településen csak fél esetleg kevesebb *feudum*ot írtak össze (vö.: IV. táblázat, III. térkép).

A listán Morleston 25, Altus Peccus 17, Repindon 17, Scarvesdale 21, és Appletree járások 20, tehát a grófság összesen 100 települését sorolták fel, amelyeken 74 birtokosnak volt legalább 1/4 feuduma. A 100 településből 56 egész, 25 fél, 17 negyed *feudum*ot tudtak szervezni az adományozók. A 3/4, 2/3, 1/3 és ennél is kisebb töredék feudumok lényegesen kevesebb számban fordultak elő (vö.: IV. táblázat). A IV. táblázat adatait a III. térkép ábrázolja, de a térképi ábrázolhatóság érdekében az 1/4 feudumoknál kisebb birtokkal rendelkező birtokosok birtokát nem jelöltem, 11 darab 1/4– nél kisebb töredékbirtok szerepelt az összeírásban (vö.: IV. táblázat).

A fentiek alapján megállapítható, hogy az összeírt birtokok jelentős részben egész és fél feudum közötti birtokok voltak. Kevés birtokos rendelkezett egynél több feudummal, közéjük tartozott Grey 2 és 1/4, Stotevill 3 és a Gresley család 2 feudum birtokkal. Gyakran előforduló jelenség volt, hogy egy feudumot két személy birtokolté. Az összeírás szerint a birtokok elenyésző része volt egyházi kézen, a chesteri püspök, a burtoni apát, Dunolmensis püspöke és a derleyi apát rendelkezett egész, illetve rész feudummal. Az összeírásban egyedül Scarvesdale járás esetében szerepelt uradalom említése, egészen pontosan Chesterfieldben volt Thomas de Waknak 3 uradalma.

Elmondható, hogy egy települést általában egy vagy fél feudumra értékeltek, de voltak olyan települések, amelyek több feudumot értek, és voltak 1/4 feudum értékű települések is (vö.: IV táblázat).

3. Derbyshire az 1316. évi összeírás alapján

Az 1316. évi összeírás a *Nomina villarum* nem csak katonai hűbérbirtokokat tartalmaz. A lincolni parlament döntött az összeírásról, és az uralkodó megparancsolta *sheriff*jeinek, hogy adjanak írásos jelentést a grófságokban fekvő községek számáról. Ezek a jelentések megmaradtak és VII. Henrik idejében lemásolták őket (Feudal Aids vol. I. 1899, 254-256).

Az összeírás tartalmazta Derby grófság járásainak (*wappentachium*), városainak (*burgus*), falvainak (*villa*) és ezek urainak nevét. Morleston járás ura a király volt, Scarvesdale

SZTE Egyetemi Könyvtár SZEGED 13.

járás Thomas de Wak birtokaként volt feltüntetve, de kiskorúsága miatt a király gyakorolta a gyámsággal járó jogokat, a járás átmenetileg a király kezén volt (*in manu domini regis*). Repindon járást (*wappentachium*) a király és Lancaster gróf közös birtokaként jelölték, Altus Peccus járás Izabella királyné, Wirkesworth járás Lancaster grófja (*comes Lancastrie est dominus*) birtokait gyarapította. Appletree járás birtokosa szintén a Lancaster gróf, és a Tutbury honor, amely nem járás, de az összeírásban jelentőségénél fogva a járások között szerepelt, ugyancsak a gróf területéhez tartozott (vö.: IV. térkép, és V. táblázat). Ezek alapján elmondható, hogy a királyi pár kezében összpontosult Altus Peccus, Morleston és Litchurch járás, valamint Repindon járás fele, és átmenetileg – Thomas de Wak kiskorúsága miatt – Scarvesdale járás. Appletree, Wirkesworth, és Repindon járás másik fele a Lancaster gróf birtokait növelte (Feudal Aids vol. I. 1899, 254-256).

Az összeírásban a járások neve alatt településeik következtek. *Derby burgus* koronabirtok volt. Repindon járásban 5 települést említettek, magát Repindon községet nyolcan birtokolták, a másik 4 *villa*nak egy-egy ura volt. Morleston és Litchurch járásban 9 *villa*t írtak össze, és mindegyiket egy–egy úr birtokolta. Scarvesdale járásban Chesterfield *burgus* ura a kiskorú Thomas de Wak volt, ezért birtokát a királyné tartotta kezében "Chesterfield város, úrnője a királynő Thomas de Wak kiskorúsága miatt" (*Chesterfield est burgus, Domina regina per non etatem Thome de Wak*). A járásban 11 *villa* szerepelt, amelyek közül Barleburgh, Esseovere, Pleseleye és Whytyngton vegyes birtoklású volt, a fennmaradó 7 *villa*t egy-egy úr birtokolta (ld.: V. térkép, V. táblázat).

Az összeírásban 25 település nevét említették, és ezek közül 20-nak volt egy-egy birtokosa, a másik öt *villa*n többen osztoztak. Az összeírás szerint a burtoni apát összesen 3 villát, a király közvetlenül két *villa*t birtokolt. A Grey család két falut tartott kezében, a többiek, összesen 13 birtokos, egy-egy *villa* urai voltak, akik közül a chesteri püspök és a chesteri apát szintén egy-egy *villa*val rendelkezett, vagyis az összeírt települések közül öt volt egyházi kézen (vö.: V. táblázat).

Az összeírás nem teljes, mert nem szerepelt benne a grófság minden települése, továbbá az összeírók nem kaptak adatokat Altus Peccus, Appletree, és Wirkesworth járásokból (Feudal Aids 1899, vol. I. 1899 254-256). Az összeírásban nem szerepelt sem az uradalom (*manerium*) sem a *feudum* kifejezés, mert az összeírás célja a községek, városok, járások (*villa, burgus, wappentachium*) és uraik számbavétele volt.

4. Derby grófság birtokszerkezete az 1346. évi összeírás adatai alapján

III. Edvárd 1346-ban összeíratta hűbéresei birtokait, hogy hűbérsegélyt szedjen tőlük idősebbik fia lovaggá ütési szertartásának finanszírozására. A segélyt a parlament előzetes jóváhagyása nélkül kísérelték meg összegyűjteni, amit az 1348. évi parlament sérelmezett. A hűbérsegélyek alapjáról már I. Edvárd trónra lépése óta két statútum rendelkezett, az egyik 20 shillingben rögzítette lovagi feudumonként a királynak járó összeget, és ugyancsak 20 shillingben határozva meg minden 20 fontnyi jövedelem után, amely *socage*ben tartott földből származott. A második statútum 1341. óta volt érvényben, rendelkezése szerint a lordok és rendek jóváhagyása nélkül nem lehetett *auxilium*ot szedni. Durham püspöke és mások levelet küldtek Calaisból a parlamentnek 1346. szeptember 8–án, amelyben megerősítették, hogy a király lovaggá ütötte idősebb fiát, és emiatt jogosult hűbéreseitől lovagi feudumonként 40 shilling adót szedni (Feudal Aids vol. I. 1899, XXIV-XXV).

Az 1346. évi összeírásban Altus Peccus, Apeltre (Appletree), Morleston, Repindon és Scarvesdale járás szerepelt, tehát kimaradt Wirkesworth. Az összeírás jobbára csak feudumokat tartalmazott, bár a *soca* is szerepelt benne, Altus Peccusban 17, Appletreeben 30, Morlestonban 28, Repindonban 16, Scarvesdale járásban 20, tehát összesen 111 települést említett, amelyek közül 49–ben egész feudumok voltak, és csak néhány településen számláltak többet egy egész feudumnál. Codenouere 3 feudumot, Penrich és Ryppeleye 2 feudumot ért. Összesen 31 települést becsültek 1/2 feudumra, és 16 falut foglaltak 1/4 feudumként listába. Öt településen voltak 3/4 feudumok, és négyen jegyeztek fel 1/8 feudumokat, ezen kívül az összeírásban 10 töredék feudum is szerepelt, amelyek között két 1/3 feudumot érő birtok található (vö.: VI. táblázat).

A vizsgált összeírás szerint 81 birtokos osztozott a birtokállományon, pontosabban 71 birtokosnak volt legalább 1/4 feuduma, és 10 birtokosnak volt töredék 1/6, 1/8, 1/15, 1/16 és 1/20 feudumnyi birtoka. Ezek alapján megállapítható, hogy a birtokosok száma összesen 81, akik többsége legalább 1/4 feudummal rendelkezett, és a legnagyobb birtokok egy-egy család kezében nem lépték túl a 4 feudumot.

5. Derby grófság birtokszerkezete az 1428. évi összeírás alapján

Az angol rendek 1428. március 25-én megszavazták a királynak járó vámot és adót, amellyel egyházközségeket és községeket terheltek Az adó összege arányosan viszonyult azokhoz az összegekhez, amelyeket az egyházak tized fizetés alkalmával teljesítettek. Ennek megfelelően tíz adófizetőnél kevesebbel rendelkező egyházak nem estek adófizetési kötelezettség alá. Azokon a helyeken, ahol az egyház értéke 10 márka alatt volt, 6 shilling, 8 dénár adót vetettek ki, amely az egyház értékének növekedésével arányosan változott. Az adótörvény következő rendelkezése 6 shilling 8 dénár beszedését rendelte el minden lovagi hűbérbirtok után, amely alól az 1/4 lovagi hűbérbirtoknál kevesebbel rendelkező birtokosok, gazdái mentesek voltak (Feudal Aids vol. I. 1899, XXVII-XXVIII).

Az összeírás Appletree, Morleston és Repindon járásokat vette számba, Altus Peccus és Scarvesdale járás esetében elmondható, hogy néhány kivételtől eltekintve az 1346. évi összeírás adatait vette át (vö.: Feudal Aids vol. I. 1899, 265-266). Appletreeben 28, Morlestonban 26, Repindon járásban 15, települést írtak össze, (összesen 69). Altus Peccusban az 1346. évi összeírás 16, Scarvesdale járásban 20 települést sorolt fel. A két utóbbi adattal kiegészítve az 1428. évi összeírás adatait, megállapítható, hogy 105 település birtokállományát írták össze (ld.: VII. táblázat). A grófságban 22 egész, kettő 3/4, húsz 1/2, öt 1/3, tizenhét 1/4,. egy 1/5 és egy 1/9 feudum volt. Az összeírásban Altus Peccus és Scarvesdale járásnál megemlítették az 1346. évi összeírás adataitól való eltérést, de csak azt. Ennek megfelelően Altus Peccus járásban Blakewellben 1 *feudum militis*, Scarvesdale járásban Ekyntonban 3 *feudum militis*, Scarcliffben 1 *feudum militis* birtokosa változott az 1346. évi összeírás adataihoz képest. Ezeket és az 1346. évi adatokat hozzáadva az 1428. évi értékekhez a következő eredmény adódik. A grófságban 45 egész, kettő 3/4, huszönkilenc 1/2, öt 1/3, huszonnégy 1/4, egy 1/5, kettő 1/8, egy 1/9, feudum volt. Scarvesdale járásban Ekyntonban az 1428. évi összeírás szerint 3 *feudum militis* azonos az 1346. évi összeírás adatával, de Scarcliffben az 1428. évi összeírás csak 1 *feudum militis*t említett, szemben az 1346. évi összeírás 2 feudumával. Altus Peccus járásban az 1346. évi összeírás Blakewellben 2 feudumot jelzett, de az 1428. évi számlálás csak 1 *feudum militis*t említett. Az említett okok miatt a két járás 1346. évi adataiból egy-egy feudumot leszámítva az 1346. évi összeírással kiegészíthető az 1428. évi összeírás. Ezt a kiegészítést elvégezve a grófságban 1428-ban

összesen 45 egész, két 3/4, huszonkilenc 1/2, öt 1/3, huszonnégy 1/4, egy 1/5, kettő 1/8, egy 1/9 feudum volt. Ez a birtokállomány 105 településen helyezkedett el.

Az 1428. évi összeírás egyedül Ekyntont említette olyan településként, amelyet 3 feudumra becsültek. A települések jelentős része egész, illetve egész vagy fél feudumként jelent meg, továbbá magas volt az 1/4 feudumok száma, viszont kevés töredék feudumot jegyeztek fel.

Az 1428. évi összeírás birtokállományán, azaz Appletree, Morleston és Repindon járás birtokain 53 birtokos osztozott. Ezt az adatot kiegészítve az 1346. évi összeírás birtokosaival, megállapítható, hogy Derbyshire 105 településén szervezett feudumokon 77 birtokos osztozott. A 77 birtokosból kettőnek volt 3 feudumnál több birtoka, kettőnek 2 feudum, és kettőnek 3 feudumnál kevesebb, de 2-nél több hűbérbirtok jelentette birtokát. Négy család rendelkezett 2–2 feudummal, heten voltak azok, akiknek 1 feudumnál több, de 2-nél kevesebb birtokuk volt. A 77 birtokosból tizenketten rendelkeztek 1 lovagi hűbérrel (*feudum militis*) hat családnak volt 1 feudumnál kevesebb, de 1/2 feudumnál nagyobb birtoka, huszonegy személy rendelkezett 1/2 feudummal, ketten birtokoltak 1/2-nél kevesebb, de 1/4-nél több feudumot, tizenheten rendelkeztek 1/4 feudummal, és két személynek volt 1/4 feudumnál kisebb birtokrésze (vö.: VII. táblázat).

6. Derby grófság birtokállománya az 1431. évi összeírás alapján

A parlament lovagi feudumonként 20 shillinges adót szavazott meg az uralkodónak, és legkisebb adóköteles egységként az 1/10 feudumot jelölték ki, ugyancsak ezt az adókulcsot érvényesítették minden legalább évi 20 font jövedelmet biztosító földbirtok esetében (Feudal Aids vol. I. 1899, XXVIII-XXIX).

Az összeírás élén Chesterfield *villa* és Derby *villata* állt (Feudal Aids vol. I. 1899, 275-279), majd a járások következtek *Altus Peccus, Scaresdale, Appultre, Wyrkesworth, Morleston* és *Lutchyrche, Repyngton* és *Gresley* (Feudal Aids vol. I. 1899, 279-310.). Ez legrészletesebb összeírás, tartalmazza az összes járást, viszont a települések jelentős része hiányzik. A listák gyakran számszerűen tartalmazzák ez egyes birtokok jövedelmét, és ennek

alapján sok esetben pontosan megmondható, hogy mi volt az összefüggés az uradalom és *feudum* között.

a) Uradalmak az 1431. évi összeírásban

A grófság birtokállományához 82 egész, 8 fél, három 1/4, kettő 1/3, és egy 1/8 uradalom (*manerium*) tartozott, amelyen 52 személy osztozott a következő bontásban.

1. Négy birtokosnak volt 5-nél több uradalma, Babyngtonnak 5 egész, egy 1/2 és egy 1/4. A Greyek 7, a Longfordok 6 egész és két 1/4 uradalommal rendelkeztek. Cromwelleknek 6 uradalmuk volt.
2. Öt család rendelkezett 3–4 uradalommal.
3. Egy birtokosnak volt két egész és egy töredék uradalma.
4. Hat családnak volt 2 uradalma.
5. Öten voltak azok, akik egy egész és egy töredék uradalmat birtokoltak.
6. A 22 birtokos egy–egy uradalommal rendelkezett.
7. Egy főnek volt egy 1/2, és egy töredék uradalma.
8. Négyen rendelkeztek 1/2, ketten 1/2-nél kevesebb, de 1/4-nél több uradalom résszel. Egy-egy birtokosnak volt 1/4 és 1/4-nél kevesebb birtokrésze uradalmakban.

(1) Uradalmak jövedelmezősége

Az adólistán jelölt uradalmak többségének értékét feudumban is meghatározták, kivéve kilencet. Ezek a birtokok lehettek azok, amelyeket a hűbérsegély beszedéséről rendelkező törvény az "évi 20 Fontnál nagyobb jövedelmű egyéb birtokok és bérletek" csoportjaként határozott meg, és hűbérsegély fizetésére kötelezte birtokosaikat (vö.: az előző fejezet). Erről árulkodik, hogy az uradalmak évi jövedelmét egy kivétellel feljegyezték.

Az összeírásban megjelenő 82 uradalom és a töredékek, az említett 9 kivételtől eltekintve, feudumban voltak meghatározva, és az éves jövedelmüket nem becsülték fel, mert a feudumok után a 20 shillinges adóráta érvényesült, illetve a töredék feudumok után arányosan csökkentett adó.

A 9 uradalomból egy Emmának, Johannes Grey özvegyének tulajdona, amelynek éves bevételét nem írták le, de a további nyolcét igen. Johanna Holand de Buron chesterfieldi uradalmának éves jövedelmét 40 fontra becsülték (Feudal Aids I. 1899, 275). Ricardusnak, Westmerlond grófjának ashfordi uradalma évi 40 fontot hozott (Feudal Aids I. 1899, 279).Radulfus, Cromwell ura Dronfeldben fekvő uradalmát évi 6 font bérleti díj ellenében adta Alesia Deyncourtnak (Feudal Aids I. 1899, 291). Johannes Stathum de Morley callowi uradalma évi 10 fontot jövedelmezett (Feudal Aids I. 1899, 295), Morleyben fekvő uradalma évi 26 fontot biztosított (Feudal Aids I. 1899, 301).
Henricus Bothe erlestoni uradalmának évi bevételeit 6 Font, 13 shilling, 6 dénárra becsülték (Feudal Aids I. 1899, 298). Nicholaus Fitzherbert Northbury uradalmának éves bevételeit 7 fontra tartották (Feudal Aids I. 1899, 295). Johannes Curson de Ketilston weston undirewodei uradalmának 13 font volt éves jövedelme (Feudal Aids I. 1899, 295). Ezek alapján fogalmat nyerhetünk arról, hogy azok az uradalmak, amelyek értékét feudumban becsülték meg milyen jövedelműek lehettek.

(2) Az uradalom és a község (*villa*) kapcsolata

Egyes uradalmak között jelentős jövedelemkülönbség alakultak ki, amely gazdagságuk és méretük eltérésével magyarázható, a másik ok az uradalmak szerkezetében rejlik, vagyis abban, hogy egy hány község alkotta őket. A kisebb területű községekben fekvő uradalmak jövedelme sem lehetett jelentős. Ez a magyarázat akkor tartható, ha egy uradalom egy községből állt. Az uradalmak sok esetben nem egyetlen községre szerveződtek, hanem többre, amelyek között volt egy uradalmi központ, és még több község. A Domesday Book adatai alapján látható, hogy mely uradalmak álltak egy vagy több településből (ld.: II. táblázat és II. térkép). Zömmel királyi uradalmak foglaltak magukba több községet, és a nemesség birtokai általában egy vagy egynél nem sokkal több településre terjedtek ki. Ez a birtokszerkezet a későbbi századok folyamán sem változott. A nemesek birtokai közül egyetlen jelentősebb kivétel Henry de Ferieres duffieldi uradalma, amely magába foglalta egy 1298-ban kiállított oklevél adatai szerint Alderwashley, Belper, Heage, Holbrook, Hulland, Idridgehay, Newbiggin, Southwood falvakat, és a Duffield erdőt is (DC 1906, 1115).

Kisebb birtokosok általában egy-egy községből álló uradalmat kaptak, de vagyonosabb hűbéresek több olyan birtokkal is rendelkeztek, amelyek egy vagy néhány községből álltak. A Greyek és Longfordok, állandó szereplői az adólistáknak, rendszerint több uradalmat és feudumot birtokoltak, amelyeket nem tudtak több községet magába foglaló birtokközpont köré szervezni, mert hűbérbe kapott birtokaik egymástól távol helyezkedtek el. Ezen kívül az is előfordult, hogy egy birtokos eltérő hűbéruraktól kapott uradalmakat, és hiába volt egyetlen kézben több birtok, a különböző hűbérurak bizonyos jogokat gyakoroltak hűbérbe adott birtokaik felett, ami gátolta egy uradalomba szerveződésüket.

b) Feudumok

A feudumok jelentős részét 73 egész és néhány töredék uradalom alkotta, de nem mindegyik alapja volt uradalom, ugyanis egyes feudumok, főleg a töredékesek csak földből álltak.

Az összeírásban 20 egész, 36 fél és öt 1/3 feudumot vettek listába, a következő jelentősebb számú birtokméret az 1/4 feudum volt, szám szerint 30. Viszonylag kevés a töredékes feudum, ugyanis az 1/6 és 1/20 közötti csoportba összesen 18 ilyen birtok tartozott.

A feudumok összesen:

egész f.	1/2 f.	1/3 f	1/4 f.	1/6 f	1/8 f
20	36	5	30	4	2

1/10 f.	1/12 f.	1/14 f	1/15 f	1/16 f.	1/20 f.
4	1	1	2	2	2

Ezeken a feudumokon 71 birtokos osztozott a következő összetételben.

1 Öten birtokoltak 2-nél több, de 3-nál kevesebb feudumot, azaz töredék feudumaik is voltak.

2. Egyetlen család rendelkezett 2 feudummal.

3. Hároman voltak 2-nél kevesebb, de 1-nél több feudum gazdái.

4. Tíz birtokosnak volt kereken 1 feuduma.

5. Az összeírás szerint 9 család rendelkezett 1-nél kevesebb, de 1/2-nél több feudummal.

6. A birtokosok közül 11-nek volt pontosan 1/2 feuduma.

7. Nyolc fő rendelkezett 1/2-nél kevesebb, de 1/4-nél több feudummal.

8. A kisebb birtokosok közül 10-nek volt kereken 1/4 feuduma.

9. A töredékek birtokosainak körét 14 fős csoport alkotta 1/4-nél kisebb, de 1/20-nál nagyobb feudummal.

(1) Feudumok szerkezete és alkotóelemei

Az 1431. évi összeírásban az egyes birtokok többféle minőségben is szerepeltek, egyrészt számba vették a feudumokat, uradalmakat, másrészt a feudumok esetében gyakran meghatározták azt, hogy miből álltak, illetve uradalmakról és más birtokokról megmondták feudumban meghatározott értéküket.

(a) Uradalmakból álló feudumok

Az előzőekben látható volt, hogy 20 egész, 36 fél, öt 1/3, 30 negyed és 18 1/4-nél kisebb töredék feudum szerepelt az összeírásban, amelyek többsége uradalmakból állt.

A *manor* alapú feudumok:

egész f.	1/2 f.	1/3 f.	1/4 f.	1/8 f.	1/10 f.	1/12 f.	1/14 f.	1/15 f.
18	31	4	21	2	3	1	1	1

Jellemző, hogy 20 egész feudumból 18 alapja uradalom, a 36 fél feudumból 31 uradalomra épült, az öt 1/3 feudumból 4 uradalomból állt, és a harminc 1/4 feudum jelentős részét (21) is uradalom volt. Ám az 1/4-nél kisebb töredék feudumok esetében az uradalom ritkán jelent meg feudum alkotóelemeként.

Az alábbiakban azt vizsgálom, hogy a feudumokat hány uradalom alkotta, ugyanis az "1 feudum = 1 uradalom" képlet bizonyos esetekben fennáll, de nem mindig általánosítható.

Egész uradalmakból álló feudumok:

egész f.	1/2 f.	1/3 f.	1/4 f.	1/8 f.	1/10 f.	1/12 f.	1/14 f.	1/15 f.
16	24	1	13	1	3	1	1	1

Jellemző, hogy 16 egész feudum állt egy–egy uradalomból állt, 24 fél feudum alapult egy–egy uradalomra. A táblázat következő fontosabb értéke az a 13 negyed feudum, amelyek mindegyike lényegében egész uradalom volt. Kevésbé jelentős érték a három 1/10 feudum, amelyek ugyancsak egész uradalmakból szerveződtek.

Nem volt olyan egész feudum, amelyet 1/2 uradalom alkotott, de öt esetben jegyeztek fel 1/2 feudumot, amelyet fél uradalomra alapítottak, és három alkalommal fordult elő, hogy 1/4 feudum fél uradalmon alapult.

A töredék birtokok között mindössze két 1/3 uradalmat jegyeztek fel, amelyet egy-egy 1/3 feudumra becsültek. A feudumok között két olyan 1/4 feudum volt, amelyet egy-egy 1/4 uradalom alkotott. Az összeírásban két alkalommal említettek 1/8 feudumot, amelyek egyike lényegében 1/8 résznyi töredék uradalom volt.

Egy egész olyan feudum létét jegyezték fel, amelyet 1/4, 1/2 és egész uradalom együttesen alkotott.

Az eddigiekben feudumok és uradalmak egész, illetve tört részeinek egymáshoz való viszonyát vizsgáltam. Ezen kívül volt néhány eset, amikor nem egy uradalom, vagy annak tört része alkotott egy feudumot, hanem több uradalomból állt egy feudum, vagy egy feudum tört része. Egyszer fordult elő, hogy egy egész feudum két uradalomra szerveződott. Két példa található arra, hogy 1/2 feudumot két-két uradalom alkotott, és egyszer figyelhető meg az, hogy 1/3 feudum két uradalmat foglalt magába. Kétszer szerepelt az a megoldás, hogy 1/4 feudum alapja két-két uradalom volt.

Az összeírásban három várat soroltak föl, az első Morleston és Litchurch járásban Codnor vára, amely Henricus Grey birtokában volt (ld.: VIII. táblázat, 86 Codenouere). A várhoz uradalom és további birtokrészek járultak, az egy feudumot ért. Ezen kívül Henricus Greynek volt egy uradalma Denbyben (ld.: VIII. táblázat, 88 Denby), amit 1/2 feudumra tartottak, egy másik uradalma Henouereban, ami szintén 1/2 feudumra becsültek (ld.: VIII. táblázat, 90 Henouere; ld.: VIII. térképvázlat). A Grey családhoz tartozó özvegy Emma Grey uradalmát 1/4 feudumra értékelték Kyrkhalumban (ld.: VIII. táblázat, 92 Kyrkhalum, és VIII. térkép).

Norfolk hercegének (*Johannes dux Norfolcie*) Bretteby vára a hozzá tartozó uradalommal és cotoni, lyntoni, roslastoni tagokkal együtt 1/4 feudumot ért (ld.: VIII. táblázat 106 Bretteby, és VIII. térkép).

Melbourne várához ugyancsak egy uradalom tartozott, amellyel együtt egy feudumra értékelték, és Marmadacus Lumley carlaisi püspök birtokolta (ld.: VIII. táblázat, 120 Melburne, és VIII. térkép). Az összeírásban nem szerepelt a Peak Forestben levő castletoni vár, de más vár sem pl.: Harestan. Ennek magyarázata, hogy az összeírás csak azokat a

várakat vette számba, amelyek feudumban voltak, illetve ezen várak adóköteles birtokosait írták össze. Azokat a várakat, amelyek a korona kezelésében álltak a hűbérsegély beszedésére készült összeírás nem tartalmazta.

(b) A nem uradalom alapú feudumok

A feudumoknak volt egy része, amelyek nem uradalomból alakultak ki.

Nem uradalom alapú feudumok:

egész f.	1/2 f.	1/3 f.	1/4 f.	1/6 f.	1/10 f.	1/15 f.	1/16 f.	1/20 f.
2	5	1	9	4	1	1	2	2

A táblázat alapján látható, hogy az egész feudumok között mindössze 2 olyan volt, amely nem uradalmon alapult. Az 1/2 feudumok 5 nem uradalomból szerveződött. A negyed feudumok majdnem 30%, vagyis a 30 negyed feudumból 9 nem uradalomra épült. Az összeírásban előforduló négy 1/6 feudum kivétel nélkül nem uradalomból állt. A négy 1/10 feudumból egy alapja nem uradalom, és a két-két 1/16 és 1/20 feudum sem uradalomból alakult ki.

A nem uradalom alapú egész és töredékes feudumok száma összesen 27, amelyek közül négyet leszámítva a feudumok alapja a földek és birtokok (*terre et tenementa*). kifejezéssel volt jelölve. Egészen pontosan az összeírt birtokos *certa terras et tenementa habuit in feudo,* vagyis bizonyos földeket és birtokokat birtokolt hűbérben, vagy *per servicium*, azaz szolgálat által. Bizonyos esetekben a hűbéri szolgálatot pontosabban is megjelölték a *servicium militum* kifejezéssel, ami lovagi, illetve katonai szolgálatot jelentett.

Érdemes megjegyezni, hogy uradalom alapú feudumok esetében a szolgálatra vonatkozó kifejezések megegyeznek a fentiekkel. Tehát nem volt különbség a birtokért járó szolgálat tekintetében attól függően, hogy a hűbéres birtokának uradalom vagy más volt az alapja.

Az összeírásban huszonhétből négy olyan eset volt, amikor nem a *certe terre et tenementa* állt feudumok hátterében, hanem egyszerűen csak a "szabad birtok" (*liberum tenementum*) kifejezés. A nem uradalom alapú feudumok közül egy 1/3, két 1/4 és egy 1/20 feudum szerveződött *liberum tenementum*ból.

(2) A feudumok jövedelmezősége

Az uradalmak jövedelmei 6-7 Fonttól 40 Fontig terjedtek éves szinten. A feudumok jövedelme pontosabban is meghatározható, de ehhez nem csak az adóösszeírásokat, hanem a királyi rendeleteket és utasításokat is célszerű megvizsgálni. I. Edvárd 1278-ban utasítást küldött Gloucester sheriffjének, hogy az illetékessége alá tartozó területeken késedelem nélkül vegye lajstromba azokat, akiknek évi 20 fontot érő birtokuk, vagy egy egész lovagi feudumuk volt, amely évi 20 Fontot jövedelmezett, és közvetlenül a királytól tartották, valamint lovagoknak kellett volna lenniük, de nem voltak azok. Ezek a személyek, megkapták a királytól lovagi címerüket. Továbbá a király megparancsolta a sheriffeknek, hogy vegyék lajstromba azokat, akik bárkitől is évi 20 font jövedelmű birtokkal, vagy egy egész és évi 20 Fontot érő feudummal rendelkeztek, és lovagoknak kellett volna lenniük, de nem voltak azok. Ezeknek a birtokosoknak is fel kellett venniük lovagi címerüket az uralkodótól. A király hasonló leveleket küldött Anglia minden *sheriff*jének (EHD III. 1975, 413).

A lovagság lajstromba vételéről szóló királyi parancs egyrészt arra bizonyíték, hogy a birtokosok megpróbáltak kibújni a hűbéri szolgálatok alól, nem üttették magukat lovaggá, ezzel megtakarították a szertartás költségeit, és mentesültek a lovagi szolgálat kötelezettségei alól, viszont ezt a magatartást az uralkodó nem tűrte el. Ennek az uralkodói parancsnak van egy további fontos mondanivalója, ami a feudumok jövedelmezőségére vonatkozik. Látható volt, hogy az egész lovagi feudum évi jövedelmezősége 20 font. A királyi parancs említést tett azokról a birtokosokról, akiknek nem feuduma, hanem évi 20 font jövedelmű birtoka volt, és őket is a lovagok közé számította az uralkodó, tehát a korona arra törekedett, hogy minden birtokos annak tartozzék szolgálattal, akitől a birtokot kapta, mert összeíratta azokat is, akik nem a királytól kaptak birtokot.

Az uradalmak jövedelme attól függően különbözött, hogy az uradalom és a rajta élő népesség gazdasági teljesítménye mekkora volt. Egy lovagtól határozott szintű szolgálatot vártak el: lovon nehézfegyverzetben hadakozott, hűbérurát pénzzel is támogatta és lovagi módon földbirtokosként élt. Ehhez legalább évi 20 fontra volt szükség, de nem mindegyik uradalom jövedelmezett ennyit, tehát nem lehetett minden egyes uradalom után egy lovag kiállítását megkövetelni. Ezért alakult ki egy olyan fiktív birtok, amelynek jövedelmezősége állandó volt (20 font), és ezt a birtokot úgy állították össze, hogy alkotóelemeinek, az egyes

uradalmaknak és egyéb birtokoknak összevont jövedelme kiadja a 20 fontot. Ez a magyarázata annak, hogy a feudumok hol egy, hol kettő uradalomból szerveződtek, illetve gyakran fél vagy negyed feudum mögött egy egész vagy két egész uradalom állt, ahogyan az a feudumok szerkezete és alkotóelemei kapcsán az előzőekben láthatóvá vált.

c) *A liberum tenementum*

Az 1431. évi összeírás szerint a birtokrendszer központi eleme a feudum és uradalom volt, amelyet általában szabad birtokként (*liberum tenementum*) birtokoltak. Ezek a birtokok községhatáros térképen ábrázolhatók, ugyanis községekre szerveződtek. Rajtuk kívül létezett egy másik birtoktípus, a "szabad birtok" (*liberum tenementum*), amelynek mérete lényegesen kisebb volt. Ez a birtoktípus is *liberum tenementum,* de községhatáros térképen már nem ábrázolható, ugyanis a község határán belül valamelyik parcellával vagy földdarabbal volt azonos, amit már nem lehet pontosan lokalizálni.

Egy település határán belül létezhetett egy uradalom és egy vagy több kisebb *liberum tenementum*, de volt olyan település is, ahol csak uradalom volt.

Az egyik lényeges különbség az uradalom és a kisebb *liberum tenementum* között, hogy előbbiből rendszerint csak egy volt egy településen, de az utóbbiból több is lehetett. Chesterfieldben egy uradalmat, és 15 *liberum tenementum*ot írtak össze (Feudal Aids I. 1899, 275-276). Weston Undirwodeban Johannes Curson uradalma mellett két *liberum tenementum* is szerepelt az 1431. évi összeírásban (Feudal Aids I. 1899, 295-296). Hasonló volt a helyzet az uradalomra szerveződött feudumok esetében. Ashoverben 1/2 feudum alapja egy egész uradalom volt, és ezen kívül még két *liberum tenmentum*ot számoltak össze ugyanott (Feudal Aids I. 1899, 289-290). Ez a jelenség gyakran előfordul más birtokok esetében is, tehát a *liberum tenmentum* jelen volt az uradalom és feudum területén egyaránt, de ez nem törvényszerű, mert voltak olyan birtokok, ahol *liberum tenementum*ot nem írtak össze.

Az uradalom és a kisebb méretű *liberum tenementum* közötti különbségre éles fényt vet a két birtok jövedelmezősége. A chesterfieldi uradalom évi jövedelme évi 40 font volt, a szintén ott fekvő *liberum tenementum*ok közül a legkisebb jövedelme 5, a legjövedelmezőbbé évi 40 shilling, azaz 2 font volt (Feudal Aids I. 1899, 275-276). A Weston underwodei

uradalom éves jövedelmét 13 fontra becsülték, az ott fekvő két *liberum tenementum* évi bevételét 20-20 shillingre, azaz egy-egy Fontra értékelték (Feudal Aids I. 1899, 295-296).

Az ashoveri 1/2 feudum jövedelme 10 font lehetett, ha egy feudum éves jövedelme 20 font körül mozgott, amelyen kívül két *liberum tenementumot* írtak össze, amelyek éves jövedelme 5 és 10 shilling volt (Feudal Aids I. 1899, 289-290). A példákat sokáig lehetne sorolni és hasonló lenne a végeredmény. A *liberum tenementumok* jövedelme általában egy nagyságrenddel maradt el az uradalmak jövedelmétől, az előbbiekét shillingben, utóbbiakét fontban határozták meg.

A viszonylag kis jövedelmű *liberum tenementumok*on kívül érdemes megvizsgálni ritkább változatukat, amelyek jövedelme nem 5-10 shillingtől 40 shillingig terjedt, hanem 3-10 (!) font között.

Neuton Solney uradalomban megemlítettek egy *liberum tenementumot*, amelynek éves jövedelme 3 Font volt (Feudal Aids I. 1899, 308). A mircastoni uradalom és 1/2 feudum mellett volt egy 3 Font jövedelmű *liberum tenementum* (Feudal Aids I. 1899, 296). Az említett példák után célszerű statisztikusan is számba venni a *liberum tenementumok*at és jövedelmezőségüket.

A *liberum tenementumok* száma az éves jövedelmezőség szerint:

39 s. alatt	2-3 f.	4-5 f.	6-8 f.	10 f. felett
293.	70	31	7	2

A *liberum tenementumok* száma összesen : 403.

A *liberum tenementumok* döntő része 40 shillingnél kevesebb jövedelmet biztosított, 70 birtok fizetett évi 2-3 fontot, és 31 jövedelme volt 4 -5 font között. Megállapítható, hogy a birtokok száma a jövedelmezőség növekedésével arányosan csökkent. A 10 fontnyi és annál magasabb jövedelmű *liberum tenementumokból* 2 volt. A *liberum tenementumok* fenti jövedelemhatárok szerinti csoportosításának magyarázat az angol parlamenti választások előkészítésére kiadott királyi statútumokban keresendő. VI. Henrik uralkodásának nyolcadik évében, 1429-ben rendelkezett arról, hogy kik, és milyen feltételekkel vehetnek részt a grófságok és városok parlamenti követeinek megválasztásában. A statútum bevezetéséből kiderül, hogy a korábbi parlamenti követek választására túlzottan nagy számban jelentek meg kisvagyonú vagy alacsony rangú emberek. Ezen kívül, a statútum szerint, minden egyes öntelt embernek ugyanaz a beleszólása volt a választásokon, mint a legtöbb tiszteletre méltó

lovagnak vagy *squire*nek. Emiatt pedig nagy volt a valószínűsége, hogy zendülések és gyilkosságok lesznek, valamint viszály kerekedik a nemesek és a grófságok más népei között. Az előbbiek miatt a király elrendelte, hogy a parlament tekintélye érdekében az egyes grófságok parlamenti küldötteit csak az adott grófság lakosai választhassák, és a választók mindegyikének legalább évi 40 shilling adózott jövedelmet biztosító szabad birtoka (*liberum tenementum*) legyen. A király elrendelte azt is, hogy Anglia minden sheriffjének hatalmában álljon minden választó jövedelmét megvizsgálni (SECH 1972, 276-277).

Az uralkodó előírta, hogy milyen birtokkal és mekkora jövedelemmel kell rendelkezni a parlamenti küldöttválasztásokon résztvevő választóknak. Az 1431. évi összeírás egyik célja tulajdonképpen az volt, hogy a választásra jogosultak körét a birtokösszeírás révén meghatározza. A *liberum tenmentum*ok csoportosításában azért alkalmaztam a 39 shilling alatti és a 40 shillinges, vagyis 2 fontos kategóriát, mert így láthatóvá vált, hogy 110 birtok biztosította gazdájának a parlamenti választójogot.

d) A socagium

Az eddig vizsgált összeírások közül az 1431. évi összeírás említette a *socagium* kifejezést (Feudal Aids I. 1899, 275-310). A uradalmat ritkán tartottak *socagiumban* (*in socagio*), döntő részüket inkább *feudum*ban (*in feudo*) birtokolták. Ez alól kivételt jelent Johanna Holand de Brun, Kent grófnője, aki chesterfieldi uradalmát *socagium*ban (*in socagio*) birtokolta (Feudal Aids I. 1899, 275) Ricardusnak, Westmerlond grófjának ashfordi uradalma évi 40 fontot hozott, és szintén *socagium*ban (*in socagio*) birtokolta (Feudal Aids I. 1899, 279). Johannes Stathum de Morley Callowban fekvő uradlmát *socagium*ban tartotta (Feudal Aids I. 1899, 295), és Morleyben is rendelkezett egy uradalommal, amelyet az összeírás szerint hűbérben és *socagium*ban birtokolt. *Idem Johannes tenuit dicto die Veneris manerium de Morley in comitatu Derby in feodo, quod tenetur in socagio, et valet per annum XXVI. li.* "Ugyanez a Johannes a mondott pénteki napon tartja Morley uradalmát Derby grófságban hűbérben, amit *socagium*ban tart, és az éves jövedelme 26 font" (Feudal Aids I. 1899, 301). Ellentmondásnak látszik, hogy a birtok egyszerre van hűbérben és *socagium*ban. Erre két magyarázat adható. Hiba történt az összeírásban, és az *in feodo* helyett az *in dominico*nak

kellene állnia. Emellett szól az, hogy az összeírás más tételeiben mindenütt az *in dominico* (*dominicum*) kifejezés áll, aminek jelentése "uradalomban", illetve saját "kezelésben" tartott birtok. A másik magyarázat, hogy a birtokos a birtokot formailag feudumban tartotta, de már tényleges hűbéri kötöttségek nélkül, tehát gyakorlatilag a birtok *socagium*ban tartott tulajdonnak minősült. Véleményem szerint a birtok feudumban tartott volta ellen szól az is, hogy az összeírók nem határozták meg feudumban számított értékét, amit más esetekben megtettek. A következő *socagium*ban Henricus Bothe erlestoni uradalma volt (Feudal Aids I. 1899, 298). Nicholaus Fitzherbert Northburyben fekvő uradalmát szintén *socagium*ban tartotta (Feudal Aids I. 1899, 295). Johannes Curson de Ketilston Weston undirewodei uradalmát ugyancsak *socagium*ként írták össze (Feudal Aids I. 1899, 295).

A "szabad birtokok" (*liberum tenementum*) és "bizonyos földek és birtokok" (*certe terra et tenementa*) csoportjába eső földeket gazdáik szinte kivétel nélkül *socagium*ban (*in socagio*) tartották, amelyek száma járásonként a következő: Altus Peccus 136, Appletree és Wirkesworth 62, Morleston és Litchurch 97, Repigdon és Gresley 10, Scarvesdale 40; összesen: 345. Ezeken kívül Chesterfieldben 15, Derby *borough*ban 31 *liberum tenementum*ot tartottak *socagium*ban. A grófság területén összesen 391 *socagium*ban birtokolt *liberum tenementum*ot írtak össze (Feudal aids I. 1899, 275-310).

D. Az uradalom felépítése

A Domesday Book kori Anglia birtokrendszerének vázolásakor szó esett arról, hogy a *manor* a földesúr lakhelyét jelentette, de később a *manor* fogalma kiterjedt azokra a falvakra, birtokokra és minden egyéb földterületre, amely a földbirtokos birtokához tartozott. Az így kialakult uradalom rendszerint arról a településről kapta a nevét, ahol a földbirtokos központja volt (Stenton 1965, 132-133). Uradalom állhatott egyetlen faluból, de voltak olyanok, amelyekhez több, esetenként tucatnyi falu tartozott. Például a XI. században Bakewell uradalmához legalább 8, Ashfordhoz pedig 11 kisebb település (*berewite*) tartozott (ld.: II. táblázat Aisseford 16, Badequella 30). A király *thane*jeinek a uradalmai többnyire egyetlen faluból álltak (ld.: II. táblázat 14-17).

Szeged Egyetemi Könyvtár SZEGED 13.

Voltak olyan esetek, amikor egy falu összes lakója egyetlen lord alá tartozott, de gyakran egy falut két vagy több uradalom között osztottak fel (Bennett 1967, 41).

Bennet részletes képet adott faluról és uradalomról. A falu közepén állt a templom, körülötte a házak utcákba rendeződve, mindegyikhez tartozott kert, a házak mögött pedig egy kisebb elkerített föld (Bennett 1967, 43). Ezentúl volt a nyílt vidék (*open country*) vagy "nyílt határ", a szántóföldek, amelyeket nem tagoltak sövények és más kerítések, semmi sem gátolta az embert, hogy végig sétáljon rajtuk és kiérjen a legelőkre. Nem épültek még kerítéseket, amelyek a modern gazdálkodásra jellemzők. A faluból kifelé haladva a nyílt mező az alábbi részekre tagolódott. A szántóföldön (*common fields, arable land*) kívül feküdt a rét vagy kaszáló (*meadow*) és ezen túl a közlegelők (*commons*), amelyeken a falusiak legeltetési jogokkal rendelkeztek, ezentúl a puszta (*waste*) és az erdő (*wood*) terült el (Bennett 1967, 42-43).

1. A közföldek (common fields)

A szántóföldek több részre tagolódtak, amelyeknek saját nevük volt (*dell, furlong, shot*). Ezeket a részeket további parcellákra osztották, és fel nem szántott sávokkal választották el egymástól. A keskeny parcellák általában 1/2 vagy 1 acre nagyságúak, párhuzamosan futottak a *furlong, shot* vagy *dell* teljes szélességében. Ezekre merőlegesen helyezkedett el a forgó, a parlagon hagyott földdarab, amely bejáratot biztosított a *furlon*gon az egyes parcellákhoz. A földművesek nem tartották földjüket egyetlen egységes táblában, hanem különböző részekben (*furlong*), rendelkeztek egy-egy parcellával az uradalom szántóföldjein belül. Ez az ősi elv határozta meg a paraszti földbirtoklás és földművelés lényegét, és ennek megfelelően minden birtokos több, viszonylag kis területű, a szántóföldek egészén szétszórt parcellát birtokolt (Bennett 1967, 43-44).

A modern szakirodalom fontos kifejezése a "közföldek" vagy "közös szántóföldek" (*common fields*), amely arra emlékeztet, hogy a középkori gazdálkodás közös ügy volt, bár az bizonytalan, hogy a hétköznapi gyakorlatban ez milyen mértékben hatotta át a földművesek napi tevékenységét (Bennett 1967, 44). Tehát a "közföld" vagy "közös föld" (*common fields*) nem a földbirtoklásra vonatkozik és nem a tulajdonjogra, hanem a földhasználatra. A falu és a hozzá tartozó "közföld" az uradalom urának volt birtoka, amit hűbérben (*feudum*) tartott saját

urától "szabad birtok"-ként (*liberum tenementum*), és jobbágyainak adott belőle jobbágyi birtokokat.

Általánosan elfogadott elképzelés, hogy a parasztok minden fontosabb mezőgazdasági munkát közösen végeztek. Létezik azonban olyan elképzelés, amely szerint a mezőgazdasági tevékenység individuálisabb volt annál, mint ahogyan a mai kutatók gondolják (Bennett 1967, 44).

Bennett feltételezte, hogy a földeket ősi eredetű tervnek megfelelően művelték, vagy a földművelés napi gyakorlata a falu lakóinak egyetértésén alapult. Bármiféle különösebb gondozást igénylő növény egyéni termesztése szinte lehetetlen volt a közös művelésű szántóföldeken, és ha valaki ilyenre vállalkozott, akkor kertjében, vagy irtásföldjén kellett próbálkoznia, ugyanis ezek kívül feküdtek a közös szántóföldeken. Amikor ezeken elvetették a gabonát, akkor szükségképpen mindenki művelésbe vonta saját parcelláit. A vetésen kívül a másik fontos tevékenység a szántás, amiről nehéz megállapítani, hogy milyen mértékben volt közösségi ügy. Ennek gazdaságos módja, ha többen együtt fogták ökreiket egy ekefogatba, és együtt dolgoztak az egész mezőn barázdáról barázdára haladva, éppen úgy, mint amikor az uraság magán kezelésű birtokát szántották közös munkával (Bennett 1967, 44).

Két vagy több szomszéd állatait egy ekefogatba fogta, ezt a társulást hívták *marrows*nak, ami egy évre szólt, és a XV. századi forrásokban *promotrium parvulorum*ként szerepelt. Bennett szerint a fogalom és a gyakorlat szélesen elterjedt, a Brit-szigetek egyes részein még sok évszázad múltán is továbbélt. A szántásra összeállt csapat (*plough-team*) elterjedtségét erősíti az, hogy a parasztok állataik egymás melletti fogatolására kényszerültek szomszédaikkal, amikor az uraság földjét kellett felszántani. Ezen kívül ilyen bandák végezték az aratást, a termés behordását az uraság földjén, és a széna kaszálását. Emiatt feltételezik a kutatók azt, hogy a földművesek hasonlóan dolgoztak a saját földjeiken (Bennett 1967, 46).

A népesség gyarapodása a föld intenzívebb művelését is megkövetelte, és esetenként nehézkessé vált kijutni a mezőre, mert az egyes parcellákat elválasztó keskeny sávokat és ösvényeket fokozatosan beszántották, vagy esetleg kerítéseket emeltek, amelyekkel elválasztották a mezőt a falutól. Így előfordult az is, hogy valaki nem tudott kijutni földjére, mert ehhez mások vetésén kellett volna átgázolnia, vagy nagy kerülőt kellett tennie. Az elaprózódott birtokszerkezetből főleg a 14. században sok bizonytalanság fakadt, mert sokszor nehéz volt megállapítani, hogy kinek hol kezdődött a parcellája (Bennett 1967, 47). A paraszti

birtokok elaprózódására Bennett számos példát említett. I. Edvárd idejében Kelet-Angliában Magna Ashfieldben a földek beosztását albeosztások követték, aminek következtében 35 közös birtok volt a falu jobbágyai között, akik ezen birtokok közül egyet-egyet 2-7 fős csoportokban közösen birtokoltak. Nem kétséges, hogy ez a parasztok gyerekei és rokonai közötti felosztás eredménye volt. William Hudson a norfolki Martham *manor*ját vizsgálva megállapította, hogy 1086-ban 68 földműves élt a *manor*ban, és 1291-re már 935 paraszti birtokrész volt, bár a népesség csak 107 főre emelkedett, és egy-egy birtokrészen belül 2000 (!) elkülönült földdarab is előfordult. Egy másik szélsőséges eset az, amikor egy 60 acre nagyságú földet osztottak fel 10 földműves között úgy, hogy egyeseknek csak néhány *perch* jutott (1 perch 5,5 *yard*). Ezekben az esetekben a termés elosztásának csak egy módja volt. A gabonakévéket a birtokolt föld nagyságának arányában osztották szét (Bennet 1967, 50-51. 1. jz).

Gyakran semmi más nem volt a két földdarab között, csak egy képzeletbeli vonal, vagy legjobb esetben vesszők által kijelölt vonal. Ilyen körülmények között a parcellák mérete csökkent vagy növekedett, még rendes szomszédok esetében is, és arra is volt példa, hogy a parcellát újra ki kellett mérni, mert nem tudták azonosítani (Bennett 1967, 47).

Ha a táblák szerkezete olyan volt, hogy egyesek nem tudtak bejutni a saját birtokrészükre, akkor megegyeztek a szántás, vetés, aratás és terménybehordás rendjéről. Ilyenkor az kezdte a munkát, akinek a földje belül volt, és átment a szomszédai földjén. Őt a közvetlen szomszédja követte, és így tovább, addig amíg be nem fejezték a munkát. Aratáskor pedig a széleken levők kezdtek, és miután végeztek, átengedték a földjükön a belső parcellák gazdáit. Az idő múlásával rögzült ez a gyakorlat, és a falu népe közmegegyezéssel elfogadta, esetenként az uraság bíróságán is bejelentették, és a lord ezt feljegyezte. Ettől kezdve a föld megművelésének ilyen gyakorlatát az uraság tekintélye is védelmezte. (Bennett 1967, 49).

2. Az irtásföld

A földművesnek, a háza körüli kertjén és a közföldön kívül lehetett egy kis földje, amit magánbirtokként kezelhetett. Kisebb összegű évi bérleti díj fejében engedélyt kapott arra, hogy néhány acre nagyságú területet feltörjön az uradalom szélén. Sok földműves tudta ezen a

módon biztosítani a szegényes megélhetését. Ezeket a birtokokat irtásföldnek (*assart*) nevezik (Bennett 1967, 51). Ez biztosította a szegényebb család megélhetését, többlet munkaerejének hasznosítását, és a földet másként is művelhették, mint a közföldet (Bennett 1967, 51). Az irtáson a földműves, azt termelt amit akart. Az irtásföld birtoklása nem járt együtt semmilyen közös joggal, amely a közföldön birtokolt parcella esetében együtt járt a parcellával. A gazda nem vihetett több állatot a közlegelőre, és az irtásföld bérleti díja sem csökkent, ha a birtokosa az uradalomban valamilyen tisztséget betöltött, ami pedig általában csökkentette a tisztséget vállaló paraszt közföldön fekvő földje utáni tartozásait (Bennett 1967, 51-52). Az irtásföldet esetenként a lord adta a földművesnek rögzített bérletért, esetenként pedig a földműves elfoglalt és megművelt egy darabka földet, amikor ez kiderült elfogadta a kivetett bírságot, mint a föld utáni járulékos terhet. Derbyshireben a Peak erdeiben nagy irtásföldeket vontak művelés alá, pl.: az egyik erdei község területén, Hayfieldben III. Henrik uralkodásának első 20 évében összesen 140 acre földet törtek fel több kisebb parcellában. A basingwerki apátnak bizonyos jogai voltak az erdőben, amely egyébként királyi erdő volt, és ez az apát egy rövid időszak alatt 291 acre irtásföld művelés alá vonásának jóváhagyását intézte el különböző helyeken (Bennett 1967, 52-53). A parlagterületek egyre nagyobb hányadát vonták művelés alá, földesurak gyakran folyamodtak a királyhoz azért, hogy az uralkodó engedélyezze számukra, hogy bizonyos területeket birtokaik közé számíthassanak. Az írtásföld nem volt mindig egy uradalom pusztájának része, sokszor valóban lakatlan területből hasították ki, ami esetenként két egymástól jelentős távolságban fekvő falu között terült el (Bennett 1967, 53-54).

3. A kaszáló és legelő

A kaszáló általában határos volt a szántóföldekkel, karácsony után bekerítették, ugyanis addig lekaszálták a füvet. A földművesek a legelőt közösen hasznosították, mindenki részét kiosztották rotációs rendben, vagy kimérték a parcellákat, esetleg sorsolással döntötték el, hogy melyik parcella kinek jut (Bennett 1967, 55). Miután a kaszálóról behordták a szénát, területén érvényesülhetett a közös legeltetési jog, és a falusiak odahajthatták állataikat. A vegetációs időszak folyamán először a kaszáló vált közfölddé, majd az aratás után a gabonaföldek tarlója. Tehát a szántóföldön és a kaszálón is azonos elvet alkalmaztak. A

kaszáló kisorsolása után egyedül a foglalónak volt joga elhordani a szénát, de miután ez megtörtént, a terület visszaszállt a közösségre. Ez elkerülhetetlen következménye volt a közföldek (*common fields*) rendszerének. Tulajdonképpen bármilyen más rendszer alkalmazhatatlan lett volna, mert az egyes parcellák bekerítése és őrzése megoldhatatlan volt egy-egy család számára, és a kerítések a szomszédokat akadályozták volna abban, hogy kijussanak saját földjükre. A közlegelő joga az egyik legértékesebb paraszti jog volt, amely az alábbi területeken tette lehetővé a földműves számára állatai legeltetését: 1. művelés alá nem vont legelők, amelyek a földművesek állatai számára voltak kijelölve, 2. a puszták, amelyek sokszor egészen messzire nyúltak, 3. a nyílt szántóföldek és kaszálók, miután a termést betakarították (Bennett 1967, 56). A kétnyomásos gazdálkodás (*two field system*) és a háromnyomásos gazdálkodás (*three field system*) is lehetőséget biztosított aratás utáni legeltetésre (Bennett, 1967, 56-57).

A *right of common* a közlegelő használatának joga, amihez a falusiak leginkább ragaszkodtak, nem jelentett korlátlan legeltetési jogot, a korlátozást a szántóföldön (*common fields*) birtokolt terület nagysága alapján állapították meg. Azok vehették igénybe a legeltetési jogot, akik rendelkeztek marhákkal, illetve olyan állatokkal, amelyek közvetlenül és közösen voltak használhatók, például a szántáshoz használt lovak és ökrök, vagy a terület trágyázásához használható tehenek és birkák. Az egész közlegelő (*common*) azért volt fenntartva, hogy táplálja az uradalomban használható állatokat (Bennett 1967, 57).

4. A puszta és az inter-common

Egyes esetekben a közlegelő és puszta között nem alakult ki éles határvonal, és a legelő észrevétlenül ment át a pusztába. Más esetben az uradalomnak csak korlátozott kiterjedésű közlegelője (*common*) volt, amelyet kizárólag lakói számára tartottak fenn. Anglia sok részén jelentős lakatlan puszták feküdtek a falvak között, amelyek tulajdoni hovatartozása is bizonytalan lehetett. Ezeket a területeket nevezte Bennett *inter-common*nak, amelyeket a falvak lakói hasznosítottak. Például New Forest pusztáját 60 000 acrere számították, amelyet 21 falu vett körül. Ezeket a pusztákat minden közeli falu hasznosította, amelynek szokás szerint joga volt rá (Bennett 1967, 58).

Bennett szerint a puszta sok esetben nem csak legeltetési lehetőség, hanem jelentős számú földműves megélhetésének biztosítéka volt, ugyanis építésre és tüzelésre alkalmas fát, építőanyagokat, követ, homokot, agyagot, nádat termelhettek ki területén.

5. Uradalmi és jobbágyi földek mérete

Horsley falu 23 földművesét vették listába 1225-ben. A paraszti birtokok nagyság szerint csoportosíthatók.

20 acre	15 acre	12 acre	10 acr	9 acre	8 acre	7 acre	6 acre	4 acr
3 fő	2 fő	3 fő	2 fő	1 fő	4 fő	2 fő	5 fő	1 fő

A 23 birtokos összesen 235 acre földön osztozott (Fisher 1953, 41). A 10-20 acre közötti vagyonosabb csoportba tíz jobbágy tartozott, a 6-8 acre földdel rendelkezők tizenegyen voltak.

Az 1327-8. évi adóösszeírás nem tartalmazta a listába vettek birtokméretét, de benne volt, hogy az uradalmak egyes tartozékai között hogyan oszlott meg az adófizetők száma. Ezek szerint magában Horsleyben 7, Killbournben 7, Horsley Woodhouseban 8, Horstonban 3, összesen 25 adófizető nevét írták össze (Fisher 1953, 44). Ez a lista csak azok nevét tartalmazta, akik földdel rendelkeztek, de nem tett említést földnélküliekről, zsellérekről és napszámosokról.

Az uradalmak méretéről az *escheator* által végzett halál utáni vizsgálatok (*Inquisition post mortem*) részletes tájékoztatást adtak. Az örökösök érdekében állt, hogy a korona mielőbb elvégezze az örökhagyó halála utáni vizsgálatokat, és abban teljes mértékben közreműködtek. A király hűbéresei birtokait így mindig ellenőrizhette, rendszeresen dokumentálták őket. Az egyéni érdek, esetenként az önzés, ebben az esetben az örökösöknek jussuk utáni vágya, a király és a királyság érdekeit szolgálta, ugyanis csak akkor juthattak gyorsan és törvényesen birtokaikhoz, ha minden információt az *escheator* rendelkezésére bocsátottak örökségükről. Ennek révén az egyéni érdeket és önzést a király az állam szolgálatába állították, ami az angol történelem talán egyik legfontosabb sajátossága, amire már a középkorban is számos példa akadt.

A halál utáni vizsgálatok szerint VII. Henrik uralkodása alatt a derbyshirei Stanesby lordságban, Stanesby falvában 6 paraszti lakhely és telek (*messuage, mansio*), 200 acre föld,

20 acre kaszáló, 30 acre legelő volt, amely 13 font, 15 shilling, 4 dénárt jövedelmezett (CIPM Henry VII, vol. III. 391).

Marketon uradalma szintén VII. Henrik alatt 35 telket, 11 kunyhót (*cottage*), 400 acre földet, 100 acre kaszálót, 33 acre legelőt, 100 acre erdőt és 2 vízimalmot számlált. Ezen kívül 66 shilling értékű bérlet, 2 telek és 2 kert tartozott hozzá a szomszédos Makworthban (CIPM Henry VII. vol. I. 613).

Chelardeston uradalma ugyancsak VII. Henrik korában a következő részekből állt: 10 telek, 1 malom, 300 acre föld, 100 acre kaszáló, valamint 40 shilling évi bérlet. A birtok a Tutbury honorhoz tartozott, évi 20 márkát jövedelmezett, és 1/4 lovagi feudumra becsülték (CIPM Henry vol. III. 252).

A brimyngtoni uradalomban 6 telek, 200 acre föld, 40 acre kaszáló, 20 acre erdő, és 100 acre legelő volt a VII. Henrik korabeli adatok szerint (CIPM Henry VII. vol. I. 569).

A braydeshali uradalom, amit *Netherhal*nak is neveztek 3 telket, 100 acre földet, és 3 shilling bérletet tartalmazott, évi 17 fontot jövedelmezett (CIPM VII. Henry vol. I. 569).

A sor még folytatható lenne, és hasonló adatokat mutatna. Feltűnő, hogy a XV. század végén már nem sorolták az uradalom tartozékai közé az ott élő parasztokat, csak a porták (*messuage*) számát határozták meg, de így nem kapunk tájékoztatást arról, hogy ténylegesen mennyien élhettek egy uradalomban. Erre a kérdésre sem a fentebb említett összeírások, sem pedig az 1327-8. évi összeírás nem ad pontos választ. Az utóbbi egy ingóságokra kivetett vagyonadó adatait tartalmazta, de sokan nem voltak adókötelesek, ugyanis szegénységük miatt mentességet élveztek. Talán a tized volt az az adó, amelyet a legszélesebb körben szedtek, és emiatt leginkább alkalmas a földbirtokok népességének megállapítására. Egy 1348-ból származó tizedjegyzék, amely nagyobb birtokok adatait is tartalmazza, név szerit listába vette 16 derbyshirei falu tizedfizetőit: Alport 24, Ashford 82, Bakewell 253, Beeley 41, Bircholes 15, Chattesworth 24, Conksbury és Meadow Place 29, Greups és Ffallyng 6, Hassop 44, Holme12, Netherhaddon 62, Overhaddon 59, Rowland 23, Rowsley 46, Sheldon 47, és egy bizonytalan nevű település (...)aqua 12 fővel képviseltette magát a jegyzékben (Addy 1914, 9-34). Ezeket az adatokat a korban elfogadott családméret (4-5 fő) számával szorozva megbecsülhető egy-egy település lakóinak száma.

6. Az uradalomban fekvő földek jogállása

Az uradalmak földjei jogilag több csoportba sorolhatók, ennek legjobb leírását Bracton adta, aki a birtokokat (*tenementum*) két csoportba sorolta. Az egyik a "szabad birtok" (*liberum tenementum*), amelyről már szó esett, a másik a jobbágyi birtok (*villenagium tenementum, villenage*).

A szabad birtokok (*liberum tenementum*) között, amelyek tulajdonképpen hűbérurak és hűbéresek birtokai, létezett egy kivételes birtoktípus, a szabad *socagium* (*liberum socagium*), amely a szabad parasztok birtoka volt. Ez a *socagium*ok egyik fajtája, de a *socagium*oknak volt egy másik fajtája is, amelyet jobbágyi *socagium*nak (*socagium villanum, villein socage*) neveztek. Ez a birtok azonban nem tartozott a szabad birtokok közé (Bracton II. 226).

Bracton három jobbágyi birtokot különböztetett meg 1. tiszta jobbágyi birtok, 2. jobbágyi birtok, 3. privilegizált jobbágyi birtok.

1. A tiszta jobbágyi birtokot (*purum villenagium, pure villeinage*) úgy birtokol a földműves, hogy bármit is parancsoltak neki, azt a jobbágyi birtokból (*de villenagio*) adódóan kell megtennie, függetlenül attól, hogy személyében szabad vagy szolga (*sive liber sive servus*), és este nem kell tudnia, hogy mit kell csinálnia másnap reggel (Bracton III. 131). Ezzel Bracton a kiszolgáltatottság jellegét fejezte ki, amit egy földműves elszenvedett, ha tiszta jobbágyi birtokot (*purum villenagium*) művelt. Az ilyen birtok után járó paraszti kötelezettségek sora tovább folytatódik. A földműves mindig köteles előre nem meghatározott szolgálatokat végezni. Ezen kívül az úr (*dominus, lord*) saját belátása szerint alacsonyabb vagy magasabb adóval (*tallage*) terhelheti a parasztot, aki lánya kiházasításakor *merchetum*ot (*merchet*) köteles fizetni. Azt feltételezve, hogy a földműves szabad ember (*liber homo, free man*), mindezeket a *villenagium* nevében, és nem a saját személye miatt kell megtennie, kivéve a *merchetum* fizetését, amelyet szabad ember nem köteles fizetni, mert rá az nem vonatkozik, csak a jobbágyot (*villanus, villein*) terheli. Szabad ember nem tarthat *purum villenagium*ot földesura akarata ellenére, de őt nem is lehet arra kényszeríteni, hogy ilyen birtokon maradjon. Abban az esetben, ha egy jobbágy (*villanus, villein*) birtokol tiszta jobbágyi birtokot, akkor az említett szolgáltatásokat és kötelezettségeket a *villenagium*, és a saját személye okán is meg kell tennie (Bracton III. 131).

2. A jobbágyi birtokot (*villenagium*) szabad ember (*liber homo, free man*) és jobbágy (*villanus, villein*) egyaránt kaphatott földesurától valamiféle egyezség keretein belül. Annak a földművesnek, aki így tartotta földjét, bizonyos szokásoknak és szolgálatoknak eleget kellett tennie, amelyek világosak és meghatározottak, mégis jobbágyi kötelezettségek voltak. Ha szabad embert, felszabadított jobbágyot, vagy jobbágyot megfosztottak egy ilyen birtoktól, akkor nem szerezhette vissza úgy, mint egy szabad birtokot, mivel ez a birtok jobbágyi birtok volt (Bracton III. 131).

3. A jobbágyi birtokok további fajtája a jobbágyi *socagium* (*socagium villanum*), amelynek átadásakor, a földesúr csak hűségesküt követelt, miként a jobbágyoktól (*sacramentum fidelitatis sicut de villanis*) (Bracton II. 226). Földművesek jobbágyi *socagium*ot (*villein socage*) a normann hódításától kezdve a király saját kezelésű birtokain kaptak. Ez a birtoktípus jobbágyi volt, de a tiszta jobbágyi birtokhoz képest rendelkezett bizonyos jogokkal, ezért nevezték kiváltságos jobbágyi birtoknak (*villenagium privilegiatum*) (Bracton III. 132). Azok a földművesek, akik ilyen birtokot tartottak, rendelkeztek azzal a joggal, hogy nem lehetett őket eltávolítani a földjüktől, és olyan hosszú ideig élhettek ott, ameddig csak akartak, és képesek voltak teljesíteni a követelt szolgálatokat. Ezen kívül nem lehetett őket akaratuk ellenére arra kényszeríteni, hogy egy ilyen birtokot tartsanak. Emiatt őket szabadnak tartották (*ideo dicuntur liberi*), és az egyik elnevezésük *villanus sokemannus* volt, ennek ellenére szolgálataik pontosan meghatározott jobbágyi szolgálatok voltak (Bracton III. 132). Ez tehát a szabadok és jobbágyok között elhelyezkedő átmeneti csoport volt.

Az angol paraszti földbirtoklás érdekes vonása, hogy a birtok (*tenementum*) nem változtatta meg sem a szabad sem a jobbágy jogállását. A szabad ember tarthatott tiszta jobbágyi birtokot (*purum villenagium*), és bármit is tett ezt csak tiszta jobbágyi birtokként tarthatta, és ettől nem csorbult szabadsága. A szabad ember az ilyen birtokot a *villenagium* okán, és nem a saját személye miatt tartotta, és ennél fogva, ha akart szabadon elmehetett, és elhagyhatta a jobbágyi birtokot. Kivéve azt az esetet, ha behálózta egy jobbágy jogállású asszony (*nisi illagueatus sit per uxorem nativam*), aki miatt jobbágyságra jutott, és aki akadályt emelhetett szabad távozása elé (Bracton II. 89). A jobbágyi *socagium* (*villanum socagium*) sem változtatta meg a szabad státuszát, ahogyan a szabad *socagium* (*liberum socagium*) sem, mert a rá kiszabott szolgálatot a birtokból adódóan végezte el, és nem saját személye miatt (Bracton II. 89).

7. Az uradalom birtokállományának átalakulása a kései középkorban, a copyhold birtoklás kialakulása

Az angliai uradalmak átalakulása a XIV. században kezdődött, ebben a folyamatban a pestis után bekövetkező gazdasági egyensúlyvesztés, demográfiai hanyatlás, és népmozgalmak játszottak fontos szerepet.

Davenport a forncetti uradalom vizsgálatakor megállapította, hogy sok szabad birtokos (*free tenant*) és szolga, vagy inkább jobbágy (*serf*) élt területén. A jobbágyok birtokai (*holding*) nagyon kicsik, a tipikus jobbágyi birtok (*servile tenement*) csak 5 acre volt, és heti munkával terhelték, amelynek mértéke más uradalmakkal összehasonlítva nem túl súlyos, heti 2 nap, amit a *lord* saját kezelésű birtokán (*demesne*) kellett teljesíteni (Davenport 1900, 123).

Az 1272-1306 közötti években nem történt átalakulás, de 1306-1376 között változni kezdett a jobbágy (*serf*) gazdasági helyzete, a földesúr magánkezelésű birtokának (*demesne*) igazgatása, és az uradalom szervezeti felépítése. A jobbágyság megszűnésének folyamatában fontos lépés volt, hogy a földművesek földjeik jelentős részét megváltozott feltételek szerint birtokolták. Az uradalomban 1378 előtt 250 acre földet birtokoltak földművesek, amelynek döntő részét munkajáradék (*labour rents*) fejében kapták. Ez a föld 1378-ra a *lord* kezébe jutott, aki földműveseknek adta bérbe pénzben teljesítendő bérleti díjért, amely bizonyos számú évre szólt, vagy évről évre hosszabbították (Davenport 1900, 126).

A Forncett és a Moulton uradalom iratainak vizsgálata azt mutatja, hogy uraik 1349-ig nem szoktak hozzá, hogy földet adjanak bérbe több éves időszakra. Ez csak az 1349 utáni időkben lett gyakorlat. A földművesek gyakran adták bérbe földjüket bizonyos időszakra, de a lord 1349 előtt ezt nem tette, legalábbis nem jelentős mértékben. A Moulton uradalom egyik forrása azt jelzi, hogy a birtokok jelentős része 1349 után a lordhoz került. Sok esetben a szülők meghaltak pestisben, de a gyerekeik megmenekültek, ilyenkor a nagykorúság eléréséig a lord kezére jutott a föld, amely jövedelemforrásként jöhetett számításba, ha a lord bérbe tudta adni (Davenport 1900, 126).

A pestis után kevés volt a munkaerő, és a lord rákényszerült arra, hogy föld bérbeadásából szerezzen jövedelmet, és ne annak saját javára való műveléséből. A földművesek halálán kívül volt egy másik tényező, amely szintén fontos szerepet játszott abban, hogy a föld visszakerült a lordhoz. A jobbágyok lemondtak birtokaikról, ami a korszak

társadalmi jelenségeihez kötődik, vagyis a jobbágyok távoztak az uradalomból. Ez már a pestis előtt is megfigyelhető, de akkor a rendkívüli szegénység volt az oka, ugyanis a földművesek fizikai állapota annyira leromlott, hogy képtelenek voltak földet művelni, és nem tudták teljesíteni a munkajáradékot. A Forncett *manor* 1376 és 1378 közötti forrásai sok olyan esetet jeleznek, amikor a földművesek lemondtak földjükről, de már nem gyenge fizikai állapotuk, vagy szegénységük miatt. Az 1378. év előtt 60-70 paraszti birtok jutott vissza a lord kezébe. Ennek oka, hogy a jobbágyok elsősorban azokat a birtokokat hagyták el, amelyeket a legnehezebb heti munkajáradékkal terhelt az uraság. Ezzel szemben kisebb volt a birtokelhagyás aránya a könnyebben terhelt paraszti birtokok esetében. A jobbágy 1378-ban nem szegénység miatt adta fel birtokát, ahogyan például 1333-ban, hanem azért, mert elhagyta az uradalmat. A jobbágyok szökése 1348-1373-ig lendületesen zajlott, ezután gyakorivá váltak a szökések miatti nyomozások, és az uradalom bírósága tiltó rendelkezéseket hozott. Például az 1373-ban tartott bíróságon 8 jobbágyot (*bondman*) és jobbágy állapotú nőt (*bondwoman*) neveztek meg, akik megszöktek, a bíróság elrendelte, hogy vissza kell költöztetni őket minden más szökött jobbággyal, aki megszegte a szerződéseket (Davenport 1900, 127).

A földművesek halála vagy szökése miatt sok birtok a lord kezére került, amit már pénzért adott bérbe. Ez fontos következményekkel járt, ugyanis a robotban töltött munkanapok száma csökkent, a szolgálatok összességükben uradalmi szinten ugyancsak csökkentek. Ez a jobbágyok távozásának volt köszönhető, akik a földesúr saját kezelésű birtokát művelték. A jobbágyok a legnehezebb robottal terhelt földeket hagyták el először (Davenport 1900,128).

A munkajáradékról készült feljegyzések szerint a szolgálatok napjainak száma egyre csökkent, és tisztán látható, hogy nem lett volna tovább elegendő a földesúr saját kezelésű birtokának megművelésére. Így a lord rákényszerült, hogy felszámolja saját kezelésében műveltetett birtokrészét. A lord 166 és 1/2 acre földet, amely látszólag saját kezelésű birtoka felét jelentette, bizonyos időszakra bérbe adta, és bérbe adta a fennmaradó részre vonatkozó legeltetési jogot is. Ez 1358 és 1373 között történt, de pontosabban nem lehetett meghatározni. A pestis után a rendelkezésre álló munkajáradék jelentősen csökkent, a bérmunka ára magas volt, és az uradalomban élő földművesek elvándorlása arra kényszerítette a lordot, hogy feladja saját kezelésű birtokrésze művelését. Ezután már alig volt szükség

robotmunkára, emiatt csökkent a jobbágy szerepe az uradalom gazdasági életében. (Davenport 1900, 129).

A pestis előtt a lord fő jövedelemforrása saját kezelésű birtokán termelt gabonája eladásából származott. Ez kevés költséggel járt, ugyanis a munkát jobbágyok végezték robotban. Miután a lord bérbe adta saját kezelésű birtokát, fő jövedelemforrása a bérlők által pénzben teljesített bérleti díj lett. Emiatt 1378 után már nem volt súlyos veszteség a jobbágyok szökése. Sok jobbágy elhagyta a Forncett uradalmat 1378-ra, de biztosan maradt néhány, ugyanis 1400-ban legalább 16 jobbágycsalád élt ott, de már csak 7 olyan birtok létezett, amelyet a legsúlyosabb szolgálatokkal terheltek, és a másik 18 ilyen birtok 1378-ra már átalakult olyan birtokká, amelynek használatáért bérleti díjat fizettek. Az átlagos bérleti díj, amennyiért a Forncett uradalomban földet lehetett bérelni 10 dénár volt 1 acre után (Davenport 1900, 129-130).

A pestist követően megnövekedett a jobbágyok földjeinek nagysága a korábbi időszak 5 acres birtokaival szemben, és az is figyelemre méltó, hogy a legnagyobb birtokok bérlői jobbágyi jogállásúak (*bondman*) voltak. Az 1378. évi források 23 bérlőjéből 16 látszott jobbágynak, akik közül 11 gazdálkodott 2-3 acre földön, egy művelt 6 acret, nyolc másik bérlő 1/2-1/2 acret. Másik 3 bérlő egészen jelentős bérleteket szerzett, közülük kettő bérbe vette az uraság saját kezelésű birtokát, és a harmadikkal együtt szántókat, kaszálókat is béreltek. Az egyik addig jutott, hogy egy kisebb uradalmat is bérbe vett, amiért évi 8 Fontot fizetett, a másik pedig egy piac illetékeinek bérletét is megszerezte. Lényeges, hogy ezek a bérlők jogilag még jobbágyok voltak. Erről az időről elmondható, hogy a jobbágyok megszerezhették a lord földjét, még akkor is, ha szabad földnek minősült, de ebben az esetben jogilag jobbágyi földként birtokolták (Davenport 1900, 131). A Forncett uradalom egyik legjobban dokumentáltjobbágy családja, a Bolitout család volt, amelynek különböző tagjai 32 acre földet, 4 és 1/2 telket és sok kisebb parcellát tartottak 1358-1376 között (Davenport 1900, 132).

Davenport megvizsgálta annak a 16 jobbágy családnak történetét, akik 1400 körül még szolgai állapotban voltak. A kutatás eredményeként kiderült, hogy ezek a családok szinte kivétel nélkül bérelt földek igénybevételével növelni tudták birtokaikat a XV. század folyamán. A Bolitout család egyik tagja 1410-ben 78 acre földet és 4 jobbágytelket birtokolt, ugyancsak ennek a családnak két másik tagja, akik valószínűleg az előbbi személy örökösei

voltak, 44 acre földel rendelkeztek 1425-ben és 1475-ben. A család további 10 tagja 4-6 acre közötti birtokon gazdálkodott, de egy személynek 16 acre földje volt (Davenport 1900, 134).

A Brakest család egyik tagja 1400 és 1406 között 8 acre, egy másik tagja 5 acre és egy harmadik tagja 2 és 1/2 acre földet tartott. A család egy további tagja 1428-ban megszerzett egy jobbágytelket és 16 acre földet (Davenport 1900, 134).

A Dosy család egyik tagja, aki 1441-ben halt meg 5 jobbágytelek és 52 acre földet szerzett. A család másik tagja, aki 1487-ben halt meg 5 jobbágytelket, két 1/2 telket és 60 acre földet birtokolt (Davenport 1900, 136).

A Haughe család 3 tagja a XV. században kevés földdel rendelkezett, a család egyik tagja 1501-ben 13 és 1/2 acre földet hagyott lányára (Davenport 1900, 137).

A Hillyng család egyik ága 1433-ban 13 és 1/4 acre, 1469-ben 18 és 1/2 acre, 1493-ban 20 és 3/4 acre földet birtokolt. Ennek az ágának utolsó férfi tagja 1506-ban halt meg, és 5 különböző uradalomban voltak földjei, Forncettben 5 acre földdel rendelkezett. A család másik ága ennél kevesebb földet szerzett, ugyanis 1471-ben 4 acre, 1490-ben 5 és 1/4 acre, 1501-ben 8 és 3/4 acre, 1556-ban 9 és 1/2 acre föld volt birtokukban (Davenport 1900, 137).

A Holout család egyik tagja, valószínűleg az, aki 1378-ban bérbe vett egy kisebb uradalmat és a Forncett uradalom majorját, kevéssel halála előtt 6 jobbágytelekkel és 160 acre földdel rendelkezett, valamint további 236 acre földet birtokolt, amelyet különböző bérlőknek bérbe adott (Davenport 1900, 138). A bérlővé váló, de jogilag még jobbágyi jogállású földművesek birtokai a XV. század folyamán bérelt földek révén nagyobbak lettek.

A jobbágyok birtokai átalakultak a bérleti szerződések révén, és megszűnt a munkajáradék kötelezettsége. Ezek a változások jogi következményekkel is jártak, amelyek az alábbiak szerint összegezhetők. A nem szabad (*unfree*) birtoklás rendszere a középkorban és utána is megfigyelhető. A munkajáradékot a földművesek birtokaikért cserébe végezték. A munkajáradékot pénzben teljesített bérleti díjra (*money rent*) változtatták. A földműves bérbe vette urától annak földjét, és a földesúr saját kezelésű birtokát is bérbe adta, mindezért bérleti díjat szedett, esetleg az uraság saját földjét fizetett munkásokkal műveltette. Ez a rendszer a XIII-XV. század között teret nyert, és a jog lassú átalakulását vonta maga után (Holdsworth III. 1903, 198).

A korábbi időszakban a közösség közös mezőgazdasági rendszert követett, és munkajáradékával művelte a földesúr saját kezelésű birtokát. Ez a rendszer úgy alakult át,

hogy közösség hasonló művelésben tartotta fenn a mezőgazdasági rendszert, de a földesúrnak – miután ő bérbe adta saját kezelésű birtokait is – már csak bizonyos szokásos bérleti díjat fizettek. Ez az egyik lépcsőfoka annak az átmenetnek, amely a földesúr és a jobbágy viszonyából átvezetett a földbirtokos (*landlord*) és a bérlő (*copyholder*) kapcsolatrendszerébe (Holdsworth III. 1903. 199). Ezzel még nem szűnt meg az a jogállás, amit közép-európai fogalmak szerint jobbágyságnak szoktak nevezni.

A munkajáradékról (*labour service*) való átmenet a pénzben fizetett bérleti díj (*money rents*) rendszerére lassú és fokozatos folyamat, amely a földműves uradalomtól való függésének megszűnésével járt, de az uradalom és annak bírósága fennmaradt. A mezőgazdaság közös jellege, és a földműves földesúrtól való függése, aki gyakran birtokolta a bíróságot és a földesúri igazságszolgáltatást, a XV. században még nem szűnt meg, és a kora újkorban is továbbélt (Holdsworth III. 1903, 202). Az átmenet időbeni kezdetében megegyezik a történészek véleménye, ugyanis a pestis utáni évtizedekre teszik a robotról a bérleti díjra való átállás idejét. Holdsworth szerint is a XIV. század második felében vált általánossá ez a gyakorlat, bár szerinte a bérleti szerződésekből kiderült, hogy a földesurak csak időlegesnek tekintették ezt a megoldást, és reménykedtek az eredeti helyzet visszaállíthatóságában. Valójában a folyamatot nem lehetett visszafordítani. A munkajáradék a XV. században pénzjáradékká alakult. A jobbágyi birtoklás lényege a földműves szolgálatainak meghatározatlanságában állt, amely akkor szűnt meg, amikor a régi mezőgazdasági szolgálatokat rögzített pénzbérletre alakították át. A bírósági iratokban előforduló *tenure by copy* – a szerződés által, valójában annak a másolatával tartott birtok – kifejezés arra szolgált, hogy helyettesítse a régi jobbágyi birtoklásra vonatkozó fogalmat a *tenure in villeinaget*. Az a birtokos, aki függő helyzetű vagy nem szabad (*unfree*) volt, és birtokának jogállása is jobbágyi volt, nem rendelkezett részvételi joggal (*locus standi*) a közjog bíróságain, de elég jól védte őt uradalma szokásjoga, amely annak bíróságán érvényesült. Abban az esetben, ha a lord nem tartott bíróságot a birtokain élő bérlőknek, akkor a királyi bíróságok beavatkozhattak. Holdsworth szerint, amikor a munkajáradék helyét átvette a bérleti rendszer, a királyi bíróságok földesúr–jobbágy viszonyba való beavatkozását kizáró eredeti okok jelentős része megszűnt. Az mindenképpen egyértelmű volt, hogy maga a birtok a földesúr kizárólagos tulajdona, ugyanis ő ezt szabad birtokként (*freehold*) tartotta. A bérleti rendszer kialakulásával az uradalomban lakók régi közösségi mentalitása, amelyen a

szokásjog alapult, megszűnőben volt. Ez bizonytalanná tette a bérlők helyzetét, amit tovább növelt a bérletbe adott földek elnevezése körüli bizonytalanság, vagyis a jogi terminológia kialakulatlansága. A jogi körülményekből származó bizonytalanságot a lordok saját javukra tudták fordítani, amelynek lényege, hogy önkényes értelmezések és eljárások révén elűzték bérlőiket, és a szántóföldeket legelőkké alakították, ami egyes vidékek elnéptelenedéséhez vezetett. Ilyen konfliktusok esetén a királyi bíróságok is beavatkoztak (Holdsworth III. 1903, 205-207). Az egyik korai forrás a Winkfeld uradalom bérlőitől (*copyholder*) származó petíció, amely az abingdoni apát ellen készült 1394-ben. Az első kormányzati beavatkozás a lord–bérlő viszonyba, amelyet a kancellária hajtott végre, VI. Henrik uralkodása alatt történt. Egyes korabeli jogászok kérték a kancelláriát, hogy engedélyezze bérlők pereinek közjogi bíróság elé vitelét birtokháborítás esetében. A politika ebben az irányban engedékeny volt, és így a közjog bíróságai igazságszolgáltatási jogkört nyertek a szerződési jog felett. Így nem meglepő, hogy 1467-ben és 1481-ben született olyan bírói vélemény, amely szerint a *copyholder* érdekeltségét perrel lehetett védeni birtokháborítás esetén.

Danby főbíró 1467-ben azt mondta, hogy abban az esetben, ha a lord elűzi bérlőjét, akkor igazságtalanságot tesz vele, mivel bérlője örökösen birtokolja földjét, maga és örökösei számára, az uradalom szokásainak megfelelően, mint ahogyan a közjog (*common law*) szerint sok ember birtokolja földjét. Hasonlóan vélekedett a *copyholder* földre vonatkozó jogairól Brian főbíró, aki 1481-ben egyik bírói tanácsában vitatta azt az álláspontot, amely szerint a *copyhold*ot birtokló személynek nem volt jogorvoslata, ha ura elűzte őt. Brian szerint a bérlő, ha teljesítette szerződésben foglalt kötelezettségeit, és ura elűzte őt, akkor a bérlő birtokháborítási ügyet kezdeményezhetett ura ellen. Vitatható, hogy a korszak bírói ebben a szellemben ítélkeztek-e, annyi azonban bizonyos, hogy a későbbi jogi összefoglalások szerzői, ha nem is erősítették meg ezeket a jogi lehetőségeket, műveikben megemlítették őket (Holdsworth III. 1903, 208-209).

A *copyholder* jogi helyzetének kialakulása és stabilizálódása hosszú folyamat volt, amely a XVI. században is tartott, és a jogászoknak figyelemre méltóan nehéz feladatot adott, mert nagyon jelentős volt a *copyhold* birtoklás módján tartott földterület nagysága. Azoknak az ügyeknek a száma, amelyek a kancellária beavatkozását igényelték VI. Henrik és IV. Edvárd uralkodása alatt, folyamatosan növekedett a XVI. század folyamán. Azok a nehézségek, amelyek a *copyhold* birtoklás elterjedése idején jelentkeztek, tovább növekedtek

amiatt, hogy egyre nagyobb volt a gyapjú iránti igény, amely fokozódó mértékben vonta maga után a szántóföldek legelővé alakítását és a bérlők elűzését. A földesurakat a legelők kialakítására késztette az a bizonytalansági tényező is, amely a bérleti rendszerben rejlett, ugyanis egy-egy bérlő távozása után nehézséget jelentett egy új bérlő letelepítése, illetve a kieső bérleti díj pótlása. A földbirtokosok ez ellen úgy védekeztek, hogy megkísérelték bekeríteni a közföldeket (*common land*) és elűzni bérlőiket. Az ilyen kísérletek általánossá váltak VIII. Henrik uralkodása elején. Ezt a tendenciát nem csökkentette a kolostorok földjeinek szekularizálása sem. A XV. század végén és a XVI. század elején felemelkedett egy új birtokosi csoport, miközben a földbirtokosok egy része az adóztatás, a külföldi háborúk és egyéb kiadások révén elszegényedett, és a belső béke idejében a kereskedők meggazdagodtak. Ez az új birtokosi csoport arra törekedett, hogy a föld birtokosává váljon, de a megszerzett birtokot már nem hűbéri méltóságként kezelte, hanem befektetésnek tekintette, amelyet kifizetődővé kellett tenni (Holdsworth III. 1903, 209-210).

E. A honorok szerkezeti felépítése

A Derbyshireben fekvő honorok vizsgálata előtt célszerű szerkezetük általános leírását adni, mert ezek a birtokok nagyon hasonló minta alapján alakultak ki Angliában. A legrészletesebben feldolgozott, és a leginkább mintaszerű a Leicester honor volt, ennek maradt fenn a legtöbb adminisztrációs irata. A honorok szórt szerkezettel rendelkeztek, uradalmaik közé más nagybirtokosok birtokai ékelődtek. A Leicester grófok, mint a korai időszak urai, lovagi kisérettel vették körül magukat akiket szolgálataikért cserébe hűbérbirtokkal jutalmaztak, de emellett saját ellátásukra bizonyos számú uradalmat megtartottak (Fox 1940,16). A XIII. század végére, amikor Leicester grófja egyúttal Lancaster és Derby grófja lett, már csak 4 saját kezelésben (*in dominio, in demesne*) tartott uradalom volt a honor középangliai részein, mert a honor többi részét a gróf hűbéresei megkapták (Fox 1940, 16).

A honor központi uradalma Leicesterben volt, ahol a gróf a *borough* urasági jogait is gyakorolta. Ott állt a honor központi vára, ahol a honor bírósága három hetente összeült, és adminisztratív ügyekben is intézkedett, és ott volt a börtön, valamint a halálos ítéleteket is ott

SZEGED

hajtották végre. A vár a gróf reprezentatív székhelye, ide jöttek a rokonai, vendégei és alkalmanként a királyi család tagjai. A várhoz tartozott a leicesteri uradalom (Fox 1940,17), és még 3 saját kezelésben tartott távolabbi uradalom (Fox 1940, 18).

A honornak volt egy másik része, amely szintén falvakból és uradalmakból állt, ezt a honor urának hűbéresei birtokolták lovagi szolgálataik viszonzásaként. A honor területi beosztásában ez a rész kerületekbe volt osztva (*bailiwick*). A Leicester honornak öt grófságban voltak hűbéresek által tartott részei (Leicestershire, Northamptonshire, Nottinghamshire, Rutland, Warwickshire), és ezeket a birtokokat 8 kerületbe osztották. Ezek a kerületek méretüket és összetételüket tekintve jelentős különbségeket mutattak: Carlton Curlieuben 25 falu, Warwickben 26, Northamptonben 41, Desfordban 10, Hinckleyben 9, Silebyben 31, Earl Shiltonban 12, és Glanfield kerületben 2 falu volt. Az egyes kerületek határai nem estek egybe azoknak a grófságoknak és járásoknak határaival, amelyek területén feküdtek (Fox 1940, 20). Ennek oka hogy az egymáshoz közel eső falvakat egy kerületbe szervezték még akkor is, ha két vagy több grófság vagy járás területén voltak a határ két oldala mentén. Ugyanakkor megtörténhetett az is, hogy ugyanazon járásban vagy grófságban a honor falvait eltérő kerületekbe osztották, mert azok esetleg a grófság távoli részén feküdtek. Ez a területi beosztás a szórt birtokszerkezet következménye volt, vagyis a honorok urai az egymáshoz közel eső falvaikat megpróbálták egy kerületbe szervezni, függetlenül attól, hogy a grófságok és a járások határai hol húzódtak. A Leicester honorhoz egy erdő is tartozott, a Leicester Forest, ami az angol gyakorlatnak megfelelően önálló területi egység volt, és a honoron belül saját közigazgatással rendelkezett (Fox 1940, 20-21).

F. A Lancaster hercegség, honorok és bárósági Derby grófságban

Az alábbiakban a király legnagyobb hűbéresei, a hűbérurak birtokait vizsgálom. Ezekről a birtokokról a hűbérsegélyek listái nem adnak tájékoztatást, mert a király innen nem szedett segélyt, ugyanis itt nem a király volt a hűbérúr. A hűbérurak birtokai voltak a honorok és a bárságok, amiből saját hűbéreseiknek hűbérbirtokot adtak. A király ezekről a birtokokról csak akkor szedhetett segélyt, ha a birtokos család kihalt, és a birtok a koronára háramlott. Ezzel magyarázható, hogy időnként az uralkodó mégis kapott anyagi támogatást ezekről a

birtokokról, és bizonyos esetekben összeírásokban is szerepelnek honorok és báróságok birtokrészei.

1. A Lancaster hercegség birtokai

A Lancaster hercegség birtokai még Derby grófságon belül sem sorolhatók egyetlen birtoktípushoz, ugyanis a hercegség földvagyona jelentős kiterjedésű és több elemből álló birtokrendszer volt. A jelenlegi vizsgálat célja, hogy számba vegye a Lancasterek Derby grófságban fekvő földbirtokait.

a) Lancaster birtokok az 1316. évi összeírás szerint

Az 1316. évi összeírás szerint a Lancastereket, akik akkor még grófok voltak, Appletree és Wirkesworth járások uraként tartották számon, a király és a Lancasterek osztoztak Repingdon járáson, tehát a király és a gróf voltak a járás urai (vö.: V. táblázat és III. térkép). A két és fél járáson kívül az összeírás megemlítette azt is, hogy a Lancaster gróf volt a Tutbury honor ura (ld.: V. táblázat). A Lancaster birtokok Derby grófságra eső része a hat járásból kettő és félre terjedt ki, valamint a Tutbury honorra (ld.: IV. térkép).

b) A Tutbury honor az 1330. évi összeírás alapján

A Tutbury honor több grófság területén helyezkedett el, névadó központja a Tutbury vár Derby grófságtól délnyugati irányba szomszédos Stafford grófságban határán állt. Ennek a honornak további részei voltak Berkshireben, Buckinghamben, Essexben, Lincolnban, Nottinghamben, Oxonban és kisebb birtokrészek más grófságokban (Feudal Aids VI. 1920, 555-579).

A Tutbury honort 1330-ban írták össze feudumaival és birtokosaikkal (ld.: IX. táblázat, IX. térkép). Az 1330. évi összeírás adatai alapján megállapítható, hogy Derbyshire területén 68 település és az azokon fekvő feudumok tartoztak a Tutbury honorhoz.
Feudumokat az alábbi összetételben írtak össze:

egész f.	1/2 f	1/3 f.	1/4 f.	1/6	1/8 f
27	19	3	3	4	1

1/10	1/12 f	1/20 f.	1/23 f.	1/40 f.
7	2	3	1	8

Az összeírás nem említett uradalmat, egyéb birtokot vagy éves jövedelmet, de voltak fél vagy még annál is kevesebb feudumot érő települések, pl.: Alkmonton 1/3 feudum volt (ld.: IX. táblázat Alkmonton). Az összeírásban említett 68 településen és a rajtuk fekvő feudumokon 52 birtokos osztozott az alábbi vagyoni sorrend szerint.

1/4 f. alatt	1/4-1/2	1/2-1	1-2 f	2 f. felett
19	4	13	12	4

Az összeírás adatai szerint 2 feudumnál több birtokkal 4 személy rendelkezett, és annál több feuduma 12 birtokosnak volt, 1/2 és annál több feudumot 13 fő birtokolt. 1/4 és annál több feudumot négyen kaptak, és viszonylag sok, összesen 19 birtokos birtokolt 1/4-nél kisebb töredék feudumot.

c) *A Lancaster hercegség Derby grófságban fekvő birtokai az 1401-2. évi összeírásban*

Az 1401-2. évi adóösszeírás IV. Henrik elsőszülött lányának Blanchnak kiházasítása okán szedett adók jegyzékét tartalmazza, amely a Lancasterek családi birtokait vette számba. Ez az összeírás magában foglalta a Lancaster birtokok azon részeit, amelyek hűbéresek kezén voltak, valamint azt, hogy egyes birtokosok mennyi feudummal rendelkeztek, és azok után mekkora összegű adót fizettek (Feudal Aids VI. 1920, 591-594). Az 1401-2. évi összeírás a Lancasterek 55 Derby grófságban fekvő települését és feudumban meghatározott értéküket tartalmazza (ld.: X. táblázat).

A Lancaster birtokokon lévő feudumok az 1401-2. évi összeírásban:

egész f.	3/4 f.	1/2 f	1/3 f	1/4	1/5 f
29	1	19	3	2	2

1/6 f	1/8 f	1/10	1/12	1/20	1/40 f
4	2	6	2	5	8

A táblázat alapján látható, hogy 29 egész, egy 3/4, 19 fél, három 1/3, kettő 1/4 feudum tartozott a hercegség birok állományához, és ezen kívül töredékes feudumok. Ezek a

feudumok 55 településből szerveződtek. Ezen a birtokállományon 49 család osztozott az alábbi bontásban.

A Lancaster hercegség birtokosai feudumaik száma szerint:

1/4 f. alatt	1/4-1/2	1/2-1 f.	1-2 f.	2 és fölött
17	4	12	9	7

Látható, hogy 1/4 feudumnál kevesebb töredékkel 17 fő rendelkezett, 1/4 és annál több, de 1/2-nél kevesebb feuduma 4 birtokosnak volt. Tizenketten rendelkeztek 1/2 és annál több, de 1 egésznél kevesebb feudummal, kilenc birtokos kapott 1 és annál több, de 2-nél kevesebb feudumot. A hét legvagyonosabb 2 és annál több feudum gazdája volt.

d) A Tutbury honor az 1425. évi összeírás alapján

Az 1425. évi összeírás a Tutbury honor hűbéreseinek és birtokaiknak listáját tartalmazta (FHCD 1886, 489-493). A forrás kiadója, John Pym Yeatman úgy foglalt állást, hogy a Tutbury honor tulajdonképpen azonos a XI-XII. századi Ferrers honorral. A Yeatman által kiadott összeírás egy 1425-ben készült forrásból maradt fenn[6] (FHCD 1886, 489). Az összeírás adatai a XI. táblázatban találhatók, és részben ez alapján készült a Lancaster birtokokat a Tutbury honorral ábrázoló IX. térkép. Az eddig vizsgált összeírások szerint megállapítható, hogy Derby grófságban 85 település tartozott a Tutbury honorhoz, amelynek más grófságokban további falvai voltak.

A Tutbury honor feudumai:

egész f.	3/4 f.	1/2 f.	1/3 f.	1/4 f.	1/5 f.
27	2	16	1	17	1

1/6	1/8 f.	1/10 f.	1/12 f.	1/15	1/20 f.	1/40
2	3	7	2	1	2	9

A Tutbury honor feudumként eladományozott részei között 27 egész feudum, viszonylag sok (16) fél feudum, és szintén jelentős számú (17) negyed feudum volt. Az 1/5 és 1/40 közötti töredékes feudumok száma összesen 27 volt. Ezen a birtokállományon 49 hűbéres osztozott, a következő vagyoni csoportok szerint:

---

[6] John Pym Yeatman a Tutbury honort Henry de Ferieres birtokaiból származtatta, aki Hódító Vilmos idejében kiterjedt hűbérekkel rendelkezett Derbyshirben. Henry de Ferierres birtokai a Domesday Book alapján megrajzolhatók (ld.:II. térkép), és összehasonlítva a Tutbury honor birtokállományával (ld.: IX. térkép) megállapítható, hogy a két birtoktest fedésben volt egymással.

1/4 f. alatt	1/4 f	1/4-1/2	1/2 f	1/2-1	1 f	1-2 f.	2 f. fölött
11	5	3	8	8	3	3	6

A honor 11 hűbérese csak 1/4-nél kisebb birtokkal rendelkezett, öt főnek volt pont 1/4 feuduma, negyednél több, de félnél kevesebb hűbért 3 birtokos kapott. Nyolc hűbéresnek volt pontosan 1/2 feuduma, és ugyanennyi birtokolt félnél több, de egynél kevesebb hűbért. Csak három személynek volt kereken egy feuduma, és hat birtokos kapott 2-nél többet. Ebben az összesítésben 47 fő szerepel, ugyanis két birtokos birtokait feudumban nem határozták meg. Velük együtt számítható a 49 fős birtokosi kör.

2. A Peverel honor

Derby grófság nagyságban második honorja a Peverel volt, amelyről szintén több összeírás készült, amelyek közül a leginkább teljes 1237-ben keletkezett. Ez tartalmazza a honor területén hűbérbe adott településeket, feudumban meghatározott értéküket és birtokosaik nevét (FHCD 1886, 411; 415-416). A listának adatai a XII. táblázat baloldali oszlopsorában láthatók (ld.: XII. táblázat).

Egy másik lista is készült a Peverel honorról 1242-ban, de ez csak Codnor falvát nevezte meg, más bejegyzései sem tartalmazták települések nevét, ugyanis többnyire csak a birtokosokat és feudumaikat írták össze (FHCD 1886, 416-417), emiatt ez az adatsor alig hasznosítható.

A Peverel honorról egy további összeírás is készült 1243-ban, amelyben a *scutagium*ot nem fizető, illetve erre vonatkozó írással nem rendelkező birtokosokat vettek listába (ld.: XII. táblázat).

Az említett összeírások nem tartalmazzák a honor teljes Derby grófsági birtokállományát, ezért célszerű kiegészíteni őket egy 1218-ból származó adattal. Ezek szerint Derby grófság High Peak járásában álló castletoni vár, amely a Peverel honorhoz tartozott, háramlás révén a koronához került, és a király Ferrars grófjának adományozta a várat az egész erdővel együtt, amelynek szolgái attól kezdve a grófnak tartoztak felelőséggel (FHCD 1886, 408).

A Peverel honor további része a bolsoveri uradalom szintén háramlás révén lett a királyé, és John, Ferrers grófja a király adományából birtokolta (FHCD 1886, 408). Az

összeírás a bolsoveri uradalmat Repindon járásba tette, de valójában Scarvesdale járásban volt. Ezt a két adatot szintén feltüntettem a XII. táblázat baloldali oszlopsorában 'FHCD 408'-al jelölve a származási helyét, és azt, hogy eltér az adatsor fő forrását adó 'FHCD 415-417' hivatkozási helytől. A Peverel honorhoz tartozó birtokok adatait célszerű összesítve vizsgálni, ugyanis így rajzolható meg a honor területi kiterjedése. A Peverel honorban összesen 60 és fél feudum volt, de ezek közül csak azokat emeltem ki, amelyek Derby grófság területén feküdtek (FHCD 1886, 360)[7]. A grófságban 20 község tartozott a honor hűbéreseinek birtokaihoz, amelyeket feudumként birtokoltak.

egész f.	1/2 f	1/3 f	1/4	1/5	1/6 f	1/17 f.
21	4	2	3	1	1	1

A táblázat alapján látható, hogy a Peverel honorban zömében egész feudumok voltak (21), ezen kívül négy 1/2 feudum, kettő 1/3 feudum, három 1/4 feudum és három töredék.

A fenti hűbérbirtokokon 23 birtokos osztozott az alábbi vagyoni tagolódás szerint.

1/4 f. alatt	1/4	1/3 f	1/2 f	1 f	2 és több f
2	2	2	2	10	3

Peverel honor 3 birtokosának volt 2, illetve több feuduma, 10 hűbéres rendelkezett kereken 1 feudummal, és nyolc birtokában voltak töredékes feudumok. Rajtuk kívül említésre méltó Serlo de Pleasley, aki Pleasleyt birtokolta, és Ferrers grófja, aki Bolsover uradalmát Castleton várát és erdejét tartotta a Peverel honorból, amelyek a Peak Forest területén találhatók, de ezeket a birtokokat feudumban nem határozták meg.

3. Kisebb honor részek

Derby grófság területén feküdtek távolabbi honorok kisebb birtokrészei, amelyek csak néhány falvat, illetve feudumot számláltak. A chesteri honor, a Lancaster honor, William Percy honorja, a sallowi honor, és Hugo de Wake bruni honorja sorolható ebbe a csoportba. Ezeket a birtokokat a *Testa de Nevil* alapján vizsgáltam, amelynek keletkezése a kancelláriához kötődik, és a korona jövedelmeinek egy részére vonatkozó összeírásokat

[7] Ezt az adatot John Pym Yeatman közölte, de tételesen nem részletezte az egyes feudumokat, csak a Derbyshirben
és Nottinghamshirben fekvőkre vonatkozó forrásokat adta ki (FHCD I. 1886, 360; 408-449).

tartalmazza, első adatai a XII. századra vonatkoznak, de maga a kompilációs munka jóval későbbi. John Pym Yeatman gyűjtötte ki és tette közzé a forrás Derby és Nottingham grófságra vonatkozó adatait (FHCD 1886 365-449).

A chesteri honor adatai a *scutagium*ra vonatkozó részben találhatók, amely szerint a honornak 5 egész és egy 1/6 feuduma feküdt Derby grófságban (ld.: XIII. táblázat és IX. térkép).

A Lancaster honor Derby grófságban egy egész és egy 1/16 töredékes feudummal rendelkezett (FHCD 1886, 439-440).

William de Percy honorja összesen 1 egész és egy 1/4 feudumot számlált (ld.: XIII. táblázat, és IX. térkép). A Percy családnak egyébként más grófságokban jelentős birtokai voltak.

Sallow honorja kivételt képez a forrásbázis szempontjából, mert nem csak a *Testa de Nevil*ben levő összeírások szolgáltattak adatokat róla, hanem a hűbéresek által fizetett pénzek listái is (Feudal Aids I. 1899, 249-250). Ebből a honorból többnyire töredék feudumokat (1/15, 1/16) adtak hűbéreseknek (Feudal Aids I. 1899, 249-250). A legnagyobb birtokrészt a chesteri püspök mondhatta magáénak, ugyanis a honor névadó települése Sallow csaknem teljesen az övé volt (Feudal Aids I. 1899, 249-250). Maga a honor is a püspök birtokában lehetett, mert az oda tartozó településeket a *Testa de Nevil* egyik listája a chesteri püspök alatt sorolta fel (FHCD 1886, 442-443).

Hugo de Wake bruni honorjában az összeírók két birtokost említettek, akiknek két településen volt 2 és egy 1/2 feudumuk (ld.: XIII. táblázat) (FHCD 1886, 444-449).

4. A báróságok Angliában

A báróságok szerkezete a honorok szerkezetéhez hasonlított, vagy azokkal megegyezett. A modern szakirodalomban a honor (*honour*) és a bároság (*barony*) között a történészek nem tesznek különbséget. A két kifejezés nem jelentett jogi különbséget a középkorban. A *honor* a legnagyobb birtokokra használt fogalom volt (Powicke 1940, 7. 1. jz.).

A báróságoknak az állam és a politikai rendszer stabilitása szempontjából nagy jelentőségük volt, amiről Bracton világos tájékoztatást adott. A katonai hűbérbirtokot (*feodum militare, military fee*) fel lehetett osztani a társörökösök között, kivéve akkor, ha a birtok központja (*capitale mesuagium, chief messuage*) egy grófság központja (*caput comitatus*) vagy báróság központja (*caput baroniae*), vár, illetve más erődítmény volt. Ha ugyanis a *caput*ot több alkalommal felosztották volna, a grófságok és báróságok jogai megsemmisülnek (*iura comitatuum et baroniarum deveniant ad nihilum*), ami által a királyság tönkremenne, amiről pedig úgy vélik, hogy grófságokból és báróságokból áll (*per quod deficiat regnum quod ex comitatibus et baroniis dicitur esse constitutum*) (Bracton II, 222).

Sanders a báróságokról írott művében együtt vizsgálta a honorokat és a báróságokat, mindkét birtoktípust báróságnak hívta, és számszerűen 16 olyan eset állapítható meg, amikor hűbéresek kezén levő honorokat báróságnak is neveztek (Sanders 1960, VI-VIII). Ezeken kívül létezett még néhány olyan honor, amely báróság státuszában állt, és a korona birtokállományához tartozott (Sanders 1960, VI). Összesen 132 báróságnak tartott birtok létezett, és közülük többet illettek a honor névvel, valamint 72 olyan birtokot is talált Sanders, amelyek az 1086-1327 közötti időben valószínűleg báróságok voltak, de erre nincs egyértelmű bizonyíték (Sanders 1960, IX-XI). Ezek szerint Angliában 204 körül lehetett a nagybirtokok száma, amelyek közül egyeseket honornak, másokat báróságnak neveztek, illetve egy részükre mindkét elnevezést alkalmazták (Sanders 1960, V).

Powell és Wallis társadalomtörténeti szempontok szerint vizsgálta a bárói csoportot és a báróságokat, véleményük szerint a *barones* és a *baronia* szavaknak volt egy általános és egy szűkebb jelentése (Powell-Wallis 1968, 223).

1. A *baro* általános jelentése szinonim volt a *homo*val a hűbériségre jellemző gondolkodásban, és azt az embert jelölte, aki egy főhűbérúrnak (*overlord*) volt vazallusa. Ez az értelmezés tehát nemcsak a király, hanem a grófok, püspökök és más nagyurak *tenant-in-chief*jeire is vonatkozott. Ennek megfelelően a *baronia*, legalábbis I. Edvárd koráig, arra a birtokra vonatkozó kifejezés volt, amit a birtokos *in capite, in chief* tartott, de nem feltétlenül a királytól. Például egy 1273-ban keletkezett forrás, a kenti Eynesford *baronia*ról azt közölte, hogy a birtokos nem a királytól, hanem a Canterbury érsektől tartotta (Powell-Wallis 1960, 223).

2. A *baro* és *baronia* terminus technicusként a király *tenant-in-chief*jeinek egy különleges csoportját jelölte, amelynek tagjai az uralkodótól báróság által (*per baroniam*) tartották birtokukat, és ennek következtében a királyi adminisztráció és az igazságszolgáltatás részéről megkülönböztetett elbánásban részesültek (Powell-Wallis 1968, 223).

Sanders szerint a báróság eredeti kritériumai, ha egyáltalán valamikor létezett pontos meghatározás, a XIII. századra feledésbe merültek. Így egyetlen módon lehetett eldönteni azt, hogy valaki báró volt-e vagy sem, mégpedig a korábbi írások vizsgálata alapján. Azt kellett vizsgálni, hogy valaki birtokolt-e valaha báróság által (*per baromiam*) birtokot, mert igenlő válasz esetén báró volt, de ellenkező esetben nem. Akármi is volt a báróság általi (*per baroniam*) birtoklás eredete, azok akik a királytól ilyen birtokot tartottak, speciális jogokkal és kötelezettségekkel különböztek más *tenant-in-chief*ektől. A legfontosabb különbség a báróság öröklése után fizetendő összeg nagysága volt. A Magna Carta, amely a grófok és bárók örökösei által fizetendő örökösödési illetékről is rendelkezett, 100 fontban határozta meg a királynak járó pénzt. Ezzel szemben a lovagok örököseinek minden egyes lovagi feudum után csak 100 shilling tartozásuk volt. Amikor I. Edvárd 1297-ben megerősítette a Magna Cartát, a báróság után fizetendő összeget 100 márkára csökkentette, de a grófoknak továbbra is 100 fontot kellett fizetni (Powell-Wallis 1968, 224).

A *baroniat* fel lehetett osztani a társörökösök között, kivéve a központját, de ezzel a birtok nem veszítette el báróság voltát. Az örökös öröksége után, annak nagysága arányában fizette a kirótt összeget. Ha egy báróság a koronára háramlott, azok akik hűbérbirtokot tartottak területén, továbbra is megtarthatták birtokukat a korábbi feltételek szerint (Powell-Wallis 1968, 224).

5. A bárósági birtokai Derby grófságban

a) A Deincourt báróság

A Deincourt báróságról szintén a *Testa de Nevi* ad felvilágosítást egy XIII. századi lista alapján (FHCD 1886, 438-439). A báróság ura Oliver de Aincourt Derby grófságban és a szomszédos Nottinghamben 17 egész, egy 1/2 és egy 1/4 lovagi feudummal rendelkezett (ld.:

XV. táblázat). Az összeírás egyes tételeit összeszámolva valójában más eredmény adódik: 18 egész, egy 1/4, és egy bizonytalan nagyságú töredék feudum (FHCD 1886, 438-439).

Ennek a birtokállománynak csak kisebbik része volt Derby grófságban, nagyobb hányada Nottinghamben feküdt. Oliver de Aincourtnak Derby grófságban 4 egész és egy 1/2 feuduma volt, amelyek közül 2 feudum Clypestonba és Holingfieldbe tehető, de más adat szerint Elmtonban és Cliftonban volt. Az előző két település nem Derby grófságban fekszik, de az utóbbi kettő igen, ezért az utóbbiakat a Deincourt báróság részeként jelöltem (ld.: IX. térkép) (FHCD 1886, 438-439).

b) Hubert fitz Ralf bárósága

Hubert Fitz Ralf báróságáról az Exchequer vörös könyve tartalmazott összeírást, amelyben a báróság ősi hűbéradományból származó lovagi feudumai, és azok birtokosai voltak felsorolva. Ez a forrás kompiláció, amely az Exchequerben készült, és az alapjául szolgáló dokumentumokat szintén ott őrizték, amelyek többségének az eredeti példányai elvesztek, viszont a másolatok a vörös könyvben megmaradtak. Ez adja az Exchequer vörös könyvének igazi értékét (FHCD I. 1886, 265). Hubert Fitz Ralf báróságának listája a XII. század elejéről származik (FHCD I. 1886, 351-357). Ennek a báróságnak nem csak Derbyben, hanem más grófságokban is voltak birtokai, de most csak a Derbyben fekvő birtokrészeket válogattam ki. Az adatsor azonban így nem teljes, mert ennek a báróságnak voltak olyan részei, amelyek nem ősi hűbéradományból származtak, hanem újabb szerzemények voltak, és ezek a vörös könyvből kimaradtak, ezért az adatokat más forrásból kellett kiegészíteni (ld.: XV. táblázat). A *Testa de Nevil* is tartalmazott adatokat a Hubert báróságról, ugyanis listái között találhatók Ralf de Fressonville feudumai, amelyeket ebből a báróságból tartott (FHCD I. 1886, 448, ld.: XV. táblázat). Ennek a báróságnak egy további része volt Crich és a hozzá tartozó települések, amelyeket a Testa de Nevil nem részletezett, de egy 1270-ből származó oklevél tételesen felsorolt (DC 1906, 917; ld.: XV. táblázat). A báróság területi kiterjedését a IX. térképvázlat ábrázolja.

Hubert Fitz Ralf báróságának Derbyben 28 településen voltak birtokai, amelyeken 20 egész, 4 fél, egy 1/4 és egy 1/10 feudumot lehet kimutatni, valamint két uradalmat, amelyeket

feudumban nem határoztak meg (ld.: XV. táblázat). Ezen a birtokállományon, igaz ugyan, hogy nem egy időmetszetben, tizenhárman osztoztak, akik közül egyedül Derley apátja volt egyházi birtokos.

G. Változások a birtokrendszerben a XIV-XV. századi Angliában

1. A régi birtoktípusok átalakulása

Az alábbiakban a laikus birtokok átalakulásának leírása következik, de a polgárság és az egyház birtokait nem vizsgálom csak a grófsági birtokosok birtokait, ugyanis ezeknek átalakulása volt az egyik legjelentősebb változás, amely a későközépkori angol birtokrendszerben megfigyelhető.

a) A lovagi birtokok átalakulása

A lovagi szolgálat által tartott birtok után járó kötelezettségek átalakulása és megszűnése hosszantartó folyamat volt, amely már a XII. században elkezdődött azzal, hogy II. Henrik támogatta a személyes lovagi szolgálat pénzre váltását (*scutagium, scutage*). Ez a folyamat a XIII. században erősödött (Holdsworth 1966, III. 42-45), és tényleges szolgálatokat már alig teljesítettek (Powicke 1953, 542-546,556-559, 669-670). A *scutagium* kérdése a XIV. században még előfordult a királyi kormányzat munkája során, de ezután hosszú ideig nem esett róla szó, egészen 1660-ig, amikor végleg megszűntették a lovagi szolgálat általi birtoklással (*tenure by knight sevice*) együtt (Holdsworth 1966, III. 42-45).

b) A szolgálói birtokok átalakulása

Az angol birtokrendszerben legalább négy szolgálói birtok különböztethető meg, amelyekből kettő katonai és kettő nem katonai szolgálatokkal járt.

A. A nem katonai hűbérbirtokok közé sorolható az a szolgálói birtok (*serjeanty, seriantia*), amely Hódító Vilmos és utódai politikájának eredményeként alakult ki. Ennek a birtoknak gazdái a királyi udvartartásban láttak el nem katonai szolgálatokat, ők voltak a király szolgálói (*servants of the king*), akik a király asztala, ruhatára, vadászatok, táborozás, ünnepségek szervezése körüli feladatokat látták el. Ezek a szolgálók szolgálói birtokot kaptak, amelyért személyesen teljesítettek szolgálatot (Stenton 1965, 31). A birtok gazdája sokáig nem válthatta pénzre személyes szolgálatait, nem fizethetett elmulasztott szolgálata után *scutagium*ot. Amikor a birtokos meghalt, a birtok visszaszállt az adományozóra, és csak a XIII. században alakult át öröklődő birtokká. A lovagi birtokkal ellentétben ennek a birtoknak, miután öröklődővé vált, nem alakult ki állandó örökösödési illetéke (*relief*), a lord tetszőleges összeget követelhetett az örököstől. A birtokot sohasem lehetett felosztani, mert a birtokért teljesítendő személyes szolgálatokat sem lehetett osztani. A birtokos sokáig nem idegeníthette el birtokát, amikor már más birtokosok élhettek ezzel a joggal. Szolgálói birtokot a király és a királyi udvartartást másoló urak egyaránt adományoztak. A XII-XIII. században a szolgálók csoportján belül voltak vagyonosak és jelentősek, valamint kevésbé jelentősek, akiknek kisebb birtokaik voltak. Az utóbbiak közé lehet sorolni a királyi méhészeket, solymászokat, vadászokat, és mindazt a szinte végeláthatatlanul sok feladatot ellátó embert, aki a királyi udvartartás szükségletére ténylegesen dolgozott (Holdsworth 1966, III. 46-48). A kisebb régi szolgálók birtokai (*tenure by serjeanty*) *socage*vá alakultak, aminek törvényi bizonyítéka az 1215. évi Magna Cartaban megtalálható, ugyanis az uralkodó megígérte: *Nem fogjuk birtokolni senki örökösének vagy földjének gyámságát, amelyet mástól tart lovagi szolgálat által, sem valakinek kis szolgálói birtoka esetében, amit szolgálat által tőlünk tart, és amelyért viszonzásul nekünk késekkel, nyilakkal és hasonló dolgokkal tartozik. (Nos non habebimus custodiam heredis vel terre alicujus, quam tenet de alio per servicium militare, occasione alicujus parve serjanterie quam tenet de nobis per servicium reddendi nobis cultellos, vel sagittas, vel hujusmodi.)* (Holt 1992, 460-461). Az oklevél nem tett különbséget kis szolgálói birtokok (*parva serjanteria*) között az alapján, hogy katonai vagy nem katonai szolgálatot kellett teljesíteni értük.

A fizetett szolgálók megjelenésével a régi szolgálói birtokosok kevésbé jelentős és kisebb birtokot birtokló csoportjának nagyobb része kiesett a tényleges szolgálatból (Holdsworth 1966, 50-51), de egy részük, amelyik katonai jellegű szolgálatokat teljesített,

kivált a szolgálók közül és továbbra is megmaradt szolgálatában (ld.: A katonai szolgálói birtok)

A szolgálói birtok hanyatlásához az vezetett, hogy a birtok és a hozzá tartozó hivatal öröklődővé vált, birtok és hivatal összekeveredett, ami az ügyintézés hatékonyságát gátolta. Ezek a zavarok nemcsak a korona, hanem a lordok szolgálóinak működéséről is elmondhatók. Ennek megváltoztatására a XIV. században jelentős erőfeszítéseket tettek az uralkodók és a lordok. Elterjedt az a gyakorlat, hogy szerződéses fizetett szolgákkal helyettesítették a szolgálói birtokkal rendelkező szolgálókat. A király és a lordok egyaránt jobbnak látták, ha birtokaikat bérbe adták, és az így nyert jövedelemből fizetett szerződéses szolgálókat alkalmaztak, szemben a szolgálók adománybirtokkal való jutalmazásának módszerével. Ez a változás a szolgálói (*serjeanty*) csoport hanyatlásához vezetett, de a legjelentősebbek továbbra is szolgálatban maradtak (Holdsworth 1966, III. 49-50).

B. Ugyancsak nem katonai szolgálói birtok volt a legjelentősebb szolgálók birtoka. A legelőkelőbbek kiemelkedtek a szolgálói csoportokból, ők lettek a nagy szolgálói birtokok (*tenure by grant serjeanty*) gazdái. Tulajdonképpen ők az udvari főméltóságok viselői, birtokaik gyakran tisztségükkel együtt öröklődővé vált. Ilyen birtokokat közvetlenül a király adományozott udvari tisztségviselőinek, és az értük járó szolgálatokat személyesen kellett teljesíteni, ide sorolható például a királyi kardhordozó, zászlóvivő, a király lándzsahordozója, a pohárnok, a marsall és a többi udvari főméltóság. Ezekre a hivatalokra már a 13. században kezdtek úgy tekinteni, mint méltóság adományokra nem pedig tényleges szolgálatokra. A legnagyobb lordoknak a királyhoz hasonlóan voltak kiemelkedő és vagyonos szolgálóik (Holdsworth 1966, III. 47-48). Az ő birtokaik jogi szempontból a lovagi birtokokhoz váltak hasonlóvá, és csak 1660-ban a lovagi birtokok megszüntetésével együtt lett belőlük *socage* (Holdsworth 1966, 51).

A katonai szolgálói birtokoknak két típusa alakult ki.

A. A XII-XIII. században a katonai szolgálók (*military serjeanty*) és a nem katonai szolgálók egyaránt fontosak voltak, és a közöttük megfigyelhető különbségek csak másodlagosak, és csak a szolgálat jellegében foghatók meg, de a szolgálatért kapott birtokadomány jogilag azonos. A katonai szolgálók kiegészítették a hűbéri haderőt könnyű fegyverzetű segédcsapatokkal, kísérték a lovagi csapatokat, biztosították az utánpótlást, elvégezték a szállítás feladatait. Ezekre a szolgálatokra nem csak a királynak, hanem a

lordoknak is szükségük volt. Egy-egy lord kíséretében lovagjain kívül szolgálói (*serjeanty*) is jelen voltak, akik szállították felszerelését, őrizték a málhát, és őrködtek. Ezek a szolgálók is hűbéresek voltak, és személyesen teljesített szolgálatuk tovább maradt fenn, mint a személyesen teljesített lovagi szolgálat. A fizetett katonaság XIV. századi megjelenésével a jelentősebb katonai szolgálók birtokai a lovagi birtokokhoz váltak hasonlóvá, vagy *socage* lett belőlük, de ezzel szemben a kisebb katonai szolgálat továbbra is fennmaradt (Holdsworth 1966, III. 49).

B. A kisebb katonai szolgálatokat teljesítő szolgálók (*smaller military serjeanty*) továbbra is szolgáltak, de szolgálati kötelezettségeik a XV. századra átalakultak. A csoport tagjai továbbra is tényleges szolgálatokat teljesítettek, katonai felszerelések biztosítása lett feladatuk, de ekkor már saját személyükben nem vonultak hadba. Szolgálói birtokukat (*tenure by petit serjeanty*) a XV. században közvetlenül a királytól kapták. A birtokadomány viszonzásaként évente egy íjat, kardot, tőrt, kést, lándzsát, esetleg egy pár vaskesztyűt, aranyozott sarkantyút, vagy nyilakat kellet a királynak adni (Littleton 1985, 78. 159. §). Littleton szerint a *petit serjeanty* valójában a *socage* kategóriájába tartozott, ugyanis az ilyen birtok gazdájának nem kellett saját személyében háborúba vonulnia, sem pedig bármi olyat személyesen tennie, amely érintette a háborút. A birtokadomány viszonzásaként minden évben meghatározott dolgokat kellett biztosítani a király számára, mintha bérleti díjat fizetne a birtokos (Littleton 1985, 78. 160. §).

c) Hűbéri szolgálatokkal nem terhelt birtoktípus: a socage

A XIII. századtól kezdve egyre gyakoribb jelenség volt a birtokok után járó szolgálati kötelezettségek pénzre váltása. Ez nemcsak a *free socage* birtokosára vonatkozott, hanem a lovagi és a szolgálói birtokokra is. A középkor utolsó szakaszában minden birtok a *socage* kategóriájába került, amelyet nem katonai vagy szolgálói szolgálat (*knight service, serjeanty*) által tartottak, illetve nem volt egyházi birtok (*frankalmoin*). Holdsworth szerint, mivel egyébként is a *free socage* volt az a birtok, amely után általában csak pénzben teljesítendő kötelezettség járt, a *free socage* általi birtoklás (*tenure by free socage*) értelme kibővült a kései középkorban. Ebben az újabb és tágabb értelmezésben a *free socage* már nem csak a

jobb helyzetben levő, csak pénzben lerovandó szolgálatokkal terhelt földművesek birtoklását jelölte, hanem minden olyan birtokosét, aki pénzben teljesítendő szolgálatért (*rent*) tartotta birtokát. A birtoklásnak ez az új értelmezése már magába foglalta a *rent*et fizető szabad földművesek szabad birtokának (*freehold*) birtoklását, és a királyság nagybirtokosainak birtoklását egyaránt. Egy ilyen széles skálán mozgó birtoklás csak úgy írható le, ha negatív jellemzőit vesszük sorra, vagyis azt, hogy mit nem kellett megtenni egy ilyen birtok gazdájának. A birtokos mentes volt a katonai szolgálat, a pajzspénz (*scutagium*), a gyámság és a kiházasítás alól. A *socage* birtoktípuson belüli különbséget az jelentette az egyes birtokok között, hogy a pénzbeni szolgálat (*rent*) súlyos vagy névleges volt. A földért járó ellenszolgáltatás pénzen (*rent*) kívül lehetett 1 font bors, vagy teljesen névleges ajándék, pl.: egy szál rózsa. A föld tulajdonosa nem tett hűbéresküt (*homage*), és bizonyos esetekben bérleti díjat sem fizetett (*rent*), csak hűségesküt (*oath of fealty*) tett urának. A *free socage*ot terhelték az összes birtoktípus közül legkevésbé a birtoklással járó idejétmúlt kötelezettségek (Holdsworth III. 1903, 53). Ez a folyamat természetesen hosszan tartott és túllépte a középkor kronológiai határait.

2. A bastard feudalizmus hatása a birtokrendszerre

A hűbéri berendezkedés és hadszervezet a XIII. században válságba jutott, átalakult a politikai és társadalmi berendezkedés. Kialakult a királyi hatalom pilléréül szolgáló politikai struktúra és hadszervezet, amely a régi hűbériségnél rugalmasabban és hatékonyabban szolgálta a korona érdekeit, ezen kívül illeszkedett a rendies struktúrákhoz. A politikai és katonai rendszerben bekövetkező szerkezeti változás eredményeként létrejövő berendezkedést nevezik *bastard* vagy "elkorcsosult" feudalizmusnak. A birtokrendszer szempontjából a *bastard* feudalizmus legfontosabb politikai és társadalmi jelensége a "szolgálatért fizetség" elvének érvényesülése, szemben a korábbi klasszikus hűbériség "szolgálatért birtok" elvével (McFarlane 1943-45, 161-180).

A XII. század végétől a király a honorokat háramlás esetén a korona kezelésében tartotta, és nem adományozta el az egész birtokot egyben egyetlen személynek. Derby grófságban például a Peverel honor volt ilyen királyi kézen tartott birtok. A korona

megtartotta a birtokába jutott honorok szerkezeti felépítését és berendezkedését, és időnként bizonyos részeket eladományozott belőlük, de nem az egészet. Így jobban kézben tudta tartani egy-egy honor hűbéreseit. Részben ennek következtében a birtokrendszer, amely a normann korban viszonylag jól nyomon követhető volt, rendkívüli összezavarodott a XIV. századra, mert sokan tartottak birtokot egy honorból, és mégis közvetlenül a királytól. Más esetben, amire Derbyshireben is akad példa, egy honor egy másik honorból is rendelkezik bizonyos résszel, mert a honor ura egy másik honorból is kapott birtokrészt. A birtokrendszernek ezt a bonyolultságát növelte az elsőszülötti egyenes ági leszármazás és öröklés egyre gyakoribb ideiglenes jellegű mellőzése. Ennek az oka az *in tail* adományozás volt, vagyis az olyan birtokadomány, amely csak a megadományozottnak szólt, de nem volt örökölhető, mert örökösödési korlátozás alá esett, ugyanis a birtokos halála után visszaszállt az adományozóra.

A *bastard* feudalizmus korában a kései középkorban is létezett birtokadománnyal jutalmazott szolgálat, amely nem hűbéradomány volt. Lord és csatlós kétoldali szerződésben egyezett meg a szolgálat viszonzásáról, rendszerint nyílt oklevelet állították ki. Ilyen szerződéssel nem új hűbéresek léptek a színre, hanem díjazott kísérők és javadalmazott csatlósok ellátását biztosították meghatározott számú éven keresztül. A csatlósok kétoldali szerződése rövid és tömör volt, amelyben az állt, hogy az adományozó bizonyos birtok jövedelmét, illetve évi díjat ad a megadományozottnak, aki ezért cserébe megígérte bizonyos szolgálatok teljesítését. A szerződés szólhatott meghatározott időre, vagy életfogytig, de a hűbéradományoktól eltérően nem kötötték össze a saját örököseiket. A csatlósokat ezek az évjáradékok vonzották, amelyeket általában egy uradalom bevételeiből fizettek. Ha a szerződésben megállapított összeget az adományozó nem fizette, vagy túl sokat késett a kifizetéssel, akkor a segélyezett haszonélvező végrehajtást foganatosíthatott az említett kijelölt birtokon. Ezt a gyakorlatot nemcsak a korona, hanem a nagybirtokosok is alkalmazták, így egy-egy lord körül megszerveződött a csatlósok csoportja. A csatlósok közül sokan nem voltak birtoklási kapcsolatban patrónusukkal, vagyis nem birtokoltak tőle földet, csak az évjáradékot kapták, de annak révén, hogy az uruk a díjazásukra kijelölt egy birtokot, legalább területi kapcsolatba kerültek vele. A másik lehetőség az volt, amikor egy lord a saját hűbéresének biztosított életjáradékot, tehát egy olyan személynek, aki örökség, vagy korábbi birtokadomány révén már a lord hűbérese volt (McFarlane 1943-45, 164-7). Ennek a birtokpolitikának eredményeként létrejött egy olyan javadalmazotti csoport – a hagyományos

hűbéres birtokosság mellett, illetve részben ennek a soraiból – amelynek a tagjai egy-egy birtok jövedelmével rendelkeztek, és nem magával a birtokkal. Ez a viszony rendszerint életfogytig tartott, de arra is van példa, hogy meghatározott számú évig kapott egy csatlós évjáradékot.

J. G. Bellamy a kései középkorban rendkívül megsokasodó birtokperek okait vizsgálta, és megállapította, hogy azokon a bíróságokon, amelyeken a felsőbb társadalmi csoportok peres ügyeit intézték, 10 perből 9 esetben a földbirtoklás volt a per tárgya. A kései középkorban gyakoriak voltak a fosztogatások, és a birtokok önkényes elfoglalása. A perek sokszor amiatt indultak, hogy egy vélt vagy valós jogigény alapján a felperes lefoglalhasson egy birtokot, és voltak olyan ügyek is, amelyekben az illetéktelen birtokfoglalót akarták megbüntetni. A perek a földre, vagy az oda való belépés jogára vonatkoztak. A nemesi származásúak között elterjedt foglalatosság volt az, hogy pontosan számon tartották a különböző uradalmakra vonatkozó igényeik listáját, egészen addig, amíg kivárták a megfelelő alkalmat a per megindítására, vagy a birtok elfoglalására. Az egyes családok genealógiája iránt mutatkozó nagyfokú érdeklődés, ami a XV. században megfigyelhető jelenség, valójában a birtokok utáni kutakodásból származott. Azokat a birtokokat próbálták felkutatni, amelyeket az ősök egyszer már birtokoltak, vagy legalább jogigényük volt rá. A birtokgyarapítás hátterében az a vágy állt, hogy növeljék a család társadalmi tekintélyét. A földbirtokokért való pereskedés, és a birtokgyarapítás ezen módja a felsőbb társadalmi csoportok bevett gyakorlata volt a XIV-XVI. században. A pereskedés és birtokfoglalás hátterében az a folyamat áll, ami a XIV. századtól érzékelhető, és amelynek révén a birtokrendszer korábbi világos és áttekinthető szerkezete jelentős mértékben összekeveredett, és áttekinthetetlenné vált (Bellamy 1989, 35).

Ennek okai az *entail* vagy *in tail* bevezetése az öröklésben, a különböző haszonélvezetek elterjedése, a közös birtoklások okozta zavar és ellentétek.

1. Az *entail* meghatározott örökösödési rendet írt elő, vagyis az örökösödést korlátozta. Az *entail* akadályozta a primogenitúra jogának rendes működését, de nem volt olyan hajlékony mint a haszonélvezeti jog. Az *entail* szerepe az volt, hogy biztosítsa az eltartott családtagok ellátását, de csak korlátozott időre, arra alkalmazták, hogy jövedelmező birtokot biztosítsanak a második és harmadik fiúknak, illetve lányoknak, akik a primogenitúra miatt kimaradtak az öröklésből (Bellamy 1989, 37).

2. Egyre több vitát váltott ki a haszonélvezeti jog eladományozása, amelynek lejáratakor az adományozó visszakapta a birtokot. Ez a jogi megoldás már a XIV. század elején is létezett, és a mögötte álló szándék az volt, hogy elkerülje az örökös az örökösödési adó kifizetését. Ezen kívül ez jogi megoldást biztosított egy családnak arra is, hogy megmeneküljön a gyámság kellemetlenségeitől, ha az örökös kiskorú volt, ugyanis ilyenkor alá volt vetve annak a tehernek, amit egy hűbérúr gyámkodása jelentett, és házasságát is hűbérura rendezte el. A haszonélvezeti jog eladományozása megvédte a birtokost birtoka elvesztésétől, ha bűncselekményt vagy árulást követett el (Bellamy 1989, 36).

A XIV. századtól haszonélvezet létrehozása gyakran társult végrendelettel, amelynek célja a birtok felosztása volt, de ez nem jelentette a tulajdonjog felosztását. A végrendeletben foglalt haszonélvezeti jog örökül hagyása nem azt célozta, hogy a fiatalabb gyerekek ellátására az elsőszülött örökségéből idegenítsenek el birtokrészeket. Gyakori volt az olyan eset, amikor a végrendelkező özvegyének akart jövedelmező haszonélvezetet biztosítani (Bellamy 1989, 36).

A haszonélvezetről és az *entail*ról rendelkező végrendeletek miatt csaknem elkerülhetetlen volt a családokon belüli feszültségek és ellentétek kialakulása, mert ezek a jogi lehetőségek hosszú ideig gátolták azt, hogy az elsőszülött ténylegesen is megkapja örökségét (Bellamy 1989, 37).

A *bastard* feudalizmusra jellemző birtokadomány, meghatározott időre szóló jövedelem, vagy rendszeres évi pénzbeni juttatás, és az ennek alapjául szolgáló birtok megjelölése Derby grófságban is megfigyelhető jelenség. Az 1412. évi összeírásból megfelelő példák idézhetők.

Idem Ricardus [*dominus de Gray*] *habet ex concessione domini regis castrum vocatum Haston habendum pro termino vite sue, que valet per annum XX. li* . Ugyanezen Ricardus [Gray ura] birtokolja a király úr engedélyéből a Hastonnak nevezett várat, az ő élete végéig tartó birtoklással, amely 20 Fontot ér (Feudal Aids 1920, 412).

Idem Johannes [*Cokayn*] *habet quandam annuitatem ex concessione domoini regis pro termino vite sue percipiendam de villata de Assheburn, LX. li.* Ugyanezen Johannes [Cokayn] bizonyos évjáradékot bír a király úr engedélyéből úgy, hogy az ő élete végéig 60 Fontot kap Ashburn falvából (Feudal Aids 1920, 412).

Idem Johannes [Dabrychecourt] habet quandam annuitatem ex concessione domini regis pro termino vist (!) sue percipiendam apud Tutbury et Duffield, LXXV. li. XII. s. IIII. d. Ugyanezen Johannes [Dabrychecourt] a király úr engedélyéből birtokol bizonyos évjáradékot az ő élete végéig, 75 Fontot, 12 shillinget és 4 dénárt kap Tutburynél és Duffieldnél (Feudal Aids 1920, 412).

Idem Alveredus [Lathebury] habet quandam annuitatem ex concessione domini regis pro termino vite sue percipiendam apud Tutbury, XX. li. Ugyanezen Alveredus [Lathebury] a király úr engedélyéből bizonyos évjáradékot birtokol élete végéig, 20 Fontot kap Tutburynél (Feudal Aids 1920, 412).

Idem Rogerus [Leche] habet quandam annuitatem ex concessione domini regis pro temino vite sue percipiendam in Alto Pecco et ad castrum de Tutebury IIIIXX VI. li. Ugyanezen Rogerus [Leche] a király úr engedélyéből bizonyos évjáradékot birtokol élete végéig, Altus Peccusban és a Tutbury várban 86 Fontot kap (Feudal Aids 1920, 412).

Idem Robertus [Twyford] habet quandam annuitatem ex concessione domini regis pro termino vite sue, percipiendam apud Bollesoure XVII. li. Ugyanezen Robertus [Twyford] a király úr engedélyéből bizonyos évjáradékot birtokol élete végéig, 18 Fontot kap Bolsovernél (Feudal Aids 1920, 413).

Idem Willelmus [Wollaton] habet quandam annuitatem ex concessione domini regis pro termino vite sue, que valent (!) XX. li. Ugyanezen Willelmus [Wollaton] a király úr engedélyéből bizonyos évjáradékot bír, amely 20 Fontot ér (Feudal Aids 1920, 413). A felsorolt évjáradékok és juttatások haszonélvezőinek többsége a grófság valamelyik birtokos családjához tartozott, tehát voltak örökölt családi birtokaik is, amelyek jövedelmét a fenti módon kiegészítették (Feudal Aids 1920, VI. 412-415). A *bastard* feudalizmus nem okozott a birtokrendszerben radikális átalakulást, ugyanis a birtokot adományozó személy nem örökbe adta földjét, hanem meghatározott időre, és a tulajdonjogot fenntartotta magának, évjáradék esetében pedig a birtokot jelölték meg, ahonnan a járadékos pénzét kapta.

H. Derbyshire XIV-XV. századi birtokszerkezetének összesítése

A grófságról nem készült olyan általános jellegű összeírás a XIV-XV. században, amely az összes birtokost és birtokot tartalmazza. Ezért több adatsort, oklevelet és a

szakirodalom hivatkozásait is szükséges volt felhasználni a grófság összesítő birtoktérképének elkészítéséhez (ld.: XIX. táblázat és X. térkép). Az egyes összeírások és adatok különböző időpontokban keletkeztek, ezért egyetlen térképen való ábrázolásuk esetén csak virtuális birtokszerkezet látható (ld.: X. térkép), ugyanis az időben egymástól legtávolabb levő adatok keletkezésének ideje között 200 év is lehet. Bizonyos források a XIV. század elején, mások a XVI. század elején keletkeztek. Erre persze csak akkor került sor, ha nem találtam a XV. század első feléhez közelebb eső adatokat, mert a térkép adatainak többsége ebben az időszakban, vagy ettől nem túl távoli időben keletkezett. Amiatt, hogy a X. térkép két évszázad adataira támaszkodik, belső ellentmondások terhelik, ugyanis egyes birtokok akár többször is gazdát cseréltek, én mégis csak egyetlen birtokost jelöltem. Ezzel szemben más birtokok végig egy család tulajdonában maradtak. Ilyen esetekben mindig a XV. század első feléhez közelebb eső adatot használtam fel.

A XIX. táblázat és a X. térkép legfontosabb forrásai az 1431. évi összeírás (ld.: VIII. táblázat), az 1428. évi összeírás (ld.: VII. táblázat), a honorok és báróságok adatsorai (ld.: IX-XV. táblázat). Az összeírásokon kívül hasznos forrásnak bizonyultak az *Inquisition Post Mortem* adati (ld.: XVI. táblázat), és Derby grófság okleveleinek regesztái (ld.: XVII. táblázat). Fontos segítséget jelentett a szakirodalom, amelynek a konkrét birtoktörténeti vonatkozásait szükség esetén felhasználtam (ld.: XI. táblázat 1. és 3. kiegészítés, XVIII. táblázat, XIX. táblázat).

A XIV-XV. századi összesítés adatai alapján megállapítható, hogy a grófság birtokállományában 170 egész, 12 fél, kettő 1/3, kettő 1/4 és egy 1/8 uradalom számolható össze. Ezen kívül volt még 2 *grangia*, 38 falu, amelyek erdőbirtokok voltak, 9 olyan birtok, amelyek gazdái a *dominus de* (...) kifejezéssel jelezték, hogy birtokuk urai, 8 olyan birtok, amelyet egyszerűen csak lordságként tartottak számon, valamint 15 egész és egy 1/2 falu is szerepelt, mint birtoktípus, az összesítésben. Ezeken kívül volt még két nagyobb *liberum tenementum*, az egyik 10, a másik 8 Fontos évi jövedelmet biztosított. A birtokállomány egy része kizárólag feudumban határozható meg, az alábbi bontásban:

egész f.	1/2 f.	1/3 f	1/4	1/5 f	1/6 f
18	10	2	1	1	1

1/8	1/10	1/15	1/20 f.	1/40
1	1	1	1	1

A források az említett uradalmak egy részét feudumban is meghatározták, amelyeket nem számoltam a fenti birtokállományba. Összességében 60 egész, 7 fél, egy 1/3, kettő 1/4 és egy 1/8 uradalom feudumban kifejezett értékéről lehet tájékozódni a XIX. táblázat alapján, amely szerint 10 esetben alkotott 1 egész uradalom egy egész feudumot, 19 esetben ért 1 egész uradalom 1/2 feudumot, tizennégyszer fordult elő, hogy 1 egész uradalmat 1/4 feudumra számítottak, egy példa volt arra, hogy 1 uradalom 1/8 feudumot ért, három alkalommal fordult elő, hogy egy uradalom csak 1/10 feudum volt, és egyszer egy uradalom csak 1/15 feudumot ért.

Ezeken kívül voltak olyan esetek, amikor több uradalom alkotott egész vagy töredék feudumokat: 2 egész uradalmat 1 feudumra tartottak, szintén egy példa van arra, hogy 2 egész uradalom csak 1/3 feudumot ért, de két olyan eset van, amikor 2 egész uradalom csak 1/4 feudumnak felelt meg. Szintén kétszer fordult elő, hogy 2 egész uradalom 1/2 feudumot ért. Töredék uradalmak is alkottak egész vagy töredék feudumokat, például 2 darab fél uradalom 1 egész feudumot ért, háromszor figyelhető meg az, hogy fél uradalom 1/2 feudummal egyezett, egy példa van arra, hogy 1/3 uradalom 1/3 feudum, és 1/8 uradalom 1/8 feudum volt, kétszer látható az, hogy 1/4 uradalom egyezett 1/4 feudummal. Szintén két példa volt arra, hogy fél uradalom 1/4 feudumot ért.

Összesítve a grófság feudumait, azokat, amelyeket csak feudumban jelöltek a források, és azokat, amelyeket manorban is megadtak, a következő értékeket kaptam.

1 f.	1/2 f	1/3 f.	1/4 f	1/5 f.	1/6 f
30	34	4	30	1	1

1/8 f.	1/10 f	1/15 f	1/20 f	1/40
4	4	2	1	1

A grófsági birtokosok létszámát a kisebb szabad birtokosokkal 600-ra lehet számítani. Számításaim szerint 126 birtokos rendelkezett térképen is ábrázolható nagyságú birtokkal, közülük a korona és a Lancaster hercegség volt a legjelentősebb, létszámban a legnagyobb pedig a *miles*, *armiger*, *gentilman* és más családok, rajtuk kívül kisebb számban egyházi birtokosok is voltak.

A korona birtokolta a High Peak erdőségben fekvő falvak döntő részét, legalább harmincat, a castletoni várat, ezeken kívül 4 uradalmat, egy várost, és 5 további falut (XX. táblázat 92).

Lancaster család birtokai közé tartozott a Duffield Forest jelentős része, és az erdőben legalább 12 falu, ezen kívül 20 uradalom, és még öt falu (XX. táblázat 94). A hercegségi birtokok többi részét a hercegség hűbéresei birtokolták.

A grófság világi birtokosainak csoportosítása az alábbi módszertani problémát hordozza. A XX. táblázat adatai nem egy időmetszet birtokállapotait jelzik, így tehát egy-egy család sok esetben különböző időpontokban birtokolta a feltüntetett birtokokat. Ezek szerint sok esetben téves lenne arra következtetni, hogy egy adott család folyamatosan rendelkezett a táblázatban jelzett birtokokkal, és az is megtévesztő lenne, ha az alapján osztályoznám a családokat, hogy tagjaik különböző időpontokban együttesen mekkora területtel rendelkeztek. Ezért a téves következtetések elkerülése érdekében az ilyen esetekben jelezni fogom, hogy a család különböző tagjai a XIV. és a XV. század határain belül különböző időpontokban tartottak bizonyos számú birtokot. Azok a birtokok, amelyeket a vizsgált családok birtokoltak *feudum*, uradalom, *falu*, *lordság*, *dominus de* (...) kifejezésekkel szerepelnek a táblázatokban.

I. Az első birtokosi csoport viszonylag kevés családot tartalmaz, amelynek tagjai 3, illetve több birtokkal rendelkeztek:

1. A Babyngton család, Thomas Babyngton, *armiger* kettő 1/4 feudummal és 2 uradalommal rendelkezett, amelyek közül az egyik 1/2 feudumot ért. Az uradalmakat együtt birtokolta két másik személlyel. Willemus Babyngton, *miles* 1 uradalom gazdája volt, amely egy feudumot ért (XX. táblázat, 15).

2. A Blount család a grófság másik tekintélyes családja, amelynek 3 tagja eltérő időpontokban összesen 7 birtokkal rendelkezett. John Blount, lovag, Montjoye lordja egy falu bizonyos részét, egy egész és egy fél uradalmat birtokolt. Thomas Blount, *miles* vagyona 1 lovagi feudum volt, ezen kívül egy uradalom, ami 1 lovagi feudumot, és egy másik uradalom, ami 1/2 lovagi feudumot ért. Walter Blount a források szerint egy uradalom gazdája volt (XX. táblázat, 25).

3. A Thomas Chaworth egy falut és 3 uradalmat birtokolt, amelyek közül kettőt 1/2-1/2 feudumra értékeltek (XX. táblázat, 36).

4. Clemencia, Chester grófnője 3 faluval rendelkezett a grófság területén (XX. táblázat, 40).

5. A Cokayn család három tagja eltérő időpontokban három birtokot tartott, amelyek között volt egy uradalom, egy fél uradalom és egy falu (XX. táblázat, 43).

6. A grófság birtokos családjai közül az egyik legjelentősebb a Cromwell volt, amelynek 5 tagja összesen 8 birtokkal rendelkezett. Ezek között volt 2 falu és 6 uradalom, amelyek közül 4 értékét feudumban is meghatározták: 3 uradalom fél feudumot ért, egy pedig 1/4 feudumot (XX. táblázat 50).

7. A Curson család három tagja összesen 2 és fél uradalommal rendelkezett, amelyeknek feudumban meghatározott értéke 1/2, 1/4 és 1/10 feudum volt (XX. táblázat 53).

8. A Fitzherbert családból Johannes 1/4 feudum, Nicholaus pedig 2 uradalom gazdája volt, a család egy szintén Nicholas nevű tagja egy további uradalommal rendelkezett (XX. táblázat 67).

9. A Foljambeok összesen 3 uradalom és 1 falu urai voltak, persze eltérő időpontokban (XX. táblázat 69).

10. A Fraunceysek két uradalmat, és 1/4 feudumot birtokoltak (XX. táblázat, 70).

11. A Frecheville vagyonhoz egy falu, egy uradalom és egy további birtok tartozott (XX. táblázat 71).

12. A Gresley család a grófság vagyonosabb csoportjához sorolható, ugyanis tagjainak 7 uradalom és egy falu volt birtokában (XX. táblázat, 76).

13. A Greyek talán a grófság legtekintélyesebb birtokosai lehettek a Lancasterek után, mivel birtokaikhoz egy vár, 6 uradalom és egy lordság sorolható.

14. A Norfolki hercegeknek egy váruk, 2 uradalmuk és egy töredék feudumuk volt Derby grófság területén (XX. táblázat 89).

15. A Knivetonok összesen 3 uradalmat birtokoltak (XX. táblázat, 93).

16. A Longfordok szintén a vagyonosabb birtokosok közé tartoztak, 11 uradalom, két és fél falu, két 1/2 és egy 1/4 uradalom gazdagította őket (XX. táblázat, 96).

17. John Lynacre 7 feudummal rendelkezett (XX. táblázat 106).

18. A Montgomery család birtokait két falu és egy uradalom alkotta (XX. táblázat 115).

19. A Poleok egy falu, 2 egész, 1/2 és 1/4 uradalom gazdái voltak.

20. A Rempston család tagjai összesen 5 uradalmat birtokoltak (XX. táblázat, 126).

21. A Shirley család a grófság vagyonosabb csoportjához tartozott, ugyanis összesen 3 uradalom, egy falu és 1/4 feudum tartozott birtokaihoz, egyik uradalmuk 1/2 feudumot, a másik 1/4 feudumot ért, a harmadik értékét feudumban nem jelezték (XX. táblázat, 147).

22. Shrewbury grófja egy uradalmat és két falut birtokolt (XX. táblázat, 176).

24. A Twyfordok egy egész lovagi hűbér, egy lordság, és egy uradalom urai voltak, amely 1/2 lovagi hűbért ért (XX. táblázat, 161).

25. A Vernon család egy egész és egy 1/3 résznyi uradalmat, valamint két feudumot tartott kezén (XX. táblázat 163).

II. A grófság második földbirtokosi csoportjába azok sorolhatók, akiknek egy vagy két birtokuk volt. Mivel ebben a körben aligha lehet csoportosítani, csak a birtokosok nevét sorolom fel, de a birtokaikat nem nevezem meg. A XX. táblázat adatai alapján: Alice, Auge grófnője (4), Ranulph, dominus de Alsop (5), Williem Avenel (14), Baggeleye (16), Robert de Bakepuz, dominus de Alkmonton (17), Hugo Bardolf (19), Robert Barley de Barley (20), Alice, Ralph Basset özvegye (21), John Benet (22), Benteley (23), Thomas, Berkeley lordja (24), Bothe (26), Bozoun (27), Bradburn (28), Williem le Buttler (33), Walter Cokesay (44), Thomas Cook (47), Johannes Coton (48), Willelmus Cruker (51), Thomas Cubburley (52), Elizabeth, Phillip Darcy özvegye (55), Alesia, domina de Deyncourt de Cathorp (57), Destafford (58), Dethek (59), Rogerus de Eyncourt (64), Ferieres-Ferrariis (65, 66), Furnyvall (72), Fyndern (73), William Hastings (79), Rogerus Hawe de Elton (80), Ricardus de Herthull (81), Johanna Holand de Brun (82), Johannes Holland (82), John Hyklyng of Lynbe (85), Ralph Illingworth (86), Inggwerdeby (87), Robertus Irland de Yerdelsley (88), Thomas, Kent grófja (91), Thomas fil. Ricardi de Larcher (79), William de Makkeneya (109), Meinell (112), Alanus Moton (116), Okover (118), Plompton (122), Raggede (125), Saucheverell (136), Savage (141), Shawe (142), Segrave (143), Snitterton (149), Stafford (151), Stathum (152), Swynbourne (156), Walley (164), Warwyk (165), Wednesley (66), Westmerlond (169), Wilinton (170), Wylloughby (171), Wyndsore (172), összesen: 60.

III. A harmadik birtokosi csoport a töredékbirtokok gazdáiból állt, tehát azokból, akik 1/2, 1/3, 1/4 vagy annál kisebb feudummal, uradalommal, faluval vagy egyéb birtokkal rendelkeztek, illetve közösen birtokoltak egy egész vagy egy töredék birtokot. A XX. táblázat adatai szerint ők a következő családok, illetve személyek voltak: Abney (3), Asshebourne (9), Asteley (12), Balgy (18), Broun (30), Hardwyk (78), Horton (84), Kays (90), Lathbury (98), Lowe (104), Folowe (111), Metham (113), Perpount (120), Rolleston (133), Sakersley (137), Sapurton (139), Satfford (140), Shaa (144), Teve'y (157), Welwyk (168). A felsorolás alapján ez a csoport összesen 20 család tagjaiból tevődött össze.

A grófság területén 19 olyan egyházi birtokos volt, akiknek birtokai *grange*, falu, uradalom, *feudum* kategóriájába sorolhatók. Az egyházak nem rendelkeztek jelentős birtokokkal, ezért közöttük alig lehet különbséget tenni a grófságban fekvő birtokaik alapján.

1. A legjelentősebb birtokosi csoporthoz tartozott a chesteri Szent Werburgus apátság (3 uradalom) (XX. táblázat, 39), a Darley apátság (az apátság területe, két falu és 1 grangia) (XX. táblázat, 56), a Tutbury prior (3 uradalom és 1 villa) (XX. táblázat 160), Wellbek apátja és konventje (1/2 feudum, 2 falu) (XX. táblázat, 167), Burton-on-Trent apátja és apátsága (az apátság területe, 2 falu és 1 *grange*).

2. A második csoportba azok sorolhatók, akik két birtokot tartottak kezükön. A beauchiefi apátság területéhez járult egy falu (XX. táblázat, 1), Chester apátja (uradalom és falu) (XX. táblázat, 37), Chester püspöke (2 falu) (XX. táblázat 38). A Buildwas apátsághoz tartozott egy *grange* (XX. táblázat 31), Carlais püspökének várához egy uradalom járult, amelyen kívül rendelkezett még egy uradalommal (XX. táblázat 35; 105).

3. A következő csoport tagjai egy birtokkal rendelkeztek: combermerei apátság (1 *grangia*) (XX. táblázat, 46), dalei apátság (1 falu) (XX. táblázat, 54), leicesteri kanonokok (1 *grangia*) (XX, táblázat, 100), a lilleshali apátság (*grangia*) (XX. táblázat, 103), Novus Locus priorja (1 feudum) (XX. táblázat 117), Roche apátsága (*grange*) (XX. táblázat, 130) Tutbury apátság (falu) (XX. táblázat, 159).

4. Az utolsó csoportba azok tartoztak, akik töredékbirtokkal rendelkeztek vagy többen birtokoltak egy birtokot. Johannes Stafford, Bath püspöke 1/4 feudumot tartott (XX. táblázat, g167, 151) és Edmund de Stafford kanonok több más egyházi személlyel együtt birtokolt egy uradalmat (XX. táblázat, 151).

A grófság legnagyobb földbirtokosa a Lancaster hercegség, az egyházi birtokok jelentéktelenek, a birtokok döntő része helyi birtokosok kezében volt. A tipikus laikus birtok a grófság határain belül esett. A halál utáni birtokvizsgálatok (*inquisition post mortem*) alapján kiderült, hogy 6 *gentry* családnak volt egy másik grófságban is birtoka, 4 család rendelkezett Derbyshire területén kívül még két másik grófságban is birtokokkal. Két családnak volt 3 grófság területén szétszóródva a birtoka, és szintén kettőnek voltak 4 grófságban birtokai Derbyshire határain kívül. Egyetlen gentry család rendelkezett 7 grófság területén birtokokkal (Wright 1983, 12; 17).

Azok a birtokosok, akik fő birtokai más grófságban feküdtek, általában csak egy uradalmat tartottak Derby grófságban (Wright 1983, 12-14). Nagyon kevés birtokos rendelkezett több uradalommal, beleértve az arisztokratákat is. A grófságban lévő *gentry* birtokok kicsik voltak, és általában kompaktak. A dokumentált családok birtokainak kevesebb, mint fele, ide értve a földbérleteket is, 10 mérföldes sugarú körön belül helyezkedett el (Wright 1983, 14)[8].

A területileg szórtabb birtokok, általában 15 mérföldes sugarú körön belül helyezkedtek el[9]. Ezek a birtokok rendszerint egy központtal rendelkeztek, és csak kevés birtok szerveződött kettő, vagy több központ köré, amelyek a leggazdagabb *gentry* családok birtokai voltak (Wright 1983, 14).

A nagyobb és kisebb birtokok irányításában jelentős változások zajlottak a XV. század első felében. Ennek egyik oka a birtokok jövedelmezőségében bekövetkezett kedvezőtlen fordulatban keresendő, vagyis bizonytalanná vált a megtermelt javakból származó haszon, a másik tényező a munkabérek növekedése volt. Ezek következtében sok földesúr a magánkezelésű szántóföldi gazdálkodás (*demesne arable farming*) helyett, a piaci gazdálkodás felé fordult. A lovagok jelentős kiterjedésű szórt birtokaikkal, láthatóan megpróbáltak alkalmazkodni. A Shirley uradalmakat és magánkezelésű földeket Leicestershire, Suffolk, Warikshire és Nottinghamshire és Derby területén már farm típusú gazdálkodás szerint művelték 1413-14-ben. Bár ez az átalakulás fokozatos volt, a hagyományos birtokigazgatást a vagyonosabb *gentry* családok feladták. A távolabbi birtokrészek bérbeadása állandóvá vált. A birtokosok a magánkezelésű földeket darabonként műveltették meg a XV. század első felében, de a második felére gyakran egy bérlő gazdálkodott a földesúr egész birtokán. Amint az új minta megszilárdult, a *gentry* bérlői elérték, hogy életfogytig hosszabbítsák meg a bérleteket (Wright 1983, 14).

Nemcsak a *gentry* távoli uradalmai váltak bérletté, hanem azok is amelyek a központi birtok részét alkották. Például 1451-ben Fitzherbertek osmastoni uradalmukat egyetlen bérlőnek adták, csakúgy, mint a birtokközpontot, a magánkezelésű birtokaikat, kaszálóikat és

---

[8] Ez körülbelül 16 kilométert jelent

[9] kb.: 24 km

legelőiket Fostonban. A folyamat következménye a racionalizált birtok volt, ehhez járult az alkalmazottak számának minimumra csökkentése (Wright 1983,14).

MÁSODIK RÉSZ: GRÓFSÁGI TÁRSADALOM

I. FEJEZET : DERBY GRÓFSÁG DEMOGRÁFIAI VISZONYAI

A grófság lélekszámának megállapításához alkalmas forrás az 1377-ben szedett 4 pennys fejadó, amelynek befizetése minden laikus férfi és nő számára kötelező volt 14 éves kor felett, csak a koldusok kaptak mentességet. A beszedett adó összege 22 607 Font, 2 shilling és 8 dénár volt, amit 1 376 442 laikus személy fizetett. A grófságok közül csak a chesteri palotagrófság, és a Durham grófsága nem szerepelt az adóösszeírásban. Az egyháziak külön adózás alá estek, és azok, akik egyházi javadalomban részesültek 12 pennys adót fizették, akiknek nem volt ilyen javadalmazása 4 pennyt fizettek, és csak a koldulórendek mentesültek az adófizetés kötelezettsége alól. Az összeírás és az adószedés Durham kivételével az összes egyházmegyére kiterjedt, és az összesített adatok szerint 994 Font, 12 shilling és 8 dénár adó folyt be, amelyet 15380 egyházi javadalomban részesülő, és 13781 egyházi jövedelemben nem részesülő klerikus rótt le, akik összesen 29101-en voltak Angliában (Topham 1784, 337-345).

A középkori Anglia demográfiai viszonyait vizsgáló Russel eredményei az alábbiak szerint összegezhetők.

Adózó laikus népesség	1 355 555 fő
Adózó klerikusok	30 641 fő
Becslés Cheshire népességére	15 503 fő
Becslés Durham népességére	13 091 fő
A koldulórendek becsült lélekszáma	2 590 fő
Becslés a 14 év alatti népességre (kb. 50 %)	708 690 fő
Plusz 5% az adózásból kimaradó személyekre	106 303 fő
Anglia népessége összesen	2 232 373 fő

Látható, hogy Russel a 14 év alatti korosztályt az összeírt laikus népesség felére tette, és 106 303 főben állapította meg azok számát, akik koldus, illetve nagyon szegények voltak, és nem írták össze őket, vagy sikerült kibújniuk az adózás terhe alól (Russel 1979, 143-146).

Ezt a fejadót (*poll tax*) Derby grófságban 23243 személy fizette, és további 1046 fő Derby városában, akiket külön írtak össze. Rajtuk kívül 175 egyházi javadalmazásban részesülő, és 281 egyházi javadalomban nem részesülő egyházi személyre vetették ki az adót. Összesen 24745 lakost írtak össze a grófság területén (Topham 1784, 340-343), amely 1016 négyzetmérföld (2631 km^2), a középkor óta alig változott (E. B. M. 1991.Vol. 4. 23-24).

Ezen adatok alapján a népsűrűség 9,4 fő/km^2, amely nem a grófság teljes népsűrűsége, ugyanis a 14 éven aluliak, a koldusok és a koldulórendek tagjai kimaradnak a számításból.

Russel vizsgálatai szerint 23243 laikust írtak össze Derby városa nélkül, és azzal együtt (plusz 1046 fő) 24289 személy neve szerepelt a listákon. Russel a grófság teljes népességét, egyháziakkal, koldusokkal, adó alól kibúvókkal és gyerekekkel együtt 36 433 főben állapította meg (Russel 1979, 131), a grófság népsűrűsége 14 fő/km^2-re tehető.

Derbyshire lélekszámának megállapításához felhasználható másik forrás az 1563-ban készült egyházi összeírás, amely korban kissé távol esik a XV. század első felétől, de a népesség mozgásai elég lassúak ahhoz, hogy még ez a XVI. század közepéről való forrás felhasználható legyen. Az összeírásban a grófság területén 181 egyházközséget vettek listába, de ezek közül 19 esetben nem jelölték a háztartások számát (Riden 1978, 61-71). A grófság területén 10 680 háztartás volt, amely bizonyosan kevesebb a ténylegesen létezőknél az említett hiányosságok miatt. Riden több település lélekszámát is megbecsülte, 4,5-5-ös szorzóval megszorozta az egyes települések háztartásainak számát. Derby város népességét 507 háztartása alapján 2000-2500 főre tette, Chefterfield esetében alacsonyabb szorzót alkalmazva a 351 háztartás után 1000-1200 lakót számlált, viszont Chapel-en-le-Frith 200 háztartásának lakóit csak 480-530 főre becsülte, és például Alfreton lakónak számát 80 háztartás alapján 350-400-ban határozta meg (Riden 1978, 69).

Riden, számomra érthetetlen okokból nem tett kísérletet a grófság teljes népességének megbecslésére, de úgy vélem, hogy a rendelkezésre álló adatok alapján nem túl nagy merészség az összeírt 10 680 háztartást 4,5-tel megszorozni, amelynek eredménye 48 060. Az 5-ös átlaggal számolva ez az érték 53 400, tehát a grófság lakónak száma 48 000 - 53 000 körül lehetett. Az utóbbi értéket elosztva a grófság területével (2631 km^2) 20,29 fő/km^2 népsűrűség adódik.

II. FEJEZET: A TÁRSADALOM SZERKEZETE

A. A társadalom felosztása

Ebben a korszakban még élt a hagyományos középkori társadalomszemlélet, amely szerint imádkozók (*oratores*, klérus), harcolók (*bellatores*, nemesség) és dolgozók (*laboratores*, jobbágyok) alkották a társadalmat. Ettől a modelltől a XV. századi angol társadalom már jelentősen eltávolodott, a különbségek sokkal több csoportot választottak el egymástól, ezért talán ez az egyik legkevésbé alkalmas kategóriarendszer, amellyel a kor társadalmát jellemezni lehetne (Keen 1990, 5-8). Ezen kívül az is megállapítható, hogy az angol társadalmat a későközépkori jog és politika a napi gyakorlatban nem ezen az alapon tagolta.

1. A jogi státuszon alapuló társadalom felosztás

Az angol jogrend nem foglalkozás (imádkozó, harcoló, dolgozó), hanem jogi helyzet alapján tagolta szabadokra, ezen belül hűbéresekre és szabad földművesekre (*freeholder*), valamint szolgákra a társadalmat.

Bracton szerint az emberek csoportosítása esetén az első és legrövidebb osztályozás alapján szabadokat és szolgákat lehet megkülönböztetni (...) *omnes homines aut liberi sunt aut servi, id est, omnis homo aut est liber, aut est servus* (...) "az emberek vagy szabadok vagy szolgák, és ezért minden ember vagy szabad vagy szolga" (Bracton 1968, II. 29). Annak érdekében, hogy érthetővé váljon az osztályozás, Bracton meghatározta a szabadság és a szolgaság fogalmát. Szabadság minden ember természetes képessége, hogy azt tegyen amit óhajt, hacsaknem erővel vagy törvénnyel tiltják neki (Bracton 1968, II. 29). A szolgaság a népjogok intézménye, amely szerint egy ember alá van vetve egy másik ember uralmának (Bracton 1968, II. 30).

Az emberek csoportosításának egyik lehetősége Bracton szerint az, hogy saját maguk vagy más hatalmában vannak, esetleg kétséges a státuszuk. A saját hatalmukban levőket saját jogúaknak (*sui iuris*) a más vagy idegen hatalma alatt állókat nem saját, hanem más jogúaknak tartja Bracton (*alieni iuris*). "Azok pedig, akik idegen hatalomban vannak szolgák" (*In potestate autem aliena sunt servi*). Az ő uraik hatalmát a *ius gentium* szentesíti, amely kiterjed éltre és halálra, de Bracton idejében a *ius civile* korlátozta az élet elvételének jogát. Az élet és a tagok [feletti ítélkezés joga] a király hatalmában vannak (...) *vita et membrum sunt in potestate regis* (...), ha valaki megöli a szolgáját (*servus*) nem kevésbé büntetik, mintha mását ölné meg. Ebben a tekintetben a szolgáknak joguk van arra, hogy pert indítsanak uraik ellen olyan bíróságokon, amelyek fő- és tagvesztés ügyében ítélkeznek, ha az uraik már kibírhatatlanul rosszul bánnak velük, ugyanis az állam számára hasznos, hogy senki se bánjon rosszul a saját dolgával. Az urasági hatalom következménye, hogy bármit is szerez jogszerűen a szolga, azt ura is megszerzi vagy quasi lordként (*quasi dominus*) vagy használóként, haszonélvezőként (*usuarius, fructuarius*) (Bracton 1968, II. 33-34).

A fentiekből látható, hogy a szabadok és szolgák között volt a legélesebb választóvonal, annak ellenére, hogy egyaránt uruk bírósága alá tartoztak. A különbség az említetteken kívül abban rejlik, hogy milyen bíróságot tartott a lord a különböző jogi helyzetben álló személyeknek.

1. A szabadok a hűbéri jog szerint 1066 után uruk bírósága alá tartoztak. Minden úrnak (*lord*) joga volt, hogy hűbéreseit udvara bírósága elé idézze, és peres ügyekben ítéletet mondjon. (Holdsworth 1966, I. 25-28). A szabadok társadalma széles skálán mozgott, amelynek egyik végén a leghatalmasabb földbirtokosok álltak, a másik végén a szabad földművesek. Ez azonban nem jelentette azt, hogy a szabad parasztok és a bárók vagy lovagok azonos elbírálás alá estek.

A hűbéresek, akik hűbérbirtokot kaptak uruktól annak hűbéri bírósága alá tartoztak, de a hűbéri bíróságok (*feudal court*) a XIII. század folyamán lassanként elvesztették jelentőségüket (Holdsworth 1966, I. 176-177). Ezzel egyezik Brown véleménye is, aki szerint 1300-ra a hűbérúri bíróságok, amelyeket ő *honorial court*nak nevez, az esetek többségében jelentéktelenné váltak, és velük szemben megerősödtek a királyi bíróságok (Brown 1989, 112).

2. A hűbéri bíróság nem volt azonos a szabad parasztok számára tartott bírossággal, ugyanis a szabad földművesek (*freeholder*) uruk uradalmi bíróságának joghatósága, és nem a hűbérúri bíróság alá tartoztak.

Az uradalmi bíróságok (*manorial court*) korai forrásai között szerepelt egy bíróság, amelyet Holdsworth *court Baron*nak nevezett, és a forrásokban *Curia Baronis*ként szerepelt (Holdsworth 1966, I. 181, 4. jz.). Ezt a bíróságot egyaránt látogatták szabad parasztok (*freeholder*) és jobbágyok (*villein*). A szabad birtokok gazdái (*freeholder, freehold tenant*) és a jobbágyi birtokok gazdái (*villein tenant*) közötti jogi különbségek évszázadokon keresztül fennmaradtak, és idővel még növekedtek is. A kései középkorban bérlővé (*copyholder*) váló jobbágy (*villein*) és a szabad birtokos (*freeholder*) közötti egyik legfontosabb jogi különbség az volt, hogy a szabad birtokos ügyét királyi bíróságok elé vihette, és nem volt számára kötelező érvényű az, hogy felette csak az uradalmi bíróság ítélkezhet (Holdsworth 1966, I. 181). Ezért a földesurak a szabad földművesek és jobbágyok ügyeit szétválasztották, és az uradalmon belül külön bíróságok tárgyalták a két csoport pereit. A XV-XVI. századra a szabad birtokosok bíróságára alkalmazták a *court Baron* elnevezést, és ez a bíróság a közjog (*common law*) alapján ítélkezett.

3. A megszűnő jobbágyság helyét elfoglaló bérlők (*copyholder*) a földesuraság uradalmi bíráskodása alatt maradtak a XV-XVI. században, és felettük az uradalomban élő szokásjog alapján az uraság ítélkezett az uradalom számukra fenntartott bíróságán (*customary court*) (Holdsworth 1966, I. 181-182). Az uradalmi bíróság (*manorial court*) két bíróságot tartalmazott, a szabad birtokosoké a *court Baron,* és a jobbágyoké (*villein*), később a bérlőké (*copyholder*) a *customary court*, de gyakori volt, hogy a földesurak azonos időben és azonos helyen tartották a két bíróságot az egyszerűség okán, és ezt *manorial court*nak nevezték (Holdsworth 1966, I. 181-182).

A laikus társadalom személyes jogálláson alapuló csoportosítása véleményem szerint megfelelő módszer a XV. századi angol társadalom vonatkozásában, de csak arra alkalmas, hogy a társadalom két nagy csoportját, szabadokat és jobbágyokat határoljon el, a további tagolásra alkalmatlan.

2. A földbirtoklás jogállásán alapuló társadalmi kategóriarendszer

A jog nemcsak a személyes jogállás, szabad – szolga alapon csoportosított, hanem a földbirtoklás feltételei szerint. A két módszer között vannak átfedések, hiszen a személy jogállása és a földbirtok jogállása szorosan összefüggött. Általában a szabadok szabad birtokot (*freehold, liberum tenementum*) a jobbágyok pedig jobbágyi birtokot (*villenagium*) tartottak, és ennek alapján tartoztak a különféle bíróságok joghatósága alá (Holdsworth 1966, III. 29-34).

A szabad birtokot tartó (*freeholder*) csoportba sorolható jogi értelemben minden olyan szabad személy, akinek szabad birtoka volt. Ide sorolhatók a király, a klérus tagjai és maga az egyház, a világi földbirtokosság, a szabad parasztság, és a városi polgárok (Holdsworth 1966, III. 34-54).

A *freeholder* szabad birtokot (*freehold, liberum tenementum*) tartott, és védte őt a *real actions*, vagyis azok a jogorvoslati lehetőségek, amelyeket a királyi bíróságok biztosítottak a birtokosok védelmére. A szabad birtokos függetleníthette magát ura bíróságától, jogában állt, hogy ügyét királyi bíróságok elé vigye, ezzel szemben a jobbágy (*villein*) csak az ura bíróságától függött, nem folyamodhatott királyi bírósághoz peres ügyeivel (Holdsworth 1966, II. 260). A szabad birtokosok ügyeit azonos bíróságok tárgyalták, személyük és birtokuk azonos jogi védelem alatt állt. A csoport nagyon széles vagyoni és társadalmi skálát foglalt el (Holdsworth 1966, III. 29). A *freeholder* nem jogi, hanem társadalmi kategóriaként szabad birtokkal (*freehold, liberum tenementum*) rendelkező személyében szabad parasztot jelöl, és a felette álló, jogi szempontból szintén *freeholder* birtokosokra azokat a kifejezéseket alkalmazzák, amelyeket ők már a középkorban is használtak nevükben (gróf, báró, lovag, *esquire, gentleman*).

*a) A szabad birtokosok (*freeholder*) csoportosítása*

A *freeholder* csoport felölelte a teljes szabad birtokos társadalmat, amely rang, vagyon és a birtoklás jogcíme alapján további kategóriákba sorolható.

I. Az egyházi birtok (*frank almoin, libera elemosyna*) jogi értelemben jól elkülönült más birtokoktól (Holdsworth 1966, III. 34-37).

II. A laikus birtokosokat birtokaik alapján lehet csoportosítani: 1. névlegesen vagy ténylegesen katonai szolgálatot teljesítő hűbéresek, 2. nem katonai szolgálatot teljesítő szolgáló hűbéresek, 3. hűbéri kötelékeken kívüli *socage* birtokosok, akik csak bérleti díjat (*rent*) fizettek, 4. polgári birtoklás, amelyre speciális városi jogok vonatkoztak (Holdsworth 1966, III. 37-54).

1. A katonai esetleg szolgálói csoportba sorolhatók a bárók, akik a legnagyobb birtokokat, báróságokat és honorokat tartották (*baronia, honor*) (Powell-Wallis 1968, 224-225). Ennek a csoportnak voltak a tagjai a lovagok és a fegyverhordozók (*armiger, esquire*), akik a kisebb hűbérbirtokok (*knight's fee, feudum militis*) gazdái voltak, és földjüket lovagi hűbérbirtokban (*in feodo milito*) tartották (Feudal Aids 1899, I. 275-310). Littleton a lovagi birtokok közé sorolta az *escuaget* és azokat a földeket, amelyeket *escuage* által birtokoltak (Littleton 1985, 45. § 95). A hűbérbirtokok gazdái közé sorolható a *gentleman* (*gentilman*), aki nem érte el a lovag vagy *esquire* rangot, de feudumban tartott birtokát, és földbirtokosi származású volt (Feudal Aids 1899, I. 275-310).

2. Hűbéresek voltak a király és más nagyobb birtokosok szolgálói (*sertvant, serviens*), akik szolgálat által tartották (*by serjeanty, per seriantiam*) birtokukat (Bracton 1968, II. 226; Holdsworth 1966, III. 46-47). Ebbe a körbe sorolható az udvari főméltóságok birtoka (*grant serjeanty*) (Littleton 1985, 75-77), és a kisebb szolgálók birtoka (*petit serjeanty*), amely a kései középkorban jogilag a *socage*hoz hasonult (Littleton 1985, 78).

3. Széles vagyoni és társadalmi skálán mozogtak a *socage* birtokok gazdái, ugyanis voltak közöttük olyan birtokosok, akik régi hűbérbirtoka *socagium*ban tartott birtokká alakult, és ide tartoztak a szabad birtokkal rendelkező szabad parasztok (Bracton 1968, II. 226; Holdsworth 1966, III. 51-52).

4. A polgári birtoklás (*tenure in burgage*) szintén a szabad birtoklás kategóriájába tartozott (Holdsworth 1966, III. 53-54), a polgárok azonban speciális társadalmi helyzetben voltak életformájuk és a városi kiváltságok révén.

A társadalmi csoportok leírásánál érdemes a királyt, a klerikusokat és a polgárokat külön kategóriákba sorolni, és külön vizsgálni a hűbéri és egyéb birtokkal rendelkező birtokosokat. A szolgálattal terhelt birtokok *socagium*má alakulása, és a még meglevő szolgalati birtokok szolgálatainak pénzre váltása abba az irányba vitte a birtokostársadalmat, hogy másodrendűvé váltak a hajdani szolgálat szerinti különbségek, ezzel szemben a

földbirtoklás, valamint a belőle származó vagyon lett az elsődleges szempont a társadalmi hierarchia újrarendeződésében. Tehát a társadalom egyes csoportjainak meghatározásában, a birtokokért teljesítendő szolgálatok vizsgálatán alapuló módszeren kívül még mások is alkalmazhatók. A korabeli angol társadalom bonyolultabb volt annál, minthogy egy szempont alapján lehetne csoportjait meghatározni.

b) A földesurak körének meghatározása

A szabad birtokosok csoportjába tartozott a király, az egyház, a különböző rendű és rangú laikus földbirtokosok, hűbérurak és hűbéresek, polgárok és földjüket maguk művelő szabad parasztok. Fontos kérdés, hogy a szabad birtokosok közül kiknek volt joga mások személye, javai és munkája felett rendelkezni. Másként megfogalmazva a kérdést: a szabad birtokkal rendelkezők között kik voltak a földesurak.

Mielőtt erre a kérdésre választ keresnék, fontosnak tartom megjegyezni, hogy a földesuraság a XV. századi Angliában hanyatlott, a jobbágyság lassanként megszűnt, és a társadalmi ranglétrán elfoglalt hely nem függött attól, hogy valakinek mennyi jobbágya volt.

A XV. századi *inquisition post mortem* forrásai csak a földbirtokok nagyságára, a paraszti telkek és lakhelyek (*messuagium*, *mansio*) számára vonatkozó adatokat tartalmazzák, de jobbágyokról nem szólnak. Ezek a források nem említik meg azt, hogy tartoztak-e emberek a birtokhoz, hány jobbágy- vagy bérlőcsalád élt ott. Ebből arra lehet következtetni, hogy a birtokon élő embereket nem tartották a birtok tartozékainak, nem tartoztak a földesúr vagyonához, vagy legalábbis a XV. században már nem így kezelték őket. Például az 1502-ben elhunyt Ralph Pole csaknem három tucat telek és többszáz acre föld és legelő ura volt a halála után készült birtokösszeírás adatai szerint. A vizsgálat azt is tartalmazta, hogy a királytól kapta birtokait, egy részüket közvetlenül az uralkodótól, másik részüket a Tutebury honorból, amelynek gazdája szintén a korona volt. Arról viszont nem esett szó az összeírásban, hogy hányan és kik lakták a birtokot (CIPM Henry VII. vol. I. 1898, 331, 776). Ugyanez mondható el John Cheyen esetében is, aki 1500-ban hunyt el. A birtokok nagysága, helye, az örökös neve és minden egyéb birtokra vonatkozó adat szerepelt a vizsgálati anyagban, de arról nem esett szó, hogy kik és hányan éltek a birtokon (CIPM Henry VII. vol.

I. 1898, 236, 569). Ez a fajta birtokösszeírás jellemző a XV. század elejétől, a birtokok lakóit nem említették.

A jobbágyság hanyatlásával csökkent a földesuraság jelentősége, a jobbágy bérlő lett (*copyholder*) (Keen 1990, 73-76). Ezzel azonban nem szűnt meg a földesúr joghatósága a bérlő személye felett, tehát az uradalmi bíróság, a XV. század végéig az összes bérleti birtokra (*copyhold*) vonatkozó ügy a *court customary*, vagyis a szokásjog alapján működő földesurasági bíróság hatáskörébe tartozott (Holdsworth 1966, I. 185).

A közjog alapján működő királyi bíróságok lassanként saját hatáskörbe vonták az urasági bíróságok jogköreit, ami az urasági bíráskodás hanyatlásához vezetett. Ezen kívül volt egy másik fontos oka az úriszék hanyatlásának, ez pedig az volt, hogy a XIV-XVI. század folyamán a bérlővé váló jobbágyok sok esetben szabadok lettek. Ennek két módja volt. 1. Az a jobbágy, aki egy év egy napig egy városban élt elnyerte szabadságát (Holdsworth 1966, III. 494). Ez volt a gyakoribb eset, a szökött jobbágyot szívesen látták, ugyanis a pestis utáni demográfiai hullámvölgy következtében munkaerőhiány lépett fel, ami annyira súlyos volt, hogy aláásta a földesurasági szolidaritást. A birtokosok és a városok befogadták a szökött jobbágyokat (Keen 1990, 73-75). 2. A személyes szabadság megszerzésének másik módja a felszabadítás, amely sok pénzbe került, csak a gazdagabb jobbágyoknak volt rá lehetőségük. A jobbágyfelszabadítás árát a XVI. század közepéig a lord saját hatáskörében állapította meg. Például 1500-ból van arra adat, hogy egy jobbágy 10 Fontot fizetett urának a szabadságért (Holdsworth 1966, III. 502), 1556-ban egy másik jobbágy 120 Fontot fizetett a felszabadításért. A XVI. század közepén az Augmentation Office gyakorlata szerint a felszabadított jobbágy, földje és javai értékének egy harmadát fizette szabadságáért. A XVI. században a jobbágyfölszabadítás a földesuraság egyik jövedelmező bevételi forrása lett (Holdsworth 1966, III. 506-507). A földeket már a XV. századtól úgysem jobbágymunkával műveltették, hanem kiadták bérlőknek, vagy bérmunkásokat foglalkoztattak (Keen 1990, 73-75). A személyében szolgai státuszú földművestől már szinte semmilyen többletbevételt nem szedhetett ura, hiszen a robotmunka gazdaságtalanná vált. A földesúr egyetlen bevételi forrásban bízhatott, mégpedig abban, hogy jobbágya megváltja személyes szabadságát. A szabad ember Angliában a királyi bíróságok elé vihette peres ügyeit (Holdsworth 1966, II. 260), így a földesúri joghatóság alá tartozó és személyükben nem szabad emberek száma

rohamosan csökkent. Ez a királyi bíróságok jelentőségét növelte, és a földesurasági bíráskodás fontosságát csökkentette.

A későközépkori Angliában egyre kisebb jelentősége volt annak, hogy valaki földesuraság volt és jobbágyok dolgoztak birtokán, vagy személyükben szabad bérlők, bérmunkások művelték földjét. A földesurak körének meghatározásában célravezető módszer az uradalom (*manerium*) kifejezés keresése a forrásokban. Aki rendelkezett uradalommal az földesuraság volt, az uradalom nemcsak földekből állt, hanem bíráskodási jogkör is járult hozzá (Holdsworth 1966, I. 28-30). A normann hódítás óta a földbirtokosoknak jogukban állt birtokaikon élő földműveseik felett bírói jogokat gyakorolni (Holdsworth 1966, I. 24-28), és a birtokosok a nevük mellett feltüntették az úr (*lord, dominus*) címet.

A grófság területén 82-nél több uradalom feküdt, amelyeken összesen 52 földesúr osztozott. Kérdés, hogy a társadalomban hol volt az a határvonal, amely felett a földesurak elhelyezkedtek, és amely alatt már nem található meg a földesuraság. Az *esquire* és az alatta levő *gentleman* az a nemesi származású ember, akinek a vagyona esetenként jelentős és ő maga lehet földesuraság, ugyanis rendelkezhet uradalommal. A szegényebb *gentleman* gyakran csak egyszerű földbirtokos, és maga műveli birtokát, vagy néhány bérlővel, bérmunkással művelteti, de ő maga nem földesuraság, ugyanis a birtokát a források nem nevezik uradalomnak (*manerium*). Ez a csoport a *gentleman* kategória legalsó csoportja, ide tartoznak azok a nemesek, akik maguk művelik földjüket. Ők nemesi származásúak, de nem földesurak.

Az 1431. évi összeírás vizsgálata alapján a következő adatokat kaptam. Derby grófságban összesen 147 *armiger* és *gentleman* volt, akik rangját, birtokát, nevét és lakhelyét az összeírás hiánytalanul tartalmazta, közülük összesen 56 *armiger* és 91 *gentleman* rangban állt. Az 56 *armiger* közül 21 főnek volt saját uradalma (*manerium*) vagy bizonyos részbirtoka egy uradalomból. A 91 *gentleman* közül viszont csak 10 főnek volt saját uradalma, és az összes többi csak kisebb, rendszerint néhány 10 shillinget jövedelmező földbirtokkal rendelkezett (táblázat XXII.; Feudal Aids 1899, Vol. I. 272-310). Az *armiger* és *gentleman* csoporton belül volt az a társadalmi választóvonal, amely a földesuraságot elválasztotta az uradalommal nem rendelkező birtokosoktól. A földesurak körébe tartozott az *armiger*ek összlétszámához (56) viszonyítva jelentős számú (21) *armiger*, és a mindössze 10 fő vagyonosabb *gentilman*, akik a *gentleman* csoport összlétszámához (91) viszonyítva elég

kevesen voltak. Tehát az uradalommal (*manerium*) rendelkező 21 *armiger* és 10 *gentleman* összesen 31 földesurat jelent, de a grófságban, amint az feljebb látható volt összesen 52 földesurat tudtam azonosítani. Ebből az 52-ből 10 *gentleman* és 21 *armiger*, a többiek magasabb rangú, lovagi, bárói, hercegi, királyi és egyházi birtokosok voltak. *Gentleman* rang alatt nem volt földesúr, vagyis nem voltak szabad paraszti vagy polgári származású és foglalkozású földesurak az összeírásban. A grófságban nem volt minden nemesi származású (*gentilman, armiger*) személy földesúr, de az elmondható, hogy a földesurak kivétel nélkül nemesi származásúak voltak.

Ugyanakkor az 1431. évi összeírásban akad egy példa hűbéri birtokkal rendelkező polgári, illetve paraszti birtokosra. Ricardus Piper de Repton szabó és Thomas Cook de Trusley *yeoman* közösen birtokoltak bizonyos földeket egy lovagi hűbérként (Feudal Aids 1899, Vol. I. 298).

c) Hűbéri és nem hűbéri csoportok

A hűbériség körébe tartozó és nem tartozó csoportok szétválasztásakor alkalmazható módszer lényege a földbirtoklás vizsgálatán alapul. A birtokolt földet és annak birtokosát terhelő, vagy nem terhelő szolgálatok, valamint a birtoklással járó kötelezettségek és jogok alapján lehet eldönteni, hogy a földbirtokos hűbéri birtokot tartott vagy nem, és ennek megfelelően hűbéres volt vagy nem.

(1) A hűbéri kötelékektől mentes csoportok

A kései középkorban a *socage*ban tartott birtok, a polgári földbirtoklás (*tenure in burgage*) és a *petit serjeanty* nem minősült hűbérbirtoknak, emiatt az ilyen birtokok gazdáit nem kötötte a hűbéri kapcsolatrendszer, ők kívül álltak a hűbéri társadalmon.

Littleton a XV. századi *socage* jellemzőit írta le. A *socage*ban való birtoklás (*tenure in socage*) az a birtoklás volt, amelyben a birtokos urától tartotta birtokát, és meghatározott szolgálatokkal tartozott, de azok nem lovagi szolgálatok voltak, hanem meghatározott bérleti díj és hűségeskü. Littleton szerint esetenként hűbéreskü (*homage*) is tettek a *socage* birtok gazdái, de ez még nem jelentette azt, hogy a birtokért lovagi szolgálatokat kellene teljesíteni,

ugyanis a hűbéreskü önmagában még nem jelentett lovagi szolgálati kötelezettséget (Littleton 1985, 58. 117. §).

Minden olyan birtok, amelyet nem lovagi birtokként tartottak *socage*nak minősült (Littleton 1985, 58. 118. §). Littleton szerint az a birtok, amely után fél márka *escuage*t fizetett a birtokos urának, függetlenül attól, hogy a parlament mekkora összeget szavazott meg, *socage*ban tartott birtoknak minősült (Littleton 1985, 59. 120. §). Látható az a terminológiai bizonytalanság, amellyel Littleton az egyes fogalmakat esetenként kezelte. Az előbbi értelemben egy adófajtaként említette Littleton az *escuage*et, de ugyanezt a szót egy birtok neveként is alkalmazta könyve.

Littleton szerint, ha egy ember a földjét meghatározott bérleti díj fejében tartotta, amelyet urának adott a várőrség okán, akkor a birtok *socage*ban tartott birtok volt, de ha személyesen kellett elmenni és várőrségi szolgálatot teljesíteni, akkor a birtok lovagi birtoknak minősült (Littleton 1985, 60, 121.§).

Azokban az esetekben, amelyekben a birtokos a birtokért viszonzásul meghatározott bérleti díjat fizetett, ezt *rent service*nek nevezték (Littleton 1985, 122. §).

A XIII. századtól kezdett erősödni az elv, hogy a gyámság kötelezettségeket is jelent, nem csak jogokat. A marlboroughi statútum (1267) törvénybe iktatta, hogy a *socage* birtok örököse nagykorúvá válva pert indíthatott a gyám ellen, a gyám nem adhatta el a gyámsága alatt álló kiskorú házasságát saját, hanem csak az örökös előnyére (Holdsworth 1966, III. 65).

Ha egy *socage* birtokosa meghalt és örököse kiskorú volt, azaz 14 évesnél fiatalabb, akkor a legközelebbi barát lett a gyámja, vagy a legközelebbi rokonok az apai vagy az anyai ágról. Az örökös amikor betöltötte a 14. életévét elküldhette a gyámot, és birtokba vehette örökségét szabad akarata szerint. A gyám semmit sem vehetett el az ilyen birtok hasznából saját javára, csak az örökös javára, és erről a nagykorúvá váló örökösnek el kellett számolnia. A gyám kiházasíthatta a kiskorú örököst, de erről is el kellett számolnia, ha a gyámsága alatt álló személy felnőtt (Littleton 1985, 60-61. 123. §).

Littleton szerint a *socage* birtokosának halála után ura örökösödési illetéket (*relief*) kapott (Littleton 1985, 62. 126.§), méghozzá közvetlenül a birtokos halála után, függetlenül attól, hogy az örökös milyen korú, mert a lord nem kaphatta meg sem az örökös, sem az öröksége feletti gyámkodás jogát (Littleton 1985, 63. 127. §). A *socage* birtokok örökösei által fizetett pénzt a XIII. század végétől kezdték *relief*nek nevezni, és az összegét a Glanvil

által megállapított módon határozták meg, vagyis a birtok egy évi bérleti díjában (Holdsworth 1966, III. 60). Littleton a *socage* után fizetendő *relief* összegét szintén a birtok egy éves bérleti díjában határozta meg (Littleton 1985, 62-63. 126.§).

Holdsworth lényegében Littelton alapján hasonlóan jellemezte azokat, amelyek a *socage* birtokosát illették, szerinte nem kellett ezért a birtokért katonai szolgálatot sem teljesíteni, a birtokos urának nem volt sem gyámsági sem kiházasítási joga a kiskorú örökös felett. Egy kisebb eltérés ugyan van Littleton és a XIX-XX. század fordulóján élő Holdsworth között, mivel Littleton szerint amikor a parlament *escuaget* vetett ki a *socage* gazdája az adóbecslés mértékétől függetlenül csak fél márkát fizetett, Holdsworth szerint viszont a *socage* gazdáját nem terhelte ez az adó (Littleton 1985, 59. 120.§; Holdsworth 1966, III. 51).

A *tenure by free socage*, a "szabad *socage* birtoklás" fogalma a kései középkorra mindazokat a birtokokat magába foglalta, amelyek birtokosait nem terhelték hűbéri kötelezettségek, és uraiknak viszonzásul csak bizonyos meghatározott *rent* fizetésével tartoztak, esetleg névleges ajándékokkal. Ilyen birtok gazdái között egyaránt megtalálható a szabad parasztoktól kezdve a királyság nagybirtokosi csoportjáig terjedő társadalmi skála minden tagja (Holdsworth 1966, III. 51-53).

A polgári birtok (*tenure in burgage*) a szabad *socage* birtok (*tenure in free socage*) egyik fajtája volt. Ennek a birtoktípusnak a jogi környezetét az egyes kiváltságos városias települések (*borough*) szokásjoga és kiváltságai határozták meg. Ez a birtok sem volt hűbérbirtok és tulajdonosait sem terhelték hűbéri kötelezettségek (Holdsworth 1966, III. 53-54).

A *petit serjeanty* birtokok gazdái sem teljesítettek a kései középkorban személyes hadi szolgálatot, birtokukért viszonzásul bizonyos dolgokat kellett adniuk a királynak, akitől földjüket tartották. Littleton szerint a *petit serjeanty* birtoktípus *socage*nek minősült (Littleton 1985, 78). János király a Magna Cartaban lemondott a kisebb szolgálói birtokok és azok kiskorú örökösei feletti gyámság jogáról (Holdsworth 1966, III. 50. 12. jz.).

(2) A hűbéri kötelékrendszer

A hűbériség keretei között élő csoportok meghatározásában a földbirtoklás és a birtokosoktól esedékes szolgálatok vizsgálata biztosítja a megfelelő módszert. Ezen kívül a szolgálatoktól megkülönböztetve szükséges figyelembe venni a birtoklással együttjáró jogi körülményeket és következményeket (*incidents*). Holdsworth szerint a szabad birtokkal együtt járó jogi körülmények a következők: 1. hűbéreskü és hűségeskü (*homage* és *fealty*), 2. örökösödési illeték és első beiktatás a birtokba (*relief* és *primer seisin*), 3. gyámság a kiházasítás joga (*wardship* és *marriage*), 4. segélyek (*aids*), 5. háramlás és birtokelkobzás (*escheat* és *forfeiture*) (Holdsworth 1966, III. 54). Douglas kifejezetten a hűbériséggel együtt járó körülményekként (*feudal incidents*) és nem a szabad birtokok (*free tenure*) velejáróiként tartotta számon, a segély (*aid*), az örökölt birtok átvételekor fizetett illeték (*relief*), a gyámság (*wardship*) és a kiházasítás (*marriage*) jogát (Douglas 1964, 275. 2. jz.).

A hűbéri birtokoknak minősülő földek gazdáit kötötte a hűbéri kapcsolatrendszer. Hűbéri birtoknak számított minden olyan birtok, amelyet hűbérben (*in feodo*) tartottak, és amelyért hűbéri szolgálatokat kellett teljesíteni, valamint birtokosaikra vonatkoztak a hűbériséggel együtt járó jogok.

A társadalmi hierarchiában a XI-XIII. század végéig, XIV. század elejéig fontos volt, hogy ki számított hűbérúrnak és ki volt hűbéres. A hűbérurak és hűbéreseik között kialakuló különbség nem vált társadalmi szakadékká, ugyanis Douglas szerint a hűbérurak és a hűbéresek között fokozatos volt az átmenet. Voltak olyan hűbéresek, akik jelentős birtokokkal rendelkeztek, és máshol akár még a királytól is tarthattak birtokot urukhoz hasonlóan. Ezeket a hűbéreseket társadalmi szempontból uraikkal egyenlőnek tekintették (Douglas 1964, 275). Tulajdonképpen minden hűbérúr egyben hűbéres is volt, kivéve a királyt, ezért a presztízst nem önmagában a hűbérúri rang határozta meg, hanem a szolgálatban álló lovagok száma. Például az 1215. évi Magna Cartat aláíró 25 báró nevéről fennmaradt négy lista egyike a hűbéri presztízs értékes forrása, ugyanis nevük mellett jelölte hűbéres lovagjaik számát (Holt 1992, 412).

(a) A hűbéri kötelékrendszer elemei

(i) A hűbéri kapcsolat dologi oldala

1. A hűbéres hűbérbirtokot (*feodum*) kapott urától, amelyért rendszerint személyes, katonai, vagy egyéb szolgálatokat teljesített (Douglas 1964, 274-275). A hűbéres múltbeli és jövőbeni szolgálatai viszonzásaként kapta birtokát (Holdsworth 1966, III. 58). A XI. század végétől kialakult gyakorlat szerint az elsőszülöttek örökölték a hűbérbirtokot (Douglas 1964, 274-275).

2. Eredetileg a lovagi hűbérest 40 napos személyes hadba vonulás terhelte (Holdsworth 1966, III. 38), amelyet pénzen megválthatott (*scutagium*). Ezt már II. Henrik támogatta, amelynek oka hűbéresei lázadásaiban keresendő (Holt 1992, 41). A hadi szolgálat megváltása XIII. században gyakorivá vált, a hadszervezet is válságba jutott, és a királynak előnyösebb volt, ha nem személyes hadi szolgálatot követelt, hanem annak költségét, amelyen zsoldosokat fogadott (Powicke 1953, 542-546, 556-559, 669-670). Ennek jelentősége abban áll, hogy a személyes szolgálat pénzben teljesítendő dologi kötelezettséggé változott.

A hűbéri viszony alapeleme, a hűbérbirtokot terhelő fegyveres szolgálati kötelezettség egyre inkább névlegessé vált (Powicke 1953, 548-549). Ezt igazolják az elhalt hűbéresek birtokairól készült összeírások, amelyek szerint a XV. században már sok esetben nem tudták, hogy egyes hűbérbirtokokért eredetileg milyen szolgálatot kellett teljesíteni (CIPM 1898, 3, 24). Így a hűbérviszony egyik alapeleme a birtokot terhelő személyes katonai kötelezettség gyakorlata elhalt (Holdsworth 1966, III. 37-39). Littleton a lovagi szolgálatra kapott birtokról már nem tudta pontosan, hogy eredetileg milyen szolgálatot kellett teljesíteni érte. Littleton leírta az *escuage* birtoklását, amelyet ő tulajdonképpen a tényleges katonai szolgálatot már nem teljesítő, hanem azt pénzen megváltó hűbéresek birtokára alkalmazott. Ennek a birtoktípusnak az eredetét a következő etimológiával magyarázta. Az *escuage*t latinul *scutagium*nak hívják, ami pajzs-szolgálat; és az a birtokos, aki a földjét *escuage* által tartja, [tulajdonképpen] lovagi szolgálat által tarja (Littleton 1903, 45. § 95).

Littleton szerint egy egész lovagi hűbérbirtok gazdájának negyven napig kellett a királlyal lennie, ha ő Skóciába vonult, akinek fél lovagi hűbérbirtoka van, annak 20 napig,

akinek negyed hűbérbirtoka, annak csak tíz napig kellett a király mellett maradnia (Littleton 1985, 45. § 95). Ha valaki személyesen nem megy el a hadjáratba, akkor küldhet maga helyett mást, akik pedig saját személyükben nem mennek a királlyal, és mást sem küldenek maguk helyett, fizessenek a parlament jóváhagyása szerint uruknak (Littleton 1985, 45-46. § 96).

3. *Relief*et akkor fizetett a hűbéres, amikor átvette a birtokát (Douglas 1964, 275. 2. jz.). A középkori angol jog sokféle birtokot ismert, amelyek sokfajta megállapodás szerint kerülhettek egy úrtól hűbérese kezébe. A XI-XII. századtól a lovagi birtok gazdájának joga volt arra, hogy elődei földjét örökölje, de csak bizonyos feltételek teljesítése után. A *relief, relevium* azt a pénzt reprezentálta, amelyet az örökös urának kifizetett, hogy apja birtokát örökölhesse. Az örökösödési jog elismerését a *relief* kifizetésével kellett viszonozni. A hűbérúr halála esetén az ő örököse nem követelt azoktól a hűbéresektől *relief*et, akik még apja életében kapták birtokukat. Ebben az esetben viszont a lord igénybe vehette a hűbéresei segítségét, hogy a saját öröksége után fizetendő *relief*et saját hűbérurának képes legyen kifizetni (Holdsworth 1966, III, 57-58).

A *relief* összegét illetően a középkori jogászok véleménye eltérő volt. A XIII. századra mégis kialakult az a gyakorlat, hogy azok a *tenant-in-chief*ek, akik csak egy lovagi hűbérbirtokot tartottak 5 Font *relief*et fizettek, és azok is ennyit fizettek, akik oklevéllel igazolták, hogy a birtokuk nem bárói birtok (Holt 1992, 304). Az 1215-ben kiadott Magna Cartaban a király úgy rendelkezett, hogy azok a grófok, bárók és mások, akik tőle tartanak közvetlenül (*in capite*) birtokot, egy gróf egész bárósága és egy báró egész bárósága után 100 Font *relevium*ot fizessenek (Holt 1992, 451). A bárságba való beiktatáskor fizetett *relevium* értékét 1297-ben 100 Fontról 100 márkára csökkentették, és Bracton szerint a lovagok esetében, akinek a hűbérbirtoka több vagy kevesebb volt egy egész lovagi hűbérnél, arányosan többet vagy kevesebbet kellett fizetni (Bracton 1968, II. 244. 14. jz.).

A nem lovagi, hanem szolgálói birtokok (*serjeanty*) birtokosainak birtoka a szolgáló halála esetén mindig visszaszállt az adományozóra, a birtokot sohasem osztották fel, és csak a XIII. századra vált jog szerit örökölhetővé. Korábban az adományozótól függött, hogy az elhunyt szolgáló elsőszülött fiát beiktatta-e a birtokba (Holdsworth 1966, III. 46-47). A birtok örökölhetővé válása után még hosszú ideig nem rögzült az örökléskor fizetendő *relief* összege, ugyanis a lord ezt tetszése szerint állapította meg. A XIV-XV. század fordulóján vált csak állandóvá a szolgálói birtok öröklésekor fizetendő összeg (Holdsworth 1966, III, 59-60), amit

SZEGED

a a szolgálói birtok egy éves jövedelmének értékében határozták meg (Holdsworth 1966, III. 60). Littleton a *grand serjeanty* után fizetendő *relief*et ugyancsak a birtok egy éves jövedelmében állapította meg (Littleton 1985, 75-76. § 154). A szolgálói (*serjeanty*) birtok az elidegenítés tekintetében is eltért más birtokoktól, mivel a középkor végén már a többi birtoktípus elidegenítése megoldható volt, addig ezt a birtokot hosszú időn keresztül nem lehetett elidegeníteni (Holdsworth 1966, III. 47).

A *relief* még a Tudor korban is fontos bevétele volt a királyi kincstárnak, és megszüntetésére 1661-ben került sor (Steinberg 1970, 318).

Az első beiktatás (*primer seisin*) szorosan összefüggött a *relief* kifizetésével. A lord érdeke az volt, hogy fenntartsa elhalt hűbérese birtoka feletti érdekeltségeit és jogát a föld birtoklására, valamint kizárja abból az örököst, amíg ő nem fizet. Az örökös érdeke az volt, hogy fenntartsa örökségére vonatkozó jogait, birtokba vegye örökségét *relief* fizetéssel (Holdsworth 1966, III. 60).

4. A jogtörténet szerint a hűbérviszony és a szabad birtok velejárója volt a hűbérúr pénzzel való támogatása (*feudal aid, auxilium*) (Douglas 1964, 275. 2. jz.), amelyet a hűbéres különleges alkalmakon fizetett (Douglas 1964, 275. 2. jz.), pl.: ura fiának lovaggá ütése, lányának kiházasítása, és a hűbérúr fogságba esésekor. Az 1215. évi Magna Carta a fenti esetekben tette lehetővé, hogy az uralkodó a nagytanács (*commune concilium*) összehívása nélkül pénzt szedhessen hűbéreseitől (Holdsworth 1966, III. 67). A hűbérurak más okok miatt is szedtek pénzt hűbéreseiktől, például adóságaik fizetése, birtokuk felszerelése okán (Holdsworth 1966, III. 66), de a XIII. század folyamán egyre ritkábban követelték a *feudal aid*et, ugyanis más adófajták léptek életbe (Steinberg 1970, 7). A "hűbérsegély" szedésére vonatkozó igény soha nem vált joggá, mindig megmaradt támogatás jellege, amelyet a hűbéres biztosított urának, de a hűbérúr, ha nem kapta meg hűbérese támogatását joga volt, hogy igényét peres úton érvényesítse királyi bíróságon (Holdsworth 1966, III. 66). A "hűbérsegély" szedése egyre ritkább lett majd megszűnt, az utolsó ilyen jellegű adóra vonatkozó törvény 1503-ban született, amikor a rendek hozzájárultak egy földadó kivetéséhez, amelyért viszonzásul az uralkodó lemondott arról a jogáról, hogy elsőszülött fia lovaggá ütésekor és legidősebb lánya kiházasításakor pénzt követeljen hűbéreseitől. Azt a jogcímet amely alapján a hűbérúr a hűbéresétől "hűbérsegélyt" szedhetett, 1660-ban eltörölték (Holdsworth 1966, III. 67).

5. Holdsworth nem a hűbéri, hanem a szabad birtokok velejáróiként tartotta számon a háramlást és vagyonelkobzást (*eschat* és *forfeiture*). Angliában a hagyomány szerint a birtokosok és elődeik birtokaikat egy-egy lordtól kapták, amelyek a hozzájuk tapadó kötelezettségekkel és jogokkal generációkon keresztül öröklődtek. Ha egy birtokos örökös nélkül halt meg, akkor a lordnak joga volt arra, hogy visszavegye azt a birtokot, amelyet ő vagy ősei adományoztak a hűbéreseknek vagy azok őseinek. Ezt a háramlást (*escheat*) nevezték *escheat propter defectum sanguinis*nek (Holdsworth 1966, III. 67-68).

Ha egy hűbéres elkövette a hűbéreskü megszegésének bűntettét, lordja visszavehette a birtokot. Ez a háramlás (*escheat*) volt az *escheat propter dilectum tenentis.* A háramlási jog tulajdonképpen birtoklási jog volt, amelynek érvényesíthetősége attól függött, hogy az adott szabad birtoknak volt, vagy nem volt birtokosa (*tenant*) (Holdsworth 1966, III. 67-68).

Ha valaki a király vagy a királyság ellen követte el a hűtlenség bűnét, akkor vagyonát ugyancsak elvették, de a Magna Cartaban a bárók követelésére a király lemondott a hűtlenség bűnét elkövető hűbéresek birtokának elkobzásáról (Holdsworth 1966, III. 69), *Nem fogjuk azok földjeit tartani, akik hűbéreskü megszegésének bűnében bizonyulnak vétkesnek, csak egy évig és egy napig, és akkor a feodumok urai visszakapják a földeket. (Nos non tenebimus terras illorum qui convicti fuerint de felonia, nisi per unum annum et unum diem, et tunc reddantur terre dominis feodorum.)* (Holt 1992, 458. 32.§). A XIII. században Bracton szerint a hűbéreskü megszegése miatt elítélt személy birtokai urára háramlottak. A hűtlenséget és hitszegést elkövető emberről úgy vélték, hogy romlott a vére, ezért nem birtokolhatott földet, és az örökösei rajta keresztül nem támaszthattak igényt örökségükre, akár a hűtlenség elkövetése előtt, akár utána születtek. Ugyanezek a következmények érvénysültek a királyság ellen elkövetett hűtlenség és árulás esetén (Holdsworth 1966, III. 69. 4., 6. jz). A háramlás ezen eseteiben a lord joga a korona jogának volt alárendelve egy évre és egy napra, ami után a korona lorddal szembeni előjoga megszűnt (Holdsworth 1966, III. 69).

(ii) A hűbéri kapcsolat személyi oldala

1. A hűbéreskü (*homage*) révén egy ember egy lord hűbérese lett, és birtokos (*tenant*) vált belőle. A hűségeskü (*oath of fealty*) révén egy birtokos (*tenant*) kinyilvánította hűségét

urához. I. Edvárd uralkodása alatt készült évkönyvek feljegyzéseiben az olvasható, hogy a hűségeskü nem tesz senkit birtokossá, de a hűbéresküvel birtokadomány is jár. Ha egy birtokos több úrtól is kapott birtokot, akkor csak egynek tehet abszolút vagyis feltétel nélküli hűbéresküt (*unconditional* vagy *liege homage*), vagy csak egynek tehet feltétel nélküli hűségesküt. Ezt az urat *liege lord*nak nevezi az angol szakirodalom. A *liege lord* rendszerint az a lord volt, akinek őse először adományozott birtokot a hűbéres birtokszerző ősének. Abban az esetben, ha valaki hűbéresküt, vagy hűségesküt tett egy másik lordnak, akkor biztosítékot kellett adnia *liege lord*jának, hogy a neki járó szolgálatok és kötelezettségek nem csorbulnak (Holdsworth 1966, III. 54). Minden szabad birtokosnak kötelessége volt hűségesküt tenni urának vagy urainak, és az eskü feltételeit a XIII. században pontosan meghatározták (Holdsworth 1966, III. 54).

Hűbéresküt kialakulása idején csak katonai birtokosok tettek, de nők nem. A hűbéreskü sok fontos joggal és kötelezettséggel járt. I. Henrik korában a hűbéreskü kötelezte a katonai szolgálatot teljesítő birtokost, hogy védje és segítse urát, tisztelje és életével szolgálja hűségesen minden ember ellen. Aki ilyen esküt tett, ura tanácsának és bíróságának tagjává vált, valamint részt vett ura birtokainak igazgatásában (Holdsworth 1966, III. 55).

A lord kötelezettsége volt a hűbéresével szemben, hogy védelmezze úri nevének presztízsével, hatalmának erejével az esetleges támadások idején, akár bírósági és jogi úton, akár fegyverei erejével, attól függően, hogy a hűbérest ért támadás milyen jellegű volt. A lord tehát messze több volt, mint földbirtokos, ugyanis hasonló viszonyban állt hűbéresével, mint a király alattvalójával. Ez a gyenge állam korának jellemző kapcsolatrendszere, amikor az emberek védelmet, a lordok kíséretet akartak. Hűbéreskü kötötte össze a lordot embereivel, és ennek a magánjogi kapcsolatnak révén szükségképpen vettek magukra a lord és hűbéresei közfeladatokat, ezért a hűbérviszony és hűbéri földbirtoklás közjogi üggyé vált (Holdsworth 1966, III. 55). A hűbéresküvel szentesített kötelezettségek megszegése a legsúlyosabb bűntettek körébe tartozott, ugyanis a hűbéri kötelékek nemcsak a társadalom szerveződésének és belső összetartó erejének voltak legfontosabb tényezői, hanem ezek a kötelékek tartották össze a hűbéri államot (Holdsworth 1966, III. 55). A hűbéri kapcsolatrendszer jogi úton való erősítése a hűbéri állam létérdeke volt.

Angliában a közjog (*common law*) jelentőségének növekedésével arányosan csökkent a hűbéri jog és azon belül a hűbéreskü jelentősége, de ennek ellenére a XV. században még

létezett hűbéreskü. A közjog és a királyi bíróságok a hűbéri jog és bíróságok egyre több feladatát vették át. Ennek révén a hűbéreskü jelentősége csökkent, végül puszta ceremóniává vált (Holdsworth 1966, III. 55), ugyanis azok a kötelezettségek és jogok, amelyek eredetileg a hűbéri jogban voltak rögzítve, és amelyek alapján a hűbéri bíróságokon ítélkeztek, leépültek, illetve a közjogi alapon működő királyi bíróságok hatáskörébe kerültek.

Az állam hatalmának növekedésével a királynak, mint legfelsőbb hűbérúrnak járó kötelezettségek más hűbéruraknak járó kötelezettségek elé kerültek. A hűbéreskü megszegése a legsúlyosabb bűntettek közé tartozott, amit csak el lehetett követni, de nem a lord, hanem a király ellen. A kései középkorban a lordnak tett hűbéreskü jelentősége csökkent, de az uralkodóval szembeni hűség kötelezettsége erősödött. A hitszegés egyre inkább az alattvalói hűség megtörését jelentette nem pedig a hűbérúrnak tett hűbéreskü megsértését (Holdsworth 1966, III. 55-56).

A hűbériség korából fennmaradt és a kései középkorban erősödött a király legfőbb bírói jogköre, királyi bíróságok mondtak ki jogerős ítéletet szabad birtokosok pereiben. A királyi bíróságok erősödése hozzájárult ahhoz, hogy meglazuljon a hűbérurak és hűbéreseik közötti kötelék, amely a XI-XIII. században egyesítette őket (Holdsworth 1966, III. 56), ugyanis a birtokperekben nem hűbérúr és tanácsa ítélkezett, hanem független királyi bíróságok.

Amint a földjog a vagyonjog részévé vált, a hűbéreskü csupán magánjellegű kötelezettségekkel járt, és a hűbéreseket már nem terhelte személyes hadi szolgálat, ebben a tekintetben más szabad birtokosokhoz közeledett jogi helyzetük. A későközépkorban erősödő gyakorlat, hogy személyek közötti egyezségeket nem hűbéreskü, hanem írásos szerződés rögzített. A hűbéreskü intézménye hanyatlott a hűbéri birtokokkal és jogokkal együtt (Holdsworth 1966, III. 56). A hűbéresküt formálisan 1660-ban szüntették meg, de a szerződéses kötelezettségvállalás gyakorlata már korábban kiszorította (Holdsworth 1966, III. 56).

2. A hűbéresek közül sokaknak nem volt nagykorú örökösük, özvegyet és kiskorú árvákat hagytak maguk után. A lord megengedte, hogy az özvegy felnevelje az örököst, de joga volt arra, hogy beleszóljon az özvegy új házasságába, nehogy ellensége váljon az asszony férjévé. A XI-XII. században a király, mint legfőbb hűbérúr ténylegesen is kézben tartotta a gyámsági és kiházasítási jogokat, amelyek a korona és a hűbérurak számára pénzben is

kifejezhető értékkel rendelkeztek (Holdsworth 1966, III. 61). Amikor ezek a jogok kialakultak, még szabályozatlanok voltak, és az uralkodók gyakran visszaéltek velük. I. Henrik uralkodása alatt elkezdődött a gyámság és a kiházasítás jogának szabályozása.

A gyámság és a kiházasítás joga értékes vagyonnak, ingóságnak számított, amelyet el lehetett adni, és jutalmazni lehetett vele a lord hűbéreseit. Ezek a jogok a XIII-XIV. században már ellentétesek voltak a kor erkölcsi normáival, és a hűbéresek leginkább ezektől a kötelékektől próbáltak megszabadulni. A mertoni statútumok (1235-36) tovább hangsúlyozták a lord jogát, aki új jogokat kapott az elveszett gyámjog visszaszerzéshez. Ha a lord gyámsága alatt álló személy a lord engedélye nélkül házasodott meg, akkor a házasság értékének kétszeresét kellett az engedély nélkül házasulónak ura számára kifizetni, és a lord addig tarthatta magánál a gyámsága alatt álló személy birtokát, ameddig meg nem kapta a kártérítést. A lord ugyan nem kényszeríthette a gyámsága alatt álló kiskorút annak akarata ellenére házasságba, de a statútum értelmében, ha ez az ellenkezés meghiúsította a lord kiházasítási tervét, akkor követelhette, hogy a gyámgyerek fizesse ki a házasság értékét (Holdsworth 1966, III. 63-64).

A mertoni statútumot 1275-ben újra kiadták törvénybe iktatva azt a jogot, amely szerint a lord, ha nem akarta kiházasítani a gyámsága alatt álló lányt, akkor 14 éves koráig magánál tarthatta annak birtokát, illetve ezután még két évig. A lord a lány 16 éves kora után elveszítette minden jogát a gyámságra és a lány kiházasítására. A lordok az újabb kiadású statútummal elveszítették azt a korábbi jogukat, hogy ellenőrizzék a nagykorúvá vált birtokosnő házasságát, és katonai hűbérbirtokkal rendelkező hűbéreseik lányainak házasságát. A gyámság alatt álló kiskorú

örökösnek nem kellett *relief*et fizetni, de a király igényt tarthatott a birtok egy éves bevételének felére, ugyanis a birtokba iktatáshoz tőle lehetett hozzájutást kapni (Holdsworth 1966, III. 64).

Özvegyek új házasságkötését a Magna Cartaban (1215) szabályozták, amely szerint egyetlen özvegyet sem lehetett házasságra kényszeríteni. Az özvegyek biztosítékot adtak, hogy nem mennek férjhez a király egyetértése nélkül, ha tőle tartják birtokukat, vagy más úr egyetértése nélkül, ha mástól tartják birtokukat (Holt 1992, 452. 8. §).

Egy embernek több lordtól is lehetett birtoka, ha a királytól is közöttük volt, akkor halála után kiskorú örököse és birtokai fölött a király gyakorolt gyámsági és kiházasítási

jogot. Ez a jog a kiskorú összes birtokára vonatkozott, bárkitől is tartotta azokat az örökhagyó, tehát minden más úr ki volt zárva a gyámságból. Ha a király nem szerepelt az elhalt hűbéres urai között, mindegyik úr a tőle tartott birtok feletti gyámság jogával rendelkezett. Az örökös személye feletti közvetlen gyámság és kiházasítás joga csak 1285-ben rendeződött, amikor ezek a jogok azt a lordot illették, akitől vagy akinek ősétől a legrégebbi birtokadomány származott (Holdsworth 1966, III. 65). A gyámság jogának birtoklása azért volt ilyen fontos kérdés, mert a hűbéri-lovagi birtok kiskorú vároményosának gyámja az örökös birtokainak bevételét saját javára felhasználhatta, és ez a gyakorlat még a XV. században is törvényesnek számított (Littleton 1985, 62. § 125).

A lordok szabadon rendelkeztek a gyámság és kiházasítás jogával, eladhatták ezeket a jogokat (Bracton 1968, II. 252). Gazdagabb földbirtokosok megvásárolták lányuk számára a jó házasságot. Ez nem volt olcsó, pl.: Thomas Holland, Kent grófja 4000 fontot fizetett a királynak, mint gyámnak, Roger Mortimer házasságáért, aki March örököse volt, hogy Roger Mortimer férje legyen Eleanornak, Thomas Holland lányának. Ralph Neville, Westmorland grófja 3000 márkát fizetett John Mowbray házasságáért, aki Norfolk örököse volt, és királyi gyámság alatt állt, amely alól meg lehetett vásárolni házasságát. Ralph Neville ezen a módon talált megfelelő jelöltet lányának Katherinenek (Keen 1990, 178-179).

A király gyámsági előjogainak kiterjesztése miatt a gyámságot és kiházasítást szabályozó jogok a középkor végére használaton kívül kerültek (Holdsworth 1966, III. 65), és amikor VIII. Henrik megalapította a *Court of Wards and Liveries* bíróságot, az a gyámságok és házasságok ügyeit, esetleges jövedelmeit is ellenőrizte (Steinberg 1970, 397).

3. A hűbéri kapcsolatrendszer fontos eleme volt a hűbérúr bíráskodási joga hűbéresei felett, és a bizalmi viszony. A hűbéres ura bíróságának és tanácsának tagja lett, az egymás iránti segítség lehetett jogi tanácsadás, egymás ügyének képviselete királyi bíróságokon, és fegyveres konfliktus esetén katonai támogatás (Holdsworth 1966, III. 54-55). Sok lord csak egy központi bíróságot tartott, amelyen csak a fontosabb hűbéreseitől követelt rendszeres részvételt (Holdsworth 1966, I. 25-26). A XIII. században a hűbérúri bíróságok, amelyeken a bárók hűbéreseik felett ítélkeztek, hanyatlottak (McFarlane 1973, XXI), és a királyi bíróságok hatásköre növekedett (Holdsworth 1966, I. 176). A XV. század végére a közjog alapján működő központi bíróságok a helyi közösségi, hűbéri és uradalmi bíróságok fellebbviteli

fórumává váltak, de közvetlenül is fordulhattak hozzájuk, tehát a szabad emberek ügyeiben való ítélkezés a királyi bíróságok hatáskörébe került (Holdsworth 1966, I. 187).

A hűbéri kapcsolatrendszer fent leírt átalakulása, leépülése I. Edvárd trónra lépésétől (1272-1307) VII. Henrik (1485-1509) haláláig tartó folyamat volt (McFarlane 1983, 268), amely következtében a földbirtokosok számára nem volt világos, hogy hol állnak a társadalmi rangsorban (McFarlane 1980, 275).

3. Összegzés: A társadalom felosztásának módjai

A későközépkori angol társadalmat sok szempont alapján lehet csoportosítani, amelyek nem állnak össze egységes rendszerbe, nem illeszkednek egymáshoz, és nem lehet segítségükkel bemutatni a társadalom finoman tagolt szerkezetét.

MacFarlane ezt a következőképpen fogalmazta meg, az egyes csoportok határait kijelölő társadalmi törésvonalak egymást keresztezték, sokan tartoztak bizonyos szempontok szerint azonos csoportokba és ugyanők más szempontok szerint teljesen eltérő és egymástól nagyon messze eső csoportokba (McFarlane 1980, XXI).

A hagyományos középkori társadalomszemléleten alapuló felosztás papokat, földbirtokos lovagokat és közrendűeket különböztetett meg, de ennél a társadalomképnél sokkal bonyolultabb volt a későközépkori angol társadalom. Emiatt ez a csoportosítási mód csak elnagyolt képet adhat.

A társadalom egyes tagjainak jogi státuszuk alapján történő csoportosítása, a szabadok és nem szabadok körének meghatározása lényeges, amely segítségével a társadalomban meglevő fontos választóvonal jelölhető ki, de ezen a módon a két nagy csoporton belül további különbségtételhez más módszerek szükségesek.

A földbirtoklás jogállásán alapuló felosztás már pontosabb képet ad a társadalomról. A szabad birtokosok elkülönítése és egyes csoportjaik meghatározása eredményes módszer, de így nem lehet minden fontos csoport elkülöníteni. A szabad birtokosok azonos csoportjai között jelentős vagyoni és társadalmi különbségek lehettek annak ellenére, hogy birtokaik azonos jogi kategóriába tartoztak. Ezen kívül ez a módszer nem tette lehetővé a földesurak és nem földesurak elkülönítését sem.

A földesurak körének meghatározásával lehetővé vált a szabad birtokos csoporton belül elkülöníteni azokat, akik saját maguk művelték földjüket és azokat, akiknek mások dolgoztak. A földesuraság XV. századi hanyatlása viszont kérdésessé tette azt, hogy ebben a korszakban valóban elsődlegesen fontos szempont volt-e, hogy valaki földesúr vagy sem.

A társadalmi csoportok elhatárolásának ezen módszerein kívül meg kell említeni a későközépkorban már fokozatosan jelentőségét vesztő hűbériséget, és ennek vizsgálatán alapuló módszert, amely szerint a társadalom két nagy csoportra osztható: a hűbéri kötelékeken kívüli és hűbéri kapcsolatrendszerben szerveződő csoportokra. A hűbériség vizsgálata azt mutatta, hogy a hűbéresek szabadulni akartak a hűbéri kapcsolatrendszerből, vagy legalábbis pénzre váltani szolgálati kötelezettségeiket. A hűbériség hanyatlásával eltűnt annak jelentősége is, hogy ki kinek hűbérese, illetve, hogy valaki a hűbéri kapcsolatrendszerben, vagy azon kívül állt. A hűbéri kötelékek lazulásával másodlagossá vált a hűbériség vizsgálata alapján elkülöníthető csoportok jelentősége.

McFarlane szerint Európa sok országában a legmagasabb igazságszolgáltatási jog (*haute justice*) birtoklása vált a magasabb nemesség megkülönböztetésének egyik fontos jegyévé a XV. században. Ezzel szemben Angliában az igazságszolgáltatás örökletes jogai nem határozták meg a társadalmi státuszt. A kontinensen viszont a *haute justice* örökletes jogai a társadalmi státusz fontos meghatározójává váltak (McFarlane 1980, XXV).

A birtokostársadalom 1300 előtti rangsora a XIV. század elejére felbomlott, bár a régi értékrend egyes elemei továbbéltek, amelyek mellett új csoportképző elvek is megjelentek. Ezen változások miatt nem lehet a későközépkor társadalmát az 1300-as évek előtti hierarchia alapján leírni.

I. Edvárd (1272-1307) uralkodása alatt egy tucat gróf, katonai-hűbéri feladatkörében elavuló báróság, valamint nagyjából 3000 földbirtokos differenciálatlan tömege alkotta a birtokostársadalom elitjét, akiknek birtokai legalább évi 20 fontot, vagy annál többet jövedelmeztek (McFarlane 1980, 268). A XIII. század végéig alakult ki a vér nemességének gondolata Angliában. A katonai szolgálattal tartozó társadalmi csoportnak sokféle alcsoportja volt, amelyek tagjait nem lehetett egységes ismérvek alapján egy földbirtokosi katonai társadalmi csoportba sorolni, ugyanis a közöttük levő sokféle különbség keresztül is vágta az egyes csoportokat, amelyek tagjai bizonyos szempontok alapján egy csoportba tartoztak, de más ugyanolyan fontos szempontok alapján eltérő csoportba lehetett sorolni őket (McFarlane

1980, XXI). Ez nem jelentett társadalmi szinten zavart a hűbériség virágkorában, mert akkor a legfontosabb rendezőelv a saját hűbérúrnak való hűség volt, de a hűbériség hanyatlásával az egyes hűbérurak alá tartozó hűbéri csoportok közötti összetartó erő fellazult, és más rendezőelv még nem alakult ki.

Az angol birtokostársadalom a XIV. század elejére elvesztette régi belső rangsorát, képlékennyé vált, bár a régi társadalmi hierarchia kialakulásában szerepet játszó tényezők, és a hűbériség egyes elemei még egy ideig fennmaradtak, de elégtelenek voltak a társadalom rangsorának újraformálásához. A XIV. század második felében és a XV. században a társadalmi rangsor alakulásában az említetteken kívül más értékek játszottak szerepet.

B. A későközépkori társadalom hierarchiája

1. A későközépkori társadalmi rangsor kialakulása

A XIV-XV. századi társadalmi ranglétra fölülről kezdett kialakulni lefelé, ugyanis a társadalmi piramis élén álló bárói csoport viszonylag gyorsan zárta sorait, és jogilag elkülönült az alatta állóktól. A kiszoruló lovagok a csoportjukhoz tartozás ismérvei alapján jól elkülönültek az alattuk állóktól, akik szintén megszervezték saját csoportjaikat. A társadalmi ranglétrán lefelé haladva az egyes csoportok kialakulása időben egyre később következett be, és esetenként nem is lehet pontosan meghatározni minden ismérvet, amely alapján egy-egy csoport kialakult. Az angol társadalomfejlődés jellemző tulajdonsága, hogy a közvetlenül egymás felett és alatt álló csoportok között volt mozgás, nem alakultak ki zárt kasztok, és sok esetben egy bizonyos csoporthoz tartozás feltételeit sem vették szigorúan.

A társadalmi rangsor kialakításában kiemelkedő szerepet játszott az állam, élén a királlyal, ugyanis sok esetben az egyes csoportok ismérveit a politika és törvénykezés határozta meg, kizárva bizonyos személyeket egyes csoportokból. Más esetekben éppen a király törte át egyes csoportok határát, amikor olyan személyeket juttatott be, akik az adott csoport ismérveinek nem feleltek meg, például a parlament felsőházába esetenként ültek olyan személyek, akik nem voltak bárók, de a király mégis meghívta őket, illetve báróságra emelt híveit juttatta a parlamentbe.

a) A társadalmi hierarchia a királyi kormányzat és az adminisztráció forrásai alapján

Az 1348-49. évi pestis után az angol társadalom szerkezete átalakult. A királyi adminisztráció gyorsabb ütemben követte a társadalomban lejátszódó szerkezeti változásokat, mint a korabeli politikai gondolkodás. A koronát elsősorban a társadalom kormányozhatósága és a költségvetés szempontjából értékelték a társadalmi változások. A kormányzat egyre újabb adófajtákat vezetett be, hogy megtalálja azokat a csoportokat, amelyek tagjai kezén jelentős adóztatható vagyon halmozódott fel. A koronának ugyancsak fontos volt megtalálni és megszervezni azokat a csoportokat, amelyek tagjai alkalmasak voltak a központi és grófsági igazgatás feladatainak ellátására, a belső rend fenntartására. Az állam előírta bizonyos tisztségek esetében azt, hogy milyen jövedelmű és rangú emberek tölthetik be, illetve meghatározta azt a jövedelemszintet, amely minimálisan szükséges volt ahhoz, hogy egy személy a politikai hatalom egyes szintjein és intézményeiben jelen lehessen. A királyi hivatalokban való hivatalviselés, a jövedelem és a származás is fontossá vált az állam számára a társadalmi hierarchia szabályozásában. A társadalmi rangsor meghatározásában három forrástípus különösen fontos: 1. adók és adóösszeírások, 2. a politikai jogok gyakorlásáról és az egyes hivatalok betöltésének feltételeiről rendelkező törvények, 3. az öltözködésről szóló, napjainkban kissé furcsának látszó törvények.

(1) Az adók és adóösszeírások

A parlament a 14. század közepétől új adófajtákat szavazott meg, amelyek többsége nem vált rendszeressé. Ezek az állam próbálkozásai, amelyek révén új bevételi forrásokat keresett, és az adórendszert a társadalmi változásokhoz akarta igazítani. Ez sokszor eredménytelen volt, mivel egyes adók társadalmi elégedetlenséget váltottak ki, esetenként az állam megelőzve a társadalom fejlettségét olyan adófajták bevezetésével kísérletezett, amelyek elfogadására a társadalom még képtelen volt. Lényeges, hogy az egyes csoportokat milyen adóval, és milyen arányban adóztatta az állam.

(a) Az 1379. évi poll tax

Az első fejadót (*poll-tax*) 1377-ben, a másodikat 1379-ben szavazta meg a parlament. A tervezett adó skálája fokozatosan csökkent az adózó csoportok vagyoni szintjének megfelelően (Keen 1990, 9).

A legelső adósávba a korabeli Anglia két hercege tartozott, John of Gaunt és John of Brittany, akik mindketten 10 márka, vagyis 6 Font 13 shilling 4 dénár adót fizettek (1 márka = 13 shilling, 4 dénár) (Keen 1990, 9).

A következő csoportba a grófok tartoztak, akiket 4 Font adó fizetésére kötelezett a parlamenti döntés (Keen 1990, 9).

A bárók, és a *knights banneret* csoport, amelynek a tagjai a legnagyobb lovagok voltak, akiknek egy zászlóalj felállítására volt joguk a király seregében, fejenként 40 shilling (2 font) adót fizettek (Keen 1990, 9).

A következő adósávba 20 shillinget fizető *knight bachelor*ok tartoztak, akiknek kötelezettségük volt, hogy lajstromoztassák magukat, és lovagokká ütötték őket a későbbiek folyamán. Ebbe a csoportba azok a személyek tartoztak, akiknek legalább évi 40 Font földből, vagy bérletből (*rent*) származó jövedelmük volt, és arra voltak kötelezve, hogy lovaggá üttessék magukat, ha azonban ki akartak bújni a lovagi cím felvételének kötelezettsége alól pénzbírságot kellett fizetniük (Keen 1990, 9).

Az *esquire* csoport tagjait 6 shilling 8 dénár adóval sújtotta a parlament döntése (Keen 1990, 9).

Ebben a rangsorban, amit ez az adórendszer követett, a földbirtokosi csoport legalacsonyabb fokán azok a földnélküli *esquire*ök álltak, akik feltételezhető, hogy többségükben a vagyonos családok másodszülött fiai voltak. Rájuk 3 shilling 4 dénár adót vetett ki az állam (Keen 1990, 9).

A kései középkorban a társadalomban a hagyományos földbirtokos-katona csoport mellett megjelentek olyan csoportok is, amelyek tagjai megbecsültek és vagyonosak voltak, esetenként földbirtokot is szereztek, de másféle címeket viseltek, mint az előbb említettek. Ők voltak az államigazgatás tisztségviselői, akiket az alábbi csoportok szerint adóztatott a parlament határozata.

A jogászok között a *justice of the bench* címét viselő, magas rangú királyi bírók 5 Font adót fizettek, vagyis többet, mint a grófok (4 Font) (Keen 1990, 9).

Az ugyancsak jogi képzettségű *sergeant of the law* vagy más néven *senior barrister* csoport tagjai 40 shillinget fizettek, vagyis annyit, mint a bárók (Keen 1990, 9).

Az alacsonyabb rangú *junior barrister* csoportra a lovagokéval egyező adóráta esett (20 shilling) (Keen 1990, 9).

A londoni polgármester (*mayor*) azt az adót fizette, mint egy gróf, vagyis 4 Fontot (Keen 1990, 9).

A londoni *alderman*, vagyis városi előkelő, és a nagyobb városok polgármesterei 40 shillinget adóztak (Keen 1990, 9).

A nagyobb kereskedők, és a kisebb városok polgármesterei 20 shillinget fizettek, vagyis annyit, mint a *knight bacheler*, illetve városuk képességéhez mérten kevesebbet (Keen 1990, 9).

A kisebb kereskedők, a vagyonosabb kézműves mesterek, a *franklin*nek nevezett lényegében *freeholder*, vagyis szabad birtokkal rendelkező, de nem nemes vagyonosabb földművesek ugyanazon ráta alá estek, mint az *esquire*ök, tehát 6 shilling 8 dénárt adóztak (Keen 1990, 9).

A nem polgári és nem földbirtokosi társadalom kisebb csoportjai a *farmers of granges*, a *pardoner*, és *summoner* alatt állt a földművestársadalom széles skálája, és a kisebb vagyonú városi polgárság, egészen a bérmunkásokig, akiket egységesen 4 dénárnyi adóval sújtott a parlament döntése (Keen 1990, 9). Az adó összességében 27 000 Font bevételt biztosított a korona számára (Gillespie 1998, 602).

Ennek a fejadónak az újdonsága abban állt, hogy a társadalom teljes egészét átfogta, vagyonarányosan voltak megállapítva az adósávok, az állam a középkorias és rendies elkülönülést félretéve a társadalom minden csoportját átfogó egységes adórendszer bevezetésére tett kísérletet. Ezzel tulajdonképpen az állam az adóztatás okán félretette a földbirtokosok, hűbérurak, hűbéresek, polgárok és parasztok közötti, az államigazgatásba és a jogrendszerbe is beépült rendies és kasztszerű különbségtételt, és mindenkit ugyanazon elvek szerinti adófizetésre kötelezett.

(b) Az 1431. évi összeírás

Parlamenti jóváhagyással a kormányzat elrendelt egy birtokösszeírást, amely tartalmazta a birtokosok nevét, lakhelyét, birtokaikat, gyakran azok feudumban meghatározott nagyságát, a birtokból származó éves bevételt, és sok esetben a birtokosok társadalmi rangját (Feudal Aids I. 1899). A birtokosról öt-hat adatot is feljegyeztek, amelyek alapján képet lehet rajzolni a korabeli birtokostársadalomról. Nem minden grófságról készült ennyire részletes összeírás. Nem akadtam olyan alapkutatásra, amely az 1431. évi összeírás alapján írta volna le Anglia vagy grófságai birtokostársadalmának szerkezetét. Emiatt Derby grófság listáinak vizsgálata új eredmények közzétételére ad lehetőséget.

Az összeírás lénygében az 1429. évi törvény szempontjainak megfelelően készült, amely elrendelte, hogy a grófságok parlamenti követeinek megválasztásában csak olyan személyek vehetnek részt, akik legalább évi 40 shilling szabad birtokból származó tiszta jövedelemmel rendelkeznek. A cenzust 40 shillingben határozták meg, mert a korábbi parlamenti választásokon sok kisvagyonú alacsony rangú ember is megjelent, akiknek azonos beleszólásuk volt, mint a legtöbb tiszteletre méltó lovagnak vagy *squire*nek. Emiatt félő volt, hogy zendülések és gyilkosságok lesznek, viszály kerekedik a nemesek (*gentlefolk*) és a grófságok népei között (SECH 1972, 276-277).

Az összeírás szerint Derby grófság területén a Lancastereken kívül egy hercegnek (Johannes dux Norfolkie (!)) volt egy vára és a hozzá tartozó birtokok, de ő maga nem Derbyshireben lakott (XXIII. táblázat). A Lancastereken kívül egy gróf (Radulphus, comes Westmorland) és egy grófnő (Johanna Holand de Brun) neve szerepelt a birtokösszeírásban, akik nem Derbyben éltek (XXIII. táblázat). Bárói családot nem említett az összeírás.

Az összeírt 35 lovagból Derby grófságban 12 lovag lakott, és 23 rendelkezett a grófság területén birtokkal, de állandó lakhelye más grófságban található (XXIII. táblázat).

A listákban előforduló 82 *armiger*ből 29 rendelkezett a grófság területén birtokkal, de más grófságban lakott, és 53 olyan *armiger* neve szerepelt, aki a grófságban lakott (XXIII. táblázat).

A következő kategóriába a *gentleman* címmel rendelkező személyek sorolhatók, összesen 116 fő, akik közül 21 lakott más grófságban, és Derbyben is volt birtoka, közülük

Derby területén 8 *gentilman*nek volt legalább 40 shillinget vagy annál többet jövedelmező birtoka, és 13 *gentilman* jövedelme évi 40 shilling alatt maradt. (XXIII. táblázat).

A grófság területén lényegében 95 *gentilman* volt helyi lakos, akik közül 44 rendelkezett legalább 40 shilling vagy annál több a jövedelemmel, és 46-nak volt olyan kicsi birtoka, amelynek évi jövedelme 40 shilling alatt maradt. További 5 személy jövedelme nem volt pontosan meghatározható (XXIII. táblázat). Tehát az 1429. évi választójogi rendelet alapján 44 *gentilman* vehetett részt a grófság parlamenti küldöttjének megválasztásán.

A társadalmi ranglétra következő fokán a grófság 88 *yeoman*je állt, akik közül 7 fő valójában nem Derbyben, hanem más grófságban lakott, és a fennmaradó 81-ből 77 személynek kevesebb volt az évi jövedelme 40 shillingnél, vagyis csak 4 *yeoman* rendelkezett legalább 40 shillingnyi szabd birtokból származó éves jövedelemmel (XXIII. táblázat). Az 1429. évi választójogi rendelet szerint tehát csak ez a négy jómódú földműves vehetett részt a grófság parlamenti küldöttének megválasztásán.

A társadalmi rangsor *yeoman* alatti fokán állt a *husbandman* (Keen, 1990, 66-69), amelybe 23 főt soroltak a grófság területén, és egy olyan személyt, akinek a grófság területén volt birtoka, de másik grófságban lakott. Ők egy kivételével 40 shillingnél kevesebb éves jövedelemmel rendelkeztek (XXIII. táblázat), tehát csak egyikük vehetett részt a grófság parlamenti küldöttjének megválasztásában.

Az összeírásban 7 olyan személy szerepelt, aki 40 shilling alatti jövedelemmel rendelkezett és rangja nem volt feltüntetve, közülük 4 özvegyasszony, további két özvegyet is említett az összeírás, de ők nem Derbyben laktak, csak birtokuk volt ott, az egyik jövedelme vélhetően 40 shilling felett volt, a másiké bizonyosan alatta (XXIII. táblázat).

Az összeírásban 20 olyan rangú vagy foglalkozású személy szerepelt, aki a fenti csoportokba nem sorolható.

Összesen 10 egyházi személy nevét és szabad birtokból származó jövedelmét jegyezték fel, akik közül 3 nem Derbyben lakott csak birtokkal rendelkezett ott (Lincoln dékánja, Bath püspöke és egy klerikus). A dékán és a püspök jövedelme több volt 40 shillingnél (XXIII. táblázat). A másik hét egyházi személy egy *priorissa*, a carlislei püspök, két prior, két káplán és egy apát. A püspök és az egyik káplán jövedelme magasabb volt 40 shillingnél (XXIII. táblázat).

Az összeírásban hét kereskedő neve szerepelt, akik közül 3 nem a grófság lakója, csak földet birtokolt ott, de másik 4 a grófságban lakott, közülük kettőnek 40 shilling alatti szabad birtokból származó jövedelme volt, egynek pont 40 shilling és egynek 4 font, vagyis 80 shilling évi (XXIII. táblázat).

Egy Derbyben lakó személy neve rang és foglalkozás nélkül olvasható az összeírásban, és jövedelme viszonylag magas 10 font (XXIII. táblázat).

Összegzésként megállapítható, hogy az 1431. évi összeírás 370-380 személy nevét sorolta fel, akik közül Derby grófságban 11 lovag, 53 *armiger*, 95 *gentleman*, 81 *yeoman*, 23 *husbondman*, 7 egyházi, 4 kereskedő és 8 egyéb személy lakott (összesen 282 fő), a többiek más grófságokban éltek.

A grófság parlamenti küldötteinek megválasztásában a 11 lovagi család és 53 *armiger* mellett azok vehettek részt, akik rendelkeztek 40 shillingnyi szabad birtokból származó jövedelemmel, tehát 44 *gentilman*, 5 *yeoman*, 2 egyházi személy, 2 kereskedő, egy rang és foglalkozás nélkül összeírt személy, vagyis összesen 119 fő.

A választójog fontos szerepet játszott a társadalmi rangsor alakításában, ugyanis a *gentleman* csoportot vagyoni alapon kettévágta, és a 40 shilling éves jövedelemmel nem rendelkező részét kizárta a választójog gyakorlásából. Ugyanakkor a 40 shilling évi jövedelemmel rendelkező földművesek (*yeoman*) választójogot kapva bekapcsolódhattak a grófság politikai életébe.

(c) Az 1436. évi jövedelemadó

A parlament 1435-ben franciaországi hadjárat finanszírozására adócsomagot fogadott el, amelyben több adófajta mellett szerepelt a jövedelemadó, amelyet lordságokra, uradalmakra, birtokokra, évjáradékokra, hivatalviselők jövedelmére és más világi birtokosokra vetettek ki, akik szabad birtokkal rendelkeztek. A legalacsonyabb adóztatható jövedelmet 5 fontban állapították meg, de az adó, amelyet 1436-ban vetettek ki, új adórátával jelent meg. Az első jövedelemsávba az 5-100 font közötti jövedelmek tartoztak, amelyek után fontonként 6 dénár jövedelemadót kellett fizetni. Ez az adókulcs érvényesült a 101-399 Fontig terjedő jövedelmek első 100 fontja után, de a 101-399 Fontig terjedő sávban fontonként 8 dénárra növekedett az adó. A harmadik adósávba a 400 fontnyi és annál magasabb

jövedelmek estek, amelyek adókulcsa egységesen fontonként 2 shilling volt, ami 10 % -os jövedelemadót jelentett. Az utolsó adósáv szokatlanuk kemény terheket rakott a magas jövedelmekre (Gray 1934, 608-610).

Az adóösszeírások nem teljesek, mert csak 16 grófság adólistái vészelték át az évszázadokat. A bárók és bárónők adólistái külön voltak téve, ennek megfelelően a bárói jövedelmek elkülöníthetők a grófsági adófizetők jövedelmeitől (Gray 1934, 610).

Az 1436. évi adó első csoportjába a bárók tartoztak, akiknek földből, bérletből és évjáradékból származó jövedelme összesen 44 655 fontot tett ki. Ez a jövedelem 54 bárói birtokból származott, közülük három lényegében kisebb özvegyi járandóság, amelyek nélkül a fennmaradó 51 bárói birtok átlagos jövedelme évjáradékokkal együtt számítva 865 font, évjáradékok nélkül, csak a földből származó jövedelem 768 fontot tett ki. Csak néhány báróság jövedelme volt nagyobb 1300 Fontnál, és csak kevés báróság jövedelmezett 300 Fontnál kevesebbet (Gray, 1934, 619). Gray azért számolt bárói birtokokban és nem bárókban, mert egy-egy báróságban több báró vagy bárónő is élhetett. A bárók számának megállapításához kézenfekvő forrásnak mutatkoznak a parlament felsőházába meghívott bárók listája.

Ezek szerint 1435-ben 36 laikus báró, 1447-ben 45, 1449-ben 48 fő, 1455-ben 53 laikus báró kapott meghívót a felsőházba (Gray 1934, 619. 4. jz.). Ez azonban nem tükrözi a tényleges bárók számát, csak azt, hogy a meghívott bárók száma növekedett, ugyanis a bárók esetenként külföldön tartózkodtak, illetve a király néhány bárót nem hívott meg a felsőházába, tehát meghívók alapján nem lehet a bárók tényleges létszámát megállapítani.

A grófságok jövedelembecslési listáitól elkülönítve szerepeltek a báróságok. A legmagasabb adó alá eső jövedelemsávba, a 400 font felettibe csak kevesen tartoztak a grófságok lakói közül, összesen 10 nem bárói személyt soroltak ide. Az ő jövedelmük megfelelt a báróságok jövedelmeinek, de nem voltak bárók (Gray 1934, 621).

A következő csoportba a 101-399 Font közötti jövedelmek birtokosai tartoztak, ennek a jövedelemsávnak a felső része a kisebb bárói birtokok jövedelméhez hasonlítható. A csoport jövedelemlistái nem maradtak fenn sok grófságban, ezért Gray a meglevő grófságok listáit átlagosnak elfogadva számítást végzett Angliára, és ez alapján megbecsülte a csoport létszámát (173 fő), átlagos jövedelmét (187 font), és a tagok összjövedelmét országos szinten (32 442 font) (Gray 1934, 622-623).

Gray szerint ezek nagyrészt lovagok, annak ellenére, hogy az adólistákon fennmaradt 69 személyből neve alapján csak 27 volt lovag. Tehát lényegében csak 27 személyről lehetett biztosan tudni, hogy lovag. Gray ennek ellenére azért számította őket a lovagokhoz, mert a 1430-ban és 1439-ben megjelent szabályozás szerint minden olyan személynek fel kellett vennie a lovagságot, akinek 40 Font, vagy annál magasabb, földből és bérletből származó jövedelme volt, de még nem volt lovag. Mindkét szabályozás passzív ellenállásba ütközött azok miatt, akik inkább kifizették a bírságot, csakhogy ne váljanak lovaggá. A kormányzat törekvése egyre erősödött, hogy a 101-399 Font közötti jövedelemmel rendelkező személyek vegyék fel a lovagságot, ha nem voltak bárók. Ez a jövedelmi csoport a vagyonosabb tényleges vagy potenciális lovagi csoport volt (Gray 1934, 623).

Valószínűleg nem véletlen, hogy a kormányzat az egyes személyek jövedelmeit próbálta megadóztatni függetlenül társadalmi rangjuktól, ugyanis a rang alapján történő kötelezettségvállalások alól viszonylag könnyen ki lehetett bújni úgy, hogy nem vették fel az egyes személyek a nekik járó rangokat.

A következő jövedelemsávba az 5-100 fontig terjedő jövedelemmel rendelkező személyek tartoztak, és ennek a csoportnak országos szintre vetített becsült összjövedelme 113 000 fontra tehető. Ezt a csoportot Gray alcsoportokra bontotta.

A lovagság alsó határát jelentő 40 fontos évi jövedelem fontos társadalmi választóvonal volt. A 40-100 font közötti jövedelemsávba tartoztak a tényleges vagy potenciális lovagok, akiknek becsült összjövedelme 45 200 fontra tehető, többségük nem volt lovaggá ütve 1436-ban. Az adóösszeírás 16 grófságban fennmaradt adatai alapján 239 főnek volt 40-100 Font közötti jövedelme, országos szinten pedig vélhetően 717 kisebb lovag lehetett, némileg felfelé kerekítve 750. Gray szerint Angliában a nagyobb (173) és kisebb (kb. 750) lovagok együtt csaknem 1000 főt számlálhattak, hogyha ide számítjuk a durhami és chesteri grófságok kisebb és nagyobb lovagjainak becsült számát (Gray 1934, 625).

A 20-39 font közötti jövedelemsávba tartoztak a lovagságból kiszoruló birtokosok, ugyanis a lovagi cenzus a XIV. század elejéig 20 font évi jövedelemhez kötődött, de akkor felemelték 40 fontra (Nichols 1863, 222-223). A XIV. század folyamán jelentős számú birtokos vesztette el lovagi rangját, és a század végére belőlük szerveződött meg az *esquire* (*armiger*) csoport.

A 20 fontos jövedelemhatár továbbra is fontos társadalmi választóvonal maradt, a parlament 1431-ben megszavazott egy 20 shillinges adót lovagi feudumonként, és minden más legalább 20 font éves jövedelmű földbirtok és bérlet után. Az 1439-es statútum szerint a békebírói hivatalt legalább évi 20 font földből vagy bérletből (*rent*) származó jövedelem birtokában viselhette valaki (Gray 1934, 625). Az *esquire*ök teljesíteni tudták ezt a feltételt, de nem csak ők, hanem az alattuk álló *gentilman* csoport vagyonosabb tagjai is, mivel a két csoport között nem alakult ki éles társadalmi választóvonal (Gray 1934, 626). A 16 fennmaradt grófsági adatsorban 387 fő szerepelt a 20-39 font közötti jövedelemsávban, országos szinten Gray szerint 1200 fő felett voltak, és összjövedelmük 29380 fontra számítható (Gray 1934, 626-628).

Gray beosztásában az 5-100 Font közötti jövedelemsávban a legalsó csoport az 5-19 Font közötti sávba esett, amelybe sokféle rangú, foglalkozású személy sorolható: szegényebb *esquire*ök, vagyonosabb parasztok (*yeoman*), kereskedők és iparosok. Gray szerint ebbe a csoportba tartoznak a *gentleman*ek is, de ebben az összeírásban ezt a kifejezést sok adóösszeíró bizottság nem alkalmazta. A 16 grófsági listából csak Derbyben jelölték a *gentleman* rangot összesen hét adófizető neve mellett, tehát csak ennyinek becsülték 5 fontra, illetve többre éves bevételeit (Gray 1934, 628), de az 1431. évi összeírásban 19 *gentleman* rendelkezett 5 fontnyi vagy magasabb jövedelemmel, hogyha a feudumban meghatározott birtokok jövedelmét is számításba veszem (Ld.: Az 1431. évi összeírás, XXIII. táblázat).

Az 5-19 Font közötti jövedelmi csoportban sokkal több kereskedő és kézműves lehetett, mint amennyi *gentleman*, de a *yeoman*ok még a kereskedőknél és iparosoknál is többen voltak (Gray 1934, 628-629). Gray az 5-19 Font közötti jövedelemsávot további két részre bontotta, ugyanis szerinte a 10-19 font közötti jövedelem az 5-9 Font közötti jövedelemnek kétszerese, és ez a különbség a XV. században jelentős volt (Gray 1934, 629).

A 16 fennmaradt grófsági adóösszeírásban 525 személy jövedelmét becsülték 10-19 fontra, összes jövedelmük 6304 font volt. Ezt országos szintre számítva 1575, felfelé kerekítve 1600 adófizető rendelkezett 10-19 font közötti jövedelemmel (Gray 1934, 629).

Az 5-9 font közötti jövedelemsávban a 16 grófsági listán 1115 név szerepelt, és összjövedelmük 6283 font volt, vagyis átlagosan 5 Font 13 shilling jövedelemmel rendelkeztek. Ezt a számot országos szintre átszámítva 3390 adófizetőt feltételezhetünk (Gray 1934, 629).

SZEGED

Angliában 1436-ban 7000 személy földből, bérletből (*rent*) és évjáradékból származó jövedelmét írták össze, ennyi ember rendelkezett 5-400 Font közötti jövedelemmel (Gray 1934, 630).

Az ország politikai életében, a parlamenti választásokon szerepet játszó személyek száma ennél több volt, ugyanis az 1429. évi választói rendelet évi 40 shillingnyi *freehold*ból származó jövedelemhatárt jelölt meg választói cenzusként. Gray szerint nem lehet megállapítani azok számát, akik az 1429. évi 40 shillinges, vagyis 2 Fontos jövedelemhatár és az 1436. évi jövedelemadó alsó határa, vagyis 5 Font között voltak, és ennek révén rendelkeztek választójoggal. Ennek ellenére Gray feltételezi, hogy legalább annyi személy tartozott ebbe a csoportba, mint az 5-9 Font közöttibe, tehát 3400. Ezek alapján feltételezhető, hogy Anglia politikai társadalma, vagyis azok akiknek a parlamenti választójog révén lehetőségük volt beleszólni az ország politikai életébe kb. 10 000 fős csoportot alkottak a XV. század közepén (Gray 1934, 631). Ők voltak azok, akik a parlament alsóházába megválaszthatták képviselőiket, mellettük vagy velük szemben a parlament felsőházában az 1435. évi parlamenti meghívók szerint 36 laikus és 44 egyházi parlamenti *peer* foglalt helyet. Az évszázad folyamán a laikus főrendek száma 45-re majd 54-re növekedett (Gray 1934, 631).

(2) A sumptuary law

Az adórendszerben hozott újítások, az egységes és a társadalom egészét átfogó vagyon-, illetve jövedelemarányos adók megjelenése jelzi, hogy az állam elkezdett távolodni a rendi elkülönülésen alapuló adórendszertől. A XIV. század végi, XV. század eleji angol társadalom azonban még rendi alapokon állt. A királyi kormányzat újszerű törekvései mellett több rendies intézkedést hozott, amely a rendi elkülönülést erősítette.

Az öltözködést és külsőségeket szabályozta az 1363. és 1463. évi *sumptuary law*. Ezeket a törvényeket azért hozták, mert egyes emberek rendjükhez és rangjukhoz mérten túlzó módon öltözködtek (Keen 1990, 10).

Az 1363. évi *sumptuary law* szerint arannyal díszített ruhát a legmagasabb rangúak, és a lordok viselhettek (Keen 1990, 10). A gazdagabb lovagok ezen a ruhán kívül olyan ruhát választhattak, amilyet csak akartak, és hölgyeik gyöngyhímzéses fejdíszt hordhattak (Keen

1990, 10). Kisebb lovagok harisnyaféle ruhát hordhattak alsótestükön, és 6 márkát fordíthattak felsőruházatukra, ami finom minőségű posztóból készülhetett. A törvény megtiltotta nekik, hogy díszített köpenyt viseljenek, vagy hermelin legyen köntösükön (Keen 1990, 10).

A gazdagabb *esquire*ök, akik birtokai legalább évi 200 márka bevételt hoztak, 5 márka értékű ruhát viselhettek, amely készülhetett selyemből ezüst díszítéssel, hordhattak övet, szalagot és más ruhákat elfogadható mértékben díszítve ezüsttel vagy prémmel, gyerekeik és feleségeik hasonló feltételekkel öltözködhettek, hermelin kivételével prém is lehetett ruhájukon, de feleségeik és lányaik csak fejdíszként viselhettek drágakövet (EHD 1969, 1154., Keen 1990, 10). Évi 100 fontnál kevesebb jövedelmű *esquire* és *gentleman* rangú birtokosok 4 és 1/2 márka értékben ruházhatták magukat, feleségüket, lányaikat és fiaikat (EHD 1969, 1154, Keen 1990, 10).

A törvény ennek a társadalmi skálának feleltette meg a többi csoportot, és így határozta meg azok viseletét (Keen 1990, 10). Londoni és más polgárok 1000 font vagy annál magasabb ingóvagyon birtokában a gazdagabb *esquire*re vonatkozó előírásokat voltak kötelesek betartani, 500 font, illetve több ingóvagyonnal rendelkező polgár a kisebb *esquire*rel azonosan öltözködhetett (Keen 1990, 10).

A társadalmi ranglétrán lefelé haladva a kézművesek és vagyonos gazdák (*yeoman*) esetében a törvény 40 shillingben (2 font) határozta meg a ruházkodásra fordítható pénzösszeget, és megtiltotta bármiféle prém viseletét bárány-, nyúl-, macska- és rókabundán kívül (Keen 1900, 10). Ez a csoport nem viselhetett arany, ezüst, selyem díszítéssel ellátott ruhát, övén tört, gombot, gyűrűt, az asszonyok és lányok nem hordhattak selyemfátylat, csak olyat, amely fonálból készült (EHD 1969, 1154).

A törvény szabályozta lordok, kézművesek, céhek szolgáinak és segédeinek élelmezését, ugyanis előírta, hogy naponta egyszer kaphattak húst vagy halat, a többi étkezés alkalmával tejet, vajat, sajtot és más rangjukhoz illő ételt fogyaszthattak. A szolgák és segédek rendelkezhettek kabáttal és nadrággal, de ezek értéke nem haladhatta meg a 2 márkát, ennél értékesebb ruhát nem viselhettek, arannyal, ezüsttel, selyemmel díszített ruhájuk nem lehetett. A családtagok ugyanezekkel a feltételekkel ruházkodhattak, feleségük és lányaik nem viselhettek 12 dénárnál értékesebb fátylat (EHD 1969, 1153-54).

A *yeoman* alatt álló földművesek, fuvarosok, pásztorok, csordások, juhászok, kanászok, napszámosok és minden hasonló helyzetű személy, aki nem rendelkezett 40 shilling értékű vagyonnal vagy ingósággal, nem viselhetett posztóruhát, hanem csak 12 dénárnál olcsóbb fehér vagy vörös gyapjúruhát és rangjának megfelelő vászonövet (EHD 1969, 1155., Keen 1990, 10).

A törvény megszegőit szigorúan büntették, aki nem a rangjához illőn öltözködött, annak ruháit elkobozták (EHD 1969, 1155).

IV. Edvárd 1463-ban újabb *sumptuary law* bevezetéséről intézkedett, amelyben kevés változás volt a korábbihoz képest, tulajdonképpen a divatban megjelenő újdonságok viseletét szabályozta. Parlamenti *peer*ek és gyerekeik számára továbbra is megmaradt az arannyal díszített öltözék viselésének joga (Keen 1990, 10). Megtiltották a *yeoman*eknek, hogy kabátjukat kérkedő módon gyapjúval tömjék ki, a lovagok és más alacsonyabb rangú emberek nem hordhattak olyan kabátfélét, amely fedte alsótestüket (Keen 1990, 10).

Az 1463. évi törvény a korábbihoz hasonlóan jelölte ki az egyes csoportokat és a viselhető ruhaneműt, újdonsága elsősorban a városi és egyéb tisztségviselők ruházkodására, küldöncök és futárok egyenruháira, bírák talárjára, egyetemi tanárok és más tanárok viseletére vonatkozó intézkedésekben található (Keen, 1990, 10).

A következő *sumptuary law* 1483-ban jelent meg a korábbi rendelkezések eredménytelensége miatt (EHD 1969, 1178). A törvény a királynak, királynének, gyerekeiknek, a király anyjának és testvéreinek tartotta fenn aranyból, ezüstből és bíborból készült ruha viseletét. Törvénysértőket 20 fonttal büntethettek, késlekedés esetén egész vagyonukat lefoglalhatták (EHD 1969, 1178). A hercegi rang alatt senki nem viselhetett arannyal átszőtt ruhát, és aki megszegte az előírást 20 márka bírságot fizetett, de késlekedés esetén vagyonát elkobozhatták. (EHD 1969, 1178). Lord rang alatt senki sem viselhetett egyszerűbb aranydíszítésű ruhát, különben 10 márka büntetést fizetett, vagy elkobozták vagyonát (EHD 1969, 1178).

Lovagi rang alatt senki sem viselhetett bársonykabátot, kivéve a királyt szolgáló *esquire*ök, a tilalom áthágása 40 shilling büntetéssel, vagy vagyonelkobzással járt (EHD 1969, 1178).

Sem a korona sem más ember *yeoman*je nem viselhetett damaszt vagy szatén kabátot 40 shilling büntetés, illetve vagyonelkobzás terhe mellett (EHD 1969, 1178).

A törvény megtiltotta, hogy a lordok alatt bárki olyan posztót viseljen, amit Anglián, Írországon, Walesen és Calais területén kívül készítettek, és a cobolyprém viselése is tilos volt. A tilalmaknak áthágása 10 font bírsággal, illetve vagyonelkobzással járt (EHD 1969, 1178). Gazdáknál és kézműveseknél szolgáló munkásoknak megtiltották két shillingnél drágább öltözék viselését (EHD 1969, 1178).

b) A rendi fejlődéssel kialakuló társadalmi hierarchia

(1) A földbirtokosok

A szabad földdel rendelkező laikus földbirtokosok nemesek és nem nemesek csoportjába sorolhatók. Az utóbbiak ismét két további részre választhatók szabad földművesekre és polgárokra. A nemesek tovább csoportosíthatók nagybirtokosokra, grófsági közép- és kisbirtokosokra. A szabad parasztság köztes helyzetben volt, ugyanis a szabad földbirtokos csoport alsó szegélyén helyezkedett el, ugyanakkor a paraszti társadalom élvonalában állt. A polgárság szintén a szabad birtokosok közé tartozott, de a városi létforma, sajátos csoporttá formálta. A szabad birtokosok legfontosabb tulajdonsága a kései középkorban, hogy királyi bíróságok elé vihették ügyeiket, szabad paraszt, polgár és nemes azonos törvények és bírói eljárások alatt állt.

(a) A nemesség

A szabad birtokkal (*free tenure, freeholder*) rendelkező kategórián belül külön csoportot alkotott a nemesség. Angliában a nemes és a földbirtokos nem vált azonos fogalommá, ugyanis a szabad földműves, amint fentebb látható volt, ugyanolyan jogi megítélés alá eső szabad birtokot (*liberum tenementum freehold, free tenure*) birtokolhatott, mint akármelyik nemes, ugyanazokhoz a királyi bíróságokhoz fordulhatott jogorvoslatért, mint a nemesek, és ezek a bíróságok azonos törvények alapján ítélkeztek a szabad birtokos és a szintén szabad birtokkal (*liberum tenementum*) rendelkező nemes ügyében. A földbirtoklás szabadsága alapján meghúzható társadalmi választóvonal nem a nemes és nemtelen, hanem

jobbágy és szabad birtokos (*freeholder*) között húzódott, és az utóbbi csoportba a szabad paraszt és a nemes is beletartozott (Holdsworth 1966, II. 260).

A földbirtokos társadalom további csoportosításának kérdése tehát úgy folytatható, hogy milyen ismérvek alapján lehetett elhatárolni a nemes és nem nemes szabad földbirtokost, ha jogállás alapján nehézkes elkülöníteni őket.

A nemesség egyes csoportjainak részletesebb ismertetése előtt fontos a *nemesség* fogalom értelmezése, illetve a csoportra alkalmazott angol fogalmak megjelölése. Angliában nem alakult ki általános jelentésű *nemesség* fogalom, mint Magyarországon. Ennek oka, hogy nem alakult ki jogilag egységes nemesség, mint Magyarországon. Angliában a nemesség egyes csoportjai eltérő jogokat gyakoroltak, bizonyos tekintetben jogilag nem voltak egyenlőek. A magyarországi *nemesség* fogalom tehát az egész hazai nemességre egyaránt alkalmazható, de Angliában az előkelő földbirtokosok egyes csoportjaira már a középkori társadalom és a modern történettudomány is külön elnevezéseket alkalmazott. Ezek az elnevezések a *noble, nobility, gentry, genteel, gentility, gentlefolk.*

(i) Noble, nobility

A *noble* és *gentle* fogalmak a XIV. században felcserélhetők voltak, a lovagoktól egészen az uralkodóig mindenkire alkalmazták őket. A XV. században a *noble, nobility* kifejezés használata a parlamenti *peer*ekre korlátozódott, a *gentle* fogalmat pedig a *peer*ek alatt álló csoportra kezdték használni (Wright 1983, 2). Gray a *noble* csoportba sorolt lordokat, grófokat és bárókat (Gray 1934, 620-623). A *peerage* a főrend, főnemesség jelölésére alkalmazott fogalom. A *peerage*nek kevés hűbéri jellege volt a középkor végén, tagjai közé a földbirtok nagysága alapján lehetett bekerülni (McFarlane 1980, XXI).

Brown szerint a XV. században közvetlenül a királyi család alatt állt az örökletessé vált *nobilitiy*, illetve *peerage* öt foka: *baro, viscount, earl, marquis, duke*, akiknek joguk volt személyesen megjelenni a parlament felsőházában. Ezek a rangok a korabeli megítélés szerint jelentős földből származó jövedelemmel társultak, például egy gróf (*earl*) méltóságának fenntartásához legalább évi 1000 font jövedelmet tartottak szükségesnek. A *noblemann*ek egy része nem szívesen látogatták a kormányzat westmisnteri központját, vagy őket nem fogadták

szívesen, de ez nem változtatott azon, hogy többségüket jól ismerte a király, ugyanis ők voltak az uralkodó természetes tanácsadói. Ők látták el a kormányzat feladatait, ha a király erre képtelen volt, személyes kötelességüknek érezték, hogy oldalán hadakozzanak. Hercegek és grófok gyakran irányítottak katonai vállalkozásokat. Ez a csoport rendelkezett a legnagyobb társadalmi befolyással és presztízzsel, tagjai büszkén viselték az úr (*lord, dominus*) címet (Brown 1989, 148). A *nobleman* csoport legalsó rangja lényegében a báró volt. A *baro* fogalom a XV. századra átalakult elvesztve XIII. századi és korábbi értelmét. Akkor a király közvetlen hűbéreseit jelölte, akik több lovag felszerelésével szolgáltak. A bárónak két csoportja alakult ki a nagyobb bárók és a kisebbek. A nagyobb bárók voltak azok, akik a rendi fejlődéssel megszerezték a parlamenti személyes megjelenés jogát, és a kormányzati részvétel lehetőségét. A XV. században ezt a csoportot egyszerűen csak *baro*nak és *lord*nak nevezték, számuk 40-50 körül mozgott a parlamentben, de összlétszámuk nehezen határozható meg, ugyanis nem kapott mindenki meghívót. A bárói rangnak nem voltak jogilag meghatározott általános feltételei, ezért bizonytalan, hogy milyen alapon tekintettek valakit bárónak (Brown 1989, 177-182).

A XIV-XV. században a *lord* szó használata megváltozott, régi értelme szerint uradalmak urait címezték így, és ez az értelme a XV. században is fennmaradt, de kialakult egy sokkal szűkebb fogalomhasználat, amely szerint a parlamenti főrendeket (*peerage*) nevezték *lord*nak (Deyr 1989, 15).

(ii) Gentry, gentlefolk

A XV. században az arisztokraták (*nobility*) alatt állt a szakirodalomban *gentlefolk*nak nevezett csoport, amelynek tagjai lovag (*knight, miles*), *esquire* (*armiger*) (Jacob 1961, 317) és *gentleman* címet viseltek (Wright 1983, 2). A *noble* használata a parlamenti *peer*ekre korlátozódott. Ez eléggé éles határvonalat húzott a parlamenti *peer* és az alatta levő csoport közé, amelynek tagjai egyre inkább csak a *gentle, gentility* rangra tarthattak igényt (Wright 1983, 2).

A *gentry* pontos értelmezése vitatott. A legtöbb történész szerint a *gentry* fogalma a XV. századtól alkalmazható vidéki középbirtokosokra, akik társadalmi és politikai szempontból a parlamenti *peer* és a *yeoman,* vagyis a lordok és a vagyonos földművesek

között helyezkedett el. Ez eléggé világos meghatározás, amelyhez az alábbi részletesebb ismérveket lehet kiegészítésként hozzátenni. A *gentry* magja az a vidéki földbirtokosi származású jómódú nemes, aki birtokai jövedelméből kényelmesen megélt, jövedelme döntő részben földből származott, társadalmi és politikai befolyása birtokán alapult, családja régisége és születése, iskolázottsága és életstílusa ugyancsak fontos szerepet játszott személyes presztízse alakulásában (Wright 1983, 1).

Coss szerint a *gentry* csoportjába azokat lehet sorolni, akik egy-egy vidék elitjét alkották, létalapjuk ősi földbirtoklásukon nyugodott, de soraikat erősítették a mobilitás következtében felemelkedők, a *gentry* elkülönült a nagybirtokos lordoktól. A *gentry* kialakította maga számára a nemesség (*gentility*) fogalmát, sajátos elit mentalitását, amelynek fontos eleme volt a lovagi-katonai eszmeiség, de inkább annak külső jegyekben való kinyilvánítása: öltözködés, viselet. A *gentry* jól meghatározható csoportokra tagolódott: lovag, *esquire*, *gentleman*, fontos szerepe volt grófsági, és helyi királyi hivatalok betöltésében. A *gentry* tagjai közül kerültek ki a grófságok parlamenti küldöttei (Coss 1998, 314-315).

A *gentry* fogalmának tágabb értelmezése szerint ide sorolhatók egyes kereskedők, farmerek, bizonyos hivatások gyakorlói, elsősorban jogászok, akik több fizetéssel, üzleti jövedelemmel rendelkeztek, mint egy vidéki *esquire* (Wright 1983, 1).

A vidéki középbirtokosság esetenként nevetségesnek tartotta, esetenként ellenségesen fogadta azokat a városi kereskedőket, akik birtokot szerezve megpróbáltak földbirtokossá válni (Wright 1983, 1).

Brown szerint a *gentry* nem középkori eredetű szó, a XV. században nem használták, de alkalmas a kisebb nemesség (*lesser nobility*) jelölésére, amelybe lovagok (*knight*), *esqiure*ök és *gentleman*ek sorolhatók, rájuk alkalmazzák egyébként a *gentility, genteel* kifejezést is (Brown 1989, 148-149., Keen 1990, 12-13).

A XV. század közepétől elfogadottá vált, hogy a nemesség (*gentility*) szükséges feltétele a címer, amit személyes érdemek alapján nemességre emelt emberek vehettek fel (Wright 1983, 2). Ezen kívül kialakult még egy különbség nemesek és nem nemesek között, amelyet nem rögzített törvény. A későközépkori Angliában a nemesi (*genteel*) csoport, abban különböztethető meg a vele azonos vagyonú földművesektől, kereskedőktől és iparosoktól, hogy nem végzett fizikai munkát, csak családja ügyeiben tevékenykedett nem számítva a hivatalviselést egy úr vagy a király szolgálatában (Keen 1990, 23). A nemes és nem nemes

közötti válaszvonal nem volt éles, mindig jelentős mozgás volt a két csoport között (Keen 1990, 18).

A törvényi szabályozás nem a nemes és nemtelen közötti határvonalat jelölte ki élesen, hanem a nemesség egyes csoportjai a lordok, lovagok, *esquire*ök közötti határokat húzta meg, ugyanis az angol nemességen belüli egyes csoportokba csak az tartozhatott, aki megfelelt a sokszor törvényben is rögzített feltételeknek. Angliában olyan társadalomszerkezet alakult ki, amelyben az egyes nemesi csoportok sok különös, a másik csoportokat meg nem illető joggal rendelkeztek, tehát nem létezett jogilag egységes nemesség.

Keen szerint a nemesi származás (*gentility*) volt az a közös kötelék, amely összekapcsolta a nagy lordoktól kezdve az egyszerű *gentleman*ekig a nemesi társadalom teljes skáláját. Az ő közös ismertetőjegyük a címer, amelyet jól látható helyre tettek (Keen 1990, 11). Keen a nemességen belül több közös vonást nem is említ, amely a *gentlefolk*, 'nemesnép' minden tagjára és csoportjára egyaránt érvényes lenne. Angliában nem voltak a nemesség egészéhez kapcsolódó törvények, előjogok, kiváltságok, amelyeket csak annak okán élvezett volna valaki, hogy nemesnek született.

A *gentry* családok száma a XV. században 10 000 körül lehetett (Brown 1989, 149), akikből 2500 család játszott jelentősebb szerepet a grófságok igazgatásában és politikai életében (Brown 1989, 149). Ők a lovagi és *esquire* családok, akikre *county gentry* (Brown 1989, 149), vagy *upper gentry* "felsőbb gentry" elnevezés is használatban van (Coss, 1998, 314). Háromszor ennyire tehető a kisebb *gentry* családok száma, akik a helyi politikában és hivatalviselésben játszottak szerepet, és csak lakhelyükhöz közel volt némi befolyásuk. Ezt a csoportot szokás *parish gentry*nek nevezni (Brown 1989, 149). Az angliai *gentry* családok számát illetően elterjedt vélemény, hogy számuk 9-10 000 körül mozgott a kései középkorban (Given-Wilson 1987, 69-72). Wright 212-ben határozta meg Derby grófság összes *gentry* családjainak számát 1330 és 1610 között (Wright 1983, 4, 6, Appendix 1).

(a) A lovagság

(i) A lovagi csoport meghatározása

A lovagság meghatározásánál a legfontosabb szempont a lovaggá ütés. Ha valakit lovaggá ütöttek, akkor az lovag volt, függetlenül attól, hogy mekkora vagyonnal rendelkezett, ha ez nem történt meg, akkor az adott személy nem volt lovag, ugyancsak vagyonától függetlenül. A *lovagság* fogalomnak két értelmezése van, a tágabb szerint a lovaggá ütött személyek címe, a szűkebb szerint egy társadalmi csoport, amelyhez meghatározott feltételek alapján tartozhatott valaki.

Lovagi címet olyan személyek is viseltek, főként fiatal korukban, akinek családja és származása a lovagság társadalmi állásánál sokkal magasabb volt. Az ilyen lovagokat is lovagnak nevezték, ez a rang szerepelt nevük mellett, de senki nem sorolta volna őket a lovagság társadalmi csoportjába, hiszen bárói vagy grófi címek várományosai voltak, még a király fia is lovaggá ütése okán lovagi címmel kezdte pályafutását. Az ő esetükben a lovagi cím nem jelentette azt, hogy egyúttal a lovagság társadalmi csoportjához is tartoztak.

(ii) A lovagi társadalmi csoport felső határa: a lovagi elit

A *gentry* csoport élén álló lovagok (Wright 1983, 2) között legnagyobb presztízzsel azok rendelkeztek, akik családjai több nemzedék óta viselték lovagi rangjukat, és örökölt birtokaik jólétet biztosítottak számukra. Erről tanúskodik az alábbi példa. Humphreynek, Glocester hercegének egyik marsallja 1460 körül a *Book of Nurture*ban a lakomákon szokásos ültetési rendről írva a következőket jegyezte le: "a vér és jólét lovagjának birtoka nem azonos egy egyes és szegény lovag birtokával" (Jacob 1961, 317). Tehát az a lovag, aki családjában elsőként szerezte meg a lovagi címet, és hozzá egy szerényebb birtokot, nem volt azonos azzal a lovaggal, akinek 'vére' is lovagi volt, vagyis már nemzedékek óta lovagok voltak az ősei.

A lovagi csoport felső határának kijelölésekor figyelembe kell venni, hogy az a személy nem tartozott a parlamenti lordok, vagyis a *noble* csoport tagjai közé, aki nem kapott meghívást a lordok házába, és nem volt legalább bárói rangban. A szegényebb bárók és

gazdagabb lovagok között nem volt jelentős vagyoni különbség az 1436. évi jövedelemadó szerint. A 400 font feletti, tehát legmagasabb jövedelemsávba, összesen 10 személyt soroltak, akik jövedelme megfelelt a bárókénak, de nem voltak bárók (Gray 1934, 621). Csak kevés báróság jövedelmezett 300 Fontnál kevesebbet évente (Gray 1934, 619). 1436-ban a második adókategória 101-399 Fontig terjedt, és voltak olyan nem báró személyek, akik ebben a csoportban több jövedelemmel rendelkeztek, mint a szegényebb bárók, őket tartotta Gray nagyobb lovagoknak, annak ellenére, hogy sokan nem is voltak ténylegesen lovaggá ütve (Gray 1934, 622-623).

Szilárdabb támpont a birtok és a cím, ugyanis aki bárói címet és bárói birtokot örökölt, azt bárónak lehet tekinteni, aki viszont csak lovagi címet és lovagi birtokot (*feudum militis*) örökölt jelentős vagyon birtokában is csak gazdag lovagnak nevezhető.

A kérdés megválaszolásában II. Richárd 1390-ben kiadott rendelete ad némi támpontot, amelyet a parlamenti rendek panaszára adott válaszként a király. A rendek panasza szerint egyes urak és más emberek csatlósai uraik jelvényeit viselve felfuvalkodott módon viselkedtek, semmi sem rettentette el őket a bajkeveréstől, és szembehelyezkedtek a törvénnyel grófságukban. A király erre válaszul rendeletben tiltotta meg, hogy főpapok, egyházi emberek, *bachelor*ok, *squire*ök vagy bármiféle kisebb rangú emberek egyenruhás fegyveres kíséretet tartsanak. Ezen kívül az uralkodó megtiltotta hercegek, grófok, bárók és *bannaret*ek számára, hogy fizetett fegyveres egyenruhás kíséretet tartsanak, kivéve akkor, ha kíséretüket egész életükre béke és háború idejére szerződtették. Az uralkodó csak akkor engedélyezte lovagok és *squire*ök szerződtetését, ha herceg, gróf, báró vagy *banneret* háztartásában laktak közvetlen csatlósként. Ezek a főnemesek (*nobleman*) nem fogadhattak szolgálatukba *yeoman* íjász inasokat (SECH 1972, I. 243-244). Csak főnemesi (*noble*) rangúak tarthattak fizetett fegyveres kíséretet szigorú korlátozások mellett. A *nobleman* és lovag közötti határvonalat elsősorban nem vagyon, hanem jogok az alapján lehet meghúzni, a lordok szerződtethettek fegyveres kíséretet, de az alacsonyabb rangú lovagok elvileg ezt nem tehették meg.

A *banneret* a XIII. században jelent meg tapasztalt harcoló lovagok címeként, akik jelentős jövedelemmel rendelkeztek, és feltételezhető, hogy inkább a bárókéra emlékeztető *banner* típusú zászlót vitték előttük, nem pedig a lovagok keskenyebb *pennon* zászlaját. A *banneret* kifejezést később azokra alkalmazták, akik nem örökségük révén rendelkeztek

személyes parlamenti részvételi joggal, hanem családjukban ők voltak az elsők, akiket a király személyre szólóan meghívott a parlamentbe. A bárók családi örökségükkel együtt kapták ezt a jogot, és nagyobb megbecsülésben részesültek, mint az új emberek, akiket *banneret* címmel különböztettek meg. A XV. század elejére a *banneret* cím használata megszűnt, ugyanis ekkortól kezdve az uralkodó egyre gyakrabban adományozott bárói címet embereinek, így a feltörekvő elsőgenerációs bárókat nem lehetett a lekicsinylő *banneret* címmel jelölni (Brown 1989, 181). Az 1379. évi fejadó a bárókat és *knights bannereteket*, akik a legnagyobb lovagok voltak, fejenként 40 shilling (2 font) adó fizetésére kötelezte, jogaik közé tartozott egy zászlóalj felállítása a király seregében (Keen 1990, 9). A *knight banneret* volt a lovagság felső csoportja, amely átmenetet képezett a bárók felé. II. Richard fenti rendelete kettévágta a lovagi csoportot, a *knight banneret* a hercegek, grófok, bárók, vagyis a lordok feltételeivel egyező módon tarthatott egyenruhás csatlósokat, de az alatta álló lovagoknak a törvény csak szerződtetését szabályozta.

(iii) A lovagság középső csoportja

A vagyonosabb lovagi és a *bachelor* csoport között volt az angol grófsági lovagság fogyatkozó derékhada, amelynek oka a lovagi cím fel nem vétele volt. A XIII. században azok a birtokosok, akik lovagi szolgálatuk okán tartottak birtokot, vagy olyan értékű birtokuk volt, amely révén képesek voltak a lovagi rang fenntartására, 3000 körül voltak. Közülük 1500 körül volt a potenciális lovagok száma, akiket lovaggá ütésük céljából a *sheriff*ek lajstromba vettek. Akkoriban 1500-ra tehető a tényleges lovagok száma, de közülük csak 500 volt harcoló lovag, aki bármely időben mozgósítható volt. Az 1500 lovag jelentős része állandóan a király és a bárók szolgálatában tartózkodott udvari lovagként, és közülük Powicke szerint 1200 lehetett alkalmas grófsági szolgálatok teljesítésére. Ez a korabeli 2-3 millió fős népesség nagyon kis része (Powicke 1953, 541).

A XIV. század folyamán a lovagság létszáma csökkent, és ezen belül ugyancsak fogyatkozott a lovagok eredeti feladatát a fegyveres lovagi szolgálatot gyakorlók száma. Az 1430-as évekre a lovagok száma körülbelül 1000-re esett vissza, és ennél is gyorsabb ütemben fogytak a harcoló lovagok (*strennui milites*). III. Edvárd hadseregében 1359-ben 3000 angol nehézlovas állt fegyverben, akik közül a zászlósurak és lovagok száma meghaladta az 1700

főt. Ez kivételesnek számít, ugyanis a XIV. század közepén felállított angol hadseregek nehézlovasságának csak 20 %-a verbuválódott lovagokból. Az 1370-80-as évekre a harcoló lovagok aránya az angol nehézlovasságon belül 10 %-ra csökkent. A lovagok egy része nem hadakozott rendszeresen, de időnként vállalt katonai szolgálatokat. A lovagok jelentős része már csak címében volt lovag, ugyanis lekötötték birtokai, királyi vagy grófsági intézményekben vállalt megbízatásai (Ayton 1994, 12-13).

Gray az 1436. évi jövedelemadó alapján a lovagság alsó határát jelentő 40 Fontos évi jövedelemhatár mentén, a 40-100 font közötti jövedelemsávba sorolta a tényleges vagy potenciális lovagokat, akiknek kisebb jövedelmük volt. Sokan nem is voltak lovaggá ütve, létszámukat Gray országos szinten 750 főben állapította meg. 1436-ban Anglia nagyobb (183) és kisebb (kb. 750) lovagjai csaknem ezren voltak (Gray 1934, 625).

Wright szerint Derby grófságban a XV. században 8 olyan család volt, amely egy vagy több lovagot számlált (Wright 1983, 5), de az 1431 évi adóösszeírás legalább 11 lovag és lovagi család nevét tartalmazta (XXIII. táblázat). Ezt kiegészítve Gray kutatási eredményeivel (Shirley és Perpynt) 13 főben állapítottam meg Derby grófság lovagjainak számát az 1430-as években (Gray 1934, 632, 4. jz.).

Wright szerint a felövezett lovagok és a lajstromba vett, de fel nem ütött lovagok (*distrained*) között jelentős jövedelmi különbségek voltak (Wright 1983, 7), ugyanis a tényleges lovagok jövedelme 100-260 font körül mozgott, a ténylegesen csak *squire* rangú lajstromozott személyek jövedelme nem haladta meg az 50-60 fontot (Wright 1983, 7., Gray 1934, 632-633).

A tekintélyesebb, régebbi lovagi családoknak több kiváltságuk volt, mint a kisebb lovagi családoknak, például rendelkeztek piactartási joggal, vadas parkjuk lehetett, és *frankpledget* is tarthattak (Wright 1983, 7).

(iv) A lovagság alsó csoportja, a lovagok és a squireök közötti határvonal

A lovaggá ütésnek voltak anyagi feltételei, és a XV. században talán ezek a legfontosabbak, ugyanis törvények szabályozzák azt, hogy milyen vagyon birtokában lehetett valaki lovag (Wright 1983, 3. 13. jz.). A szabályozás a XIV. században legalább évi 40 font szabad birtokból származó jövedelemnél rögzítette a lovagi cenzust, amely a XV. században is

továbbélt (Nichols 1863, 225). Ez tekinthető a lovagi rang alsó határának a XIV. század végén és a XV. században. Sokan azonban évi 40 font vagy magasabb jövedelem birtokában sem voltak hajlandók lovaggá üttetni magukat. VI. Henrik alatt a rendek, elsősorban a lovagi cím várományosai, inkább kifizették a lovagi cím fel nem vétele miatti bírságot, csakhogy elkerülhessék a lovagi rang felvételét (Nichols 1863, 225). A király gyakran kényszerítette a 40 font jövedelmű birtokosokat lovagi címük felvételére, amely ellen ők tiltakoztak (Nichols 1863, 226).

A lovagság fontos ismérve a lovaggá ütés, amelynek joga a XV. században egyre inkább a koronától függött (Morgan 1986, 18). Ez a jog a XIII. századtól kezdve meghatározott körre korlátozódott: a király és legidősebb fia, az apjától kapott hatalom jogán, a király személyes képviselője vagy a király hadvezére a hadseregben és a királyi tanács bizonyos tagjai (Nichols 1863, 224).

Az a csoport, amelynek tagjai nem üttették magukat lovaggá, megtakarították a szertartás költségeit, valamint elkerülték a szorosabb kötelezettség vállalást, amit a hűbéreskü jelentett (Brown 1989, 91). Ezen kívül a lovagság fel nem vételének volt egy további oka is, amely a nemesi társadalom értékrendjének átalakulását tükrözi. A kortárs William Worcester arról panaszkodott, hogy többre tartották a jogban és peres ügyekben jártas embereket a grófságokban, mint azokat, akik 30-40 évet töltöttek el nagy veszélyek közepette a király franciaországi hadjárataiban (Keen 1990, 15).

A *bachelor* a kései középkorban, nem egyetemi és egyházi értelmezésében, azt a csoportot jelölte, amelynek tagjai rendelkeztek legalább évi 40 font jövedelemmel, lajstromba vették nevüket, hogy lovaggá üssék őket. Ha ők nem akarták felvenni a lovagi rangot, akkor büntetést fizettek. A *bachelor* vagy *bachelarius* általánosabb értelmezés szerint a lovagság várományosa volt, olyan fiatalabb személy, aki lovaggá ütés előtti korban volt, így például I. Edvárd (1272-1307) királyra is alkalmazták ifjabb korában a *bachelarius* címet. A *bachelor*, mint társadalmi csoportra alkalmazott fogalom a XIII. században jelent meg, az 1259-es westminsteri gyűlés résztvevőit, egy évkönyvíró *bachelor*ok közösségeként írta le. Ez bizonyára célzás volt alacsony rangjukra, de többen lehettek uraikat elkísérő ténylegesen fiatalabb korú csatlósok is közöttük (Powicke 1953, 153-154).

A lovagi rang várományosaira a XV. század vonatkozásában a *distrained* kifejezés használatos, akik jövedelme elérte az évi 40 fontot, társadalmi megbecsültségük a lovagi

családokéval egyezett, de nem voltak lovaggá ütve. Ezt a kört nevezik 'lovagságra lajstromba vett' személyeknek (*distraint for knighthood*), illetve potenciális lovagoknak, megkülönböztetésül a ténylegesen felövezett lovagoktól (Wright 1983, 2-3). Derbyshireben 24 családot vettek lajstromba (Wright 1983, 5), nekik szóltak a XIV. századtól az uralkodói és parlamenti határozatok, amelyekben sürgették őket a lovagi cím felvételére. Ezek a birtokosok a XV. századi adóösszeírásokban nem lovag, hanem *esquire* címűek voltak, tehát azonos címet használtak, mint a lovagi csoport alatt álló *esquire*ök (XXIII. táblázat, Wrigth 1983, Appendix 2, 203-204).

(v) *A lovagság társadalmi és politikai szerepvállalása*

Tényleges és potenciális, kisebb és nagyobb lovagok, meghatározható társadalmi és politikai szerepekben jelentek meg a XIV-XV. század fordulóján. Ezek egyikét-másikát még törvények is szabályozták. A lovagi csoport, egyre fogyatkozó számban vett részt a XIV-XV. század háborúiban, elsősorban nehézlovasként. Ez a fegyvernem csökkenő harcértéke ellenére is az angol királyi haderő elit fegyvernemét alkotta csatadöntő jelentősége miatt. A XIV. században lényegében megszűnt a hűbéri kötelezettség alapján kiadott uralkodói hadba hívó parancs, és gyorsan kialakult az önkéntesekből álló szerződéses haderő alkalmazása. A lovagok és *esquire*ök uraik udvarában rendszeres évi juttatások ellenében gyakran ültek lóhátra teljes vértezetben, és kísérték uraikat a király hadjárataiba. Ezt azonban már nem hűbéres lovagként, hanem fizetett csatlósként, alkalmi esetleg professzionális zsoldosként tették (Brown 1989, 88-93, Keen 1990, 136-137).

A katonai szerepvállalásnál egyre fontosabb lett a lovagi csoport politikai és adminisztratív működése, amelyet törvényekkel szabályoztak. A politikai jogok gyakorlása, a választójog, a választhatóság joga, a királyság politikai, hivatali és igazságszolgáltatási rendszerében való szerepvállalás joga a legfontosabb politikai jogok közé tartozott. Ezek a jogok földbirtokhoz a belőle származó jövedelemhez, származáshoz és ranghoz kötődtek a kései középkorban.

A grófságok parlamenti képviselőit a 'grófság lovagjainak' nevezik (*knights of the shire*), amely jelzi, hogy csak lovagok viselhették ezt a tisztséget. Az 1413. évi választójogi

statútum már megjelölte a választókat: lovagok, *esquire*ök, és egy bizonytalan összetételű csoport vehetett részt a parlamenti választásokon (SECH 1972. I. 275-276).

Az 1445. évi törvény a választójog mellett a választhatóságot is szabályozta, grófságok parlamenti képviselői nevezetes lovagok, *esquir*ök vagy született nemesek (*gentleman*) lehettek, akik vagyonuknál fogva képesek voltak a lovagi cím megszerzésére. A rendelkezés kifejezetten megtiltotta alacsonyabb, vagy szolgai rangú személy megválasztását (SECH 1972, I. 277). Ez a rendelkezés a lovag, *esquire*, *gentleman* rangon kívül az utóbbi két esetben előírt legalább évi 40 font szabad birtokból származó jövedelmet, ugyanis ennyi kellett a lovagi cím megszerzéséhez (Gray 1934, 623, 3. jz.). Ez az intézkedés azoknak a birtokosoknak szólt, akiknek lovaggá kellett volna üttetniük magukat, de ezt elmulasztották (SECH 1972, I. 277. 10 jz.), ezért csak *squire* vagy *gentleman* rangjuk volt, de birtokaik biztosították számukra a lovagság felvételéhez szükséges jövedelmet, amely II. Edvárd (1307-1327) uralkodása alatt 40 fontban rögzült (Nichols 1863, 222). A XV. század közepén továbbélt a gyakorlat, amely szerint a 40 font évi jövedelemmel rendelkező szabad birtokosokat (*freeholder*) az uralkodó a lovagság felvételére ösztönözte (Nichols 1863, 225). Gray 1430-ra és 1439-re vonatkozóan említ adatokat, amelyek arról szólnak, hogy 40 font földből származó évi jövedelemmel rendelkező személyek vegyék fel a lovagi címet, akik ezt nem tették meg, azokat pénzbírsággal lehetett súlytani, amelynek összege alacsony volt (Gray 1934, 623. 3. jz.).

Derbyshireben az 1431. évi összeírás szerint 11 lovagi család élt, amelyekből 9-ben volt akkoriban felövezett lovag (XXIII. táblázat). Az 1436. évi jövedelemadó megnevezte a Shirley családot, amelyben akkor nem volt lovag csak özvegyek, de a család lovagi rangúnak számított. Velük együtt 12 lovagi család lakott Derbyshireben (Gray 1934, 632). Henry Perpoynt nevét nem tartalmazza az 1436. évi Derby grófsági jövedelemadó listája, de egy 1434-es adat szerint lovagi rangban állt (Gray 1934, 4. jz.). Wrigth viszont csak 8 családról tud, akik a grófságban egy vagy több lovagot számláltak tagjaik között a XIV. század végén és a XV. század első felében. Az ő kutatásai szerint 24 lovaggá ütés okán lajstromba vett (*distrained*) család élt a grófságban, akik közül néhány a későbbiek folyamán legalább egy tagját lovagi rangra emelte (Foljambe, Goushill, Lathbury, Leeke, Okeover, Saucheverell, Twyford) (Wright 1983, 5, 34. jz.). Ez a 32 család volt a grófság lovagi csoportja, akik a korabeli törvények és elvárások szerint jelölhetők voltak a parlamenti képviselőségre.

A lovagi csoport politikai és hivatali szerepvállalásában a parlamenti képviselőségen kívül szintén említést érdemel a *sheriff* hivatala, amely nemcsak az *esquire*ök, hanem a lovagok számára is vonzó volt. II. Richárd (1377-1399) és VI. Henrik (1422-1461) az 1440-es és 1450-es években arra törekedett, hogy a *sheriff*ek saját lovagjai közül kerüljenek ki (Brown, 1989, 145). Derbyshireben az *escheator* hivatalát nem a lovagok, hanem valószínűleg fiatalabb fiaik töltötték be (Wright 1983, 5).

A békebírói hivatal (*justice of the peace*) szintén vonzó volt a lovagok és *esquire*ök számára. A lovagi családok az *esquire*ökkel kézben tartották a grófság legfontosabb tisztségeit, és uralták a grófság igazgatását (Wright 1983, 5).

(b) Esquire

Az *esquire* egyik jelentésében társadalmi csoportot jelölt, de másik jelentésében puszta rang volt, amit lovagi címmel nem rendelkező személyek jelölésére alkalmaztak. Például az 1431. évi összeírásban *Henricus Grey de Codenouere, dominus de Grey* rangját tekintve *armiger*, vagyis *esquire* volt (XXIII. táblázat), de valójában a Greyek egy kisebb bárói család, Henry Grey 1436-ban 403 font bevallott jövedelemmel rendelkezett (Wright 1983, 4), amellyel messze túllépte az *esquire* csoport 39-40 fontos felső jövedelemhatárát.

A lovagok alatti *esquire* csoport a 40 fontos évi jövedelemtől lefelé alakult ki, és alsó határa 20 font évi jövedelemszintnél állapodott meg (Wright 1983, 22). A *squire*ök töredékes hűbérbirtokok urai voltak, amelyek jövedelme nem biztosította a lovaggá ütés minimális gazdasági feltételeit. Ők azon csoport tagjai, amelyen belül az egyes tagok elődei sem üttették magukat lovaggá, és az utódok sem váltak lovagokká. Az *esquire* csoport a király fegyveres és nem és nem fegyveres szolgálóival (*sergeant*) az *armiger* címet viselte a XIV-XV. században, vagy *esquire*ként is emlegették őket (Denholm-Young 1969, 5-6).

A kései XIV. században kezdték a heraldok elismerni az *esquire*öket címerviselésre jogosult csoportként, akiknek joguk volt kitenni címereiket fegyvereikre, ugyanis korábban csak lordok és lovagok címerleírásait rögzítették címerlistákon (Keen 1990, 11), amelyeken az 1370-es évektől jelentek meg *esquire*ök címerei (Wright 1983, 2).

Az 1413-ban kiadott Statutes of Addition különbséget tett *esqiure*ök és az alattuk állók között, akik igényt tartottak a nemesi rangra (*gentility*) (Keen, 1990, 11).

Az *esquire* csoport tulajdonképpen abba a jövedelemsávba tartozott, amely korábban a lovagokat is magába foglalta, ugyanis a XIII. században a lovagi csoport alsó határát évi 20 font jövedelemnél állapították meg (Nichols 1863, 204-206). III. Henrik 1245-ben utasította a *sheriff*eket, hogy vegyék listába mindazok nevét, akik a királytól olyan birtokot kaptak, amely révén lovagoknak kellett volna lenniük, de nem voltak azok, és címerüket is át kellett venniük (Nichols 1863, 211). A 20 font volt a lovagi cenzus I. Edvárd 1278-ban kelt levelében, amelyben megparancsolta Gloucester *sheriff*jének, hogy vegye lajstromba a minimálisan évi 20 font jövedelemmel rendelkező birtokosokat, akiknek lovaggá kellett üttetni magukat (SECH 1972, 161). Ugyancsak I. Edvárd egy 1297-ben kiadott rendeletében előírta a minimálisan 20 fonttal vagy annál magasabb jövedelemmel rendelkező birtokosok számára, akár tőle, akár más uraktól tartották birtokukat, hogy tartsanak maguknak lovakat és fegyvereket, hogy szükség esetén csatlakozni tudjanak a király seregéhez (SECH 1972, 163). II. Edvárd (1307-1327) uralkodása alatt következett be fordulat a lovagság alsó határának megítélésében, akinek uralkodása kezdetén még évi 20 fontos jövedelem volt a lovagi cenzus. A változás első jele 1278-ra tehető, amikor lovaggá ütésre azok kaptak meghívót, akik legalább évi 40 font jövedelemmel rendelkeztek. Ezután kisebb nagyobb eltérésekkel a 40 fontos minimális jövedelem rögzült a későbbi uralkodók alatt (Nichols 1863, 222-223). A lovagok száma a cenzus emelkedése következtében csökkenni kezdett (Nichols 1863, 224), és a korábban lovagok közé tartozó évi 20-39 fonttal rendelkező birtokosok utódai elvesztették lovagi rangjukat. A XIV. század elején általában még nem különböztették meg az új 40 fontos vagyoni cenzus alapján kijelölt lovagi csoportot a lovagságból kieső 20-39 font közötti csoporttól (Nichols 1863, 220); de 1322-ben II. Edvárd hadba hívó parancsa, amely Newcastlebe rendelt gyülekezőt a skótok elleni hadjáratra, az alábbi csoportoknak szólt. A grófságokba kiküldött behívóparancsok szerint hadba kellett vonulnia minden *bannere*tnek, lovagnak, *esquire*nek és *men-at-arm*nak, a *bannaret* és lovag csoportok tagjait együtt írták össze (*banereti et milites*), és az előbbiekétől eltérő listán, de együtt szerepelt az *esquire* (*armiger*) és *man-et-arms* (*homines ad arma*) csoportok névsora (Nichols 1863, 221). Az *esquire* (*armiger*) csoport kialakulása és megjelenése a társadalmi rangsorban a XIV. században történt.

Az *esquire* rangú csoport nehezebben határozható meg, mint a lovagok, ugyanis ez a cím nem kötődött olyan szertartáshoz, mint a lovagok lovaggá ütése. A hivatalviselés szabályozása további támpontot ad a csoport meghatározásához, ugyanis bizonyos hivatalok betöltésénél minimálisan szükséges évi jövedelemként 20 fontot írtak elő, ami megegyezett az *esquire* csoport alsó jövedelmi határával. Ez azt jelenti, hogy az uralkodó és a parlamenti törvénykezés beengedte ezt a csoportot az intézmények és hatalomgyakorlás bizonyos szintjeire, de ugyanakkor magasabb szintről kizárta őket, például nem lehettek grófságuk parlamenti képviselői, ugyanis ennek előfeltétele legalább évi 40 font jövedelem volt, de részt vehettek a grófság parlamenti küldötteinek megválasztásában (SECH 1972, 276-277).

A *sheriff* hivatalának betöltését 1371-ben szabályozta rendelet, amely szerint legalább évi 20 font földből származó jövedelem birtokosa lehetett *sheriff* (Keen 1990, 8).

III. Edvárd 1368-ban szabályozta az *escheator* hivatal betöltését, amely szerint legalább évi 20 font földből származó jövedelem gazdái viselhették ezt a hivatalt (Brown 1989, 145).

A békebírói hivatal betöltését (*justice of the paece*) 1439-ben szabályozó törvény ugyancsak évi 20 font földbirtokból származó jövedelmet jelölt meg minimális feltételként (Keen 1990, 8). A fentiek alapján látható, hogy a grófsági igazgatás fontosabb hivatalai nyitva álltak az *esquireö*k számára, de az alattuk levő kisebb jövedelmű *gentleman*ek ki voltak zárva a fontosabb hivatalokból.

Az 1431. évi összeírásban előforduló 82 *armiger*ből (*esquire*) 29 rendelkezett Derby grófság területén birtokkal, de más grófságban lakott, és 53 olyan *armiger* neve szerepelt, aki a grófságban lakott (XXIII. táblázat). Wright csak 20 *esquire* családot számlált Derbyben (Wright 1983, 5, Appendix 2, 203-204). A különbség oka abban keresendő, hogy a lovagi lajstromba vett (*distrained*) családok vezetői az *esquire* címet használták (XXIII. táblázat), de rangjuk, megbecsültségük és jövedelmük az *esquire* csoport felett állt. Derbyshireben összesen 24 lajstromba vett (*distrained*) család élt (Wright 1983, 5), akik tehát az 1431. évi összeírásban *esquire*ként szerepeltek. A 20 *esquire* és a 24 *distrained* összesen 44 család, de az 1431. évi összeírásban 53 Derbyben lakó *esquire* neve szerepelt. Közülük ki kell emelni Henricus de Codenourenak, Grey urának nevét, ugyanis ő bárói család fia volt (Wright 1983, 5; XXIII. táblázat). Az 1434. évi összeírásban címek alig fordulnak elő, ami jelzi a címhasználat körüli bizonytalanságot.

Az 1436. évi jövedelemadó 16 fennmaradt grófsági adatsorában 387 fő szerepelt a 20-39 font közötti jövedelemsávban, országos szinten Gray szerint 1200 fő felett volt számuk (Gray 1934, 626-628). Gray az 1436. évi összeírás alapján 8 *esquire*t számlált Derbyshireben, akik jövedelme 60, 27, 26, 16, 16, 13 és 5 font volt, egy jövedelmét nem közölte (Gray 1934, 632). Ez azt jelzi, hogy az *esquire* cím használata és a 20-39 Fontos évi jövedelem közötti összefüggés még nem szilárdult meg, nem érvényesült következetesen.

A fent említett törvényi előírások, amelyek az *esquire* csoport társadalmi és intézményi szerepvállalását szabályozták, és kötötték a 20 fontos minimális évi jövedelemszinthez, jelentős szerepet játszottak az *esquire* csoporthoz tartozás feltételeinek kialakításában, de a XV. század első felében még az állam sem tudta következetesen érvényesíteni ezeket a feltételeket az *esquire* cím használóival, ökröseivel szemben.

(c) A gentleman csoport

A *gentleman* csoport a XIV. század utolsó éveiben jelent meg a forrásokban *generosi* néven, és a társadalmi hierarchiában az *esquire* alatt helyezkedtek el. A XV. század közepétől elfogadottá vált a *gentleman* címerviselése, és az a feltétel, hogy csak címerrel rendelkező személy lehetett *gentleman*. A *gentleman* rang elismerésének fontos feltétele volt legalább egy szerényebb földbirtok (Brown 1989, 149). A heraldok már a XIV. század közepén elfogadták azt az álláspontot, amely a kontinensen a *noblesse* esetében elfogadott volt, vagyis egy címeres *gentleman* fiai egészen a hetedik fiúig bezárólag címeres *gentleman*nek minősültek atyjuktól örökölt rangjuknál fogva. Ez volt a teória, de a valóságban a primogenitúra alapján álló öröklési rend következtében a kisebbik fiúk már a XIV. században írni-olvasni tanultak, egyházi pályára léptek, a vagyonosabb vagy áldozatkészebb apák nem sajnálták a pénzt fiaiktól, akik Oxfordban vagy Cambridgeben tanulva szereztek egyetemi végzettséget. Gyakori volt, hogy a kisebb fiúkat kereskedőnek adták, vagy egy mágnás szolgálatában szereztek neki tisztséget (Denholm-Young 1969, 4-5).

A *gentleman* szó szűkebb értelme szerint a társadalmi hierarchia egyik csoportját jelöli, amelynek tagjai a nemesség (*gentility*) presztízs és vagyon szempontjából legalsó köréhez tartoztak. A *gentilman* vagy *gentleman* státuszt csak a XV. század végén, és a XVI.

század elején kötötték meghatározott jövedelemhez (Wright 1983, 2), tehát viszonylag későn alakult ki a *gentleman* csoporthoz tartozás feltételrendszere. A *gentleman* nemességhez tartozását jelezte a címerviselés, amely a nemesség (*gentility*) elfogadott jele volt lordok és nem lordok számára is, a heraldok pedig címerviselő (*armigerous*) alatt értették a hercegtől a *gentleman*ig terjedő társadalmi kört (Morgan 1986, 17). A XV. században a *gentility* velejárója volt az emberek feletti hatalom az uraság, amelynek legfontosabb része az uradalom (*manerium*) az urasági jogokkal együtt (Carpenter 1986, 38), de sok nemesi származású ember nem rendelkezett uradalommal, és nem voltak sem jobbágyai sem csatlósai, akik felett bármiféle hatalmat gyakorolhatott volna, emiatt a *gentility* és *gentleman* fogalomnak kialakult egy tágabb értelme, amely szerint a *gentleman* egy cím lett, használatára pedig nem alakult ki részletes szabályozás. A *gentleman* megjelölés sok esetben az egyén helyzetétől, életstílusától, és szomszédai véleményétől függött. A *yeoman*, vagyis a jómódú földműves és a *gentleman* kategória alkalmanként felcserélhetőnek látszik, egy jómódú és a nemesekéhez hasonló módon élő parasztot nevezhettek *gentleman*nek, tehát a *gentleman* státusz nem korlátozódott a születésre és a született nemességre, sem pedig a földbirtokosi jólétben élő személyekre. *Gentleman* cím járt jogásznak, királyi vagy nagyúri háztartás és birtok hivatalnokának (Wright 1983, 2). Bizonyos esetekben kereskedőket is illettek *gentleman* címmel (Brown 1989, 149).

Wright szerint nem teljesen világos az a feltételrendszer, amelynek ismérvei alapján pontosan meg lehet határozni a XV. században azt, hogy ki volt *gentleman*, és ki nem (Wright 1983, 6). A *gentleman* tehát olyan csoport volt, amelybe sok más csoportból érkeztek emberek. Ezen bizonytalanság ellenére megállapítható, hogy a XV. század közepére, biztosan *gentleman*nek minősült az, aki rendelkezett címerrel, függetlenül vagyoni helyzetétől, ugyancsak ide sorolhatók a lovagok és *squire*ök másodszülött fiai, tehát a magasabb rangból kiszorulók (Morgan 1986, 21).

(i) A gentleman csoport felső határa

A *gentility* fogalma és eszmeisége, valamint a belőle származó *gentleman* cím a lovagok és a lovagság várományosai számára rangot jelentett, a *gentleman*ek egyéni presztízse nagyban függött születésüktől, helyzetüktől, életvitelüktől (Wright 1983, 2). A *gentleman*

csoport felső jövedelmi határa évi 19-20 font körüli földből származó jövedelemnél húzódott (Brown 1989, 149), aki ennél magasabb bevétellel rendelkezett, az rendszerint *esquire* rangú volt. A 10-20 fontos jövedelmek gazdái a XV. századi *gentleman* felső csoportja, ugyanis a század végén és a XVI. század elején évi 10 font jövedelemben határozták meg a *gentleman* rang anyagi feltételét (Keen 1990, 8), de ez a jövedelemszint a XV. század első felében még nem alakult ki. Az 1431. évi összeírás szerint csak 6 *gentleman* rendelkezett 10 fontnyi és magasabb jövedelemmel, 89 *gentleman*nek volt 10 fontnál kevesebb jövedelme (XXIII. táblázat).

Halvány nyoma van annak, hogy a 15-20 font közötti jövedelemmel rendelkező csoportnak sajátos szerepe volt az angol hadrendszerben, ugyanis I. Edvárd 1285-ben felelevenítette a winchesteri statútumban az ősi angol katonaállítási kötelezettséget (Brown 1989, 93). A XIII. században a lovagi cenzus még évi 20 font jövedelemhez kötődött (Brown 1989, 86). A statútum szerint 15-20 fontos jövedelmek gazdái, akik a lovagok alatt álltak páncélingben, vassisakban, karddal, késsel lovon tartoztak hadakozni. Ez az előírás vonatkozott azokra is, akiknek 40 márka vagyonuk volt ingó javakban. A 10-15 font éves jövedelemmel, vagy legalább 20 márka ingóvagyonnal rendelkező személyek páncélingben, vassisakban, karddal és késsel voltak kötelesek harcolni. A rendelkezés célja nem az volt, hogy ebből a forrásból biztosítsa a királyi hadsereg utánpótlását, hanem inkább a helyi védelem alapjait próbálta biztosítani, városkapuk őrzését, veszélyesebb bűnöző bandák elfogását (Brown 1989, 93).

A 15 fontos évi jövedelemhatár 1256-ban a lovagi cenzus alsó határaként jelent meg. Az intézkedés egyszeri volt, és nem járt sikerrel (Nichols 1862, 207).

A *gentleman* csoport felső részének meghatározásában fontos mérce az is, hogy ki viselt *lord* címet, amelynek értelme a XIV-XV. században átalakult, de azonos időben két jelentésben használták, az egyik a szűkebb kört érintő, a parlament felsőházában helyet foglaló *peer*ek kizárólagos címe volt. A *lord* cím másik használatában uradalmak (*manor*) urai, és egyházi emberek megszólítására szolgált (Dyer 1989, 15). Földesuraságok írták nevük mellé a *lord* címet, illetve, ha valaki rendelkezett uradalommal, akkor *lord*nak nevezhette magát, függetlenül társadalmi rangjától. *Gentleman* körben ritka volt a XV. században, hogy valaki rendelkezzen uradalommal, és felvegye a lord címet. Derbyben összesen 10 *gentelman* nevezhette magát lordnak uradalma birtokában (XXII, XXIII. táblázat). A 10 birtokos közül

egy személy másik grófságban lakott, 9 pedig Derbyben, és a 10 birtokosból 7 rendelkezett egész uradalommal, a többiek csak bizonyos résszel (XXIII. táblázat).

A *gentleman* és *esquire* közötti 20 Fontos jövedelem, mint a két csoportot elválasztó határvonal a fentiek ellenére nem értelmezhető mereven, ugyanis az 1436. évi jövedelemadó szerint egy *gentleman* (Bothe) 28 font jövedelem gazdája volt, és mégsem az *esquire*ök között írták össze (Gray 1934, 633). Ez arra utal, hogy nem a jövedelem volt a legfontosabb szempont a címek és elnevezések alkalmazásakor.

(ii) A gentleman csoport alsó határa.

A *gentleman* csoport alsó határa elmosódott, ugyanis a cím viselése nem korlátozódott a született *gentleman*ekre. A *gentleman* cím általánosan használta szerint megilletett jogászokat, fontos rangban álló hivatalnokokat, akkor is, ha nem voltak született *gentleman*ek (Wright 1983, 2). A XV. században elfogadott volt, hogy címer szükséges a nemességhez (*gentility*), de Nicholas Upton 1440 körül azt írta, hogy azok az emberek, akik vagyonuk vagy személyes érdemeik révén nemesi rangra emelkedtek, saját kezdeményezésükre felvehették a címert (Wright 1983, 2).

A *gentility*be való bejutás mégsem volt korlátozásoktól mentes, ugyanis 1417-ben V. Henrik elrendelte, hogy semmilyen rendű és rangú ember ne viseljen címert, és ne nevezze 'címerviselőnek' (*cotearmures*) magát, hacsaknem elődei jogán vagy elegendő hatalma okán teszi ezt. Az intézkedést a király azzal indokolta, hogy értesülése szerint különböző emberek címert viseltek, annak ellenére, hogy korábban sem ők sem elődeik nem rendelkeztek címerrel. A király elrendelte, hogy az hűbéresei közül mindenki kapja meg azt, ami a rangja alapján megilleti, vagyis a címert, ha ez járt neki (Morgan 1986, 17).

A nemesség (*gentility*) fémjele tehát a címerpajzs (Wright 1983, 4), amelyen kívül a XV. században még nem határozták meg teljes pontossággal a többi feltételt, amelyek teljesítése esetén valaki *gentleman* lehetett, de a XVI. század elejére már pontos feltételrendszer alakult ki. A Garter King of Arms hivatal 1530-as forrásai szerint, címeradományozás révén azokat emelte *gentleman* rangra, akik legalább évi 10 fontot

Egyetemi Könyvtár SZEGED

jövedelmező szabad birtokkal (*liberum tenementum, freehold*), vagy 300 font ingó vagyonnal rendelkeztek (Morgan 1986, 16, Keen 1990, 8).

A *gentleman* ranghoz kapcsolódó 10 fontos jövedelem már a XV. században kialakulhatott, de ekkor még nem jelentette a *gentleman* ranghoz kötelezően szükséges minimális jövedelemhatárt. Egy 1474-ből származó intézkedés előírta, hogy Coventry összes *gemtilman*-jének és más lakosának, akinek évi 10 font, vagy annál több jövedelme volt, meg kellett jelennie, amikor a király meglátogatta a várost (Morgan 1986, 16).

A 10 fontos jövedelemhatár ennek ellenére a XV. században még nem vált a *gentleman* cím előfeltételévé, erről árulkodik az 1431. évi összeírás, amelyben 95 *gentleman* neve szerepelt, akik közül 89 rendelkezett 10 font alatti szabad birtokból (*liberum tenementum*) származó éves jövedelemmel, és csak 6 főnek volt 10 font vagy annál magasabb éves bevétele (XXIII. táblázat). Az 1436. évi jövedelmadó listáin összesen 7 *gentleman*t neveztek meg, akik közül csak egynek volt 20 font feletti jövedelme (Bothe 28 fonttal), és csak 1 fő rendelkezett évi 7 fonttal, öten pedig csak 5 fontos évi bevételt mondhattak magukénak (Gray 1934, 633). A címek és a jövedelem közötti összefüggés ekkor még bizonytalannak látszik.

Derby grófság területén az 1431. évi összeírás 95 helyi lakos *gentilman*t sorolt fel, akik közül 44 rendelkezett legalább 40 shilling vagy annál több jövedelemmel, és 46-nak volt olyan kisbirtoka, amelynek évi jövedelme 40 shilling alatt maradt. További 5 személy jövedelme nem volt pontosan meghatározható (XXIII. táblázat). Tehát az 1429. évi választójogi rendelet alapján 44 *gentilman* vehetett részt a grófság parlamenti követválasztásán (SECH 1972, I. 276). A *gentleman* csoport jelentős része tehát még a parlamenti választójoghoz szükséges 40 shilling (2 font) évi jövedelemmel sem rendelkezett, mégis *gentleman*nek nevezték őket az összeírásban (XXIII. táblázat). A *gentleman* rang alsó határa problematikus, amely alatt legfeljebb vagyonos földművesnek (*yeoman*) tartottak valakit (Brown 1989,149). Ezt az átmeneti csoportot nevezik *gentleman-yeoman*nek. Wright az 5-20 font jövedelműeket sorolta ebbe a kategóriába. Véleményem szerint az 1431. évi összeírás alapján Derby grófság *gentleman-yeoman* csoportjába 46 *gentleman* sorolható, akik nem rendelkeztek évi 40 shilling jövedelemmel, és emiatt nem gyakorolhatták parlamenti választójogukat (XXIII. táblázat). Ők szegénységük miatt politikai jogaikat is elvesztették, és rangjukat sem tarthatták sokáig.

(iii) A gentleman csoport társadalmi forrása. A gentelman cím elvesztése

A XV. század első felében kialakuló *gentleman* csoport tagjai a *gentry* családok másod-, harmadszülött fiai közül kerültek ki, akik gyakran kaptak Derbyben is 2-8 font közötti adományt földben, vagy annak megfelelő értékű készpénz részesedést (Morgan 1986, 21). Az *esquire* csoportból kieső személyek *gentleman* rangúak lettek (Brown 1989, 149). A korábbi századokban nem fegyveres szolgálatot teljesítő, kisebb birtokkal megadományozott szolgálók is a *gentleman* csoport tagjai közé kerülhettek (Dyer 1989, 13).

A hadakozás hozzátartozott a *gentleman* képéhez, de ez inkább csak idealizált kép volt. V. Henrik 1421. évi utasításában ragaszkodott ahhoz, hogy íjászai, ameddig csak lehetséges *gentleman* körből kerüljenek ki (Morgan 1986, 22). A *gentleman* hadviselésének hátterében a sikeres külföldi hadjáratok álltak, ugyanis III. Edvárd (1327-1377) és V. Henrik (1413-1422) kiváló hadvezérek voltak, külföldi hadjárataik rendszerint sikerrel végződtek (Brown 1989, 92). Az ő seregeikbe beálló kisbirtokos *gentleman* bízhatott a zsold kézhezvételében, gazdag zsákmányban. Egy sikeres hadjárat után a társadalmi felemelkedés, a jólét és biztonság záloga az angliai birtokadomány is elérhetőnek látszott. Egy *yeoman* harcolhatott a százéves háború csatáiban és nyitva állt előtte a felemelkedés útja, ugyanis *gentleman* lehetett. A háborúban megszerzett pénzt gyakran fordították angliai földvásárlásokra. A hadakozó személy kiemelkedhetett saját társadalmi csoportjából és a felette állóba léphetett (Keen 1990, 139-140).

Ezen kívül Wright szerint kérdéses, hogy az életstílus, vagyon és iskolázottság milyen mértékben volt alapja annak, hogy valakit *gentleman*nek tekintettek-e, illetve a szomszédság, a többi *gentleman* kit tartott számon a maga köreiben (Wright 1983, 6). Ezek a legnehezebben megfogható ismérvek. A XV. század első felében a címerviselés a legfontosabb jele annak, hogy valakit a *gentleman*nek tartottak, ugyanis V. Henrik 1417. évi szabályozása éppen arra törekedett, hogy a címerrel nem rendelkező személyek illetéktelenül ne viseljenek címert (Morgan 1986, 17). A címer megszerzése még a környezete által *gentleman*nek tartott személy esetében is fontos volt, ugyanis így tudta legalizálni elért rangját. A címert pedig minden esetben a *gentleman* rangot hivatalosan is felvevő személynek kellett megváltania,

vagy ura közbenjárására emelkedett a kormányzat és az adminisztráció szempontjából is *gentleman* rangra. Például Robert Whitgrave az Exchequer pénztárosa és Humphreynek, Stafford grófjának szolgálója 1442-ben címert kapott hálás urától. Stafford a szolgálóját az adománylevélben nemes embernek (*noble man*) (!) írta le, ami nyilvánvaló túlzás, vagy a *noble, nobilis* fogalom tágabb értelmű használata, ami ebben az értelmezésében nemcsak a parlamenti lordokra, hanem minden nemesre alkalmazhatónak látszik (McFarlane 1980, 6). Robert Whitgrave címert kapott, ami a nemesség feltétele volt a XV. században, tehát nem lehetett semmiképpen sem azonos rangú a parlamenti lordokkal. Ezen kívül tudni lehet róla azt is, hogy a legmagasabb titulus, amit valaha is elért a *squire*, közvetlenül a *gentleman* felett állt. Whitgravenek időnként azt is el kellett viselnie, hogy pusztán *gentlemann*ek nevezték (McFarlane 1980, 7).

A XV. században elfogadott volt, hogy bizonyos szintű szolgálatokat minimálisan *gentleman* rangú személyek végezhettek el, illetve ezek a szolgálatok *gentleman* ranggal ruháztak fel. Ide sorolható herceg, gróf vagy báró közvetlen személye körüli szolgálatok köre (Keen 1990, 165).

A *gentleman* rangból való kicsúszás valószínűleg generációváltásnál történhetett, legalábbis erre példa az 1431. évi összeírás egyik egyedülálló adata, amelyben Johannes Cotorell de Tadyngton *gentilman*ként szerepelt, és szabad birtokból (*liberum tenementum*) származó jövedelme 13 shilling 4 dénár volt. Ugyanebben az összeírásban szerepelt derby grófság listáján Johannes Cotorell fia, akit Johannes Cotorell *junior*ként (!), vagyis kétséget kizáróan az előbbi személy fiaként említettek. Johannes Cotorell junior de Tadyngton *yoman* (!) címet viselt, Tadyngtonban rendelkezett szabad birtokkal (*liberum tenementum*), amelynek évi jövedelme 13 shilling 4 dénár volt (XXIII. táblázat). Johannes Cotorellt tehát *gentilman*ként írták össze, de fiát, aki ugyanott, ugyanolyan jövedelem és birtok gazdája volt, már csak *yeoman* rangúnak tartották. Ezt az átmeneti kategóriát *gentleman-yeoman*nek szokás nevezni, de Wright például magasabban húzta meg a jövedelemhatárt, ugyanis ő az 5-10, 5-20 Font közötti jövedelmű kategóriára alkalmazta ezt az elnevezést (Wright, 1983, 5-6).

A XVI. század folyamán jelentős szerep jutott a heraldoknak annak megítélésében, hogy ki volt *gentleman* és ki nem, ugyanis ők adták az igazolást, amely bizonyította a *gentleman* rangot, és sokan hajlandóak voltak fizetni érte. A *gentleman*, *gentility* királyi nemesítőlevéltől, a *nobility* királyi parlamenti meghívótól függött (Morgan 1986, 18. 18. jz.).

Azok a *gentleman*ek, akik nem tudták kifizetni nemességüket igazolását, kiestek a *gentleman* státuszból.

Fortescue a XV. század végén úgy vélte, hogy 5 font évi jövedelem tisztes megélhetést biztosított egy *yeomann*ek (Brown 1989, 192), ami messze több volt sok *gentleman* jövedelménél, akiket az 1431. évi összeírásban számba vettek (XXIII. táblázat, ld.: Az 1431. évi összeírás). A szegény *gentleman*ok a XV. század első felében szegénységük okán még nem vesztették el rangjukat, de a XV. század végétől, és a XVI. században a *gentleman* csoport számbavételekor egyre több szegény *gentleman* neve maradhatott le a grófság nemeseinek listájáról.

A XV. század végén már keletkeztek grófsági listák a *gentleman*ekről, de ezek szórványosak voltak. Például az 1470-es években egy táblázatot állítottak össze Herfordshire azon birtokosairól, akik legalább évi 10 Fontot költhettek el. A forrásban 79 név szerepelt, lakhellyel, társadalmi ranggal, és a költhető jövedelem megjelölésével (Morgan 1986, 18). A listán 1 lord, 2 lovag, 34 *esquire*, 22 *gentleman*, 9 *yeoman*, 1 kereskedő, 1 aranyműves, 7 özvegy, 1 korona *yeoman* és egy további személy szerepelt (Morgan, 1986, 18, 22. jz.).

(iv) A gentleman társadalmi és intézményi szerepvállalása

Elizabeth Grey, Codnor úrnője végrendeletének azon részében, amelyben halála utáni jótékonykodásáról rendelkezett, egy szegény fiatal *gentleman* kiházasítását is elvállalta. Sok szegény *gentleman* nem bízhatott ilyen jótéteményben, saját képességein múlott, hogy képes-e megcsinálni szerencséjét (Morgan 1986, 21).

Az érvényesülés egyik módja a katonáskodás volt. V. Henrik 1421-ben egyik rendeletében előírta, hogy ameddig csak lehetséges íjászai *gentleman* származásúak legyenek (*de progenia generosa*) (Morgan 1986, 22). Ennek megfelelően készült egy összeírás Yorkshireben és Lancashireben, amelyben 400 íjászt jegyeztek fel, akik *gentle* utódok, vagy *yeoman* rangúak voltak (Morgan 1986, 22, 42. jz.). A *gentleman* fegyvert viselhetett, sőt az uralkodók kifejezetten ösztönözték erre, de az bizonyos, hogy az egész csoport nem vált katonai jellegűvé. Brown szerint a többséghez közelebb álltak saját grófsága ügyei és hivatalai, mint a katonai pályafutás (Brown 1989, 92).

A *gentleman* megkülönböztetése a hadseregben is megmutatkozott, ugyanis a parlament 1440-ben megvitatott egy javaslatot, amely szerint a kapitányoknak megtiltották a katonák javadalmazásának bármiféle csökkentését, kivéve ruháik esetében. Egy fél évre szerződtetett *gentleman* köpenyére 10 shillinget fordíthatott a kapitány, egy *yeoman* esetében elég volt a köpenyre 6 shilling 8 dénárt költeni (Morgan 1986, 22). Ezen a jelentéktelen rendelkezésen kívül nem találtam olyan rendeletre, amely különbséget tett volna *gentleman* és *yeoman* között.

A *gentleman* rangúak kevéssé hangoztatott, de hasonlóan fontos jellemzője volt, hogy közülük került ki a klerikusok döntő többsége, tehát a kisvagyonú, szegény nemesek számára az egyházi pálya nyitva állt. A *gentleman* csoport egyházon belüli tömeges jelenlétének köszönhető az, hogy a klerikusokat esetenként *gentleman* címmel illették (Morgan 1986, 24).

*Gentleman*ek egyre gyakrabban léptek jogászi, ügyvédi pályára. Az állami hivatalokat elfoglaló tanult másod-, harmadszülött nemesifjak *gentleman*nek címezték magukat. Ez a címhasználat általánosan elterjedt, amelynek következtében a nem *gentleman* származású pályatársak is megkapták a szakma köreiben általánosan elfogadott *gentleman* címet és megszólítást. Ez volt a társadalmi felemelkedéshez vezető egyik ösvény, amely már a XV. században nyitva állt kézművesek, földművesek és jobbágyok tanult fiai előtt (Morgan, 1986, 24). Egyes esetekben megfigyelhető az is, hogy kereskedőket *gentleman*nek tituláltak (Morgan, 1986, 23).

Kialakult egy *gentleman* bürokrata csoport, akik a király vagy más személyek alkalmazásában álltak (Morgan, 1986, 24, 64. jz). A királyi bíróságok jogászai látszottak igazán sikeresnek, ugyanis helyzetüknél fogva ők voltak azok, akik birtokot tudtak vásárolni, esetleg adományozás révén jutottak hozzá, és földbirtokossá váltak. A jogászok foglalkozásuk okán számos előnyhöz jutottak, amely segítségükre volt a földvásárlásban (Keen 1990, 15).

A *gentleman* számára ugyancsak elfogadható és biztos megélhetést jelentett a birtokigazgatás, pénzügyek intézése, vagy egyéb szerepkör nagybirtokosok háztartásában. Másodszülött fiúk gyakran vállaltak ilyen tevékenységet, amely a kor gondolkodása szerint *gentleman*hez méltó foglalkozás volt, és a jogi pályához képest könnyebben elérhették a fiatalabb fiúk, ugyanis nem kellett hozzá magasabb iskolai végzettség (Morgan 1986, 26, 67. jz.).

A *gentleman* bürokrata csoport növekedésének, írásbeli és irodalmi jártassága terjedésének fontos következményei voltak, ugyanis tömeges megjelenésük az államéletben, hivatalokban, magán és közintézményekben jelentősen átalakította London és az udvar beszélt és írott nyelvét. Tulajdonképpen V. Henrik döntése, amely szerint elfogadta a népnyelvi angolt a közügyek nyelveként, az ő hatásukat jelzi (Morgan 1986, 2).

Az 1429. évi választójogi rendelet alapján 44 *gentleman* vehetett részt a grófság parlamenti küldöttének megválasztásán, a többiek nem kaptak választójogot. A *gentleman* cím önmagában tehát nem járt együtt politikai jogokkal (SECH 1972, 276-277).

*Gentleman*ek fontos szerepet játszottak a grófsági intézmények és helyi hivatalok betöltésében. Birtokviták és gyilkosságok esetében az lehetett esküdtszéki tag (*juryman*) az 1390-es törvény szerint (Brown 1989, 192), aki legalább évi 40 shilling szabad birtokból származó jövedelemmel rendelkezett (Keen 1990, 8). Ezek a bíróságok olyan ügyekben ítélkezhettek ahol a kár, vagy tartozás 40 márkáig terjedt (Brown 1989, 103). Egy 1429. évi törvény a vidéki kiváltságos területek (*franchise*) ugyanezen tisztviselői számára is az évi 40 shilling szabad birtokból származó jövedelemhatárt jelölte meg (Keen 1990, 8). Tehát a 40 shilling jövedelem nem csak a parlamenti választójog, hanem a súlyosabb esetekben eljáró bíróságok ítélőtestületének (*jury*) kiválasztásakor is fontos mércének bizonyult. Figyelmet érdemel az is, hogy a törvény a szabad birtokosokra (*freeholder*) vonatkozott, és nem csak a *gentleman*ekre, tehát az említett birtokkal és jövedelemmel rendelkező vagyonos földműves betölthette ezeket a tisztségeket, de a szegényebb *gentleman* nem (Brown 1989, 192). Ez a szegénysége miatt politikai jogokból és tisztségekből kiszoruló *gentleman* csoport jelzi a nemességből való kiesés lehetőségét.

A *gentleman*ek többnyire kisebb hivatalokat töltöttek be, például adószedők és esküdtszéki tagok voltak (Wright 1983, 6).

(b) A freeholderek

A szabad parasztság (*freeholder*) jogilag a fentebb leírt csoportokhoz tartozik, mivel ugyanolyan szabad birtokkal rendelkezett, mint a lovagok, *esquire*ök, *gentleman*ek, ugyanakkor nem volt a nemesség része, életmódja alapján pedig a földművesekhez lehet

sorolni. A szabad parasztság tehát átmeneti csoport volt a földbirtokos nemesek és a jobbágyi, bérlői csopor között.

A laikus birtokos társadalomnak két nagy része volt a későközépkori Angliában, az egyik a nemesség, a másik a szabad parasztság (*freeholder*), jogilag mindkettő szabad volt, szabad birtokkal (*freehold, liberum tenementum*) rendelkezett, és a közjog (*common law*) alapján működő királyi bíróságok elé vihette ügyét, amelyet azonos törvények és eljárások szerint tárgyaltak (Holdsworth 1966, III. 29). A szabad parasztok tehát jogi szempontból nem különböztek más szabad birtokosoktól, de lényeges pontokon mégis eltértek a nemesektől, lényegében a földművesek életét élték, a nemesektől béreltek földet, tehát gazdasági függésben voltak. Például Richard Okover, *esquire* snelstoni birtokaiért a szabad birtokosoktól (*free tenant*) bérleti díjat (*rent*) kapott, amit évi két alkalommal egyenlő részben kellett fizetni neki június 24-én és november 11-én. Ugyancsak az ő birtokain Atlow, Mapulton, Ilom, Okover és Yeldersley falvakban lakó *farmer*ek bérleti díjat fizettek egy 1489-ben keletkezett feljegyzés szerint (DC 1906, 2139).

A gondolkodásmód nemcsak az alapján különböztette meg a parasztokat, hogy szabadok voltak vagy sem. Volt ugyan olyan törvény, amely a szabad birtokos parasztságot (*freeholder*) megkülönböztette, mint például az 1429. évi választójog rendelet, amely a 40 shilling évi adózott jövedelemmel rendelkező szabad földbirtokosnak megadta a parlamenti választójogot (SECH 1972, I. 276). Ez a törvény mégsem gyakorolt olyan jelentős hatást a társadalomra és a gondolkodásra, hogy ezen választóvonal mentén a paraszti társadalom szétszakadjon, és a társadalmi szakadék két oldalán elkülönülő paraszti csoportok eltérő elnevezést kapjanak. A XV. században azokat a szabad földműveseket, akik rendelkeztek szabad birtokkal (*liberum tenementum, freehold*) *yeoman*nek nevezték (Feudal Aids 1899. vol. I. 270-310), de a *yeoman* olyan gyűjtőnév volt, amelyet nemcsak a szabad parasztok jelölésére alkalmaztak, hanem más földműveseket is közéjük soroltak. Kérdés, hogy mi volt az a szabadságnál és szabad földbirtoklásnál fontosabb szempont, amely alapján különböző jogállású paraszti csoportok tagjaira *yeoman*, vagy más elnevezést lehetett alkalmazni.

(2) A földművesek

A földművesek társadalma legalább annyira tagolt a XV. századi Angliában, mint a földbirtokosoké. A paraszti társadalom csoportjainak elkülönítésénél alkalmazható módszer lényege annak kiderítése, hogy saját korukban milyen szempontok alapján különböztették meg a földműveseket. Ez a szempont, amint az előző részben említettem nem a szabad birtok birtoklása, és a személyes szabadság volt.

Hilton szerint a XIV. század végi és XV. századi Angliában a paraszti társadalomnak két csoportja különíthető el. Az egyik csoport tagjai a földdel rendelkező földművesek voltak, a másik csoportba a földnélküliek tartoztak (Hilton 1975, 20-21). A korabeli gondolkodás szerint, legalábbis az irodalmi művek alapján, a legfontosabb szempont az volt, hogy valaki rendelkezett a megélhetéséhez szükséges földdel, vagy pedig bérmunkásként kereste kenyerét (Hilton 1975, 23-24). Tulajdonképpen fontosságát tekintve csak ezután következett az a szempont, hogy egy földműves szabad paraszt volt-e vagy jobbágy. A szabad földműves és a jobbágy közötti különbségtétel a XIV-XV. században és később is megfigyelhető, a jogi különbségek a hétköznapok gyakorlatában is megmutatkoztak. Ennek ellenére a paraszti társadalom hierarchiájának kialakulásában más tényezők fontosabb szerepet játszottak (Hilton 1975, 24).

A jobbágyok szabadságra vonatkozó követelése 1381-ben az angol parasztfelkelés idején okozott súlyos politikai, társadalmi problémát, amely később is jelentkezett, de egyre kisebb hevességgel (Hilton 1975, 24). Ennek oka a jobbágyság megszűnése volt.

Az értékrend átalakult, a szabadság elnyerése egyre könnyebb lett, sokan megszabadultak jobbágyi terheiktől, és számukra a szabadság elnyerése már nem volt központi kérdés. Hilton azt vallotta, hogy a XV. században a társadalmi hierarchia kialakulásában egyre nagyobb szerepet játszott a vagyon és jövedelem nagyságától függő gazdasági osztályozás, valamint a tevékenységen és végzett munkán alapuló funkcionális kategorizálás. A jogi státuszon alapuló csoportosítás egyre inkább háttérbe szorult. Hilton szerint sokszor hivatkoztak a korszak forrásaiban a vidék lakóira státuszuk megkülönböztetése nélkül (Hilton 1975, 25). Az 1363. évi *sumptuary law* sem tulajdonított jelentőséget a szabad vagy szolga státusznak a ruházkodás szabályozásakor. Az 1463. évi *sumptuary lawban* szintén nem volt szempont az öltözék meghatározásakor a szabad vagy szolgai jogállás. Az egyes

csoportok elkülönítésében a végzett munka, a betöltött szerepkör, a tevékenység volt fontos szempont, nem pedig a jogállás (Hilton 1975, 25). A szabadság és szolgaság a XIV. században és előtte volt igazán fontos szempont, amit jelez, hogy a társadalom egy eléggé nehezen meghatározható csoportját *franklin*nek nevezték. Ez az elnevezés még a XV. században is bizonyos esetekben továbbélt (Hilton 1975, 25). A *franklin* a XIV. században a szabad földdel rendelkező szabad birtokos volt, és olyan csoportot jelölt, amelybe beletartoztak azok a földbirtokosok, akik nem üttették magukat lovaggá, és nem voltak *esquire*ök, valamint gyakran nevezték *franklin*nek a szabad birtokkal rendelkező személyében szabad földműveseket is (Hilton 1975, 25-27).

A fentiek alapján megállapítható, hogy a parasztság csoportosításában fontos, de nem lehet kizárólagos szempont a szabadság és szolgaság, ugyanis az angol parasztság egyes csoportjai nem a szabadság és szolgaság közötti választóvonal mentén alakultak ki a XV. században. Az alábbiakban a földművesekre alkalmazott elnevezések szerint haladva ismertetem azt, hogy milyen szempontok szerint csoportosították a paraszti társadalmat.

Első lépésként a jobbágyság megszűnésének és a bérlők (*copyholder*) megjelenésének leírása következik. Ez a folyamat a XIV. század közepén kezdődött és a XVI. században ért véget, tehát jobbágyok még a XV. században is éltek, bár egyre kisebb számban. A továbbélő jobbágyság és a bérlővé váló csoportok hierarchikusan rendeződtek. A második lépésként a paraszti társadalom XV. században kialakuló hierarchiájának ismertetése következik.

(a) A jobbágyság és megszűnése, a bérlői rendszer kialakulása

(i) A jobbágyi terhek

A jobbágyokra alkalmazott elnevezések a *villanus*, *servus*, *rusticus*, *nativus* a nem szabad jogállást jelölték. A *villanus* elnevezést általában arra alkalmazták, aki egy átlagos paraszti birtok gazdája volt, a kisebb földdel rendelkezőket emlegették *cottarius*, *bordarius* néven. Megfigyelhető a szolgálatok természetét jelölő megnevezés: *operarii*, *akermanni*, ők azok, akik a *lord* saját kezelésű földjét felszántották (Holdsworth 1966, 199).

A középkori angol jogászok a jobbágyság jogi alapjainak kialakításában a római jog rabszolgákra vonatkozó részéből sok elvet átvettek. Glanvil, Bracton, Britton és mások is vallották azt a teóriát, hogy a *lord*nak abszolút hatalma van jobbágyai teste és javai felett, és úgy bánhat velük, ahogyan csak tetszik neki, a jobbágyok a *lord* ingóvagyonához tartoznak, teljesen egyenlők a tárgyakkal. A jogelvek szerint a személyes szolgaságnak nem voltak fokozatai, aki szolga volt arra kivétel nélkül vonatkoztak a fenti elvek (Holdsworth 1966, III. 491). A lord bezárathatta és megverhette jobbágyát, de a személyes erőszak súlyosabb eseteit a büntetőjog tiltotta, ugyanis a békét fenn kellett tartani, tehát a királyság és a király érdekeit a jog a földesúri hatalom és érdek elé helyezte ebben a tekintetben (Holdsworth 1966, III, 493-494).

A földesúr eladhatta jobbágyát föld nélkül is, bár erre nagyon kevés példa volt, ugyanis akkor számíthatott nagyobb haszonra, ha a jobbágynak házat és földet adott, tehát a gazdasági okok megakadályozták jelentősebb jobbágypiac kialakulását (Holdsworth 1966, III. 491).

A XIII. században, amikor a jobbágyság hatékonyan működött, Bracton leírta a szolgai státusz, a jobbágyság jogi jellemzőit. Ezek szerint a jobbágyok urainak hatalmát a *ius gentium* szentesítette, amely kiterjed az életre és halálra is, de Bracton idejében a *ius civile* korlátozta az élet elvételének jogát, amely a király hatalmában volt. A szolgák pert indíthattak uraik ellen olyan bíróságokon, amelyek fő és tagvesztés ügyében ítélkeztek, ha uraik már kibírhatatlanul bántak velük, ugyanis az állam érdeke a belső rend volt, és az, hogy saját dolgaival mindenki jól bánjon (Bracton 1968, II. 33-34). Az urasági hatalom következménye volt, hogy amit a jobbágy megszerzett, azt ura is birtokolta (Bracton 1968, II. 33-34).

A kései középkorban bérlővé (*copyholder*) váló jobbágy és a szabad birtokos (*freeholder*) közötti egyik legfontosabb jogi különbség az volt, hogy a szabad birtokos ügyét királyi bíróságok elé vihette, és nem volt kiszolgáltatva ura bíróságának (Holdsworth 1966, I. 181).

Az urasági hatalom (*dominica potestas*) felszabadítással (*manumissio*) ért véget, amikor egy *lord* felszabadítás révén szolgáját (*servus*) szabaddá tette (Bracton 1968, II. 35). A szolgák (*servus, bondman*) egészen addig voltak uraik hatalma alatt (*sub potestate dominorum*), ameddig jobbágyi birtokon letelepedve laktak, de az urasági hatalom akkor sem szűnt meg, amikor a jobbágy elhagyta lakhelyét és átutazott az országon, eltávozott és

visszatért. A jobbágyok visszatérésükig uraik hatalma alatt maradtak. Amikor a jobbágyok megtagadták a visszatérést, szökevénnyé váltak, csakúgy, mint a háziasított állatok, ha elcsatangoltak. Ha a jobbágyok elhagyták otthonaikat és vándorrá vagy utazóvá válva kereskedők vagy zsoldosok lettek, akkor *chevagium*ot fizettek bizonyos időnként, ezzel ismerve el alávetett helyzetüket és jogi képességeik csökkent voltát. A jobbágyokról azt tartották, hogy egészen addig vannak uraik hatalmában, ameddig fizetik a *chevagium*ot, de amikor megtagadják ennek fizetését szökevénnyé válnak (Bracton 1968, II. 36). Ha a jobbágyok megszöktek három vagy négy napon belül üldözőbe kellett venni őket, amíg elfogták és visszavitték őket. A lordokat pedig nem volt szabad akadályozni eközben bármiféle szabadság vagy kiváltság indokával. Egy lord számára ugyanis mindig megmarad a szolgák tulajdonlása, egészen addig, ameddig hanyagsága vagy a jobbágy heves és jogtalan ellenállása miatt el nem vesztette, és azt minden törekvése ellenére sem volt képes elfojtani. Ebben az esetben a lordnak felsőbb hatalomhoz kellett fordulnia. Ha a lord bejelentette jogigényét menekülő jobbágyára, akkor egy éven túl sem vesztette el jogait, de ha hanyagság miatt ezt elmulasztotta, akkor egy év múltán a menekült jobbágy megszerezte a kiváltságot, hogy megvédje magát szabad státuszában (*in statu libero*) (Bracton 1968, II. 36).

Bracton a jobbágyi kötelékeket nemcsak a személy jogi helyzetéhez, hanem a birtokolt földhöz is kötötte. A tiszta jobbágyi birtok (*purum villenagium*) birtokosa akár szabad volt, akár jobbágy (*sive liber, sive servus*) a jobbágyi birtokból adódóan kellett, hogy mindazt megtegye, amit neki parancsoltak: nem kellett tudnia este, hogy mit kell majd tennie másnap reggel. Az ilyen embereknek bizonytalan, vagyis előre meg nem határozott, tehát tetszőleges szolgálatokat kellett teljesíteniük, uruk tetszés szerint vethetett ki rájuk *taillagium*ot vagyis adót. A jobbágynak *merchetum*ot kellett fizetnie lánya kiházasításakor. Ez fontos kötelezettsége volt a jobbágyoknak, ugyanis a szabadokat jog szerint nem lehetett *merchetum* fizetésére kötelezni, még akkor sem, ha jobbágyi birtokon gazdálkodtak. A jobbágy mindezeket a kötelezettségeket jobbágyi birtoka és saját jogállása okán teljesítette, de ha szabad birtokolt jobbágyi birtokot, akkor a felsorolt kötelezettségek – a *merchetum* kivételével – csak a birtok miatt terhelték, de nem a saját személye miatt (Bracton 1977, III. 131).

A jobbágy (*villein*) csak ura bíróságától függött, nem folyamodhatott királyi bírósághoz peres ügyeivel, mint a szabad földbirtokos (*freeholder*) (Holdsworth 1966, II. 260), ha ugyanis a felperes szolgarendű volt és jobbágyi birtokot tartott (*servus et teneat in*

villenagio), és bebizonyosodott, hogy ura hatalmában volt, akkor a bírósági tárgyalás elmaradt (Bracton 1977, III. 84). A jobbágy ura jogi védnöksége alatt állt. Ha egy idegen elűzött egy jobbágyot a földjéről, és ez az idegen nem az uraság hatalma alatt állt, akkor a jobbágy nem pereskedhetett, mert a birtok visszaszerzésére csak ura indíthatott pert. A jobbágy nem rendelkezett a pereskedés jogával (*villanus non habet actionem*) (Bracton 1977, III. 87). A szolga jogállású minden oldalon akadályokba ütközött, amelyek nem korlátozták a szabad embert (Bennett 1967, 99). A szabad ember csak bérleti díjat fizetett urának földje használatáért, a jobbágy terhei összetettebbek voltak (Bennett 1967, 99).

A faluközösség alkalmazkodott a földművelés közösségi megszervezéséhez, amit a lord is tudomásul vett, annak ellenére, hogy tulajdonosa volt a földnek el kellett fogadnia a kialakult szokásokat. A jobbágyoknak kialakult a feladatuk, amelyet a szokásjog megőrzött, a lord pedig megerősített (Holdsworth 1966, III. 146). A XIII. századtól egyre gyakrabban írásba foglalták a jobbágyok kötelezettségeit, ami kiszámíthatóbbá tette életüket, és rögzítette a szokásjogot kizárva a pillanatnyi előnyöknek megfelelő értelmezést (Bennett 1967, 99).

A jobbágy legfontosabb kötelezettsége a munkajáradék (*labour service*) volt, amelyet a lordtól kapott föld használatának viszonzásaként végzett a lord saját kezelésű birtokán (Holdsworth 1966, III. 198). A jobbágynak először ura földjén kellett dolgoznia, és csak utána következett a sajátja, ha nem így tett, akkor bírságot fizetett. (Bennett 1967, 99). A jobbágy igás- és kézimunkát végzett, amely arányban állt földje nagyságával, az utóbbi a lord állatainak gondozásától kezdve szénagyűjtésen keresztül épületek javításáig minden fajta munka lehetett. Szolgák kisebb csoportja egész évben a lord háztartásában élt, és többletmunkájáért, később az egészért pénzt kapott (Bennett 1967, 103). A jobbágyok munkajáradéka a rendes heti munka (*week work*), és a rendkívüli munka (*boon work, precaria*), amelyet elsősorban aratás idején követelt a lord. Esetenként sört és almabort kaptak a jobbágyok ezt nevezték "nedves" *boon work*nek, amikor a bőséges étel mellé csak vizet kaptak az volt a "száraz" *boon work* (Bennett 1967, 110-111).

A *heriot* természetben vagy pénzben teljesített kötelezettség volt, amely a jobbágyot holtában terhelte, ugyanis az elhunyt ingóságainak egy része urát illette. Ebben a kötelezettségben többféle jog is megnyilvánult. Egyrészt kifejeződött az, hogy a jobbágy személyében nem szabad, és ezért nem lehet semmiféle saját dolga, mindene ura tulajdona, amiből ura szabadon választhat. Másrészt kifejeződött az is, hogy az úr saját javaiból adott

használatra a jobbágynak, amelyet visszavehetett. Harmadrészt az örökös, mivel a *heriot*ot valójában ő fizette, így ismertethette el urával örökösödési jogát (Holdsworth 1966, III. 200). A *heriot* összege uradalmanként eltért, gyakori volt a legjobb állat kiválasztása a halott jobbágy állatai közül, de egyes uradalmakban a jobbágy teljes ingóvagyonának 1/3 része, élelme, szekere, kocsija, stb. *heriot* fizetési kötelezettség alá esett, amit az özvegy vagy örökös pénzre válthatott (Bennett 1967, 145).

A halott jobbágynak nemcsak ingóságai, hanem földje is ura tulajdona volt, amelyért az örökös beiktatásakor fizetett. Ez eredetileg nem volt a *heriot* része, de a középkori jogászok nem voltak biztosak a *heriot* pontos értelmében, ezért a föld átvételekor teljesített fizetséget is *heriot*nak kezdték nevezni (Bennett 1967, 147). A *heriot*ot a középkor végén már pénzben szedték, alapja is megváltozott, nem ingóvagyon, hanem jobbágyi föld után vetették ki, amelynek nagysága alapján állapították meg értékét. Gyakori volt az 1 *virgate* után fizetett 5 shillinges ráta, illetve kisebb föld esetén arányosan kevesebb. Ennek ellenére sokáig megmaradt az a szokás, amely szerint *heriot* címen a jobbágy legjobb állatát is elvehette a földesúr (Bennett 1967, 148).

A halott jobbágy javaiból nemcsak a földesúr, hanem az egyház is igényt formálhatott bizonyos részre. Ezt nevezték *mortuary*nak, jogi alapja az a teória volt, hogy a jobbágy egész életében tizedet és ajándékokat adott az egyháznak, ezért az egyház számára indokolt a halott javainak egy részére az utolsó igényt is bejelenteni. A jog szerint először a jobbágy ura vehette ki a halott javaiból a *heriot*ot és utána az egyház választhatta ki a *mortuary*t (Bennett 1967, 144). Az egyház is számos szolgálatot követelt főleg ünnepek alkalmával, gyakori volt a fuvarozás és az ajándék adás kötelezettsége (Bennett 1967, 118).

Az általánosan elfogadott jogelv szerint a *tallage* (*taillagium*) fizetés kötelezettsége a szolgaság egyik fontos jele volt, ugyanis a földesúr tetszése szerint szedhette, összege az úr akaratától függött (*ad voluntatem domini*), a jobbágynak nem volt jogorvoslati lehetősége, ha ura egy évben többször is beszedte. A jobbágyok határozott törekvése a *tallage* rögzítésére sikerrel járt, és évi adóvá alakult az úr akarata szerint, de az uradalom szokásainak megfelelően. A *tallage*t kiegészítő bérleti díjként kezdték kezelni, és ezzel enyhült szolgai jellege (Bennett 1967, 137-138). A *tallage* szedésének alapja a jogi teória szerint az volt, hogy ami a jobbágyé, az egyben ura tulajdona is, amiből a földesúr akkor és annyit vesz el amennyit akar. A *tallage* összege uradalmanként változott, 8-10 font, később 12-13 font is

ELTE

lehetett. A XIII. század végén XIV. század folyamán rögzült a *tallage* és a földesurak fontos bevételi forrásává vált. Az uraság általában egy összegben vetette ki ezt az adót a falura vagy az uradalomra, amit a jobbágyok földjük nagysága és állataik száma alapján adtak össze (Bennett 1967, 138-140).

A lord gyakran rendelkezett malommal, ahol a jobbágyoknak őröltetniük kellett gabonájukat, a lord gyakran rendelkezett karámmal, ahová jobbágyainak kötelező volt beterelni juhaikat. Sok uradalomban élt a lordok joga, amely szerint jobbágyaik nem adhatták el engedély nélkül állataikat, vagy fiaik nem léphettek egyházi rendbe jóváhagyás nélkül. A jobbágy nem utasíthatta vissza ura megbízását egy feladat elvégzésére, vagy egy tisztség betöltésére (Holdsworth 1966, III. 200). A jobbágy csak ott főzhette sörét, ahol ura megengedte. Még sok egyéb, a jobbágy egész életére és tetteire kiterjedő hatalom volt ura kezében, akinek engedélye nélkül szinte semmilyen fontosabb dolgot nem tehetett, ellenkező esetben bírságot fizetett (Bennett 1967, 129). A jobbágyot ura kötelezte, hogy kenyerét csak az uradalom kemencéjében süsse (Bennett 1967, 135), a vetést pusztító madarak, vadak vadászata szintén földesúri jogkör volt, és a halászat is a lord engedélyéhez kötődött (Bennett 1967, 137). Az úri jogok megsértését uradalmi bíróságokon (*manor court*) tárgyalták (Bennett 1967, 132).

A szolgai jogállásúak *wood-pennyt* fizettek a rőzsegyűjtésért, tyúkot és tojást kellett vinniük a *manor* központjába azért, mert baromfit tartottak házuk körül. Ha a szolgarendű eladta egy állatát, akkor a lord gyakran megkapta az eladási ár egy részét (Bennett 1967, 99). További jobbágyi kötelezettség volt az úr vagy küldöttje, hivatalnoka befogadása és vendéglátása egy nap egy este (Bennett 1967, 142-143).

A lord jogai és kiváltságai révén bíráskodási hatalommal rendelkezett, bírságot vethetett ki saját bíróságán, ha valaki megszegte a szokásjogot (*customary rules*) (Holdsworth 1966. III. 200). A jobbágynak kötelessége volt, hogy három hetenként megjelenjen az uradalmi bíróságon (*manor court*) (Bennett 1967, 195-199). Ezek a kötelezettségek és szolgálatok egyenként jelentéktelenek voltak, de összességükben nehéz terhet jelentettek (Bennett 1967, 99).

A középkori jogászok jobbágyságról alkotott jogi doktrínái a mindennapok folyamán sok tekintetben nem valósultak meg. A jobbágyság gyakran nem volt annyira kiszolgáltatott jogi helyzetben, mint ahogyan a jogkönyvekben és jogi gyűjteményekben olvasható. A

jogászok teóriái rosszul kapcsolódtak a hétköznapok gyakorlatához, ugyanis a jobbágy egy uradalom lakójaként teljesítette sokféle mezőgazdasági szolgálatát. A jobbágyok sok esetben szabadok utódai voltak, és csak a használatra kapott föld volt jobbágyi birtok. Az uradalom gazdálkodása és szokásai rögzültek, és meghatározták a lord jogait a jobbágy kötelezettségeivel együtt. A jobbágyot védte az uradalom szokásjoga, az uradalomban élő faluközösség, amely emlékezetében megőrizte a kötelezettségek, jogok és szokások egész rendszerét (Holdsworth 1966, III. 492).

A jobbágyság Derbyben a XIV. században még megtalálható, de a XV. században már egyre ritkábban fordul elő a forrásokban. Richard de Basyngs of Codenore fiának Henrynek adományozott egy jobbágynőt (*nativa*) bizonyos földdel együtt, akit és amit idősebb Richard de Wilughby lovag úr (*dominus Richard de Wilughby senior miles*) adományából birtokolt 1359-ben (DC 1906, 891).

Nemcsak jobbágy földdel együtt való eladományozásáról szólnak források, hanem arról is, hogy jobbágyok és szabad parasztok szolgálatait is eladományozták. John de Wytyntone örökösödési korlátozással (*in tail*) adományozott Henry Dukmantonenak és feleségének Matildának bizonyos földeket szabadok és jobbágyok (*natives*) szolgálataival együtt Dukmantoneban 1342-ben (DC 1906, 1106).

Alverey Sulney lovag lemondott egy jobbágyról 100 márkáért cserébe William de Wine lovag javára azzal a feltétellel, hogy megtart bizonyos egyezségeket, amelyek a pencustoni és normonstoni uradalmakra, valamint az ottani egyházak kegyuraságára vonatkoznak (DC 1906, 1863). Az egyezséget 1356-ban (DC 1906, 1863), a pestis után kötötték, amikor jelentős munkaerőhiány alakult ki, és magasra szökött a munkaerő értéke.

A XIV. század végén Derbyben arra is akadt példa, hogy jobbágyokat földdel együtt zálogba adott uruk: John Saucheverel, Hopwell lordja összes földjét, birtokát minden jobbágyával (*natives*) és utódjaikkal, földjeikkel együtt, amelyeket ők jobbágyi birtokként tartottak Quarundon falvában, zálogba adta Henry Fraunceys of Chaddesdennek, Geoffrey Dawe cotegravei plébánosnak, William le Ward of Hopwellnek és John de Shardlowenak 1384-ben (DC 1906, 1914). A wirksworthi járás bíróságának feljegyzései között szerepel, hogy 1477. május 27-én tartott bíróságon Thomas, aki Thomas Cantrell fia volt, lemondott egy jobbágytelekről (*de bondagio*) az összes hozzá tartozó földekkel Eytonban. A birtokról való lemondó nyilatkozat szerint Thomas IV. Edvárd király kezébe adta a birtokot, aki a

terület ura volt, de Laurence Lowe használatára (DC 1906, 2687). Tehát ekkor még létezett jobbágyi földbirtok (*bondagium*).

(ii) A jobbágyság megszűnése, a bérlői rendszer kialakulása

Az 1348-49. évi pestisjárvány előtt Anglia népességének döntő része szolgai-jobbágyi jogállású, 250 évvel később 1600 körül lényegében már nem voltak jobbágyok. A jobbágyság megszűnésének okai között említhető a pestis okozta munkaerőhiány, a városok fejlődése és a vidéki népesség városokba áramlása, a földbérletek új rendszerének kialakulása, amely felváltotta a szolgálatokon és munkajáradékon alapuló régi uradalmi rendszert. A jobbágyság felszámolásában fontos tényező volt a jobbágyok határozott törekvése arra, hogy szabaddá váljanak (Bennett 1967, 277). A jobbágyság megszűnésének két részfolyamata figyelhető meg, az egyik a jobbágyi birtok bérletté (*copyhold*) alakulása, a másik a jobbágyi státusz eltűnése volt.

A jobbágyi birtoklás megszűnéséről és a *copyhold* kialakulásáról a korábbiakban szó esett (ld.: Az uradalom birtokállományának átalakulása a kései középkorban, A *copyhold* birtoklás kialakulása). Most a jobbágy személyét terhelő kötelezettségek, és a jobbágyi státusz megszűnését ismertetem.

A jobbágyság rendszerének egyik alapeleme a munkajáradék volt, amely lényege, hogy a jobbágy munkát végzett földesúrtól kapott földje használatáért. A jobbágy kötelezettségeinek jelentős része a lord sajátkezelésű birtokának műveléséből állt (Holdsworth 1966, III. 198). A jobbágybirtok nagyságával arányosan állapították meg a jobbágyokat terhelő munkajáradékot és egyéb kötelezettségeket (Bennett 1967, 65). Nem lehetett olyan jobbágyot találni, akinek nem volt földje és munkajáradékkal tartozott volna (Page 1900, 19). Az 1348-49. évi pestis előtt a népességtöbblet miatt sok földesúr nem tudott minden jobbágynak földet és munkát adni. Ők viszonylag könnyen elhagyhatták az uradalmat kisebb fizetség ellenében. Mivel vándoroltak és oda mentek, ahol megélhetést találtak, kicsúsztak földesuraik ellenőrzése alól, akik egyébként sem tartottak igényt rájuk. Ez a csoport szabad bérmunkássá vált már a pestis előtt (Page 1900, 42).

A jobbágyság megszűnését segítette elő a jobbágyi járadékok pénzre váltása, amit megkönnyített az állam és jogrend szilárdsága. Az adminisztráció jól működött, a fontot az

uralkodók állandó nemesfémtartalommal verették. Emiatt a társadalom bizalma már korán kialakult a pénzen alapuló gazdaság iránt, amelynek jogi alapjait az adminisztráció megbízhatóan szabályozta. A pénzben teljesített szolgálatok megbízhatóak voltak, és könnyebben kezelhetők, mint a természetben teljesített járadékok (Page 1900, 42).

A XIV. századi népességcsökkenés jelentős mértékben hozzájárult a jobbágyi birtoklás megszűnéséhez. A népesség drasztikus csökkenését eredményezte az 1348-49. évi pestisjárvány, amely más járványokkal együtt jelentkezett, és Dyer szerint a népesség csaknem 50 %-ának életét oltotta ki (Dyer 1989, 140). A járvány idején a mezőgazdasági termelés anarchiába fulladt, egyes uradalmakban teljesen megszűnt. Az uradalmak számadásai, amelyek a pestis előtt és után is hiánytalanul megvoltak, a pestis ideje alatt hiányosak (Bennett 1967, 48). Kivételes esetekben az uradalmi intézők életben maradtak, és a pestis tombolása közepette is folytatták a számadásokat, amelyek dokumentálták a szenvedéseket. A munkát sokszor korlátozták, vagy teljesen felfüggesztették (Page 1900, 48). Amire a pestis, a társadalmi és gazdasági fejetlenség mérséklődött, a jogrend és a termelés elemi feltételeit kikényszerítő állami presszió enyhült, az egész ország arculata átalakult (Page 1900,49).

Az 1320 utáni 200 évben 100 000 acre szántóföldet vontak ki művelés alól. A népesség nagyobb arányban csökkent, mint amilyen mértékben a megművelt földterület, emiatt az egy főre eső megművelt földterület mértéke nőtt (Dyer 1989, 141).

A pestis utáni évtizedek korabeli szerzőinek leírásaiból elhanyagolt táj képe bontakozik ki, a szántóföldeket és legelőket gyom verte fel. A munkaerő hiányán kívül különösen nyomasztó gond volt a megfelelő tapasztalattal rendelkező uradalmi intézők hiánya, akik képesek voltak több évre előre tervezve működésben tartani az uradalmak termelési szerkezetét, mezőbeosztását, legeltetési rendjét, és a termények raktározását, eladását is kellő gonddal intézték. A régi intézők helyét újak vették át, gyakran más vidékről származtak, nem ismerték a rájuk bízott uradalom szokásjogait, a lordjuk jogait és a követelhető járadékokat. A jobbágyok kihasználták ezt, amire akkor nyílt szinte korlátlan lehetőségük, ha a lord és az intéző is meghalt. Ilyen helyzetekben, ha a szokásjogáról nem készült korábban írásos feljegyzés, a jobbágyok szinte újrarendezhették az uradalom belső viszonyait (Page 1900, 51).

jobbágyok. A jobbágy-földesúr viszonyban döntő fordulat következett be: a jobbágy alkudozhatott urával, és ezzel megdőlt az a jogi teória is, amely szerint a jobbágy nem kérdőjelezheti meg ura tetteit. Kialakulóban volt a földbirtokos-bérlő kapcsolat, amelyben a feltételek alku során jöttek létre, és szerződéses viszony alakult ki a felek között.

Page szerint a XIV. század végére a pénzben teljesített földbérlet vált általánossá, és a munkajáradék eltűnt (Page 1900, 56-57). Ez a fordulat átalakította a falusi gondolkodásmódot, ugyanis ennek következtében a pénzgazdálkodás vált a gazdálkodás alapjává (Page 1900, 58). Megjelentek a mezőgazdasági vállalkozók, akik egész uradalmakat vettek bérbe, és a gazdálkodást új alapokon szervezték meg. A lordok azért hajlottak erre a megoldásra, mert megszabadultak a bérlők, a gazdálkodás, munkaerőhiány, kedvezőtlen piaci árak okozta gondoktól. A lord a gazdálkodás kockázatát áthárithatta bérlőire, akik több évre előre megállapított bérleti díjat fizetve biztos bevételhez segítették a lordot. A bérlők a jobbágyoktól is rögzített bérleti díjat követeltek (Page 1900, 58). A földbérlet kialakulása lordnak és jobbágynak egyaránt kedvező volt.

A jobbágyság megszűnése nemcsak a jobbágyok érdeke volt, ugyanis a lordok közül sokan felismerték, hogy rosszabbul járnak a jobbágyokkal, mintha szabadok lennének. Angliában már több lord gazdálkodott, és felfigyelt a kényszermunka hanyag és gyenge voltára, felismerte, hogy bérmunkával több bevételhez jut, mint a munkajáradékkal. Ez persze a XIV. században még nem volt általánosan elterjedt felismerés a lordok között, de a XV. században feltételezhető, hogy a többség ezt már belátta. Ezen a ponton találkozott a jobbágyok törekvése a lordok felismerésével, ugyanis a jobbágy törekedett pénzre váltani lehetőleg az összes szolgálati kötelezettségét, a lord pedig látta, hogy jobban jár, ha biztos bevételi forrásként elfogadja a bérlővé váló jobbágytól a földhasználatért a bérleti díjat, és bérmunkásokat fogad, akiket hatékonyabban dolgoztathat, mint a vonakodó jobbágyot (Bennett 1967, 279).

A XV. század közepén a lordok számára kedvező a bérlők számára kedvezőtlen fordulat következett be a gazdasági környezetben. A régi háromnyomásos gazdálkodásnál kifizetődőbb lett a juhtenyésztés. A bérlők (*copyholder*) nem csikarhattak ki további könnyítéseket a lordoktól azzal a fenyegetéssel, hogy elhagyják birtokaikat. A lordok éppen azt várták, hogy a bérlők távozzanak, és a birtokállomány minél nagyobb részét legelővé alakíthassák bekerítve saját birtokaikat (Page 1900, 87).

(a) A jobbágyi státusz megszűnése

A jobbágyi státusz a jobbágy személyi függésében, és az úriszék működésében nyilvánult meg. A jobbágyságot Angliában formálisan sohasem törölték el, egyszerűen eltűntek a jobbágyok. Az utolsó jobbágyi státuszpert 1618-ban tárgyalták (Holdsworth 1966, III. 508-509). A folyamat a pestis után kezdődött, a jobbágyok szabaddá váltak, a jobbágyság száma folyamatosan csökkent (Page 1900, 68).

A középkori angol jog szerint a lord abszolút hatalommal rendelkezett a jobbágy személye és javai felett. A lord úgy bánhatott jobbággyal, ahogyan jónak látta, ingóságként kezelte, eladhatta, a jobbágy a dolgokkal volt egyenlő (Holdsworth 1966, III 491). Ennek maradéktalan érvényesülését gátolta a falvak és uradalmak szokásjoga (Holdsworth 1966, III. 493). A lordok jogait ugyancsak korlátozta a király érdeke, amely a belbéke fenntartására vonatkozott, a lord nem bánhatott tetszése szerint jobbágyaival (Holdsworth 1966, III. 494).

A jobbágy engedély nélkül nem mehetett el az uradalomból (Holdsworth 1966, II, 264), és távozásakor fizetnie kellett a *chevagium*ot, ezzel ismerve el jobbágyi helyzetét. A pestis után megnövekedett a munkaerő értéke, és a törvénykezés a földesurak érdekeit védve megerősítette jogaikat. 1350-ben törvénybe iktatták, hogy a lordot nem lehet akadályozni szökött jobbágya elfogásában azzal a jogi lehetőséggel, ami korábban létezett, vagyis előbb bíróságilag meg kellett vizsgálni azt, hogy az adott személy ténylegesen jobbágy-e vagy esetleg szabad. 1377-ben törvénybe iktatták, hogy a szökött jobbágyot státuszának kivizsgálása idején nem lehet szabadlábra helyezni. 1384-ben statútum készült arról, hogy a szökött jobbágy ellen indított pert ne lehessen úgy értelmezni, mint a jobbágy szabadságának elismerését, ugyanis királyi bíróságon szabadok ellen lehetett csak pert indítani (Holdsworth 1966, III. 500). A jobbágyok személyes alávetése a XIV. század végén még nem enyhült, továbbra is kötelező volt az uradalmakban dolgozniuk, és a földesúr utasítására lemondani javaikról. A *chevagium, merchetum, taillagium*, a földesúr gazdasági előjogai továbbra is megvoltak, ami jelezte a jobbágy bizonytalan helyzetét javai birtoklásában (Page 1900, 65).

A lordok megkísérelték a *chevagium* fizetése miatt követni elköltözött jobbágyaikat, és a szököttek nevét is feljegyezték, de egyre ritkábban fogták el őket. Ez a XV. század közepére egyre nehezebb volt, mert a vándormozgalom országos méretűvé vált. A földesuraság képtelen volt követni az elvándorolt jobbágyokat (Page 1900, 92). A XV. század folyamán

csökkent, a század végére csaknem eltűnt a *chevagium* fizetés az uradalmak számadásaiból (Page 1900, 94). Az elköltözött jobbágyok utódaitól követelhető járadékok behajtásáról is kénytelenek voltak lemondani a földesurak. Ilyen járadék volt a *merchet*, amit az uradalmon kívül férjhez menő lány apjától követelhetett a földesúr. A *merchet* fizetése alóli mentességet a kései középkorban meg lehetett váltani, tehát a jobbágy megválthatta kötelezettségeinek egy részét, és ezzel némileg szabadabbá vált, mozgástere növekedett (Bennett 1967, 278).

A jobbágy vagyona urához tartozott, a jobbágynak a jogelvek szerint tulajdonképpen nem is lehetett személyes vagyona (Holdsworth 1966, II. 264). Ez a jogelv a bérlői rendszer kialakulásával alapjaiban változott meg, nem a törvényhozás eredményezte a változást, hanem a gyakorlat, ugyanis a bérlővé váló jobbágyok rögzített pénzjáradék teljesítése ellenében birtokolták földjüket (Page 1900, 77), és ezt a megállapodást a földesúrral kötötték. A földbirtokosok lényegében a gyakorlatban elismerték, hogy a jobbágynak lehetnek saját javai, ingóságai. A lord a jobbágy birtoklását ugyanúgy tiszteletben tartotta a XV. század közepén, mint egy szabad bérlőjét (Page 1900, 97). A jog nem volt képes feloldani ezt az ellentmondást, egyszerűen csak elfogadottá vált, hogy a jobbágy rendelkezik ingóvagyonnal, amelyen saját szabadságát is megválthatja (Bennett 1967, 286).

A *copyhold* kialakulásakor még továbbra is megmaradtak a jobbágyi múlt bizonyos emlékei, amelyek a bérlő személyes korlátozását jelzik. A földesúr részesedést követelhetett a bérlő eladott javaiból, a fák kivágását és eladását is tiltották egyes uradalmakban bérlőknek. Egyes helyeken fennmaradt a *heriot* fizetés kötelezettsége a bérelt (*copyhold*) birtokon (Page 1900, 77). A régi jobbágyi státuszhoz kötődő szolgálatok és járadékok jelentős részéről a földesurak kénytelenek voltak lemondani, mert más esetben a bérlők elköltöztek. Ez ellen a földesurak nem tudtak védekezni (Page 1900, 77). A XV. század közepén a bérlők számára kedvezőtlen fordulat következett be, ugyanis a hárommezős gazdálkodásnál kifizetődőbb lett a juhtenyésztés (Page 1900, 87). A földesurak legelővé alakították birtokaikat, mert ez jövedelmezőbb volt, mint a földbérlet és a jobbágyi múltból megmaradt régi adók és járadékok: *merchetum*, *taillagium*, *heriot*, malom, kemence, erdő és halászóhelyért fizetett díj.

A *tallage* fizetése alól mentességet lehetett nyerni, ha a jobbágy vagy bérlő megvásárolta a mentességről szóló kiváltságot (Bennett 1967, 278). A *heriot* jelentése kitágult, és arra a fizetségre is alkalmazták, amit egy jobbágyfiú apja birtokának átvételekor apja *heriot*jaként fizetett. A *heriot*ot pénzre lehetett váltani, és ettől kezdve sokkal egyszerűbb

lett teljesíteni. Elterjedt az a szokás, hogy a fizetendő összeg mértékét az örökölt föld nagysága után határozták meg (Bennett 1967, 148). Ezen változások következtében a XV. század közepére nem volt sokkal nagyobb hátrány jobbágynak lenni, mint szabad kisbirtokosnak (Page 1900, 97).

A jobbágynak nem volt joga megjelenni a közjog bíróságai előtt, vagyis a királyi bíróságokon nem pereskedhetett, ugyanis szolgai jogállása okán nem rendelkezett a "megjelenés" (*locus standi*) jogával (Holdsworth 1966, 206). A középkori jogi elvek szerint a jobbágy pusztán ura bíróságától függött (Holdsworth 1966, III. 260). Az uradalmi bíróságok a kései középkorban az uradalom gazdálkodással kapcsolatos ügyeiben, a jobbágyok közötti ellentétekben, a lord követelései ügyében intézkedtek, és a kisebb törvénysértések esetében jártak el (Brown 1989, 112).

A jobbágy súlyos bűncselekmény esetén királyi bíróságok joghatósága alatt állt, lényegében úgy, mint a szabad emberek. Ha a jobbágy felségsértést vagy árulást követett el, akkor jog szerint elvették vagyonát, amit a király kapott és nem a jobbágy lordja. Ezekben az esetekben a király jogai a földesurak jogai előtt álltak (Holdsworth 1966, III. 494). Felségsértési ügyekben királyi bíróságok jártak el (Brown 1989, 108-109). Hasonló volt a jobbágy feletti bíráskodás bűnügyek esetében is, mivel az 1300 körüli évekre a bűnügyek a királyi bíróságok hatáskörébe kerültek (Brown 1989, 115). Azok az ügyek, amelyekben a manor bírósága nem járt el, a hundred, esetleg a grófság bírósága elé kerülhettek, például tartozás, erőszak nélküli birtokháborítás, kisebb bűnügyek, például tolvajlás, tettlegesség, testi sértés. Ennél jelentősebb ügyekben királyi bíróságok bíráskodtak (Brown 1989, 109).

A pestis után bekövetkező országos méretű belső vándorlást képtelenek voltak az uradalmi bíróságok ellenőrzésük alatt tartani, és követni a szökött jobbágyokat. A földesúri bíróságok feladatainak jelentős részét a parlamenti törvények szerint ítélkező királyi bíróságok vették át (Page 1900, 92-93). A földesúri bíráskodás alapjaiban rendült meg a pestis után, ugyanis a munkaerőhiány következtében hatástalanná vált a földesúr legerősebb jogi lehetősége, a szolgálatai teljesítésétől vonakodó jobbágy elűzése birtokáról. Az elűzött jobbágy a városokban vagy más földesuraknál is biztos megélhetést talált (Holdsworth 1966, III. 203-204), de ott már szabad emberként fogadták (Cheyney 1900, 29).

A fentiek alapján látható, hogy a jobbágy sok esetben királyi bíróságok hatalma alá tartozott a kései középkorban, és csak kisebb ügyekben ítélkezett felette földesura, egy esetet

kivéve. Ez a jobbágyi földekkel kapcsolatos vitás ügyekre vonatkozott, amelyek maradéktalanul a földesurasági bíráskodás alá tartoztak. A jobbágy, ha földjéről ura elűzte, nem folyamodhatott a királyi bíróságokhoz jogorvoslatért (Holdsworth 1966, III. 260). Ebben következett be döntő fordulat akkor, amikor a bérelt földet (*copyhold*) érintő vitás ügyekben a királyi bíróságok átvették az igazságszolgáltatást a földesúri bíróságoktól. 1390-ben kimondták azt az elvet, hogy a király bírósága beavatkozhat, ha a lord nem tartja meg bíróságát jobbágyainak, de a királyi bíróságok akkor még tartózkodtak attól, hogy beavatkozzanak a lord-jobbágy viszonyba (Holdsworth 1966, III. 206). A lord birtoka *freehold* volt, tehát a közjog (*common law*) szerint a föld tulajdonjoga őt illette, a bérlővé (*copyholder*) váló jobbágy nem kérdőjelezhette meg a lord tetteit (Holdsworth 1966, III. 206). A jobbágy a föld használatáért munkajáradékot teljesített, a bérlő (*copyholder*) rögzített bérleti díjat fizetett. Ez volt az a pont, amely döntő fordulatot hozott, ugyanis a bérleti viszony esetében megszűnt a királyi bíróságok korábbi be nem avatkozási gyakorlatának legfőbb oka. Ez az ok a földesúr munkajáradékot elbíráló és kikényszerítő bírói hatalma volt, amely a munkajáradék megszűnésével jelentőségét vesztette (Holdsworth 1966, III. 207). Egyszerűen már nem kellett munkajáradék elmulasztása ügyében ítélkezni az uradalmi bíróságon.

A királyi bíróságok a *copyhold* ügyekkel, mint bérleti ügyekkel kezdtek foglalkozni, amelyek ideje megállapítható volt az uradalmak irataiból. A szántóföldek legelővé alakítása, a bérlők elűzése a lordok önkényes eljárásának volt következménye, ez tette szükségessé a királyi bíróságok beavatkozását a közügyek érdekében (Holdsworth 1966, III. 207). Az egyik korai panaszlevél, amelyet az abingdoni apát winkfieldi *copyholder*ei írtak a királyi tanácshoz, 1394-ben keletkezett. Az első tényleges kormányzati beavatkozások a lord-*copyholder* viszonyba a XV. század közepén történtek. Elfogadott elv volt, hogy a lordnak joga bérlői ügyével foglalkozni uradalmi bíróságán, és a jogászok számára elfogadott volt, hogy a *copyholder* petíciót intézett urához, hogy szolgáltasson neki igazságot. Ha a *copyholder* nem fogadta el ura ítéletét, egyenesen a kancelláriához fordulhatott, amely közvetlen viszonyban állt a királyi tanáccsal, az ország békéjének és jólétének fenntartásáért felelős legfőbb intézménnyel (Holdsworth 1966, III. 207-208). A kancellária beavatkozása a lord-*copyholder* viszonyba azon az alapon történt, hogy a *copyholder*ek elűzése az ország belső békéjét és biztonságát fenyegeti, és ezek az ügyek nem földesurasági, hanem királyi bíróságok hatáskörébe tartoztak.

visszaéléseket is el lehetett követni. Elegendő hatalommal rendelkező lord a jobbágyát bebörtönözhette, és pénzét kizsarolhatta (Holdsworth 1966, III. 502).

A földbirtokosok értékesnek tartották a jobbágyi státuszt, ezért szigorúan számon tartották a birtokaikon élő jobbágyokat. Az utolsó törvényes fizetség, amit még ki lehetett csikarni a jobbágyi helyzetű emberektől, szabadságuk megvásárlása volt. A lordok felszabadító levelek eladásával elvették azt, amit még el lehetett venni jobbágyaiktól. Ez a XVI. században tömeges méreteket öltött (Holdsworth 1966, III. 508). Ha a jobbágy jogállású *copyholder* vagyont gyűjtött, általában hajlandó volt megváltani felszabadító levelét, de ha nem akarta pénzét erre költeni, akkor ura kényszeríthette, hogy így tegyen. Ilyen esetek már V. Henrik (1413-1422) uralkodása alatt is előfordultak, és a vagyonosodó jobbágyok számának növekedésével megsokszorozódtak (Holdsworth 1966, III. 506-507).

A jobbágyság megszűnésében fontos szerepet játszott az állam. A kormányzat a pestis utáni néhány évtizedben a földbirtokosokat támogatva szigorú törvényekkel próbálta fenntartani a jobbágyságot. Erre példaként említhetők a fentebb vázolt uralkodói intézkedések, munkástörvények. A kormányzat álláspontja az 1390-es években változott meg, amikor a királyi tanács fogadta az abingdoni apát *copyholder*einek panaszlevelét. Később egyre több jele volt annak, hogy a magas rangú királyi hivatalnokok, bírák törvényes eszközökkel is felléptek a *copyholder*eket ért jogtalanságok ellen.

Az állam jobbágyokkal szembeni szemléletváltozását jelezte az iskoláztatásról szóló törvény. Jobbágyok fiai számára a felemelkedés egyik útja az egyházi rend felvétele volt, amelyet csak szabad emberként tehettek meg. A jobbágyfiút fel kellett szabadítani, illetve ura engedélye kellett ahhoz, hogy tanulni mehessen. A XIV. században már megfigyelhető volt a jobbágyok törekvése, hogy fiaikat iskolába járassák, de ezt sok földesúr ellenezte. Ez a csoport petíciót küldött II. Richárd királynak (1377-1399), hogy tiltsa meg jobbágy gyerekek beiskolázását. A kérést a parlament elutasította, majd 1406-ban törvény született arról, hogy minden férfi és nő helyzetétől függetlenül fiát vagy lányát bármiféle iskolába tanulni küldhette a királyságon belül. Bennett ezt úgy értelmezte, hogy a jobbágyok számára lehetővé vált a tanulás, amit törvény biztosított (Bennett 1967, 288-289). A XV. század végére a jobbágyság megszűnt Angliában, és nem kellett törvényileg eltörölni (Cheyney 1900, 37).

(b) A paraszti társadalom hierarchiája a XV. században

(i) A yeoman

A *yeoman* szó a XIV. században még sokat megőrzött régi katonai jelentéséből, ugyanis eredetileg 'felfegyverzett kísérőt' jelentett (Hilton 1975, 26), de a XIII-XIV. században volt egy másik értelme is, amely szerint olyan vagyonos embert jelölt, aki esetleg lovagi családból származhatott, nem katona, hanem hivatalnok volt, de nem klerikus. Ők az udvari *yeoman*ek (*yeoman at court*), akik hűbéresekként udvari tisztségeket viseltek: szakácsok, várnagyok, királyi udvari szállítók, építészek, birtokkormányzók lehettek. A királyi *yeoman*ek (*king's yeoman*) sok esetben címeres családok tagjai voltak a XIII. században (Denholm-Young 1969, 26).

A XIV. században kialakult a *yeoman*nek egy másik értelme is, amely a grófságokban élő *yeoman* farmerek megnevezésére szolgált. A *yeoman* farmerre a XIV. században a *franklin* elnevezést is alkalmazták, amely fogalommal a szabad földműveseket is jelölték (Denholm-Young 1969, 26). Az udvari és a vidéki grófsági terminológia között nem volt összhang (Denholm-Young 1969, 26), ezért lehetett a *yeoman* szónak egészen más értelme az udvarban és a grófságokban.

A XIV század végén és a XV. században kialakult a *yeoman* szó új jelentése, amely már a paraszti társadalom leggazdagabb csoportjának jelölésére szolgált. A pestis után gyorsan terjedt a földbérlet, ugyanis a munkaerőhiány miatt a birtokok műveletlenek maradtak. Ez a földesuraknak anyagi veszteséget okozott, amit a földek bérbeadásával igyekeztek enyhíteni. A XV. század elejétől már egész uradalmakat is bérbe adtak, például a winchesteri püspök Crawley uradalmát teljes egészében 1407-től 12 éves időtartamra egy uradalmi intéző vette bérbe. Sokféle bérlet volt, amelyek kedvező feltételeket biztosítottak a parasztság vagyoni gyarapodásához és tagolódásához. A XV. században szerény verseny is megindult a parasztok között a jobb bérletekért. Ezek tetszés szerinti bérletek (*rent ad placitum*) voltak, amelyeket nem védett a szokásjog, és pillanatnyi alkupozíciók szerint kötötték a szerződéseket (Jacob 1961, 370-372).

Egyes parasztok 60-80 acre földet is béreltek, a leggazdagabbakból alakult ki a *yeoman* csoport. Ebben jelentős szerepe volt annak, hogy a jobbágyság megszűnésével együtt

a földművesek szokásjogon alapuló és a földre vonatkozó régi jogai is megszűntek, így lehetővé vált a földpiac kialakulása (Jacob 1961, 374). A földet bérlő és piacra termelő földművesek vagyont szerezhettek.

William Heyne vagy Heynes földesurasági jobbágyként (*nativus domini*) kezdte pályafutását, sikeres életútját jelzi, hogy 1436-ban halála évében 2000 font (!) ingóvagyont hagyott maga után, ugyanis a textiliparban meggazdagodott. Ennek ellenére Heynet továbbra is terhelték jobbágyi kötelezettségek, például illetéket kellett fizetnie urának, hogy engedélyt kapjon lánya kiházasítására, aki az uradalmon kívül ment férjhez. Ez a kötelezettség a nem szabad státusz kétségtelen jele. Heyne vagyonát alulértékelte ura és tanácsa 300 márkában állapítva meg ingó és ingatlan vagyonának értékét, amikor Heyne özvegyének adományozta az elhunyt ingó és ingatlan vagyonát. A lord egyúttal 100 font illetéket vetett ki arra az ingó és ingatlan vagyonra, amit Heyne tőle tartott. Heyne özvegye is jobbágyi státuszban maradt, amit az jelez, hogy az özvegyasszony kezét elnyerő férj tetemes összeget fizetetett az uraságnak, hogy beléphessen az özvegyasszony birtokaiba. Heyne élete nem volt különleges a XV. században, ugyanis számos hozzá hasonló személy élt akkor (Jacob 1961, 378).

Elegendő pénz esetén nem volt lényeges, hogy a bérelt föld jobbágyi vagy szabad jogállású birtok, bár általában elmondható, hogy szabad birtokokat nagyobb arányban vettek bérbe, mint jobbágyiakat, és az is igaz, hogy szabad parasztok nagyobb arányban vettek bérbe földet, mint nem szabadok (Jacob 1961, 378).

A társadalmi létrán legmagasabb fokon álló, és legkisebb létszámú paraszti csoport a *yeoman*, ők a legsikeresebb gazdák, a legjobb földek bérletét is megszerezték beleértve az uraság saját kezelés birtokát, gyakran több faluban is volt birtokuk. A *yeoman*ek birtokai legalább 60 acrere tehetők, vagy inkább többre. A *yeoman* saját korában azt a földműves típust képviselte, akit ma *farmer*nek nevezünk, és nem volt azonos a mai kisbirtokos földművessel (*smallholder*). A *yeoman* mezőgazdasági vállalkozó volt, aki piacra termelt és bérmunkásokat alkalmazott (Keen 1990, 67).

Egy tipikus XV. századi *yeoman* ismerhető meg Bishop Latimer írásából, amelyben apjáról azt írta, hogy *yeoman*, de nem saját földjén gazdálkodott, viszont volt neki tanyája, amely évi 3 vagy 4 fontot jövedelmezett [valószínűleg 15 acre körül lehetett] és azon fél tucat emberrel gazdálkodott, 100 juh, és 30 tehén gyarapította vagyonát, fiát iskolába járatta (...) lányait egyenként 5 fonttal házasította ki, megvendégelte szegény szomszédait, és alamizsnát

adott a szegényeknek. Latimer szerint, apja elkísérte a királyt, 1497-ben Cornwallba a helyi lázadók leverésére (Keen 1990, 67).

Egy másik személy, Robert Nottingham, *yeoman* 1498-ban halt meg, és javairól rendelkezett, amelyből kiderül, hogy milyen ingóvagyona volt. Otthonában konyhai tárgyak, edények, nyársak, szobájában tollas ágyak, tollpárnák és takarók, padlásán szalonna, állatai között ló, és tehén, gazdálkodáshoz szükséges eszközei között szekér, eke, borona volt. Robert Nottingham személyes tárgyai között egy korallból készült rózsafüzér, ezüstkanalak, egy prémes és egy vörös színű köpeny szerepelt. Robert Nottingham lehet, hogy gazdagabb volt sok *yeoman*nél, a hozzá hasonlók voltak azok a gazdálkodó farmerek, akik a nemesség alsó csoportja és a parasztok között foglaltak helyet. Ők rendszerint saját tulajdonú birtokukon gazdálkodtak (Keen 1968, 68).

A fenti példák alapján látható, hogy a *yeoman* csoport különböző jogállású emberekből állt, volt közöttük meggazdagodott jobbágy (*nativus domini*) és szabad birtokkal rendelkező szabad ember (*freeholder*). A bérelt földön gazdálkodó *copyholder* is lehetett *yeoman*. Ebbe a csoportba nem a személyes jogi helyzet, a birtokolt vagy használt föld jogi státusza alapján kerülhetett be egy földműves, hogy piacra termelő mezőgazdasági vállalkozásaiból meggazdagodott-e vagy sem. Az a földműves, aki akár bérelt akár saját tulajdonú földjein piacra termelve vagyont gyűjtött, és azt mezőgazdasági vállalkozásokba fektette, jómódban élt és béreseket alkalmazott, *yeoman* volt környezete és a királyi hivatalnokok szemében, függetlenül jogállásától és birtokai jogi helyzetétől.

(a) A yeoman *csoport felső határa, bejutás a* nemesség*be*

A *yeoman* és a *gentlaman* közötti vonal átléphetővé vált, és akad példa olyan *yeoman* családokra, akik a *gentility*be jutottak. A vagyonos *yeoman*ek otthona és háztartása nem paraszti jellegű volt, hanem a *gentleman*enekére hasonlított. A ház külleme a szobák száma, a berendezési tárgyak olyanok is lehettek, mint egy vidéki birtokos nemesé (Keen 1990, 67). A *yeoman*ek háza a XIV. század végén és a XV. században már eltért a korábbi módos paraszti házaktól, amelyek három osztatúak voltak. A *Mumme and Soothsager* 1400 körül alkotó szerzője a *yeoman* házáról úgy írt, amelyben több szoba található, és a berendezés mutatós

(Keen 1990, 68). A *gentleman* címet megszerző nemességbe bejutó *yeoman* kényelmes otthona és jelentős ingóvagyona sikeres gazdálkodásának eredménye, amelynek alapját jó földbérleti biztosították.

A *yeoman* csoport élvonalában szabad birtokkal (*freehold, liberum tenementum*) rendelkező személyek álltak, akik földet is béreltek, személyükben szabadok voltak, és rendelkezetek azokkal a jövedelemforrásokkal, amelyek birtokában részt vehettek grófságuk parlamenti képviselőválasztásán, valamint kisebb hivatalokat vállaltak a grófság igazgatási rendszerében.

Derbyben a *yeoman* csoport felső határán állt Nicholaus Brown de Bowdon 40 s., Robertus Wykursley de North Lees 40 s., Henricus Milner de Hatton 100 s., Thomas Cook de Trusley, *yeoman* és Ricardus Piper de Repton szabó 1 lovagi feudum birtokosai, akik rendelkeztek legalább évi 40 shilling szabad birtokból származó jövedelemmel (XXIII. táblázat). Ők az 1429. évi választójogi törvény értelmében részt vehettek a grófság parlamenti küldöttjének megválasztásában (SECH 1977, I. 276-277). Ez a négy *yeoman* lényegében a legmagasabb jogállást elért *freeholder*, vagyis szabad birtokos volt a *yeoman* csoporton belül.

Derby grófsági *yeoman*ek vagyonosabb csoportjához tartozott Robert Palmer of Douubridgge, *yeoman*, aki 1507-ben bérbe vette 40 évre William Blountnak, Mountjoy lordjának boylestonei birtokközpontját (*capital messuage*) a hozzá tartozó földekkel, amelyért 3 font, 3 shilling és 3 dénár bérletet fizetett (DC 1906, 350).

Nemesekkel kapcsolatban álló *yeoman* családra példa Thomas Matthews of Buxton és felesége Alice, akik Alice testvéreivel Nicholas Cotorellel és Margery Cotorellel egyetértésben egy parasztgazdaságot (*messuage and lands*) adományoztak Antony Lowe of Alderwasle, *gentleman*nek (!) Buxtonban. Az 1509-es eseményt rögzítő irat tanúnévsorában az alábbi személyek neve szerepelt: Richard Sacheverell *esquire*, Thomas Revell *gentleman*, Thomas Netham és mások buxtoni *yeoman*ek (DC 526-527). Nemesek (*esquire, gentleman*) és *yeoman*ek együtt szerepeltek az okiratban, ami azt bizonyítja, hogy üzletet kötöttek egymással.

Az öntudatos és a nemesekkel is pereskedő *yeoman*re példa Henry Bradshawe of Bawdon ugyancsak Derby grófsági *yeoman* esete, aki 1498. augusztus 28-án kelt petíciójában garancialevelet kért VII. Henrik királytól Raynald vagy Reginald Legh de Blakbroke *esquire* ellenében. A *yeoman*nek volt egy legelője, amit Holmedowenak neveztek, és az *esquire*

birtokháborítást követett el rajta, azt állítván, hogy az III. Henrik (1216-1272) uralkodása óta az ő családjának birtokaihoz tartozott (DC 1906, 639). A *yeoman* azt szerette volna elérni, hogy az uralkodó garancialevélben igazolja, hogy a legelő nem tartozik az *esquire* birtokaihoz. A király utasította Derby grófság *sheriff*jét, hogy hívja össze a bíróságot, és kezdődjék vizsgálat az ügyben John Vavesour és John Feyssher bírák előtt. Az uralkodó levelét 1499. május 1. napján dátumozták Westminsterben (DC 1906, 640). Henry Bradshawe *yeoman* megnyerte a pert, Raynald Legh of Blakebroke, *esquire* 20 font (!) biztosítékot adott a *yeoman*nek, annak igazolásaként, hogy elfogadta a bíróság döntését, és elismerte a *yeoman* jogcímét a legelőre. Ez az ítélet 1500. március 2-án született (DC 1906, 642). Sir Rauf Longford, lovag Derby grófság *sheriff*je (DC 1906, 643; Wright 1983, 257) és Thomas Meyverell jelentést küldött a királynak a bírói döntésről, amely Ashbourneben született. A jelentésben az állt, hogy Reginald Legh *esquire* elismerte a Holmedowenak nevezett Chapel-en-le-Fryth községben fekvő legelőről, hogy Henry Bradshawe *yeoman* birtokában volt (DC 1906, 643).

Henry Bradshawe Bawdonból átköltözhetett Bradshawba, amiről 1521-ben kelt végakarata tudósít, amelyben Henry Bradsha of Bradshawként szerepelt neve, illetve lakhelye. Végakaratában 4 dénárt hagyott a Coventryben levő *St. Mary house*ra, szintén 4 dénárt a *Lichf[ield]-i St. Chaddes house*ra. Ezek egyházi kezelésű, illetve laikus társulati alapítványok lehettek. Henry Bradshaw ingatlanjairól is rendelkezett, amelyeket családja tagjaira hagyott, név szerit megemlítve farmjait: *farms of Tonstyd Mylne, Eyvys, Turnecroft, Bradmarchys* (DC 1906, 645).

A XV. század elején, közepén felemelkedő *yeoman* családok a XVI. század elejére közepére jelentős vagyonok birtokába jutottak, és elérhető közelségbe került számukra a *gentleman* cím, vagy környezetük tekintette őket *gentleman*nek. A Bradshaw család egyik tagja, Richard Bredsha of Bredsha *yeoman* 1542-ben földeket adományozott rokonának William Bradsha of Marpullnak Bradshaban, Turnecrofteban és Bawdonban (DC 1906, 652). A következő évben 1543-ban a család egy másik tagja, Richard Bradsha of Bawdene, *gentleman* megállapodást kötött egy bizonyos összegről William Bradshae of Marpoole *gentleman*nel, családja egy tagjával és másokkal (DC 1906, 655). Ezek szerint a Bradsha család egyik tagja Richard Bradsha of Bawdene elérte a *gentleman* rangot. A család egy másik tagját William Bradsha of Marpoolet esetenként *gentleman*nek címezték, de az ő rangja

bizonytalan volt, amit egy adásvételi szerződés jelez. Ebben a szerződésben, amely ugyancsak 1543-ban keletkezett, William Bradsha of Marpull *yeoman*ként szerepelt (DC 1906, 656). Egy másik adásvételi szerződésben ugyancsak William Bradsha of Marpult szintén *yeoman*nek címezték (DC 1906, 659).

A XVI. század elejére meggazdagodó *yeoman*ek földet vásároltak a *gentleman*ektől. Erre példa az a szerződés, amely szerint a Derby grófsági Wylliam Tagg of Mattloke *gentleman* 20 márkáért eladta John Wyggeley middletoni *yeoman*nek matloki földjeit 1540-ben (DC 1906, 1676).

Ellenkező példa is akad, voltak *yeoman*ek, akik nemeseknek adtak el földet. Richard Whitehead *yeoman* Staveley lakos eladta 8 fontért a Staveleyben fekvő Whiteleis nevű földjét Rauff Frechewell *esquire*nek 1503-ban (D 1906, 2264). A bérletre is akad példa. Nicholas Baguley *yeoman* és felesége Johanna, földet adtak bérbe Henry Foliambe *esquire*nek, Walton lordjának. A föld Johanna apjának birtoka volt, és a lord 40 shilling bérleti díj kifizetéséről kapott elismervényt Nicholas Baguley *yeoman*től 1469-ben (DC 1906, 2523).

(b) A yeoman *középső és alsó csoportjai*

A *yeoman* csoport imént tárgyalt elitje alatt vagyon és jogállás tekintetében egyaránt vegyes összetételű csoport helyezkedett el. A szabad birtokból származó évi 40 shillingnyi jövedelem alatt Derbyshireben 77 *yeoman*t írtak össze az 1431. évi összeírásban, akik közülük egy rendelkezett 30, és ugyancsak egy 23 shillinges évi bevétellel, 17 főnek volt évi 20 shillingje, 31 személynek jövedelmezett 13 shilling 4 dénárt szabad birtoka, 12 *yeoman* élvezett kereken évi 10 shilling jövedelmet, 9 személynek volt 6 shilling 8 dénáros bevétele, és 4 embernek 5 shilling. Két *yeoman* birtoka jövedelmezett csak 20 dénárt (XXIII. táblázat).

Rajtuk kívül 7 olyan *yeoman*nek is volt Derby grófságban szabad birtoka, akik más grófságok területén laktak (XXIII. táblázat). Az 1431. évi összeírásban a *yeoman*eknek csak *liberum tenementum*ait írták össze és a belőlük származó jövedelmeket, de nem jelezték azt, hogy milyen egyéb birtokaik voltak, amelyek jobbágyi esetleg bérelt, vagyis *copyhold* birtokok is lehettek.

A *gentleman*ek és *yeoman*ek üzleti kapcsolatára példa az a földbérlet, amelyet William Cooke Trusseley *gentleman* adott Nicholas Longford of Longford *yeoman*nek Longfordban 1519-ben (DC 1906, 1606). Szintén a nemesek és a *yeoman*ek közötti földbérletre példa az alábbi eset. Humfrey Stafford of Eyam, Derby grófsági lakos ifjabb Hew Sheldon of Moyashe *yeoman*nek bérbe adott egy paraszti gazdaságot és földet évi 21 shilling 4 dénárért 1542-ben (DC 1906, 1725).

Voltak *yeoman*ek, akik egész életükön át bizonyos földbirtokoshoz kötődtek, tőle béreltek földeket. Erre példa a Derby grófsági Matlok községbeli Robert Fogge *yeoman*, aki aggastyánként 86 (!) éves korában tanúsítványt tett Jemys Launne of Cromford, Rycard Abell of Cromford és William Fogge előtt arról, hogy a brouniswodesi fő bérleti díjat, Thomas Pollenak, a Derby grófsági Wakebrig lordjának az elmúlt 66 (!) évben megfizette, és nehézségek nélkül átadta (DC 1906, 1679).

A *yeoman*ek egymással is kötöttek üzletet, és földet béreltek vagy bérbe adtak. Erre példa két Derby grófsági *yeoman* földbérlete. Thomas Cooke of Codnor *yeoman* 1516-ban 10 évre bérbe adott bizonyos codnori földeket Thomas Clerk *yeoman*nek, aki szintén codnori lakos volt, és az éves bérleti díjat 19 shillingben állapították meg (DC 1906, 906).

A forrásokban sajnos sokszor nem szerepel a földművesek rangja és jogállása, de a bérleti megállapodásokból sejteni lehet, hogy vagyonosodó, földbérletben és gazdálkodásban érdekelt parasztok a résztvevő felek, akik gyakran egymással is üzletet kötöttek. John, aki ifjabb Nicholas Fox of Offerton fia volt 12 évre bérbe adott egy telket (*messuage*) három házzal és földekkel Thomas Fox of Schattonnek 1399-ben (DC 1906, 1804).

A *yeoman*ek családi viszonyaiba enged némi bepillantást az alábbi feljegyzés. Walter Wulley *yeoman* meghatalmazást adott Robert Ayer of Padley *esquire*nek, Richard Crowther of Wyrkesworthnak és John Hassulwod of Callownak, hogy rendelkezzenek az ő összes wyrtkesworthi földjéről feleségének, Margerynek és fiainak javára és használatára. A meghatalmazás 1428-ban készült (DC 1906, 2674). Ugyancsak a *yeoman*ek családhoz való viszonyára vall a következő forrás. William Broune *yeoman*, aki a Derby grófsággal közvetlenül szomszédos, de Stafford grófságban fekvő Uttoxeterben lakott, 20 fontot helyezett letétbe Richard Wakelen *yeoman*nek, hogy ő biztosítsa Margerynek William Broune feleségének két telek (*messuage*) békés birtoklását a Derby gófsági Roslistonban. A feljegyzés 1511-ben készült (DC 1906, 2075), és példája a feleségről való gondoskodásnak.

A *yeoman*ek esetenként földet is kaphattak adományként. John Baqwell káplán Anker Frechwell *gentleman*nek, Robert Roedes *gentleman*nek és William Layche chesterfieldi *yeoman*nek birtokokat adományozott Derby grófság Staveley nevű falvában és másutt 1402-ben (DC 1906, 2253).

A *yeoman* és a paraszti középrétegek közötti eltérés nem jogi, hanem inkább gazdasági, társadalmi és kulturális különbségekben fogható meg, például a *husbondman* prosperitása sokkal gyengébb alapokon állt, mint a *yeoman*é. A jólét és a vagyoni különbségek mellett volt egy további eltérés is a *yeoman* és az alatta álló *husbondman* között, mégpedig az, hogy a *husbondman* megmaradt paraszti jellegű társadalmi csoportnak, de a *yeoman* nem (Keen 1990, 69). A fentiekben látható volt, hogy a *yeoman* gyakran járatta iskolába fiait, otthona sok esetben nem különbözött a vidéki földbirtokosokétól. A *yeoman* gondolkodásmódját - amely nehezen fogható meg, és többnyire csak gazdasági, társadalmi és kultúrális magatartás alapján vázolható - a piacorientált szemlélet határozta meg, elsősorban a piacra termelt, befektetésben és haszonban gondolkodott. A *yeoman* társadalmi politikai magatartására jellemző, hogy esetenként, ha volt elegendő jövedelme és birtoka, rendelkezett választójoggal, és tisztségeket viselhetett grófsága intézményrendszerében. Társadalmi és kulturális irányultságára jellemző, hogy fiait iskolába járatta, akik tudásuk révén jelentős személyekké, királyi hivatalnokokká válhattak. A *yeoman* tehát elszakadt a hagyományos paraszti értékektől, gazdasági szemlélettől, életviteltől, anyagi és szellemi kulturális szinttől. Ezzel szemben a *yeoman* alatti társadalmi csoport megmaradt paraszti jellegű csoportnak szemléletében, életvitelében, gazdálkodásában, gazdasági és tárgyi kultúrájában (Keen 1990, 69).

(c) A yeoman *társadalmi és politikai szerepvállalása*

Fortescue főbíróként a *yeoman*ről az alábbiakat írta: *kevés olyan kis falu van [Angliában], amelyben nem lehet találni lovagot, esquiret, vagy tehetős gazdát, akit franklinnek neveznek, vannak mások, akiket freeholdernek és sokat yeomannek neveznek, akiknek a birtokukból elegendő jövedelmük van ahhoz, hogy juryk legyenek. Ezen yeomanek közül van sok olyan, aki évi 100 fontot is képes elkölteni* (Keen, 1990, 67). A tehetős *yeoman*t anyagi helyzete kezdte eltolni a falusi közösségtől a grófság közössége felé. Fortescue a

*yeoman*ekről úgy gondolkodott, mint olyan emberekről, akik a grófsági bíróságokon ítélőtestületi tagokként dolgozhattak.

A *yeoman* csoport tagjainak társadalmi és politikai szerepvállalására jellemző példa a XV. század végén VII. Henrik intézkedése, aki a rózsák háborúja után arra törekedett, hogy demilitarizálja Angliát. A főúri és királyi kíséretek és csatlóscsapatok leszerelése után megszervezte személyes testőrségét, amely kezdetben 50 főből állt. Ez volt a *Yeoman of the Guard,* amely jó íjászokból és más emberekből állt, akik kemények, erősek és tettre készek voltak, napi ellátmányban, illetve pénzjuttatásban részesültek (Mackie 1957, 58). A *Yeoman of the Guard* királyi testőrség feltehetően francia minta alapján jött létre. Ez a csapat *yeoman*ekből és nem *gentleman*ekből állt (Mackie 1957, 208). VII. Henrik uralkodása elején a *Yeoman of the Guard* mellett, mintegy azt kiegészítve szervezett egy gárdát *gentleman*ekből is, akik a király lándzsásaiként váltak ismertté (*King's Spears*) (Mackie 1957, 267-268).

(ii) A husbandman

A fentiekben szó esett a *yeoman* csoportról és arról, hogy a *yeoman* nem maradt paraszti jellegű, de az alatta álló földműves csoportok a hagyományos paraszti életmódot folytatták, gazdálkodásukban gazdasági-tárgyi kultúrájukban a hagyományos paraszti elemek szívósan továbbéltek (Keen 1990, 69).

A *yeoman* és az alatta álló *husbond* vagyis kisbirtokos paraszt (*smallholder*) között nem volt átléphetetlen társadalmi szakadék, a két csoport közötti átmenet fokozatos. Például John Palmer South coxtoni lakos, Keen véleménye szerint sikeres kisbirtokosként (*smallholder*) tartható számon. Palmer házában 1515-ben a gazda halálakor 4 szoba szolgálta a család kényelmét, 16 acre borsóval, 20 acre búzával és árpával bevetett föld, valamint 18 acrenél nagyobb ugar tartozott ingatlanvagyonához. Ingóvagyona értékesebb részét 80 birkája és 13 tehene biztosította. Palmer háztartását jól ellátta mindenféle konyhai eszközzel, de például fekhelyét nem tollpárnák tették kényelmessé, hanem csak egy szalmazsákon aludt. Palmer ingóságai között sem tollas ágyak, sem ezüstnemű nem volt, bár lakhelye kétségtelenül jómódot tükrözött, és a gazdálkodáshoz is rendelkezett minden szükséges eszközzel. John Palmer a *yeoman* alatti *husband* csoport vagyonosabb tagjai közé számított

(Keen 1900, 69), a hozzá hasonlók képesek voltak átlépni a parasztság egyik csoportjából a másikba, felemelkedni vagy visszalépni a társadalmi ranglétrán.

Vagyonosabb *husbandman*ek gazdasági ügyleteinek feljegyzései megtalálhatók Derby grófság forrásaiban. Nicolas Grevys of Bramptone, *husbondman* feltehetően rokonaival kötött megállapodást, amelyről az alábbi feljegyzés maradt fenn. Nicholas Grevys 100 márka biztosítékot adott William Grevys of Beleynek és fiának John Grevysnek azért, hogy élete végéig kibérelhessen egy telket (*messuage*) a Beeleyben 1504-ben (DC 1906, 264).

Ugyancsak *husbondman*ek pénzügyeire vet némi fényt az alábbi feljegyzés. John Wygley *yeoman*, aki Wirksworthben lakott, Henry Lowe *husbandman* ashoveri lakossal 20 Font értékű biztosítékot adott John Wastnesnek egy tartozás okán 1457-ben (DC 1906, 2680).

*Husbondman*ek a földpiacon is jelen voltak, de kisebb számban, mint a *yeoman*ek, ugyancsak megállapítható, hogy polgárokkal is volt gazdasági kapcsolatuk, amely szintén nem érte el a *yeoman*ek városi érdekeltségeinek szintjét. *Husbondman* és városi polgárok üzleti kapcsolatáról árulkodik az alábbi példa. John Ethcote of Chesterfield kereskedő és William Whytyll of Bramptone kovács 1477-ben földet adományozott Christopher Todd of Walton *yeoman*nek és Henry Cantrell of Walton *husbandman*nek a birtokaikból, amelyek Newbold, Brampton és Boythorp hűbérbirtokain voltak. Az említett adomány ténylegesen bérlet lehetett, ugyanis évi 3 font , 16 shilling, és 8 dénár bérleti díjat kellett fizetni érte (DC 1906, 105).

A *yeoman* és a *husbandman* között mégis volt egy fontos különbség, amely az alábbi forrásból látható. Christopher FitzRandolff pert indított Derbyben Thomas Saucheverell Londoni *gentleman*, Robert Whitworth *husbandman* és más *husbandman*ek ellen 1503-ban, mert lerombolták a kerítését (*enclosure*), megölték két ökrét és más szörnyűségeket követtek el. Az ügy végül békésen rendeződött (DC 1906, 1883). Az eset jelzi, hogy a bekerítés (*enclosure*) ellen a hagyományos gazdálkodást folytató földművesek, *husbandman*ek esetenként hogyan tiltakoztak. Az ügy érdekessége, hogy a földművesek oldalán szerepel egy *gentleman* is, név szerit Thomas Saucheverell, akinek az érdekeit sérthette Christopher FitzRandolff kerítése. Christopher FitzRandolf *gentleman* volt, aki más földbérletekben is rendelkezett érdekeltségekkel (DC 1906, 24).

Thomas Saucheverell *gentleman* a Saucheverell nemesi család egyik szegény tagja volt, erre bizonyíték, hogy 1494-ben Ralph Savage, Edmund Savage és John Walker egy

telket, kis gazdaságot (*croft*) adományozott neki Pynkestonban (DC 1906, 1882). A nevezett kerítés feltehetően a közlegelőkhöz való hozzájutás lehetőségét korlátozta, amely egyaránt sértette a *gentleman* és a szomszédos gazdák, *husbandman*ek érdekeit.

A fenti példa azt jelzi, hogy a *husbandman* és esetenként a saját munkájából élő *gentleman* lerombolta a kerítéseket, amelyeket a piacra termelő mezőgazdasági vállalkozásokban érdekelt *gentleman*ek vagy *yeoman*ek építettek saját vagy bérelt földjeik köré. Kerítések lerombolására *yeoman*ek körében nem találtam példát. Feltételezhető, hogy a mezőgazdasági vállalkozásokban érdekelt *yeoman* kerítéseket nem rombolt le, hanem sokkal inkább ő volt az, aki kerítéseket épített, ugyanis földbérleteiből hasznot akart húzni, és nem tűrte, hogy az ősi legeltetési jogra hivatkozva, a hagyományos faluközösségi kereteken belül gazdálkodók állataikat arra a földre hajtsák legelni, amiért ő fizetett bérleti díjat.

Derby nem találtam olyan adatot, amely szerint *husbandman* jelentősebb értékben földet vásárolt volna *gentleman*ektől, vagy földet adott volna el nekik, birtokközpontot (*capital messuage*) vett volna bérbe, vagy *gentleman*nek földet adományozott volna. Ezzel szemben a *yeoman*ek esetében van példa ilyen ügyekre.

Az 1431. évi összeírásban 24 *husbandman* nevét jegyezték fel, akik közül egy nem Derby grófságban lakott (XXIII. táblázat). Csak Robertus West de Marton *husbandman* 4 fontos szabad birtokból származó jövedelme haladta meg az évi 40 shillinget, (XXIII. táblázat), tehát az 1429. évi választójogi törvény értelmében csak ő vehetett részt a grófság parlamenti küldötteinek megválasztásában (SECH 1977. I. 276-277). A többiek jövedelme 40 shilling alatt maradt, Johannes Rybuff de Etwall 30 shillinggel, másik 3 *husbondman* 20-20 shillinggel rendelkezett, 9 főnek volt évi 13 shilling 4 dénárja, 7 *husbandman*nek volt 10 shilling bevétele, egynek 6 shilling 8 dénár és egynek 5 shilling (XXIII. táblázat). A *husbandman*ek jövedelmei azt bizonyítják, hogy kisebb gazdasági erőforrásaik voltak, mint a *yeoman*eknek és ennek következtében a politikai életben is kisebb szerepet játszottak, mint a *yeoman*ek.

(iii) Szegényparasztság, bérmunkások, falusi mesterek, szolgák

Hilton a földműveseket gazdag, közép és szegény paraszti csoportba sorolta, az utóbbiba helyezve a kisbirtokosokat és földnélküli kunyhósokat (*cottager*) (Hilton 1975, 39). Bennett szerint a falusi társadalom belső választóvonalai azok között húzódtak, akik rendelkeztek megélhetésükhöz elegendő földel, illetve bérmunkából éltek, mert birtokukból nem tudtak megélni (Bennett 1967, 65), utóbbiak voltak az *undermanni*, *crofter* és más hasonló elnevezésű falusiak. Történetük nehezen követhető, társadalmi és gazdasági szerepük jelentősebb annál, mint amennyi a forrásokból kiderül, mivel a lordok klerikusai keveset jegyeztek fel életükről és szolgálataikról (Bennett 1967, 65). Jogállásuk sem egységes, ugyanis voltak közöttük kisbirtokos szabadok, akik csak 2-3 acre földdel rendelkeztek, és ezért napszámba jártak sokszor egy lenézett jobbágyhoz, akinek több földje volt, mint amennyit családjával képes volt művelni. Ez a paraszti csoport 10 acrenél kevesebb földdel rendelkezett, a legszegényebbek esetenként csak egy kunyhót és kertet birtokoltak (Bennett 1967, 63). A szegény szabadok mellett ugyancsak szegény jobbágyok tartoztak a paraszti társadalom alsó csoportjaihoz, akiket a lord birtokaik nagysága és felszerelésük alapján alkalmazott robotmunkára. A lordok a kisebb birtokok gazdáitól követelték a legkevesebb munkajáradékot, csak kéziszerszámaikkal dolgoztak (Benntett 1967, 65).

Az 5 acrenél kisebb földek nem biztosították egy család megélhetését, ezért gazdáiknak más kereseti lehetőséget is keresniük kellett. Ők voltak az a szabad, félszabad munkaerő, amely állandóan rendelkezésre állt (Bennett 1967, 65). A kisbirtokos parasztok létszáma növekedett a kései középkorban. Földnélküliek gyakran kaptak uradalmi irtásföldeken kisebb birtokot, de mivel nem rendelkeztek parcellával a falu közös művelés alatt álló szántóföldjein (*common fields*), mentesültek az uradalomban szokásos járadékok alól, és csak bérleti díjat fizettek a földhasználatért. Helyzetük tehát szabadabb volt, mint a jobbágyoké, közülük sokan napszámosként szezonális munkát vállaltak a lord és a földművesek földjein aratás szántás, kaszálás idején. Néhány kisbirtokos szomszédai szükségleteire kezdett termelni, és mesterséget tanulva falusi ács, kovács, molnár, takács, pék, kártoló, kallózó, szabó, rézműves, halász, csordás, sörfőző, illetve ezek segéde lett, gyakran

rendelkezett néhány acre földdel, házzal, műhellyel, amelyet az uraságtól kapott, és rendszerint munkájával szolgált érte (Bennett 1967, 66).

A vagyonosodó mesteremberek gyakran szereztek földet, amit esetenként bérbe adtak, mint például Chesterfieldben John Assh pék és felesége akik 1464-ben bérbe adták bramptoni földjeiket 20 évre Thomas Foljambe *esquire*nek Walton lordjának évi 26 shilling 8 dénár bérletért (DC 1906, 459). Chapel-en-le-Frithben Roger Couper szabó földet vett bérbe 20 évre William Bradshawe of Bradshawetól 1457-ben (DC 1906, 630). A holmesfieldi uradalom bíróságának feljegyzései között szerepel egy forrás, amely szerint idősebb John Faunchall lemondott egy telekről (*messuage*) és a hozzá tartozó földről Holmesfield uradalmában, valamint 5 shilling 11 dénáros bérletről William Croft kádár hasznára 1456-ban (DC 1906, 1405). William Croft egy másik telket és földet is kapott Holmesfieldben, amit korábban Thomas Welton élete végéig birtokolt (DC 1906, 1406). William Croft, aki William Croft fia és örököse volt, három (*messuage*) és három *bovate* földet kapott Holmesfield uradalmában 1472-ben (DC 1906, 1407).

A mesterré váló kisbirtokosok fontos tagjai lettek az uradalmaknak, kisebb szolgálati kötelezettségeiket gyakran váltották pénzre, így földműves társaiknál nagyobb szabadságot élveztek, amely tisztes megélhetéssel társulva példaként szolgált még a nagyobb földdel rendelkező, de robotoló és járadékokat teljesítő jobbágyok számára is. A kisbirtokosok gyakran megvásárolták szabadságukat munkajáradékuk teljesítési kötelezettsége alól. Azok a kisbirtokosok, akik nem lettek mesterek, földművesek maradtak, és napszámosként dolgoztak akár szabad, akár jobbágy fizetett nekik. Ők minden uradalom fontos szereplői. A kisbirtokosok gyerekeik jövőjét többnyire nem tudták megalapozni, ezért utódaik elmentek otthonról, vagy mesteremberek lettek, vagy lordok szolgálatába állva egész éven át rögzített összegért dolgoztak, esetleg napszámosként vállaltak munkát (Bennett 1968, 69).

A bérmunkások másik csoportja a cselédségből, és vagyonosabbak háztartásában lakó szolgai elemekből állt. Ők nem jártak uradalomról uradalomra, vagy egyik földművestől a másikhoz, és megélhetésüket nem alkalmi vagy szezonális munkavállalással biztosították, hanem elszegődtek vagyonosabbakhoz, akik háztartásában dolgoztak, és gyakran ott is laktak. A források szerint sok háztartásban alkalmaztak szolgát (*famulus*). A fejadók, különösen az 1380-81. évi poll-tax világosan tartalmazzák a háztartásban élő személyek számát és a rájuk kivetett adót, gyakran feltüntetve azt is, hogy hány szolga lakott egy háztartásban. Gyakori az

is, hogy a háztartás fejének és feleségének megjelölése után az adóösszeírók feltüntették a közvetlen családtagokat fiúkat és lányokat (*filius, filia*), és hozzátették, hogy a családfő szolgái (*serviens eius*) (Hilton 1975, 30). Ez tulajdonképpen azt jelenti, hogy a fejadót a háztartás minden tagjára kivetették, aki az adótörvény értelmében adóköteles volt, vagyis 14 évnél idősebb. Az állam az egyént akarta megtenni az adórendszer alapjává nem pedig a háztartást, mint ahogy az korábban volt. A kormányzat felismerte, hogy a pestis után a munkaerő értékének növekedésével kifizetődően adóztatható bérek alakultak ki, a bérmunkások száma is növekedett. Ezzel egy új és jelentős lélekszámú csoport jelent meg a társadalomban, amely tagjainak nem volt földje, az esetek többségében csak minimális ingóvagyonnal rendelkeztek, és sokszor saját háztartást sem birtokoltak. Ők, ha alkalmi munkavállalók vagy idénymunkások voltak, akkor alkalmi szállásokon laktak, ha háziszolgák vagy cselédek voltak, akkor munkaadójuk háztartásában éltek. A munkaerőhiány miatt kerestek annyi pénzt, ami adóztatható jövedelemnek minősült, de a korábbi adófajták alkalmatlanok voltak a jövedelem adóztatására.

A fejadó (*poll-tax*) szigorú volt, ugyanis a szüleik háztartásában lakó és ott is dolgozó 14 év feletti fiatalokat is szerepeltették az adólistákon. Az új munkavállalói csoport jelentőségét mutatja, hogy például Kelet-Angliában, ahol a falusi ipar nagyon jelentős, a falusi férfi népességet 50-70 % közötti arányban jelölték munkásként vagy szolgaként az adóösszeírók. Az 1380-81. évi fejadó listáiból megtudható a háztartások lélekszáma szolgákkal, munkásokkal együtt. Az összeírók házról házra haladva számlálták össze azokat, akik adófizetési kötelezettség alá estek. A szolgák nevét alkalmazójuk neve alatt jelölték. A munkaadók gyakran fejenként 12 dénárnál magasabb fejadót fizettek, a szolgák és munkások 12-nél kevesebbet. A szolgák számát, főleg azokét, akik nem fizettek adót, gyakran nem tüntették fel (Hilton 1975, 31). A szolgák (*serviens*) és fizetett munkások számát nehéz megbecsülni, annyi azonban bizonyos, hogy a lordok háztartásában jelentős számban éltek, és a paraszti háztartásokban is előfordult 1-2 fizetett munkás vagy szolga, de ennél több csak igen ritkán (Hilton 1975, 33-34). Sok faluban éltek szabad bérmunkások, akik egy része nős volt, és sokan rendelkeztek elegendő pénzzel ahhoz, hogy a rájuk kivetett legmagasabb adóráta szerint 12 dénáros adót fizessenek. Ez kétségkívül tükrözi az időszakban megfigyelhető magasabb kereseteket (Hilton, 1975, 35). Az adólisták gyakran árulkodnak grófságonként eltérő terminológia alkalmazásáról, de általában elmondható, hogy vándorló és

szezonális bérmunkások *laborator*, házi szolgák és cselédek *famulus* néven szerepeltek (Dyer 1989, 14).

Derby grófság High Peak járásának néhány falváról fennmaradt 12 összefűzött tekercsen több település adófizetőinek listája. A fejadó listái kivételes forrásértékük ellenére elkerülik az angol kutatók és forráskiadás figyelmét. Derby grófság fejadó listáinak kiadására vagy vizsgálatára sem találtam példát. Az alábbi elemzés levéltári forrásokon alapul.

A fejadó listák első tekercsén Castleton falva (*villa de Castleton*) fejléce alatt 180 név szerepel. A nős emberek neve mellett jelölték a feleségeket is (*uxor eius*), összesen 86 asszonyt írtak össze. Néhány esetben jelölték a foglalkozásokat: 4 szabó (*cissor*), 1 földműves (*cultor*), 2 ács (*carpenter*), és egy további mester. Földművesekből biztosan több volt egynél csak nem jelölték nevük mellett foglalkozásukat. Castleton falvának listáján összesen 266 személy neve szerepelt (E 179/242/10).

A második tekercsen írták össze Baslowe (*villata de Baslowe*) lakosait (195), akik mellett további 89 feleség neve olvasható, vagyis összesen 284. Közülük 49 földműves (*cultor*), 20 kézműves (*artifex*), 5 egyházi személy, és 92 szolgáló (*serviens*), akik valójában munkások voltak (E 179/242/10).

A harmadik tekercsen Derley (*villata de Derley*) lakói szerepeltek. 160 név mellett 86 esetben jelölték a feleségek nevét, tehát összesen 246 főt írtak össze, akik között 48 földműves (*cultor*), 13 kézműves (*artifex*) és 62 szolgáló (*serviens*) volt, és csak egy kovács (*faber*) mesterségét nevezték meg. A vagyoni különbségek nem függtek foglalkozásoktól, sok szolgáló (*serviens*) több adót fizetett, mint a szegényebb kézművesek vagy földművesek. Például Johannes Fisher kézművest 12 dénár adó fizetésére kötelezték, és szolgálója Matilda is 12 dénárt adózott. Ennek ellenére megállapítható, hogy a szolgák adóját shillingben sohasem határozták meg, de egyes földművesekét és mesteremberekét igen. Földműveseknek és kézműveseknek egyaránt voltak szolgáik. A családfők fiát és lányát is összeírták a családfő szolgájaként (*serviens eius*) (E 179/242/10).

A negyedik tekercsen Youlgrave lakói szerepeltek 157 fővel, a férjek mellett 75 feleség nevét írták le, vagyis összesen 232 főt, akik közül 52 földműves (*cultor*) 89 szolgáló (*serviens*), 11 kézműves (*artifex*) volt. Kivételes esetekben egy-egy személy neve alatt előfordult 3-4 szolgáló is, de a szegényebbeknek nem volt szolgálójuk. A szolgákat általában

2-12 dénár közötti adó fizetésére kötelezték, a földműveseket és mesterembereket ennél többre (E 179/242/10).

Az ötödik település Buxton, 82 férfi mellett 45 esetben jelöltek feleségeket, tehát összesen 127 fő szerepelt a listán. A falu lakói közül 39 földműves (*cultor*), 33 szolgáló (*serviens*), 2 ács (*carpenter*) 2 kőfaragó (*latamus*), 1 bognár (*cuperus*) 1 takács (*textor*), 1 textilkereskedő (*draper*) volt. A listán szerepelt egy *drystor*, ami nehezen meghatározható foglalkozás (E 179/242/10), a kifejezést gabonacséplő és szárító munkásokra is alkalmazták.

A hatodik településnek Bowdonnak – jelenleg Bowden – 112 férfi lakóját írták össze, akik neve mellett 90 feleséget jelöltek, tehát a falunak összesen 202 lakóját vették listába, akik közül 76 földműves (*cultor*), 23 szolgáló (*serviens*), 3 ács (*carpenter*), 1 *carnus* (hentes) 1 kézműves (*artifex*), 1 kovács (*faber*) volt.

A hetedik település Gloshop – ma Glossop – listáján 72 férfit és 45 feleséget, összesen 117 személyt vettek lajstromba. A falu lakói közül 37 volt földműves (*cultor*), 31 szolgáló (*serviens*), 4 kézműves (*artifex*) 1 szabó (*cissor*). A földművesek vagyonát ebben a faluban is néhány shillingre becsülték, és általában a kézművesek vagyonbecslései 12 dénár-2 shilling között mozogtak. Érdekes, hogy a jobban fizetett szolgálók becsült vagyona elérte a szegényebb földművesek és kézművesek vagyonának értékét, tehát egyes bérmunkások nem éltek rosszabbul, mint a szegényebb földművesek és mesteremberek. Az összeírásra jellemző, hogy a családtagokat külön adóztatták, kivéve a férjet és feleséget. Például Johannes de Stalwodet 12 dénáros adóval terhelték, anyját Matildát (*mater eius*), aki az összeírásban utána következett, szintén 12 dénár adó fizetésére kötelezték. Ugyanakkor Thomas Kay földművest is 12 dénár adó fizetésére kötelezték, bár a földművesek többségét 2 shilling körüli adóval terhelték (E 179/242/10).

A nyolcadik falu Tyddeswell (ma Tidiswell), amelynek 128 férfi lakója neve mellett 44 esetben szerepelt asszonyok neve, tehát összesen 172 személyt írtak össze az adószedők. A falu foglalkozásszerkezete a következő: 36 földműves (*cultor*), 76 szolgáló (*serviens*), 6 kézműves (*artifex*), 2 szabó (*cissor*), 2 *cantor*, 1 ingkészítő (?) (*canifex*) (E 179/242/10). Az adólista ezzel a településsel végződött.

(3) A városok

Az alábbiakban a későközépkori angol városi társadalom rövid jellemzése következik, majd Derby grófság városai közül Chesterfieldről és Derbyről esik szó. Angliában nem csak sok, hanem sokféle város volt, ugyanis a városok falvakból fejlődtek ki, és emelkedtek városi rangra. A régebbi történészi szemlélet jogi alapon határozta meg a várost és azt, hogy miben különbözött a falutól. Ezek szerint a várost a polgári birtok és birtoklás (*burgage tenure*) különböztette meg a falutól, amely jogot adott a polgárnak, hogy házát és földjét a szokásjog szerint birtokolja, szabadon eladja vagy elajándékozza. A polgárok jogait oklevélbe foglalták, akik bizonyos fokú közösségi önkormányzattal rendelkeztek. A polgárnak joga volt, hogy megválassza saját kormányzó tanácsát, és szabályozza mindennapi életét, kereskedelmi ügyeit a város (*borough*) bíróságán. A városnak joga volt, hogy összegyűjtse a polgáraira kivetett adókat, vámokat, bérleti díjakat, ennek a jognak viszonzásaként évi fizetség (*fee-farm*) járt a *borough* urának (Keen 1990, 77-78). Gazdaságtörténeti szempontok szerint vizsgálódó kutatók a városlakók gazdasági tevékenységét, a szabályos vásártartás jogát tartják a város legfontosabb jellemzőjének. A városok lélekszáma széles skálán mozgott, nagyobb falvak népesebbek lehettek, mint kisebb városok. London a XV. század közepén 40 000-es népessége alapján az egyetlen angol város, amely összemérhető Németalföld vagy Itália nagyobb városaival. Londonon kívül feltehetően Norwich volt az egyetlen város, amelynek népessége 10 000 fő felett volt. Bristol, Canterbury, Coventry, Salyisbury és még három város 6000-nél több lakost számlált. Cambridge, Hereford, Lincoln és Oxford további 11 várossal 4-5000 fős lehetett. További 40 város népessége állt 2000 fő felett (Keen, 1990, 78-79). Ezeken kívül sok kisebb városias település is kialakult, amelyek lakossága 500 fő körül mozgott. Ezek voltak a hivatali feljegyzésekben kereskedelmi falvakként (*villae mercatoriae, villes marchandes*) jelölt települések, amelyek vezető lakosai többnyire kereskedelmből éltek (Hilton 1975, 79).

Angliában 200 *borough* küldött képviselőket a parlamentbe, és a grófságokban számos piacos kisváros virágzott, amelyek nem rendelkeztek a parlamenti képviselet jogával. Az átlagos angol város kicsi volt, nem mérete, hanem gazdasági tevékenysége és életének ritmusa különböztette meg a falutól (Keen 1990, 79). Ezek a települések funkcionálisan és foglalkozásszerkezetük tekintetében is eltértek a falvaktól. Ennek ellenére még nagyobb

városoknak is lehetett falusias atmoszférája, ugyanis a városiak rendelkeztek földdel, a városnak is volt közlegelője, amelynek használata örökös témája volt a városi politikának. A kisebb város kifejezetten falusias jellegű, gyakran ura is azonos volt a környező vidék birtokosával (Hilton 1975, 76). A polgároknak voltak földjeik, állataik, a kisvárosok kereskedelme sok esetben termény és állatkereskedelem volt (Keen 1990, 79). A kisebb városokban a fejadó (*poll-tax*) adatai szerint gyakran éltek földművesek (Hilton 1975, 78). A kisvárosok gazdasági és társadalmi jellege nagyon hasonlított egymásra és elkülönült a környező településektől. Az iparosok és kereskedők arányosan voltak jelen a kisvárosok társadalmában, a terménykereskedők, élelmiszert és italt forgalmazó kiskereskedők, cipészek, szabók, ugyancsak a kisváros polgárai közé sorolhatók. A fém-, bőr-, gyapjú és textilipar csak ritkán alakult ki, specializációnak és ipari profilnak nyoma sincs, de magasabb volt a munkások aránya, mint a falvakban (Hilton 1975, 80). Kisebb városokban a földművesek és az iparos-kereskedő csoport aránya 50-50 % körül állt, vagy esetleg a mezőgazdaságból élők a népesség nagyobbik felét tették ki (Hilton 1975, 86).

Az angol városok a pestisjárvány következtében sokkal nagyobb arányú népességveszteséget szenvedtek, mint a vidék. A munkaerőhiány súlyos gondot jelentett, amelynek megoldásában fontos lépés volt a manufaktúrák gyors terjedése. A pestis utáni időszak nagyvárosai hanyatlottak, ugyanis a *city* vagy *borough* adói kevesebb polgártól folytak be, összegük nem csökkenhetett, a pestis után is a pestis előtti összeget kellett fizetni. A városok gazdasági ereje is hanyatlott (Keen 1990, 85), ugyanis a bérleti díjak alacsonyabbak voltak a kisebb vidéki városokban, mint a nagyokban, emiatt sok mesterlegény és fiatal mester kisebb városokba költözött (Keen 1990, 89). A XV. században azok a városok tudtak fejlődni, amelyek polgársága képes volt bekapcsolódni a nemzetközi textilkereskedelembe (Jacob 1961, 386). A nagyobb városok *guild*jei régóta törekedtek az árak, bérek, munkaórák meghatározására, ilyen kötöttségek sok kisebb vidéki *borough*ban nem korlátozták a termelést. A népesség egy része a kisebb vidéki városokba költözött. A pestis előtt a városok tekintélyes és gazdag polgárai hagyományosan vállalták, illetve szűk körben kisajátították a polgári és a szakmai hivatalokat, intézték a városi pénzügyek nagyobb részét, vagyonukból áldoztak középületek építésére, ünnepségeket látványosságokat rendeztek saját költségükön (Keen 1990, 93). A XV. században egyre kevesebb polgár vállalta ezeket a hivatalokat és a velük járó kiadásokat. A városi hivatalok viselése költségesebbé vált, mint a

tőlük várható előnyök. A városok vezető polgárai gyakran elköltöztek és magukra hagyták városukat (Keen 1990, 94).

A későközépkori Angliában sok város hanyatlott, emiatt képtelen volt a körülötte elterülő vidék kulturális és gazdasági motorjává válni. Ennek ellenére a város nem vált falusiassá, mint amilyen a kisebb városok egyike-másika vagy éppen a falu volt. A város jellege, életritmusa, kultúrája megmaradt, álltak a városfalak, a fal nélküli városok esetében a sáncok. Jelentős számú angol várost (*town*) például Derbyt vagy Salisburyt nem öveztek kőfalak, de 100-nál több város büszkélkedhetett velük. A fal nemcsak védelmi, hanem pszihológiai szerepet is játszott, a várost elválasztotta a vidéktől és a szuburbiától (Keen 1990, 95).

(a) A városi társadalom

A városi társadalom teljes jogú tagja az volt, aki ingatlannal rendelkezett a falakon belül. A polgári birtok jogi egyenlőséget vont maga után, aminek következtében a városi közösségek tagjai jogilag egyenlőek voltak. A város polgáraira azonos törvények és kötelezettségek alatt álltak, érdekeik többnyire közösek voltak (Green 1894, I. 171).

A városi társadalom egyik csoportja a *housholder*nek nevezett telekkel és házzal rendelkező polgár, a másik a bérmunkás, akit *cottager*nek is neveztek. A *cottager* elhagyta otthonát, hogy máshol dolgozzon, a városba vezető utak mentén a falakon kívül telepedett le, a legszegényebbek közé tartozott, városi háza telke nem volt, sok esetben kunyhóját is csak bérelte (Keen 1990, 95-97).

A *housholder* háza egyben otthona és munkahelye, a ház egy részében üzlet vagy műhely működött. A háztartás nemcsak a tulajdonost és családját jelentette, hanem a bentlakó szolgákat, tanoncokat és fizetett munkásokat, akik a falakon kívül éltek, de a nap jelentős részét gazdájuk házában töltötték, ellátást kaptak, és nem hagyhatták el a házat a munkanap vége előtt. A városi háztartások 1/3 részében legalább egy bentlakó szolga vagy munkás élt (Keen 1990, 97).

A legvagyonosabbak kevesen voltak, például Coventryben ez a csoport 40 háztartást, vagyis a város háztartásainak 2%-át jelentette, Southamptonban a népesség 2 %-ának volt 40 fontnál több vagyona földben és egyéb javakban, Leicesterben pedig 3%-ra tehető ez az arány.

A 10-40 font közötti vagyonnal rendelkezők aránya 8 %-ra becsülhető Southamptonban, és 7 %-ra Leicesterben. Ez alatt a szint alatt Leicesterben 320 háztartás számlálható, amelyek gazdái a középpolgárság soraiból kerültek ki. További 400 háztartásban éltek a kisebb vagyonú kézművesek. Segédek és fizetett munkások 600 háztartásban laktak, a kintlakó szolgák és más munkások, napszámosok további 500 kunyhóban (Keen 1990, 97). Sok kisebb vagyonú polgár megélhetése vagyonosabb társaitól függött, akik számára dolgozott. A városi társadalom tudatosan csoportosult, ami az elnevezésekben is tükröződött. A *honest commoner* a "tisztes polgár", a vagyonosabb csoport jelölésére szolgáló elnevezés, a *mere commoner* az "egyszerű polgár" inkább a kevésbé vagyonos közép és alsó csoportok tagjait illető kifejezés. Néhány városban, például Coventryben a helyi *sumptuary* rendeletek a polgárok öltözködését is meghatározták vagyon és rang szerint. Coventryben 300 font jövedelem felett a polgárok nyestprémmel díszíthették köpenyüket, és bársonymellényben parádézhattak. A 300 font jövedelem alatti tehetősebb polgárok róka vagy báránybundával ékesíthették gyapjúruhájukat, de más prémet nem viselhettek. A nem szolgai rangú ember vagy asszony felfogadhatott embereket bérért, akik viselhettek bársonyt öltözékükön (Keen 1990, 98). Lynnben a város lakóit három csoportba sorolták: 'hatalmasabbak' (*potentiores*), 'középsők' (*mediocres*), 'alsóbbak' (*inferiores*) (Jacob 1961, 388). Lincolnban a városi társadalmat az alábbi csoportokba sorolták: nagyok, középsők (*secondarii*) és kisebbek. Más városokban a középső csoportot *mediocres*nek nevezték. Ez a beosztás vagyoni szempontok alapján jött létre, mégpedig a *tallage* elnevezésű adó fizetése szerint (Jacob 1961, 387). A XIV. század végére a vagyonosabb polgárok és a város többi lakója között, akiket sok helyen *communitas*nak neveztek, gyakorivá váltak a konfliktusok a városi hivatalnokok választása ügyében, és a felső polgárság jogai és kiváltságai miatt (Jacob, 1961, 388). Norwichban a kormányzó csoportot *cives*nek kezdték nevezni a XV. század elejétől (Jacob 1961,390).

A városi hivatalnokok és tisztségviselők (*mayor*, *alderman*, *sheriff*, *bailiff*) a város kormányzótanácsa választható volt. Ezeket a hivatalokat a város vagyonos és befolyásos polgárainak szűk köre töltötte be (Keen 1990, 98-99). Ahhoz, hogy valaki részt vállaljon a város kormányzatában, hivatalra jelölhető legyen, szabadnak kellett lennie, amit a tanoncidő letelte után ért el. Más esetben a szabadságot meg lehetett vásárolni, illetve polgári örökség révén szerzett jog volt. A kései középkorban a polgárjog elérése könnyebb lett, és növekedett azok aránya, akik ezt a jogot nem öröklés révén, hanem saját szerzeményi jogként élvezték

(Keen 1990, 98). A városok vezetése a leggazdagabb polgárok közül került ki, akiket általában *juratinak* neveztek, ez a csoport már a XIII. századra kialakult, és általában a gazdag kereskedők közül került ki, akik nemcsak a *guildek*, hanem a városok vezetését is kézben tartották. A vezető csoport tagjainak címe *alderman*, ezek a személyek rendszerint egy kereskedő *guild* tagjaként kezdték pályafutásukat, városi hivatalok vezetőiként folytatták és gyakran polgármesteri rangig jutottak. Az *alderman* csoport királyi ellenőrzés alatt állt, és ő maga ellenőrzést gyakorolt a város közössége felett, ennek egyik eszköze volt az *alderman* csoport kiterjedt városi ingatlan birtoklása. Oxfordban a város vezető polgárait, a jogban jártas előkelőket 'nagyobb polgároknak' (*maiores burgenses*) névvel illették (Jacob 1961, 387).

A városi társadalomnak a városi eliten, középrétegeken és szegényeken kívül volt egy további csoportja, akiket idegeneknek neveztek. Ők rendszerint azonos elbírálás alatt álltak függetlenül vagyoni helyzetüktől. Ez a csoport áruit, termékeit a város piacára vihette, fizette a vámot, ennek révén vállalta a városi közterhekből rá eső részt, de minden olyan tehertől mentes volt, amely a városi ház- és telektulajdonosokat, azaz a város polgárait terhelte (Green 1894, II. 193).

A városok vezetése aprólékosan szabályozta a falakon belüli élet menetét, a helyi politikát, a város tisztasági ügyeit, a városba való belépést és kimenetelt, a kapuzárást és a munkaórákat. Így a külvárosokban lakó munkások csak kapunyitás után juthattak el városi munkahelyükre (Keen 1990, 95). A városokat kerületekre osztották, a polgárok lakhelye ritkán függött vagyoni helyzetüktől, inkább foglalkozásuk függvénye volt. Közös érdek alapján különítették el az ártalmas, nem higiénikus ipari tevékenységeket, például tímár- és kovácsműhelyeket bizonyos városrészekbe (Keen 1990, 95-96).

A kisvárosok igazgatása nem volt ennyire fejlett, intézményrendszerük még sok esetben a falvakéra emlékezetett, bíróságukon a lord *bailliffje* vagy *stewardja* elnökölt, a helyi előkelőségek uralták a bíróságot. Ennek ellenére a legkisebb városok életének ritmusa is eltért a falvakétól a városiak munkájának jellege miatt (Hilton 1975, 90). A kisvárosi társadalom városiasodását jelezte, hogy a hagyományos falusi szolidaritás lassanként megszűnt, helyét a fraternitások és *guildek* vették át. Az intézmény hasonló volt a városokban és iparosodott kelet-angliai falvakban, ahol a hagyományos mezőgazdasági közösségek szétestek (Hilton 1975, 91). Ez a folyamat együtt járt a középkor végi gyors ipari fejlődéssel, az uradalmak és falvak lakóinak tömeges városba vándorlásával (Green 1894, I. 172).

A vidék lakóinak városba költözése megváltoztatta a városi társadalom hagyományos szerkezetét, átalakította a városi földbirtoklást, és rajta alapuló társadalomszerkezetet. A kereskedelmi és ipari tőke felhalmozódása, az üzleti tőke kialakulása megnyitotta tulajdonosai számára a korábban zárt városi közösségbe vezető utat. Ez a csoport és vagyona, szakmai jártassága, kapcsolatai kedveztek a város fejlődésének. A városi föld tulajdonlása még együtt járt a városi polgárjogok gyakorlására való jogosultsággal. A vagyonos idegenek városi ingatlant vehettek és megválthatták a polgárjogot (Green 1894, I. 172).

A XIV. századtól kezdve megfigyelhető, hogy a szegényebb polgárok szembehelyezkedtek a városba költöző idegenekkel, például kijelölték a saját közföldjeiket, ragaszkodtak ahhoz, hogy a városi polgárjogot lehetőleg drágán árusítsa a város vezetése. A szakmai szervezetek (*craft*) zárt társaságokká formálódtak, ahová nehéz volt bekerülni. Egyre gyakoribb lett, és erősödött az a szokás, amely révén szigorították a városi polgárjog megszerzését úgy, hogy az kaphatott polgárjogot, akit felvettek egy *craft* vagy *guild* tagjainak sorába. Egyes városoknál a szigorítások odáig mentek, hogy idegenek nem lehettek annak a *craft*nak mesterei, amelyben dolgoztak, sem városuk polgárai, ezért a vándorló és szolgáló bérmunkások táborát növelték (Green 1894, I. 195).

(b) A városi társadalom szerveződése

A városi társadalom szerveződésének eredményeként *guild*ek, *craft*ok és *fraternitások* jöttek létre. A városokban általában az egyes mesterségek *craft*okba, céhekbe tömörültek, a kereskedők pedig *guild*ekbe (Jacob, 1961, 390). A terminológiában átfedések mutatkoznak az egyes fogalmak esetében, ugyanis a kézművesek szervezeteit is gyakran nevezték *guild*nek.

A *guild*ek és *craft*ok rangsorában a kereskedők előkelő és szűk körű szervezetei álltak az élen, amelyek mögött gyakran még szűkebb körű fraternitások álltak, amelyek tagjai kizárólag a kereskedem hasznából éltek. Ide sorolhatók a borkereskedők, fűszerkereskedők, selyemárúval és finomabb textíliákkal kereskedők, azok akiket ma nagykereskedőként nevezünk. Alattuk helyezkedtek el a kisebb vagyonú kereskedők, akik saját maguk keveset vagy semmit sem termeltek csak kereskedtek. Ebbe a körbe tartoztak a textilkereskedők, bőrkereskedők, akiknek szervezetei esetenként munkaadók is voltak, bérmunkásokat

foglalkoztattak. Őket követték a szakmai szervezetek rangsorában a kézművesek céhei: kovácsok, takácsok, kalaposok, rézkovácsok és mások. Végül azok a *craft*ok következtek, amelyek mesterei maguk termelték és forgalmazták áruikat: pékek, szabók, cipészek. A *craft*ok és *guild*ek létrejöttének eredeti oka az volt, hogy egy árucsoport vagy iparág monopóliumát megszerezzék a szervezet tagjai, és teljes ellenőrzést gyakoroljanak felette (Green 1984, II. 112-113). A városi kormányzatok egyes szakmák iparosait rendeletben arra kényszerítették a XV. század végén, hogy szakmai szervezetet alapítsanak. Például 1482-ben Sandwich gyertyakészítőit, borbélyait és seborvosait kötelezték arra, hogy szakmai szervezetbe tömörüljenek, 1494-ben városi felügyelőket alkalmaztak szabók, cipészek, takácsok és birkanyírók szakmai szervezetének létrehozásakor (Green 1984, II. 155). Ha egy szakmának nem volt annyi képviselője, hogy önálló *craft*ja legyen, akkor több egymástól nem túl távoli szakmát szerveztek egy szervezetbe, például cipészeket bőrkereskedőkkel, vagy gyógyfűárusokat fűszerkereskedőkkel (Green 1894, II. 156-157). Ha egy *craft*ot bejegyeztek a város szervezeteinek sorába, akkor a városi társadalom és intézményrendszer teljes jogú részévé vált (Green 1894, II. 158).

Nagyobb városok jelentősebb céhei közvetlenül a királytól is kaphatták kiváltságlevelüket, ami speciális jogkörükre vonatkozott, ennek révén szabályozták a kereskedelmet, és az iparűzést. Ilyen oklevelet szerezhettek aranyművesek, szőrmekereskedők, szabók, textilkereskedők, borkereskedők, halkereskedők (Jacob, 1961, 390). A *craft*ok és *guild*ek amíg megadták a tiszteletet a város polgármesterének és vezetőinek, jelentős szervezetekként befolyásolhatták a város életét, de viták és konfliktusok esetén attól sem riadtak vissza, hogy követőiket felfegyverezve zavargásokat keltsenek (Jacob 1961, 396). A legnagyobb *craft*ok elsőként kapták meg a jogi személyiség privilégiumát, ezeket a szervezeteket szakmai testületként ismerték el, és gyakran még öltözékük is megkülönböztette őket másoktól. Egyes esetekben a céh egyenruhájának viselése az idősebb tagokat illette, így az egyenruha felöltése nemcsak a vagyont, hanem a hatalmat is jelezte (Jacob, 1961, 396).

A jogi személyiség megszerzése nem mindig *craft*hoz kötődött, hanem esetenként ahhoz a fraternitáshoz, amely a *craft* magja volt. Yorkban a szabók *guild*je és konfraternitása egymás mellett létezett, az utóbbi élén mester állt, intézők segítették munkáját, a tagságot fivérek és nővérek alkották, de maga a szabó *guild* szervezetileg elkülönült a konfraternitástól

(Jacob, 1961, 396). A *guild* alapítására 15 szabó kapott királyi engedélyt 1453-ban, amely a konfraternitás 4 vezetőjéből és tagságából állt. A *guild* jogi személyként működhetett, bíróság előtt peres ügyekben jogképes volt, rendelkezett pecséttel, jogot kapott arra, hogy földet szerezzen és egyházi birtokként tartsa évi 100 shilling értékig egy káplán ellátására. Ennek viszonzásaként a *guild* tagjainak imádkozniuk kellett VI. Henrik királyért és a királynéért, haláluk után lelki üdvükért (Jacob 1961, 396). VI. Henrik korában megszaporodtak a városi korporációknak tett adományok, és ennek következtében a városi kormányzatoknak szabályozniuk kellett az új korporációk rendelkezéseit, amelyek gyakran jogszerűtlenek és túlzók voltak. Érzékelte ezt a problémát a királyi kormányzat is, amely 1437-ben statútumban írta elő az összes jogi személlyé vált fraternitás, társaság és szervezet számára, hogy mutassa be kiváltságlevelét a különböző jogállású városok vezetőinek, akik regisztert készítettek róluk (Jacob 1961, 397).

A városi társadalom szerveződésének fontos része volt a *guild*, amely általában formálisan elkülönült a város kormányzatától, de valójában szorosan együttműködött vele, és jelentős szerepet játszott a városi élet irányításában. A *guild*ek egyik fajtája a kereskedő *guild* volt, amelyet tekintélyes polgárok irányítottak, és fontos szerepet vitt a helyi kereskedelem szabályozásában. Rendszerint kereskedő *guild*ek tagjai tartották kezükben a város vezető tisztségeit, ott ültek a városi tanácstestületben, sok kereskedő *guild* szoros kapcsolatot épített ki a városok önkormányzatával (Keen 1990, 102).

A *guild*ek másik típusa az iparos *guild*, amely a XIV. századtól kezdett fontossá válni. Iparos *guild*ek jelentősebb szakmák társulásaiból szerveződtek, és feladatuk szakmájuk és céhük szabályozása volt (Keen 1990, 102). A kevésbé jelentős és hatalmas szakmák is képesek voltak arra, hogy *guild*eket és szövetségeket szervezzenek saját érdekeik védelmére. Coventryben 1384-ben jött létre a Nativity *guild*, amelynek tevékenységét egy városi bizottság megvizsgálta, a tagságát munkásokként és átlagos vagy 'középső' mesterekként jellemezte (*laborarios et artifices mediocres*), rajtuk kívül mások is tagjai voltak a *guild*nek, akik ellenálltak a polgármesternek és nem a lelkek boldogulásáért működtek. A szervezetet hosszú időre betiltották. A Szent Anna fraternitást szabók és más mesterek szolgái alapították 1407-ben, a Szent György *guild*et textilmunkások egy csoportja hozta létre, akik Szent György kápolnájában találkoztak. A takács mesterlegények testülete a mesterek irányításával

alapított fraternitást, amelynek fenntartására a tagok 4 dénár hozzájárulást fizettek (Jacob 1961, 404).

A *guild*ek harmadik csoportja hasonlóan a fraternitásokhoz vallásos alapon szerveződött bizonyos iparágak, mesterségek gyakorlóiból. Ezekbe a társulatokba társadalmi rangra és vagyoni helyzetre való tekintet nélkül bárki beléphetett. Egyes fraternitások vagy *guild*ek egyházközségekkel társultak, mások a város minden kerületéből vonzották tagjaikat. A legtöbb ilyen szervezet férfiakat és nőket egyaránt befogadott. Egyes fraternitások inkább baráti társulatokhoz hasonlítottak némi vallásos színezettel. Ezeket a szervezeteket a tagdíjakból és adományokból tartották fenn, amelyek közös pénzalapba kerültek. A pénzből ingatlanokat vásároltak, bevételeik egy része templomi oltáruk fenntartását szolgálta, gazdagabb *guild*ek saját kápolnát alapítottak. A kiadásaik között szerepelt halott tagtársaik családtagjainak támogatása, halotti misék finanszírozása, és a szervezet pénzéből fedezték a közös vacsorák, ünnepségek kiadásait (Keen 1990, 102). A városok társadalmi és vallásos életének jelentős része a fraternitásokban és *guild*ekben zajlott. Coventryben a Szentháromság *guild* papokat tartott azért, hogy imádkozzanak a boldogulásért, jólétért, a halottak lelki üdvéért (Jacob 1961, 400). Észak-Angliában az egyik legjobban ismert fraternitás a yorki Corpus Christi *guild* volt, amelyet 1408-ban alapítottak és 1459-ben jogi személlyé vált, alapítói a mester és hat *keeper*, akiket évente választottak a város egyházközségi klerikusai közül. York érseke 1477-ben hagyta jóvá szervezeti szabályzatukat (Jacob 1961, 402).

A fraternitások vallásos társulatok voltak, amelyek tagjai rendszerint tagtársaik támogatását segélyezését tartották legfőbb céljuknak, a tagok közötti szolidaritás volt a legfőbb összetartó erejük. Jelentősebb személyeket tömörítő fraternitások gyakran váltak a városi politika formálóivá. A fraternitások kialakulását esetenként megelőzték a tagok mise- vagy kápolnaalapítványai, amelyekben többen is részt vettek fizetve egy papot, aki lelki üdvükért imádkozott. Az is előfordult, hogy fraternitások vagy *guild*ek hoztak létre mise- vagy kápolnaalapítványt (Hilton 1975, 92).

A városi élet fontos eseménye volt a körmenet, amely megszervezésében a *guild*ek jelentős szerepet játszottak. A körmenetben elfoglalt hely a résztvevők rangsorát tükrözte, amelyben a város összes egyházi és világi társulása részt vett (Jacob, 1961, 402-403). A korporációk saját vallási ünnepeiket is megszervezték, a yorki Corpus Christi *guild* körmenetében a város egyházközségi klerikusai haladtak az élen, utánuk ment a *guild* mestere

selyemköpenyben, mellette egy klerikus, aki már korábban viselte ezt a tisztséget, és velük együtt vonult a *guild* hat vezetője (*keeper*). Ezután hozták az ereklyetartót, amit a polgármester, az *aldermanek*, és a korporáció tagjai díszruhát öltve követtek, majd a fáklyások és céhek zárták a sort (Jacob, 1961, 402-403), az egyes szakmák *guild*jei saját egyenruhájukban vonultak (Keen 190, 105).

A *guild*ek tehát a késő középkori városi társadalom fontos egységei, a városi társadalom szerveződésének alapelemei, formálisan mesteremberek társulásai, amelyek egyaránt voltak gazdasági és társadalmi intézmények. A *guild* tagjai egy évben két három alkalommal együtt étkeztek a fontosabb ünnepeken, a tagok jelen voltak egymás esküvőin, lerótták kegyeletüket tagtársaik temetésén. A *guild* tagjai együtt foglalták el helyüket városuk egyházi eseményei alkalmával a körmenetben, és mise alkalmával a templomban. A *guild*ek élete szorosan összefonódott a város életével, a *guild*ben vállalt hivatal volt az első lépés azon az úton, amelyen haladva valaki megbízást kaphatott a város magasabb hivatalainak betöltésére (Keen 1990, 102). A *guild*ek és a város hivatalait rendszerint a legvagyonosabb mesterek töltötték be, szinte monopolizálták azokat (Keen 1990, 103).

A *guild*ek szabályzatát a városi hatóságok hagyták jóvá, a szabályok megsértése bírságot vont maga után. A *guild* szabályzatok megtiltották a zugkereskedelmet, rögzítették az árakat, szabályozták a munkavégzést, 1-2 főben határozták meg az inasok számát, az inasság idejét 7 évben jelölték meg. Az árak, munkaórák és munkafeltételek szabályozása által elejét vették a tiltott munkának. Ezek a szabályozások csökkentették a céhek és mesterek közötti egyenetlenségeket, az inasok kiszolgáltatottságát, és beillesztették a manufaktúrát a városi élet kereteibe. A szabályozás révén lehetővé vált a termékek minőségének magas szinten tartása, ez nemcsak a mesterek megélhetését biztosította, hanem a város tekintélyét is, mivel a város és a céhek tekintélye egyaránt a termékek minőségétől függött (Keen 1990, 103).

Ez a pontos szabályozás mégiscsak korlátozó jellegű volt, az újításokat csak nehezen lehetett elfogadtatni, a mesterek közötti verseny ki volt zárva. Ezek a korlátozások vidéken a városok falain kívül érvényüket vesztették, a korlátozásoktól mentes vidéki iparűzés lehetősége vonzotta a vállalkozó szellemű mestereket, kereskedőket és munkásokat (Keen 1990, 103).

Város és vidék közötti kapcsolatok élénkek voltak, amit az is jelez, hogy a XV. században már viszonylag sok kereskedő vásárolt birtokot vidéken. A meggazdagodott

városiak egy része vidékre költözve, ha nem is lett *gentry*, a szó általánosabb értelmében nevezhette magát *gentleman*nek. Gyakran meggazdagodott juhtenyésztők, vagy mészárosok földet vásárolva állatokat tenyésztettek, de megőrizték városi életüket és otthonukat (Keen 1990, 105). A XV. századra kialakult a helyi oligarchia, a városi polgárság és a *borough* intézményrendszere. Ennek az évszázadnak fontos jelensége a városi (*borough*) polgár és a vidéki *gentleman* közötti társadalmi különbségek fokozatos leépülése, a lovag feltűnése a városban, aki esetenként polgármesterré vált. A címerviselő (*armigerous*) családok házasság révén könnyen rátaláltak a polgárság felső csoportjaira. Gyakran előfordult, hogy ugyanazok a személyek képviselték a parlamentben a grófságot és a benne levő *borough*t. A társadalmi integráció hátterében vagyoni és üzleti érdekeltségek álltak. A két csoport közeledését szorgos jogászok tevékenysége segítette, akik a földbirtokosok céljait és kereskedelmi érdekeit közvetítették a városok felé, ekkor már egyes földbirtokosok a földet nemcsak a befektetés egy formájának tartották, hanem a kereskedelmi lehetőségek bővülését is meglátták benne (Jacob 1951, 386). Egyes jogászok és hivatalnokok városi és vidéki ügyfelek igényeit is szolgálták, ennek megvalósítása érdekében regionális központokban telepedtek le (Keen 190, 105).

(c) Derby grófság városai

Derby grófság a kevésbé városiasodott grófságok közé sorolható, ugyanis összesen 6 *borough* alakult ki területén: Ashbourne, Bakewell, Castleton, Chesterfield, Derby és Wirkesworth (Beresford, 1973, 85-86). Ezek közül Chesterfield és Derby vált igazán jelentőssé a XV. század első felére, amit jelez, hogy ezeket a városokat az 1431. évi összeírásban külön kiemelve írták össze (Feudal Aids 1899, I. 277-279). A grófság területén a legmagasabb városi jogállás (*civitas, city*) rangját egyetlen település sem érte el. Terjedelmi okoknál fogva dolgozatomban Chestrefield és Derby *borough* példáján keresztül vállalkozhatok a kisváros világának bemutatására. Ez a két város rendelkezik a legjobb forrásanyaggal, és ezen kívül a legjelentősebb városi központok voltak a grófság területén a kései középkorban.

(i) Chesterfield

Chesterfield 1203-ban királyi oklevélben szabad *borough* státuszt kapott, vásár- és piactartási jogokat mindazokkal a szabadságjogokkal, amelyeket Nottingham *borough* gyakorolt (DC 1906, 679). A chesterfieldi polgárok szabadságuk védelme érdekében pereskedtek a környék nagybirtokosával William Brewerrel a nottinghami királyi bíróságon 1226-ban (DC 1906, 682). Egy királyi oklevél 1232-ben megerősítette a chesterfieldi polgárok szabadságát, engedélyezvén nekik, hogy szabad polgárok legyenek (*liberi burgenses*) (DC 1906, 680). A XIII. század végén a város szabadságjogai ellenére is földesurasági fennhatóság alatt állt, erre bizonyíték, hogy Johannes Wake Lidel és *Chestrefeud dominus*ának címezte magát abban az 1294-ben keltezett oklevélben, amelyben az ő *cestrefeud*i embereinek, akik *burgage* azaz polgári birtokot tartottak, ugyanazon szabadságok és szokásjogok élvezetét biztosította, amelyeket az ő elődje William le Brewer adományából tartottak, és amelyeket III. Henrik király is megerősített (DC 1906, 693). IV. Edvárd király 1464-ben megerősítette III. Henrik chesterifieldi polgárok számára kiállított oklevelét (DC 1906, 852). IV. Edvárd király 1480-ban oklevelet állított ki Chesterfield polgárai számára megerősítve kiváltságaikat (DC 1906, 861). VIII. Henrik 1511-ben oklevélben erősítette meg III. Henrik, IV. Edvárd és VII. Henrik okleveleit, amelyeket a chesterfieldi polgároknak állítottak ki (DC 1906, 875). VI. Edvárd 1548-ban szintén megerősítette a korábbi királyok okleveleit, amelyeket Chesterfield polgárainak adományoztak (DC 1906, 876).

Chesterfield urai nem a városban éltek a XIV. század végén és a XV. század elején. Az 1400-as évek elején Kent grófjai és grófnői birtokolták a várost, és Chestrefield uradalmát, amelynek éves jövedelme 54 font volt (Bestall 1974,73-75).

Chesterfieldben egy oklevél szerint a XIII. században már volt kórház, vagy legalábbis ispotály (DC 1906, 684). A városban a XIII. századtól kimutatható, hogy működött iskola, ugyanis H. Clerk of Esseburne levélben köszönte meg a chesterfieldi egyház rektorának a segítséget, amellyel őt támogatta a dékán előtt annak érdekében, hogy elnyerje a chesterfieldi iskolamesteri hivatalt (DC 1906, 685). Chesterfieldnek tehát rektora, vagyis papja és saját egyháza is volt. Az 1428. évi parókiákra kivetett adók listái szerint a chesterfieldi egyház vagyonát a vikáriátussal együtt 110 márkára becsülték, és 7 Font 6 shilling 8 dénár adó

fizetésére kötelezték a királyi adószedők a westminsteri parlamenti döntés értelmében (Feudal Aids 1899, vol. I. 267, 270).

Chesterfield a XIII. században már legalább két piactérrel rendelkezett. Egy adománylevél szerint Johannes fil. Herberti de Cholintham de Cesterfeld fél tanyát adományozott Walter fil. Roberti de Honak Chesterfield új piacán (DC 1906, 688), vagyis inkább azon a területen, ahol az új piac kialakulóban volt. A város fejlődését mutatja, hogy egy napi piac is működhetett a régi és új piac mellett. William Roper egy telket (*messuage*) adott Nicholas de Asshouevere vargának a "napi piacon" (*Wykedaymarket*) 1370-ben (DC 1906, 761).

A város gazdasági életére jellemző, hogy lakóinak jelentős része földügyletekben is érdekeltségekkel rendelkezett, ugyanis a fennmaradt források zöme földbérletekről, adományokról árulkodik gyakran a környező falvak területén. A polgárok tehát bérleteket, tanyákat szereztek a környező falvak földjein. Joan, aki egykor a chesterfieldi Robert aranyműves felesége volt, fél telket adományozott Chesterfieldben és Neuboldban Margaretnek, aki Robert lánya volt (DC 1906, 737). Thomas Bonde, Chesterfield vikáriusa, a Mária Gild *aldermanje* két kisebb birtokot, illetve gazdaságot adott bérbe 80 évre Thomas le Wrightnak Chesterfieldben 1374-ben (DC 1906, 768).

Chesterfield gazdasági életére és településszerkezetére vet némi fényt néhány alábbi adat. Richard fil. Johannis de Tapton William de Kyrkebynek adományozott egy utcai árusító bódét vagy üzletet egész életére a chesterfieldi új piacon a *Mercer Rouwen*, vagyis a finomabb textilféléket, bársonyt selymet készítők, illetve árusítók során 1349-ben (DC 1906, 739). Egy másik feljegyzés szerint William Bate egy telket adományozott Robert de Barley fil. Johannisnak a hetipiacon (*Wykedaymarket*) abban az utcában, amit *Flescheharnelesnek*, vagyis a hentesüzletek utcájának neveztek (DC 1906, 750). Alice, Richard Risscher özvegye egy telket ruházott át a már fentebb említett Nicholas de Aschovere vargának a hetipiacon (*Wykedaymarketh*), valamint földet Boythorpeban és Neuboldban 1371-ben (DC 1906, 764). Agnes, John de Asshborn özvegye átruházott egy üzletet Thomas de Dertonra Chesterfieldben a textilkereskedők során (*Drapierrowe*) 1390-ben (DC 1906, 782). A fazekasok utcájában (*potteraw*) is bérbe adtak három polgárbirtokot egy oklevél szerint (DC 1906, 849). Thomas Baret, John Baret klerikus és Thomas Goule hat árusítóbódét vagy üzlethelységet adományozott el 1426-ban John Lechenek, amelyek egymás mellett voltak Chesterfield új

piacán a halászok során (*Fyssherowe*) (DC 1906, 833). Azok a birtokügyletek, amelyek egy-egy telek bérletéről, eladásáról szólnak sokáig folytathatók, az érdekelt felek között szerepel fegyverkovács, késkovács (DC 1906, 772), pék (DC 1906, 829), molnár (*mylner*) (DC 1906, 862), textilkereskedő (*mercer*) (DC 1906, 864), hentes (*bocher*) (DC 1906, 874), borbély, rézműves (DC 1906, 865). A mesterségnevek a személynevekben is megjelennek, emiatt nem lehet eldönteni, hogy az illető személy valóban az adott mesterséget gyakorolta-e, esetleg csak a neve volt mészáros *Ranulph Bocher* (!), vagy például szűcs *Thomas Skynner* (!) (DC 1906, 809), szakács *Richard Cooke* (!) (DC 1906, 832). Egy 1426-ban keletkezett és telekügyletről szóló feljegyzés megemlítette Chesterfield *Saltergate* nevű kapuját, amely jelentéséből ítélve a sóárusokról kapta nevét (DC 1906, 834). Egy 1460-as oklevél szerint a késkovácsokról is elneveztek egy kaput (*Knyfesmythgate*) (DC 1906, 850).

A grófsági városi társadalomra jellemző a mesterembereken kívül az árutermelésbe és pénzgazdálkodásba bekapcsolódó földművesek, elsősorban *yeoman*ek és *husbandman*ek jelenléte. John Ethcote of Chesterfed textilkereskedő és William Whythyll of Brampton kovács bérbe adták chesterfieldi, bramptoni, boythorpi földjeiket és birtokaikat Christopher Todd of Walton *yeoman*nek és Henry Cantrell *husbandman*nek 3 Font 16 shilling és 8 dénárért 1477-ben (DC 1906, 856). John Smale of Allerhampton borbély, Thomas Smale *yeoman* és William Smale *yeoman* bérbe adták Richard Heitchote of Chesterfield rézművesnek összes földjüket, amit Thomas Hamptontól nagybátyjuktól tartottak adományként 1484-ben (DC 1906, 865).

Chesterfieldben nemcsak polgárok és földművesek éltek, hanem nemesek is. Az 1431. évi adóösszeírás adatai szerint Chesterfield legnagyobb birtokosa Johanna Holand de Brun, Kent grófnője volt, ő a chesterfieldi uradalom úrnője, amely 40 fontot jövedelmezett évente. Robertus Eyre de Padeleynek 40 shilling évi jövedelmet biztosító birtoka volt a városban. Henricus Baukwell *gentilman* Chesterfield lakója városi birtokának 26 shilling, 8 dénár volt évi bevétele. Adam Sawer *gentleman* szintén chesterfieldi lakos birtoka 20 shillinget jövedelmezett. Hét további *gentleman*nek voltak kisebb birtokai a városban, de ők nem Chestrefieldben laktak. Johannes Calall *yeoman* Chesterfield lakója 5 shilling jövedelmű birtokkal rendelkezett a város területén. Robertus Bayly ugyancsak chesterfieldi lakos 6 shilling 8 dénárt biztosító birtok gazdája volt. Még két *yeoman* rendelkezett az összeírás szerint birtokkal a városban, de ők máshol laktak (Feudal Aids 1899, vol. I. 275-276). A

kormányzat árgus szemekkel figyelte a korona alattvalóit, lakhelyüket, birtokukat és pénztárcájuk tartalmát gondosan összeírták az adószedők.

Chesterfieldben fraternitás és *gild* alapításáról is maradtak fenn adatok. William de Horbury klerikus, Richard Porter Chesterfield vikáriusa, Robert Cause, Henry de Maunsefeld, Hugh Draper, William de Lowe és John del Assh engedélyt kaptak 1392-ben arra, hogy fraternitás és *gildk*ént működjenek Mindenszentek templomában a Szentkereszt tiszteletére (DC 1906, 785). Ugyancsak feltehetően 1392-ben kapott engedélyt a fentebb említett Szentszűz Guild. Erre utal VIII. Henrik 1540-ben kiállított oklevele, amelyben megerősítette II. Richárd király 1390-re dátumozott oklevelét, ami elveszett, és amelyben Thomas Durant, John, Mannfield, Richard de Chesterfield klerikus és John Innocent engedélyt kaptak arra, hogy fraternitásként és *guild*ként működjenek a chesterfieldi Mindenszentek templomában a Szentszűz tiszteletére (DC 1906, 877).

Chesterfieldben már működött egy *guild* 1351-ben, ugyanis a Mária *gild* fivérei és vezetői (*alderman*) egy telket adományoztak életfogytig egy házaspárnak (DC 1906, 742). John de Wytington ugyancsak a chesterfieldi Mária *gild aldermanje* és a *gild* fivérei, vagyis a tagok 60 évre bérbe adtak egy telket Chesterfield déli kapujánál 1360-ban (DC 1906, 747). A chesterfieldi Szűz Mária *guild aldermanei* fivérei és nővérei bérbe vettek egy telket a *Glemangate* kapunál John Marshalltól és feleségétől Margarettől Chesterfieldben 1400-ban (DC 1906, 796). A chesterfieldi Szentszűz *guild aldermanei*, fivérei és nővérei Williem Hervynek, Thomas Hervy mészáros fiának és örökösének bérbe adtak egy bekerített területet, amelyet Saintmareleynek hívtak, és fél acre földet 21 évre évi 15 shilling bérleti díjért 1495-ben (DC1906, 874).

Az első *giuldet* kereskedők alapíthatták 1294-ben kelt oklevelük szerint, amelynek élén *alderman* állt. Ekkor alakulhatott ki a városi tanács is, a hivatalnokok vagyonosabb polgári családok tagjai voltak, a kereskedő *guild* vezetője egyben a város polgármestereként dolgozott. Chesterfield belső felépítéséről kevés maradt fenn, de annyi tudható, hogy a városi tanácstestületet polgárok választották. Robert Gryssop *alderman* 1480-ban írásba foglalta a város kiváltságait, amely a polgárok közötti egyezség alapjául szolgált, ugyanis a zavargásokat így lehetett lecsendesíteni. Az egyezség szerint a polgárok évente megválasztottak egy *aldermant* a város élére, és 12 fős testületet, hogy kormányozzák a várost (Bestall 1974, 94-95).

Chesterfieldben van adat arra, hogy a város lakói misealapítványokat hoztak létre, egyébként ez a gyakorlat a középkor végén országosan elterjedt. III. Edvárd egyik 1372. évi oklevelében engedélyezte, hogy Richard de Chesterfield és Thomas Durant elidegenítsenek egy telket a chesterfieldi Mindenszentek temploma káplánjának, azért, hogy misét mondjanak lelkükért (DC 1906, 765).

Chesterfield nem szakadt el a város környékétől, uradalmi központként is szolgált, ezt mutatja a chesterfieldi uradalomban tartott bíróság feljegyzéséből 1401-ben készült kivonat (DC 1906, 801). A chesterfieldi uradalmat Dame Johanne, Countess de Kent és Dame de Wake 20 évre bérbe adta Thomas de Annesleenek, William Calalenek, Roger Herdwyknek, John Calalenek és Roger Wormehillnek 25 márka évi bérleti díjért 1404-ben (DC 1906, 807). A chesterfieldi uradalom és a város kapcsolatára vet némi fényt, hogy az uradalom bíróságán 1422-ben készült egy feljegyzés, amely szerint Lucynek Kent grófnőjének, Edmund Holand Kenti gróf özvegyének bíróságán (*great court*) - tehát nem az uradalmi bíróságon - John Carre beiktatást nyert egy üzlet bérletébe a textilkereskedők utcájában (*Drapery*), amelynek évi bérlete 4 dénár volt (DC 1906, 825).

(ii) Derby borough

Az 1316. évi összeírás (*Nomina villaraum*) szerint Derby város, és a király az ura (*Derby est burgus - Rex est dominus.*) (Feudal Aids 1899. I. 255).

III. Edvárd király 1347-ben jelentős adományt tett Henriknek, Lancaster, Derby és Leicester grófjának, amely a Derby grófja méltóság támaszául szolgált, amit ő már korábban felvett. Az adomány szerint Henrik gróf évi 40 fontot kapott Derby városától, és megkapta Harestan várát, ezek viszonzásául szolgálati kötelezettségként minden év júniusában egy rózsát adott a királynak. Az adomány Henrik gróf minden fiú örökösére is vonatkozott és örökre szólt, azzal a feltétellel, hogy fiú örökösök hiányában a birtok a koronára háramlik (DC 1906, 980).

Az 1428. évi adólista szerint Derby decanatusban volt Derby *borough* (*Burgus Derby*), amely területén az alábbi egyházakat írták össze és adóztatták meg. *Ecclesia Omnium Sanctorum* 50 shilling 4 dénár adót fizetett, *Ecclesia Sancti Petri* 16 shiling 8 dénár *subsidium*mal tartozott az uralkodónak, *Ecclesia Sancti Michaelis* 21 shilling 4 dénár,

Ecclesia Sancte Werburge (!) 12 shilling adót fizetett az uralkodó adószedőinek. Derby város egyházközségei adójának összege 110 shilling 4 dénárt tett ki (*Summa subsidii parochiarum burgi Derby, CX s. IIII. d.*). A városban tehát négy egyházközség szolgált (Feudal Aids 1899, I. 267).

Derby *borough* társadalmának kiváló forrásai az adólisták, amelyek összeállítása során a város lakóinak jelentős részét felsorolták. Az egyik adóösszeírás az 1377, 1379. évi fejadó (*poll-tax*) lista, amely a városlakók foglalkozását és a rájuk kivetett adó mértékét is tartalmazza. Ez az összeírás kiváló forrása a társadalomtörténeti kutatásoknak, de mind a mai napig kiadatlan és feldolgozatlan, mikrofilm másolat sem készült róla. Az összeírásban előforduló foglalkozásnevek egy része nem lelhető fel semmilyen szótárban és szakirodalomban. A másik adólista az 1431. évi hűbérsegély (*feudal aid, auxilium*), amely a város jelentősebb földbirtokkal rendelkező birtokosainak nevét, lakhelyét, a birtokukból befolyt éves jövedelmet tartalmazza.

Az 1379. évi fejadó egyik listájának (E179/91/28a) első oldalán 38, hátulján 36 név, tehát összesen 72 személy szerepelt, akik közül foglalkozására nézve 27 munkás (*laborus*) és 4 kézműves (*artifex*) volt, ennél többen lehettek a kézművesek, de a tekercs rongálódása miatt nem volt több olvasható.. Rajtuk kívül a listán több személy neve mellett szerepelt foglalkozásának pontosabb meghatározása: 1 kovács (*smyth*), 1 *faber*, aki ugyancsak kovács, 1 molnár (*milner*), 1 ugyancsak molnár (*molend'*), 1 halász (*fisher*), 1 szabó (*cissor*), 1 hárfás zenész (*harper*), 2 cséplőmunkás (*thresser*), 2 kondás *swynherus* (*swineherd*), 1 pék (*pistor*), 2 *spyncer* (*spencer*), aki valamilyen tisztségviselő lehetett, 1 *draser*, vagyis *thresser*, aki valamilyen szárítással kapcsolatos munkát végzett, illetve csépelt (E179/91/28a). A város lakóinak összeírása egy másik listán megismétlődött, illetve folytatódott (E179/91/28b). A lista 4 összefűzött hártyából állt, amelyek közül az első az előbbi (E179/91/28a) lista hiányos másolata volt. A második hártya első oldalán 126 név olvasható, a feleségeket nem jelölték. A 126 személy közül 44 munkás (*laborus*), 3 kézműves (*artifex*), 1 kovács (*faber*), 1 kádár (*koper*), 1 lanton játszó zenész (*barbiter*), 2 sörfőző (*pandoxator*), 9 egyéb foglalkozású szerepelt. Ezek a személyek fejenként 4 dénár adót fizettek. A listán összesen 3 özvegy szerepelt, akik szintén 4 dénár adót fizettek. A további mesterségek gyakorlói között volt 1 *pissortus* (talán konyhai edények készítője), 1 festő (*pictor*), 3 vaskereskedő (*yremongus*) és 11 egyéb foglalkozású (E179/91/28b).

A második hártya hátoldalán folytatódott a lista, amelyen 113 név szerepelt, akik közül az alábbi foglalkozásokat jelölték: 52 munkás (*laborus*), 4 sörfőző (*pandoxator*), 12 fonó (*filatricus*), 1 pék (*barker*), 1 *plumus* (az a mester, aki hímzéssel fedett be valamit), 1 földműves (*cultor*), és 7 egyéb foglakozású. A listán szerepelt még Derby archidiakónusa (E179/91/28b).

A harmdik hártya első oldala 102 nevet tartalmaz, a feleségeket itt sem jelölték az összeírók, de a foglalkozásokat sok esetben igen, ennek viszont hitelességét rontja, hogy a foglalkozások a neveknél erősebb tintával, feltehetően utólag lettek ráírva a listára. A listán sok javítás látható pont a foglalkozások esetében az adófizetők neve után. Ennek magyarázata az lehet, hogy feltehetően az 1377. évi adólistákat vették elő 1379-ben, és akkor egészítették ki a listát az adófizetők foglalkozásának jelölésével. A listán felsoroltak között 4 sörfőző (*pandoxator*), 2 kovács (*faber*), 1 kézműves (*artifex*), 1 pék (*pistorus*), 1 halász (*fisher*), 1 földműves (*cultor*), 9 fonó (*spinster*), 1 fazekas (*potter*), 4 hentes, illetve húsáruval foglalkozó mester (*carnificus*), 1 vaskereskedő (*yremongus*) és 6 egyéb foglalkozású szerepelt (E179/91/28b).

A harmadik hártya második oldalára 41 nevet jegyeztek fel, amelyek mögött 14 esetben szerepelt a munkás (*laborus*), akik döntő többségét ebben az esetben is 4 dénár adó fizetésére kötelezték. A listán két özvegy (*vidua*) neve olvasható, 13 fonó (*filatricus*), 1 pék (*pistinarus*), 1 szakács (*cook*) (E 179/91/28b).

Az adóösszeírás negyedik részét tartalmazó dokumentum első oldalán kereken 100 név szerepel a feleségeket itt sem jegyezték férjeik neve mellett. A 100 főből 41 munkás (*laborus*), 1 özvegy (*vidua*), 1 pék (*pistorus*), 3 borbély (*barber*), 1 kovács (*faber*), 1 *pictor*, 1 *dyer*, ami lehet, hogy személynév volt, 2 sörfőző (*pandoxator*), 1 szövetáru kereskedő (*draper*), 4 fonó (*filatricus*), 1 szabó (*cissor*), 1 nyergesmester (*sadeler*), 1 szíjgyártó (*lorus*), 1 káplán (*chapman*) 1 pék (*pistinarus*), 1 fonó (*spynster*), 1 kovács (*smith*) és két egyéb foglalkozású volt. A lista végén olvasható Derby *borough* adófizetőire kivetett adó összege: 12 Font 7 shilling 4 dénár (E 179/91/28a).

Tekintettel arra, hogy az E 179/91/28a lista az E 179/91/28b lista első hártyájának bővebb változata, célszerű a két forrás adatait összesíteni. Derby *borough*ban 554 alattvaló adójára tartott igényt a korona, akiket név szerint is lajstromba vettek, közülük sokaknak foglalkozását is megnevezték. Legtöbben fizetett bérmunkások (*laborus*) voltak (178), a

mesterségekre és mesteremberekre vonatkozó adatok az alábbiak szerint összegezhetők: 39 fonó, 12 sörfőző (*pandoxator*) 8 kézműves (*artifex*), 8 kovács (*faber, smith*), 4 hentes (*carnificus*), 4 vaskereskető (*yremongus*), 3 cséplőmunkás (*thresser*), 2 szabó (*cissor*), 2 földműves, 2 festő (*pictor*), 2 halász, 2 kanász, 2 molnár, 4 pék (*pistor*), 1 lantos zenész (*barbiter*), 1 borbély, 1 fazekas (*potter*), 1 kádár, 1 hárfás, 1 szíjgyártó (*lorus*), 1 *pistinarus* edénykészítő (?), 1 nyerges (*sadeler*), 1 szakács, 1 *walkerr* (!) A *walker* olyan foglalkozás vagy hivatal gyakorlóját jelölte, akinek feladata bizonyos útvonal bejárása volt, például erdőkerülő, csősz, mezőőr, de ebben az esetben, mivel városi emberről volt szó leginkább éjjeliőrre gondolhatunk. További 40 egyéb mesterség gyakorlói is szerepeltek a listákon.

A fentiekben elsősorban munkásokról, mesteremberekről, városi polgárokról szóló források adatait idéztem, de Derby *borough* társadalmának volt egy másik része is, amelyről elsősorban az 1431. évi összeírás adatai alapján kaphatunk képet. A város határán belül szabad földbirtokkal (*liberum tenmentum*) rendelkező birtokosok is éltek. Az 1431. évi összeírás a járások fejléce alatt felsorolt falvaktól elkülönítve tartalmazza a grófság két legjelentősebb városát, *Villa de Chesterfield és Villata de Derby* listáit. Derby listája 32 nevet tartalmaz, akik közül 25 valójában nem is a városban lakott, csak birtokkal rendelkezett a város határán belül. A 32 birtokos sem társadalmilag sem vagyonilag nem alkotott egységes csoportot. A legalacsonyabb vagyoni csoport a néhány shillinges évi bevétellel rendelkezőkből állt, de ez csak a földből származó bevételt jelenti. Johannes Topclyff kereskedőnek volt a legkisebb, évi 2 hilling földből származó jövedelme, ami kevesebb lehetett kereskedelmi bevételeinél. A legmagasabb földből származó jövedelemmel, évi 10 fonttal Simon Repyngdon de Derley rendelkezett, aki egykor Derley apátjaként működött (Feudal Aids 1899, I. 276-279).

A birtokosi csoport társadalmi összetétele is sokat elárul a *borough* világáról. A 32 birtokosból 7 egyházi személy, akik közül csak *Elisabetha Stanley priorissa* lakott Derby városában, és évi 20 shillinget jövedelmező szabad birtok gazdája volt. A laikus birtokosok között viszonylag sok, összesen 9 *armiger* neve szerepel, közülük csak Willelmus Keteryche *armiger* lakott egykor Derbyben, akinek birtoka évi 5 fontot jövedelmezett. Három *gentilman* közül csak Johannes Bothe volt a város lakója, és birtoka évi 40 shilling jövedelmet biztosított. Két *gentilwoman*nek csak birtoka volt a városban, de nem élt ott. Isabella,

Robertus Fraunceys *miles* özvegye (*wydowe*) 40 shillinget jövedelmező földet birtokolt Derbyben (Feuadal Aids 1899, I. 276-279).

A következő csoportot a kereskedők alkották, összesen hárman, akik közül Thomas de Stoke Derbyben lakott, és birtoka évi 4 fontot jövedelmezett. Johannes Topclyff szintén a város lakója volt, birtoka jövedelme 2 shilling évente. A harmadik kereskedő Ricardus de Samon Nottinghamben lakott, és évi 10 shillinget jövedelmező birtokkal rendelkezett Derbyben (Feuadal Aids 1899, I. 276-279).

Az összeírás adatai szerint három gazda (*husbondman*) is rendelkezett annyi szabad földdel (*liberum tenementum*), hogy az adóösszeírók látókörébe került. Robertus West de Marton, aki nem is a városban lakott, 4 font (!) évi jövedelmet hozó szabad birtok (*liberum tenementum*) gazdája volt csak a városon belül (Feudal Aids 1899, I. 278), ő az 1429. évi választójogi rendelet értelmében megjelenhetett a grófság parlamenti küldöttének választásán, és leadhatta szavazatát, ugyanis rendelkezett a rendeletben minimumként előírt évi 40 shilling szabad földbirtokból (*liberum tenementum, freehold*) származó jövedelemmel (SECH 1972, I. 276). A másik két *husbondman* ugyancsak nem a városban lakott, Willelmus Bate de Sallowe Derbyn belüli birtoka évi 6 shilling 8 dénárt jövedelmezett, és Willelmus Lyster de Litylchestiré 20 shillinget. Az összeírásban olvasható Johanna Faseman de Coventre neve, aki szintén nem a városban lakott, de évi 20 shillinget hozott ottani birtoka, és az összeírók a *huswyff* szóval jelölték társadalmi állását. Tehát ő gazdaasszony volt, aki saját jogán birtokolta földjét, mivel társadalmi rangja nem özvegy, feltehetően nem is volt férjezett, ugyanis akkor férje neve szerepelt volna az összeírásban, és oda írták volna, hogy egykor kinek volt felesége, mint ahogyan más esetekben tették. Feltételezhető, hogy önállóan gazdálkodott. Özvegyek esetében leírták férjük nevét, és a földre vonatkozó jogcímet. Derby grófságban Robertus Fraunceys de Fornewerk lovag felesége volt Izabella, aki özvegy szabad birtokot birtokol, amely évi 40 shillinget ér (*Isabella que fiut uxor Roberti Fraunceys, militis, de Fornewerk in comitatu Derby, wydowe, habuit (...) liberum tenementum (...) valet per annum XL. s.*) (Feudal Aids 1899, I. 278).

Az összeírásban szerepelt Johannes Prentys de Lughtburgh pék (*baker*), akinek Derby városában birtokolt szabad birtoka (*liberum tenementum*) évi 4 fontot (!) jövedelmezett (Feudal Aids 1899, I. 278). Az eddigiekben vizsgált adólistából annak ellenére, hogy az összeírtak jelentős része nem Derby városában lakott, látható a város földjének jelentős részét

birtokló csoport társadalmi összetétele. A városi földbirtok egyaránt vonzó volt a klerikus, *armiger*, *gentelman* csoportok tagjai számára, és a kereskedők is esetenként földvásárlásba fektették pénzüket. A gazdálkodó csoport (*husbondman, huswyff*) jelenléte jelzi, hogy a város társadalmában, illetve földbirtokosai sorában jelen volt a paraszti elem, amely feltehetően ekkor már nem a hagyományos paraszti életvitelt folytatta, hanem mezőgazdasági vállalkozó volt, aki vagyonát, ingóságait és földjét tőkeként kezelte. Robertus West de Marton *husbondman* bizonyosan ezt a típust testesítette meg, ugyanis az összeírás szerint csak Derby városának határán belül évi 4 fontot jövedelmező szabad (!), tehát nem jobbágyi birtokkal rendelkezett. A vagyonát tőkeként kezelő és a saját mestersége határainál messzebbre látó mesteremberre példa Johannes Prentys, aki pék létére évi 4 font (!) jövedelmet biztosító szabad birtok tulajdonosa volt, ráadásul nem is Derby városában és grófságában lakott, hanem a szomszédos Leicesterben. Külön említést érdemel Johanna Faseman, *huswyff*, aki évi 20 shillinget jövedelmező birtokát feltehetően saját jogán birtokolta, és maga gazdálkodott.

A város világának megismerését segítik az alábbi okleveles források és feljegyzések, amelyek elsősorban a város lakói közötti ügyek bonyolításába engednek bepillantást, és eközben számos részlet, mellékesen lejegyzett adat is megismerhető.

Derby *borough*ban a kovácsoknak már a XIV. század elején saját városrészük volt, ezt mutatja egy 1314-ben keletkezett ingatlanátruházás, amely során William fil. Willelmi de Kyrkelongeley egy telket adott át Nicholas de Trouwelle de Derbynek, amely Derbyben feküdt a kovácsok negyedében (*in vico fabrorum*), az oklevél egyik tanúja Johannes fil. Gilberti, Derby *coroner*je volt (DC 1906, 975). A város polgárainak életébe leginkább a telekügyletek kapcsán keletkezett feljegyzések nyújtanak némi betekintést. Roger de Massy de Morleya és Lucy a felesége 6 évre bérbe adtak egy kisebb gazdaságot, lényegében tanyát tartozékaival, Pagan le Draper de Derbynek, aki a nevéből ítélve feltehetően egy idegen származású, talán nem is keresztény textilkereskedő lehetett (DC 1906, 976). Johannes de Morleye Derby lakója másfél acre szántóföldet adott Johannes de Bredonnek, aki ugyancsak Derbyben lakott. A föld a város határán belül feküdt, Litteldaleben a leprások háza mellett. Az adomány 1352-ben keletkezett, amely során tanúként jelen voltak Derby *bailiff*jei Thomas de Tuttebur és Robert Alibon (DC 1906, 981). Hugh fia John Derbyben a Szent Mária utcában adományozott egy telket Robert le Marchalenek 1364-ben (DC 1906, 984). Egy 1426-ban keletkezett ingatlanátruházási irat prédikáló barátokat említett Derbyben (DC 1906, 988), ahol

apácák kolostora is működött a XV. század közepén (DC 1906, 991). Robert, a néhai Thomas Stoke kereskedő örököse, aki szintén Derbyben lakott, egy kisebb földet birtokolt Derbyben a *Bagelone* végen (DC 1906, 992). John Curson of Ketylston, *esquire* és fia John Curson 1472-ben három acre földet adományozott Gralam Rouleenek, ami Derbyben feküdt túl a Derwent folyón (DC 1906, 994).

A XV. század végétől már nemcsak a földügyleteket foglalták írásba, hanem arra is van példa, hogy a jelentősebb adásvételeket is leírták. Philip Leche of Chattesworth *esquire* jelentősebb mennyiségű ólmot adott el William Merlage of Derbynek 1491-ben (DC 1906, 998). Richard Stryngar of Derby fűszeres és John Stryngar kereskedő ugyancsak derbyi lakos 20 fontot helyezett letétbe egy bonyolult házassági szerződés keretein belül 1494-ben (DC 1906, 999). John Clostones és Nicholas Orcherd *bailiffek* (*baylyes*) Derby polgáraival bérbe adtak Thomas Waundelln derbyi molnárnak két gabonamalmot csatornákkal, duzzasztógáttal, zsilippel és kaszálóval, amelyek a malmokhoz tartoztak, a bérlet ideje 16 évre szólt, és évi 100 shilling bérleti díjban egyeztek meg 1511-ben (DC 1906, 1000).

HARMADIK RÉSZ: POLITIKAI INTÉZMÉNYEK

Szegedi Egyetemi Könyvtár SZEGED 13.

I. fejezet: Hatalmi és függési viszonyok

A későközépkori Anglia hatalmi és függési viszonyai, a politikai berendezkedés, a hadseregszervezés már nem klasszikus hűbéri alapokon állt, a hűbériség a XIII. század végére, XIV. század elejére kiüresedett, elvesztette korábbi politikai, katonai és társadalmi jelentőségét. A helyébe lépő új rendszert 'elkorcsosult' feudalizmusként (*bastard feudalism*) nevezik, amelynek lényege, hogy a királyt és a *lord*okat nem földbirtokkal jutalmazott hűbéresek vették körül, akik birtokukért viszonzásul fegyveres és egyéb szolgálatokat láttak el, hanem fizetett csatlósok, udvari szolgálók akik ellátást, fizetést, juttatásokat, járadékot kaptak szolgálataik ellenértékeként. A király és a *lord*ok szolgálatában álló személyek egy része szerződést kötött urával, más részük szerződésben nem rögzített módon szóbeli megállapodás alapján végezte munkáját, kapta juttatásait. *Lord* és kísérete egymást támogatta, egymás érdekeit védte. A kapcsolat felbontható volt, illetve, ha meghatározott időre szólt a szerződés, a kötelék megszűnt. Egy-egy helyi nagybirtokos kapcsolatrendszere és csatlósai révén befolyási övezetet alakított ki grófságában és saját javára befolyásolta a helyi intézmények működését[1]. A szerződésen alapuló társadalmi és politikai kapcsolatok rendszere rugalmasabban működött, mint a generációkat összekötő hűbériség, lehetőség nyílt arra, hogy bizonyos embereket meghatározott időre, meghatározott feladatok elvégzésére fogadjon fel egy nagybirtokos. Nem volt szükség nehézkesen kezelhető földadományokra, ellenben pénzzel lehetett kifizetni az elvégzett szolgálatok ellenértékét (Bárány 1999, 58-67). A szerződéses rendszer önmagában nem volt sem jobb, sem rosszabb a hűbériségnél, egyszerűen csak rugalmasabban működött, és korszerűbb volt. A szerződéses rendszer megfelelő szabályozás esetén szolgálhatta az uralkodói hatalomgyakorlást, az ország kormányzását. Szabályozás hiányában, illetve a szabályok figyelmen kívül hagyása esetén a szerződéses kapcsolatrendszer veszélyt jelenthetett a belbékére, a *lord*ok csatlósai, szerződéses kíséretük felhasználható volt a szomszédos birtokosok vagy a király ellen egyaránt.

[1] Az elkorcsosult vagy *bastard* feudalizmus kialakulásáról történeti fejlődésben elfoglalt helyéről ma is vitatkozik az angol középkortudomány, az egyes álláspontok ismertetése, összefoglalása magyarul is hozzáférhető (Bárány 1999, 58-73).

A. Királyi hatalom a grófságokban

Az uralkodó hatalmának, a belső rend fenntartásának, és a királyság védelmének alapját biztosító hűbériség a XIII. században hanyatlásnak indult, a XIV. században pedig lényegében alkalmatlan volt eredeti feladatai ellátására. Az utolsó hűbéri alapú hadba hívás 1385-ben történt. A XV. század közepétől a sorozás és a sorozott haderő elsősorban védelmi feladatokat látott el, a grófságok városok, helyi közösségek fegyverrel rendelkező földbirtokosai a védelem megszervezésére voltak alkalmasak. A királyi haderő szerződéses hivatásos katonákból állt (Jewell 1972, 169).

A királyi hatalom fenntartása, adószedés, igazságszolgáltatás megbízható működése figyelemre méltó, ugyanis a királynak a lokalitásokban nem volt kényszerítő hatalma, sem kizárólag neki felelős bürokráciája. Az uralkodó gyakran nem rendelkezett kiterjedt királyi birtokokkal a grófságokban. A királyi hivatalnokok az utazó bírók kivételével majdnem mind a helyi társadalom tagjai közül kerültek ki, viszonylag kevés díjazásért korlátozott ideig szolgáltak. A királyi hatalom kikényszerítésének legfőbb eszköze az igazságszolgáltatás gépezete, de a közvetett hatalom érvényesítésben számos más eszköz is az uralkodó rendelkezésére állt (Brown 1989, 141).

1. A királyi hatalom érvényesítésének közvetlen eszközei

1. A királyi várak mind a védelemben, mind a politikai rendszerben fontos szerepet játszottak, fegyverraktárként szolgálva készleteikből gyorsan felszerelhetők voltak a királyi csapatok. Bizonyos várak, beleértve a grófság központi településének várát, általában királyi kézben voltak, amelyeket az uralkodó saját költségén tartott fenn, szükség esetén helyőrséggel is ellátott. A várak a királyi hatalom és tekintély szolgálatában álltak, rendszerint börtön is volt bennük. Sok vár báróságok és honorok központjában épült, amelyek időnként a koronára háramlottak (Jewell 1972, 180). Derbyben Bolsover királyi várát a XIV. század végén Sir Nicholas de Clifton irányította (Bestall 1974, 93). Horston vára és uradalma ugyancsak koronabirtok volt (Fisher 1938, 1; 1953, 36).

Királyi várak élén királyi tisztviselő (*castellanus*, *constabularius*) állt, aki elszámolási kötelezettséggel tartozott a vár ügyeiről uralkodójának. A várhoz birtokok, malom, halászóhely, egyéb bevételi források tartoztak, amelyek bevételét a vár fenntartására fordították (Jewell 1972, 180). Általában a *sheriff* a grófság központi várában rendezkedett be, ahol a grófsági bíróság (*county court*), királyi börtön, a *sheriff* és hivatali személyzete is működött. A *sheriff* közvetlen alárendeltségében szolgált a börtönőr, segédbörtönőr, kapuőrök. Más várak, amelyek királyi várak voltak, de nem grófsági központok, *castellanus*ok vagy *constabularius*ok irányítása alatt álltak, akik a várhoz tartozó területen olyan jelentős hatalommal rendelkeztek, mint a *sheriff* a grófságban. A várnagyok közvetlenül a királynak tartoztak felelőséggel, az uralkodó szervezetileg nem tekintette a *sheriff*et várnagyai felettesének. A várőrség és a foglyok ellátása, a gazdasági ügyvitel a vár *constabularius*ának hatáskörébe rendelt feladat volt (Jewell 1972, 180).

A kései középkorban egyre több királyi hivatalnok működött a grófságokban és a városokban, *sheriff*, *coroner*, *escheator*, békebíró, adószedő, sorozó biztosok, akik a legtöbb esetben választással töltötték be tisztségüket, és grófsági emberek közül kerültek ki. A helyi hivatalnokok felett a központi kormányzat gyakran csak laza ellenőrzést gyakorolni. A helyi családi, rokoni, baráti, urasági érdekek és összefonódások háttérbe szorítására a korona a *sheriff*et, az utazó bírákat és a békebírót tudta felhasználni (Brown 1989, 142).

A királyi hatalom érvényesítésekor a felségjogok, királyi előjogok fontos szerepet játszottak (Brown 1989, 141). A kancellária és az Exchequer kiváló levéltárai révén a hivatalnokok képesek voltak fenntartani a király pénzügyi és hűbéri jogait (Brown 1989, 149). A grófsági, városi, járási közösségekben az uralkodó erejének leginkább kézzelfogható jele a királyi akarat végrehajtásának, és ellenőrzésének hatékonysága volt.

2. A királyi hatalomérvényesítés közvetett eszközei

A király azokat a kapcsolatrendszereket alkalmazhatta hatalma érvényesítésekor, amelyeket politikai struktúráknak lehet nevezni. Az alattvalók hűsége a koronához már a középkori Angliában is hagyományos politikai értéknek számított. Erre a fajta politikai támaszra számíthattak az angol királyok külső támadás vagy háborús veszélyhelyzet idején,

de ez a politikai támasz békeidőben kevés volt a királyi hatalom fenntartásához és a kormányzat napi feladatainak elvégzéséhez. A kormányzáshoz szükség volt egy gyakrabban és gyorsabban mozgósítható szűkebb politikai bázisra (Brown 1989, 141).

A király esetenként közvetlenül, esetenként közvetett módon érvényesíthette hatalmát a jó uraság (*good lordship*) hagyományos kötelékrendszerén keresztül, amelynek alapja az a politikai elv, hogy a király ura egész Angliának és minden lakójának. A társadalmi elit, a nemesi rangú (*noble*) csoport az uralkodót tekintette közvetlen patrónusának birtokadományok, hivatali kinevezések, házassági ügyek, gyámságok és magánügy dolgában (Brown 1989, 149). A nemesek (*nobleman*) maguk is urak voltak, a közép és kisbirtokosok közül került ki kíséretük, akik között jogászok, hivatalnokok, katonák egyaránt megtalálhatók. Egy ilyen *lord*, aki kapcsolatban állt a királyi udvarral, biztosíthatta valaki számára, hogy eljusson az udvarba és királyi patronálás alá kerüljön. Egy *lord* szolgálata lehetőséget adott jövedelmező hivatalok viselésére, társadalmi és politikai felemelkedésre. *Lord* és kísérete közötti kapcsolatrendszer segítséget jelentett bíróságokon, hivatalos ügyek intézésében és viták során. A király, vagy egy *lord* szolgálatában évjáradékhoz, pénzjuttatáshoz, esetleg még földadományhoz is hozzá lehetett jutni (Brown 1989, 150). Ezeket a sokszor láthatatlan érdekrendszereket, összeköttetéseket irányította a király és a *lord*ok, amelyek révén grófsági parlamenti és más tisztviselő választást, bíróságok munkáját befolyásolni lehetett.

A királyi hatalom érvényesítésének fontos eszközeként működtek a grófsági városi politikában a helyi királypárti földbirtokosok és befolyásos polgárok, akik rokoni, kliensi kapcsolataik és csatlósaik révén befolyásolták a helyi politikát (Brown 1989, 141). Az arisztokrácia és vagyonosabb nemesség nem csak státusszal, hanem befolyással és hatalommal is rendelkezett ott, ahol birtokai feküdtek. A nemesi hatalom ott érvényesült leginkább, ahol a birtok koncentrálódott. Arisztokraták viselhettek grófsági tisztségeket, amelyen kívül hatalmukat kíséretük száma is jelezte. A grófsági hivatalok többségét helyi birtokosok töltötték be (Brown 1989, 148).

A *lord* csatlósokat szerződtetett, kíséretet szervezett, birtokai körül befolyási övezet jött létre, amellyel a király sok grófságban nem rendelkezett, ezért a helyi hatalom gyakorlását és az intézményrendszer működtetését a grófságokban királyhű *lord*ok segítségével lehetett biztosítani. Az angol birtokszerkezet szórt jellege következtében a grófságok többségében egy-egy *lord*nak és a hozzá kapcsolódó kisebb birtokosoknak inkább csak befolyási köre

alakult ki, ritkán jött létre teljes érvényű hatalom. Ezért a királyhű arisztokrácia befolyásolta a grófságok eseményeit, de közvetlen irányításra sokkal ritkábban nyílt lehetősége. Egy *lord* megjelenhetett kíséretével a grófsági gyűlésen, ahol parlamenti képviselőt vagy más grófsági tisztségviselőt választottak, és szavazataikkal segíthették a király jelöltjét. Az így befolyásolt parlamenti választás az uralkodó pártjának parlamenti helyzetét javította (Brown 1989, 150).

A grófságok politikai életének irányításában a helyi birtokosok is részt vettek, akik gyakran szerveztek saját kíséretet, amely kisebb volt, mint egy arisztokratáé, de ugyanúgy mozgósítható a grófsági gyűlések alkalmával. Minden grófság sajátos politikai és kapcsolati rendszerben működött, amely mindig változott. Ezt figyelemmel kellett kísérnie annak, aki részt vett a grófság életében, fontos volt a kapcsolatok fenntartása, mások összeköttetéseinek ismerete. Halálesetek, házasságok, özvegy hátrahagyása, birtokadományok, kiskorú örökösök öröklése átalakíthatta egy-egy grófság belső erőviszonyait. A királyi udvarban szolgáló alacsonyabb rangú emberek, *lovagok*, *esquire*ök, *gentelman*ek a király érdekeit képviselték saját grófságukban, miközben figyeltek grófságuk belső viszonyainak alakulására (Brown 1989, 151).

A grófságokétól eltérő hatalomérvényesítés figyelhető meg a városok esetében. Minden város egyedi kiváltsággal rendelkezett, a korona rendszerint a polgármesternek vagy a város élére állított királyi tisztviselőnek (*bailiff*) küldte rendeleteit, de a városok önkormányzó közösségek voltak, ezért a végrehajtás városi belügyként valósult meg. A király sokkal kevésbé törekedett városai ellenőrzésére, mint a grófságokéra, amelyekkel szemben szigorúbb politikai magatartást tanúsított (Brown 1989, 152).

B. A frankpledge és a tithing rendszer

A *tithing* rendszer eredete az angolszász korba nyúlik vissza, de most csak későközépkori szerepét ismertetem. A *tithing* a lakosság 10-12 fős csoportjait jelentette, a *frankpledge* (*francum plegium, francplegium*) pedig az eljárás volt, amely során ellenőrizték a lakosságot, hogy megszervezték-e ezeket a csoportokat (Morris 1910, 80, 86). A *tithing* (*decenna, fridborg, tedinga, thethinga*) a XII. század után *decenna, tedinga* néven szerepelt (Morris 1910, 86).

Bracton foglalta írásba azt a jogelvet, amely szerint minden 12 évnél idősebb szabad és nem szabad embernek alá kellett vetnie magát a *frankpledge* rendszer eljárásainak (Morris 1910, 70). A *tithing* olyan politikai szerveződés volt, amely áttörte a szabad és nem szabad közötti jogi korlátokat. Az angol jogban elvileg létezett az a teória, amely szerint jobbágy nem vádolhatott szabad embert. Ezt az elvet sokszor megszegték, ugyanis a bíróságokon szükség volt jobbágyok vallomásaira, jelentéseire. Panasz esetén a *tithing* vezetője szabad embereket is bevett *tithing*jébe, így megfelelt annak az elvnek, hogy jobbágyok nem vádolhatnak szabadot (Morris 1910, 145). A XIII. században elfogadott elv, hogy minden 12 év feletti embernek *tithing*be kellett szerveződnie, és ezt az elvet a XV. századig követték (Morris 1910, 70). Egyes helyeken egy falu alkotott egy *tithing*et, más helyeken, rendszerint *borough*kban egy kerület lakói szerveződtek egy *tithing*be, de általában a községekben több *tithing* alakult (Morris 1910, 130).

A *tithing* minden 12 évnél idősebb személyt magába foglalt, kivéve azokat, akik vagyona vagy társadalmi rangja garantálta, hogy ők képesek vizsgálat elé állni, ha bevádolják őket, illetve rendelkeznek olyan javakkal, amelyeket le lehet foglalni, ha vétséget követnek el (Brown 1989, 107). A *lord*okat nem terhelte a *tithing*be tartozás kötelezettsége, közülük sokan rendelkeztek a csoport ellenőrzésének jogával (*view of frankpledge*) (Morris 1910, 73). A lovagok elsőszülött fiaikkal együtt szintén mentességet élvezett a *frankpledge* és *tithing* rendszer alól, kiváltságukat még a XV. században is elismerték (Morris 1910, 74). Rang, birtok, vagyon és származás alapján a *lord*ok elsőszülöttei, klerikusok és vagyonos szabad birtokosok (*freeholder*) is mentességet élveztek a *tithing*be szerveződés kötelezettsége alól, de a szegény szabadoknak és jobbágyoknak *tithing*ekbe kellett szerveződniük (Morris 1910, 76-77). John Saucheverelnek semmilyen személyes vagyona nem volt, de apja fiaként, akit ugyancsak John Saucheverelnek neveztek, és lovagi rangban állt, mentességet élvezett a *frankpledge* rendszerben való részvétel kötelezettsége alól, mivel apja jelentős földbirtokokkal rendelkezett Derby és Stafford grófságokban (Morris 1910, 76).

Városokban gyakran polgárokat munkásokkal, szolgákkal és városi mesterekkel együtt szerveztek a *frankpledge* rendszer keretei között egy *tithing*be (Morris 1910, 77-78). A XIV. századi Kelet-Angliában a falusi *tithing*be szervezett embert lényegében jobbágynak tekintették, ekkor terjedt el az a gyakorlat, hogy aki falun élt és szabad birtokkal rendelkezett, mentességet élvezett a *tithing* tagság kötelezettsége alól, ugyanis birtoka zálogként

lefoglalható volt, ha bűncselekményt követett el és megszökött az igazságszolgáltatás elől. Sok helyen szabad földműveseket mentesítettek *tithing* szervezés alól, de jobbágyokat nem (Morris 1910, 78). A *tithing* rendszer tagsága falun a XIV. századra döntően jobbágyokból állt. A rendszer gyengeségét az okozta, hogy alig volt mód földnélküliek, vándormunkások *titihng*be szervezésére. A belépés feltétele hűségeskü volt, és a belépőnek esküvel kellett fogadni, hogy nem tolvaj, és nem is támogat tolvajt (Jewell 1972, 163).

Az angol jog szerint, aki ura háztartásában élt, azért ura tartozott felelőséggel, emiatt nem kellett *tithing*be szerveződnie (Morris 1910, 80), ugyancsak mentességet élvezett egy *lord* személyes lekötelezettje, és az a személy, aki ura védelme alatt állt, érte ura jog szerit kezességet vállalt (Jewell 1972, 163). Az angol jogászok ennek alapján állapítottak meg mentességet nők számára (Morris 1910, 80).

A XIII. századtól 10-12 szomszéd szervezett *tithing*et egy *chief-pledge* vagy *tithing-man* vezetése alatt, aki felelt a *tithing* minden tagjának előállításáért, ha valaki megszegte a törvényt (Brown 1989, 107). A *tithing* vezetője (*chief pledge, capital pledge, plegius capitalis, tithingman, decennarius*) a későközépkorban a rendszer hanyatlása idején *headbourow* elnevezéssel szerepelt, akit a rendszer ellenőrzésekor tartott gyűlésen választottak. Ezt az alkalmat nevezték *view of frankpledge*nek (*visus francplegii*) (Morris 1910, 103). A választás egy évre szólt, a *capital pledge* esküt tett, hogy hűségesen teljesíti feladatait, a tisztséget általában több éven át töltötték be. A *titihng* vezetője rendszerint idősebb személy volt, és gyakran említették, hogy fiai is a *tithing* tagjai közé tartoztak (Morris 1910, 104). A falu vagy uradalom *reeve*je, lényegében gazdatisztje, ispánja gyakran vállalta a *tithingman* szerepét (Morris 1910, 105).

A *tithingman* vezette embereit gyanúsítottak elfogására, menekülők, börtönből szökött személyek javainak lefoglalására. Mindezt bírói utasításra tették, ugyanis a *tithing* alá volt vetve bírói utasításoknak (Morris 1910, 105). A *tithingman* jelentési kötelezettséggel tartozott az egyes bíróságokon (Morris 1910, 107).

A *sheriff* kötelessége volt megvizsgálni a rendszer működését a Mihály napi körútja alkalmával, és gondoskodni arról, hogy a *tithing* teljes legyen, minden embert beosszanak egy *tithing*be. Az 1300-as évekre ez a kölcsönös felelőségen alapuló rendszer hanyatlott, és 1400-ra majdnem teljesen eltűnt (Brown 1989, 107). A XV. századra a *tithingman*nek még megmaradt az a feladata, hogy fenntartsa a helyi békét, de maga a *tithing* hanyatlott (Morris

1910, 111). A *frankpledge* rendszer még 1473-ban is sok községben és *borough*ban létezett, a XIV. században sok *borough lord*ja rendelkezett még a *view of frankpledge* jogával (Morris 1910, 148).

A *tithing* rendszert nevezik *frankpledge*nek is, amelynek lényege az volt, hogy biztosította a parasztok megjelenését tárgyalásokon, állandó csoportokba szervezte őket, lefektette azt az elvet, amely szerint a *tithing* minden tagja felelős volt a másikért (Morris 1910, 42).

I. Edvárd (1272-1327) korabeli források szerint Derby és Nottingham grófságokban az utazóbírák (*itinerant justices*) rendszeresen kikényszerítették a *tithing* rendszer megszervezését, és ahol hiányos volt ott pénzbírságot szabtak ki (Morris 1910, 59). Az utazó bírók (*itinerant justice*) joga volt a *frankpledge* kötelezettség kikényszerítése (Morris 1910, 65). A *frankpledge tithing*et Anglia jelentős részén, 30 grófságban III. Edvárd koráig fenntartották (Morris 1910, 60). I. Edvárd korától figyelhető meg, hogy a király eladományozta a 'frankpledge szemle' (*view of frankpledge*) jogát és jövedelmét. Ekkortól kezdve viszonylag sok városi kiváltsággal rendelkező település (*borough*) kapott mentességet a *tithing* rendszer alól (Morris 1910, 61). Ennek ellenére egy 1473-ból származó forrás szerint Anglia *borough*inak és jelentősebb városainak többsége rendelkezett *court leet*tel és *view of frankpledge*el (Morris 1910, 65).

Briton szerint a *sheriff* előtt összehívott különös gyűléseket *tourn*nak nevezték, ahol megvizsgálták azt, hogy ki nem tartozott *tithing*be, a királyi járásokban általában *view of frankpledge* volt a neve, Kelet-Angliában pedig *leet*. A *view of frankpledge* közönséges értelemben nemcsak azt a vizsgálatot jelentette, hogy ki volt és ki nem *tithing*ben, hanem a sheriff teljes igazságszolgáltatását grófsági körútja a *tourn* alkalmával (Morris 1910, 119). A *view of frankpledge* idején jelentették a 12 évnél idősebb *tithing*be nem tartozó fiatalokat. A királyi és uradalmi hivatalnokok tudták ugyan, hogy ezek a fiatalok még bizonyos feladatokat képtelenek ellátni, mégis ragaszkodtak *tithing*be sorolásukhoz (Morris 1910, 70).

View of frankpledge másik változata a *court leet*, amit nem a *sheriff* tartott, hanem a lord *steward*ja, tehát ilyen bíróságot az uradalmi bírósággal együtt is tarthatott a lord, ha rendelkezett ilyen kiváltsággal (Morris 1910, 131). A *leet* szót I. Edvárd után kezdték általános értelemben alkalmazni, ami összetett magánkézben levő igazságszolgáltatási jogkört jelentett, bele értették a *sheriff's tourn* jogkörét a *view of frankpledge*vel együtt (Morris 1910,

132). A *leet* (*leta*) országszerte általánosan használt fogalom már a XIV. században, és általában a *view of frankpledge* (*visus franciplegii*) értelmével egyezett, a *leet* a *frankpledge* vizsgálatának jogával rendelkező bíróság *(...) leta curia cum visu franciplegii (...)*, a *tithing* ellenőrzését, és a hozzá kapcsolódó jogokat tartalmazta (Morris 1910, 132). A *sheriff's tourn* alkalmával a *sheriff* is tartott ilyen szemlét, a rendszer mindkét esetben azonos elvek szerint működött (Morris 1910, 70). Ennek a bíróságnak jogköre függetlenül attól, hogy magánkézben volt, vagy grófsági hivatalnokok gyakorolták, kiterjedt tolvajok és gonosztevők elítélésére, kenyér és sör szabott árának megsértésével foglalkozó ügyekre, talált értékekre, utak, hidak lerombolására, vízfolyások elterelésére, hibás súlyok és mértékek használatára, vérontásra. A bíróság ítélkezési jogköre a kiváltságoktól függően változhatott. Minden jelentősebb esetet jelenteni kellett magasabb bíróságoknak, rendszerint az *general eyre*nek (Morris 1910, 133). A *view of frankpledge*t királyi jognak tartották, amit az uralkodó eladományozhatott, és ezt 1330-ban hivatalosan is deklarálták (Morris 1910, 133). Az uralkodói adományban esetenként részletesen is olvasható, hogy az adományos milyen jogköröket kapott. John Claydon királyi kegyből a királyi tanács hozzájárulásával megkapta azokat a jogköröket, amelyeket a király minden *sheriff*je gyakorolt a *sheriff's tourn* alkalmával és a *frankpledge* szemle jogát (*view of frankpledge*) Richmond honorjában, lordságában és hűbérbirtokán Cambridge grófságban, ide értve a gazdátlan javak, eltévedt állatok feletti jogokat, sör és kenyér árának meghatározását, a *sheriff* bírói körútja (*sheriff's tourn*) és a *frankpledge* szemle (*view of frankpledge*) más jövedelmeit, tetten ért tolvajok elítélését birtokon belül (*infangthef*) és kívül (*outfangthef*), a törvénysértők és szökevények minden ingóságát az említett honoron, lordságon és hűbéren belül (CPR Henry VI. 1907, vol. II. 507).

Ha egy *lord* nem tartotta rendszeresen a *view of frankpledge*t, vagy az utazó bírák bíróságán (*eyre*) elmulasztotta igazságszolgáltatási kiváltságai formális igénylését bejelenteni, akkor elvesztette ezeket a jogokat, ugyanis később tényként hozhatták fel ellene, hogy nem is tartott és nem is igényelt ilyen jogokat, tehát nem is rendelkezett velük (Morris 1910, 141). Az igazságszolgáltatás fejlődésének eredményeként a *view of frankpledge* a XV. századra jelentős mértékben terjedt a magánföldesurak között, és már inkább az uradalmi bírósághoz kapcsolódott, ezek gyakorolták nem pedig a *sheriff* grófsági körútja alkalmával (Morris 1910, 138). A *sheriff* hatalma grófsági körútján a *tourn*on megegyezett a *lord steward*jának *leet*en gyakorolt igazságszolgáltatási jogkörével. A XVI. században még tudták a jogászok, hogy a

court leet nem velejárója minden uradalomnak, hanem csak speciális kiváltság birtokában lehet ilyen jogkörű bíróságot tartani (Morris 1910, 139). A *view of frankpledge* jogkörének magánföldesúri gyakorlása mellett több XV. századi forrás is említhető. Thomas, Exeter hercege 1433-ban meghalt, és Lincoln grófság *escheator*a végezte el az ekkor kötelező halál utáni vizsgálatokat (*inquisiton post mortem*), amelyek során listába vették a herceg birtokait, azt, hogy az egyes birtokokat milyen jogcímen tartotta, Appilby uradalmát, amelyhez vásár és piactartási jog, valamint *view of frankpledge* jog is tartozott (CPR Henry VI. 1907, vol. II. 257). Thomas Payn birtokos és John Salter Exeter polgármestere bántalmazta az Exeter melletti St. Sedewell birtok *steward*ját miközben ő *view of frankpledge*t tartott a birtokon, és azóta nem is mer ilyen szemlét tartani (CPR Henry VI. 1907, vol. II. 358-359).

Egyes *borough*kban a *sheriff* külön bírói körutat tartott, nagyobb városokban kerületenként szervezett *frankpledge* szemlét. Ha rendelkezett a város megfelelő kiváltsággal, akkor a polgármester, a *bailiff* vagy az *alderman*ek tartottak *frankpledge* szemlét (Morris 1910, 149).

A *court leet* ítélőtestülete a *jury* 12 *capital pledge*ből állt, vagyis a *tithing*ek vezetőiből (Morris 1910, 146), akiket a XIV. században még elvártak a járásbíróságokra (Morris 1929, 100). A *tithing* tagjainak még a XIV. század elején is teljesítenie kellett azt a kötelezettséget, hogy megvádolt társukat vagy egy más bűnözőt el kellett fogniuk akár szabad, akár jobbágy volt, és vele meg kellett jelenniük rendszerint az uradalmi bíróságon (Morris 1910, 101). Egyes helyeken, főként a rendszer hanyatlása idején elegendő volt, ha egy-egy falu ispánja (*reeve*) és négy másik lakója képviselte a *tithing*eket (Morris 1910, 123).

A bíróságokon meg nem jelenő *tithing*et még 1439-ben is *cert* fizetésével büntették meg Wiltshireben, és addig, amíg nem teljesítették a bírságot Sarum várába zárták el őket. Esetenként a *tithing* vezetőjét zárták el néhány napra, ha nem teljesítette feladatát (Morris 1910, 109).

A *frankpledge* rendszerre emlékeztető forrás keletkezett 1434-ben, a korábbi parlament elfogadta, hogy a korona megbízottai megeskessék a grófságok lakóit, hogy nem támogatnak békebontókat. Több grófság listái is fennmaradtak, amelyeken az esküt fogadó királyi megbízottak neve és az esküt tevő személyek szerepelnek (CPR Henry VI. 1907, Vol. II. 370). Derby grófságban William, Coventry és Lichfield püspöke Henry de Grey of Codnore, Richard Vernonnal és John Cokaynnal, akik a grófság parlamenti képviselői voltak, alkották

azt a bizottságot, akik előtt a grófság népe felesküdött (CPR Henry VI. 1907, Vol. II. 410). A lista szerint 329 személy, feltehetően a grófság politikai társadalmának jelentős része, esküt tett arra, hogy nem támogat békebontókat. A listán három lovag neve szerepelt (Henry Perpoynt, *chivaler*, Thomas Greseley, *chivaler*, Nicholas Mountgomere, *chivaler*). Összesen tíz *esquire* nevét jegyezték fel: Thomas Foljaumbe, Nicholas Gounsill, John Leek, William Ulkerthorp, John Lynacre, Robert Fraunceys, Henry Knyveton, Ralph Shirley, Henry Bothe, John Curson. A *gentilman* (!) címet az alábbi személyek neve mellé írták: Simon Ulgerthorp, Thomas Caus, Robert Nowbolt, William Hardwyk, William Lynacre, William Ulkerthorp, John Whetyngton, John Bothe of Elmeton, John Barker of Dore, Richard Seliok, Robert Wennesley, John Marshall of Egynton, Thomas Marshall of Oulecotes, William Smyth of Egynton, Ralph Durant of Chesterfeld, Henry de Brythrechefeld (CPR Henry VI. 1907, Vol. II. 410-413). Az esküt tevők listáján társadalmi rangok mellett 14 személy foglalkozását jelölték meg, három kovács, két rézműves, egy vaskereskedő, két szabó, egy kesztyűs, egy tímár, egy gipszöntő, egy kádár, egy pék, egy szűcs (*coryour*). A megesketett többi személynek csak neve szerepelt a listán (CPR Henry VI. 1907, Vol. II. 410-413).

A büntetőjogi igazságszolgáltatás fejlődésében a királyi bíróságok megerősödése figyelhető meg a XIV. században, a békebírák (*justice of the peace*) jogkörének kiterjesztése hatékony igazságszolgáltatási rendszer kialakulását eredményezte. A békebírák súlyos és kevésbé súlyos bűncselekményekben is ítélethozatali jogkört kaptak úgy, hogy a régi helyi bíróságok például a *sheriff's tourn* eljárásaihoz nem kapcsolódtak, azoktól függetlenül működött, így a *tithing*ek vezetőinek bűnüldözési feladatköre csökkent (Morris 1910, 154).

A *tithing* rendszer bomlását társadalmi folyamatok is erősítették. A jobbágyság megszűnésével szolgai kötelékeitől megszabaduló parasztságot tovább már nem lehetett a *tithing* régi kötelékrendszerében tartani. A XV. századi bíróságok irataiban már nincs nyoma a *tithing* által tett eskünek, felajánlott biztosítéknak, ami két évszázaddal korábban még megszokott volt (Morris 1910, 156).

A XV. század végén valószínűleg már nem osztották be az embereket a *sheriff's tourn*on *tithing*be. A király személyes jelenléti bíróságának főbírája 1497-ben bizonyíthatóan nem ismerte a *frankpledge* rendszer korábbi jelentőségét (Morris 1910, 156). A *tithing* rendszer a középkor végére kiüresedett, elvesztette eredeti feladatait, az uralkodó már nem ennek révén győződött meg alattvalói politikai hűségéről (Morris 1910, 160).

II. fejezet: Intézményrendszer

A. Területi igazgatás és igazságszolgáltatás, a helyi bíróságok (local courts)

A középkori Angliában a közigazgatás és bíráskodás nem különült el, az egyes bíróságokon olyan ügyekben is eljártak, amely mai fogalmak szerint közigazgatási és nem igazságszolgáltatási ügy, ugyanakkor mai fogalmaink szerint közigazgatási feladatkörrel is rendelkező tisztségviselők gyakran rendelkeztek igazságszolgáltatási jogkörrel. Az angol közigazgatás és bíráskodás rendszerében helyi bíróságok (*local court*) és központi királyi bíróságok működtek. A helyi bíróságokat közösségi bíróságoknak (*communal court*) is nevezik, ugyanis azokban a város, járás és grófság birtokosi közössége gyakran saját soraiból választott tisztviselők révén bíráskodott. A helyi bíróságokat gyakran eladományozták az uralkodók földesuraknak, és akkor azok magánbíróságokká váltak. A helyi bíróságok jellemzője, hogy a helyi szokások és a jog helyi értelmezésének figyelembevételével folyt az igazságszolgáltatás.

I. Edvárd (1272-1307) uralkodásának végére eléggé világosan elkülönült a helyi bíróságok négy fő csoportja (Holdsworth 1966, I. 64).

1. Az angolszász eredetű grófsági (*county court*) és járási bíróságok (*hundred court*) (Holdsworth 1966, I. 64).

2. Ha az uralkodó ilyen bíróságokat eladományozott, vagy magánszemélyek lényegében nagybirtokosok helyi bíráskodási jogkört kaptak, amely részben vagy egészben mentesült a területi közigazgatás járási (*hundred*) és grófsági (*county*) szintjeinek igazságszolgáltatási jogköre alól, akkor ez a korona által adományozott *franchise* vagy *liberty* volt. I. Edvárd uralkodása alatt vizsgálat indult az igazságszolgáltatási kiváltságok ügyében, amely eredményeként kialakult az a jogelv, hogy *franchise* csak királyi adománnyal létezhet (Holdsworth 1966, I. 64).

3. A hűbéri bíróság alapja, hogy a lord bíráskodhat hűbéresei felett. A hűbérúri igazságszolgáltatás nem függött speciális királyi adománytól, ez lényegében minden hűbérurat megilletett (Holdsworth 1966, I. 64). A hűbérurak bíróságai a *seignorial* vagy *honorial*

*court*ok, amelyek döntő többsége az 1300-as évek elejére jelentéktelenné vált (Brown 1989, 112).

4. A helyi bíróságnak számított az uradalmi bíróság (*manor court*), ahol nemcsak bíráskodtak, hanem az uradalom egyes ügyeit is intézték, tehát igazgatási kérdésekkel is foglalkoztak (Holdsworth 1966, I. 64). Az angol jogban sokáig nem különült el, hogy az uradalom (*manor*) milyen mértékben földbirtok, és milyen mértékben hordoz és jelent igazságszolgáltatási jogkört. II. Edvárd évkönyvében található arra utalás, hogy kezdtek különbséget tenni a puszta földbirtok és az uradalom (*manor*), mint igazságszolgáltatási jogkörrel felruházott földbirtok között (Holdsworth 1966, I. 181).

A XIII. századtól kezdődött az a folyamat, amely során a központi bíróságok jellegükben elkülönültek a helyi bíróságoktól (*local court*) és attól az igazságszolgáltatási gyakorlattól, amely a helyi bíróságokon szokásos volt. A különbségek a központi bíróságok esetében a közjog (*common law*) elveinek egyre következetesebb alkalmazásában foghatók meg. Ezek a bíróságok egyre szervezettebbé váltak (Holdsworth 1966, I. 64). A kései középkorban a helyi bíróságok fokozatosan elveszítették ítélkezési jogköreiket, ennek következtében ügyeiket. Ennek oka, hogy a korona parlamenti törvénykezés és rendeleti szabályozás révén fokozatosan királyi bíróságok hatáskörébe rendelte az ítélkezési jogköröket fontosabb ügyekben. Mielőtt sor kerülne az igazgatási és igazságszolgáltatási rendszer, valamint az említett folyamat ismertetésére, fontos kitérni arra a jogszemléletre, amely szerint a kései középkorban Angliában meghatározták az egyes törvénysértéseket. I. Edvárd idejében (1272-1307) már különbséget tettek nagyobb és kisebb törvénysértések között. Nagyobb törvénysértésnek (*felonia, felony, treason*) számítottak a legsúlyosabb bűncselekmények: gyilkosság, gyújtogatás, nemi erőszak, rablás, nagyobb értékű javak eltulajdonítása, ide sorolták az 1 shilling vagy annál nagyobb értékű javak ellopását. *Felonia*nak számított bűnözők rejtegetése. Kisebb törvénysértésként (*transgressio, trespass*, a XVI. században *misdemeanour*) tartották számon az 1 shilling alatti értékű javak eltulajdonítását, tettlegességet, sérülés okozását, vagyonban okozott kárt, kenyér és sör rögzített árának megsértését, rágalmazást (Brown 1989, 102-103).

A *felonia* körébe tartozó ügyekben a korona magának tartotta fenn az ítélkezés jogát, ezeket az ügyeket sorolja a történetírás a *pleas of the crown* csoportba, ilyen esetekben csak a király bírái előtt folyhatott tárgyalás, amint ezt a Magna Carta is tartalmazta. A kisebb

törvénysértések (*transgressio*) esetében nem volt szükséges, hogy királyi bíróság tárgyalja az ügyeket (Brown 1989, 102).

Felonia elkövetőjét fő és vagyonvesztéssel sújtották, javai és birtokai királyi kézre jutottak, ha földjét nem a királytól tartotta, akkor a király egy évre és egy napra birtokba vette, ezután a föld a bűnelkövető urára háramlott, akitől eredetileg tartotta. Kisebb törvénysértések (*transgressio*) elkövetőjét pénzbírsággal, börtönnel, vagy testi fenyítéssel büntették, pl.: kaloda (Brown 1989, 102-103).

1. Az uradalom

a) Az uradalmi bíróságok

Az uradalom (*manor*) földbirtok volt, amelyben jobbágyok, szabadok, bérmunkások és kézművesek éltek (Brown 1989, 112). A szabad birtokkal rendelkező földművesek (*freeholder*) és jobbágyok (*villein*) közötti különbségek a XIV-XV. század folyamán is megmaradtak, amikor a jobbágyok többsége bérlővé vált (*copyholder*) (Holdsworth 1966, 181). Azzal, hogy a jobbágyból bérlő (*copyholder*) lett nem szűnt meg urától való személyi függése, és továbbra is ura bíráskodási jogköre alatt maradt.

A szabad földműves (*freeholder*) és a *copyholder*ré váló jobbágy közötti különbség a kései középkorban például az alábbiakban is megfogható. A *freeholder* könnyen vihette ügyét királyi bíróságok elé, senki sem kényszeríthette arra, hogy bírósági tagként (*juror*) szolgáljon az uradalmi bíróságon. A *freeholder*nek nem volt kötelező alávetnie magát az uradalmi bíróság ítélőtestülete (*manor jury*) döntésének, és esetenként visszautasíthatta az egész uradalmi bíróság rendelkezéseit. A szabad birtokos földműves (*freeholder*) ügyében az uradalom összes *suitor*a mondott ítéletet, vagyis azok a szabad földművesek, akiknek feladatuk volt az uradalmi bíráskodásban való közreműködés. A *copyholder* ügyében a lord intézője (*steward*) ítélkezett. Kialakult az uradalmakban a szabad birtokkal rendelkező földművesek (*freeholder*) bírósága, amely nem volt azonos a *copyholder*ek bíróságával (Holdsworth 1966, I, 181).

Littleton a XV. századi jogtudós ugyan még nem állította, hogy két bíróság (*court*) lett volna az uradalomban, de a XVI. századi jogászok elkezdték elemezni az uradalom jogi természetét és bíróságainak jellegét. Coke, aki Littleton műveihez írt kommentárokat, lejegyezte, hogy az uradalmi bíróság (*manor court*) kettős természetű, ugyanis ennek a bíróságnak az egyik fajtája a közjog (*common law*) szerint működik, és *court baron*nak nevezik, úgy tartják, hogy ez a szabad birtokos földművesek (*freeholder*) vagy szabad emberek (*freeman*) bírósága. Ennek a bíróságnak *freeholder*ek a tagjai (*suitor*). Az uradalmi bíróság második fajtája a *customary court*, amely a *copyholder*ek bírósága, ezen a lord intézője (*steward*) a bíró (Holdsworth 1966, I. 181-182). Ez a bíróság, amint nevében is benne volt az uradalom helyi szokásjoga (*custom*) alapján ítélkezett. A két bíróságot, bár természetük szerint különböztek, gyakran együtt tartották (Holdsworth 1966, I, 182).

A lord bíráskodási jogköre birtoka tulajdonjogán nyugodott, amely biztosította neki hogy igazgassa birtokát, és ellenőrizze a birtokán élő jobbágy és szabad népességet (Bennett 1967, 198). A lord uradalmi igazságszolgáltatásának másik forrása királyi igazságszolgáltatási jogok megszerzéséből származott. A leggyakoribb ilyen jog a *frank-pledge* és a *court leet*, amelyek hiányában egy lord birtokának népessége ebből a szempontból a királyi igazságszolgáltatás joghatósága alá tartozott, amit ebben az esetben a járási bíróság (*hundred court*) és a *sheriff* bírósága képviselt (Bennett 1967, 198-199). A középkor végi angol uradalmi bíráskodás jellemző vonása, hogy az egyes birtokosok gyakran eltérő igazságszolgáltatási jogkörrel rendelkeztek, ami kiváltságaiktól függött, az uradalmak és lordok bíróságain nem volt szabályozottság, ahány uradalom annyi szokás, amelyek szerint bíráskodtak (Bennett 1967, 199).

A *lord*ok az uradalmi bíróságokon bíráskodási kiváltságokat (*franchise*) is gyakoroltak, amelyek csak a király jogai voltak, és királyi adománylevél birtokában gyakorolhatták őket. Ilyen jog volt a *view of frank-pledge* és a *court leet* tartás joga, amelyek gyakran igényelt jogok voltak, de ennél jelentősebb igazságszolgáltatási jogkörre ritkán tartottak igényt a birtokosok (Bennett 1967, 195). A lordok bírósági jogköreiben jelentkező zavart növelte, hogy kialakult az a gyakorlat, amely szerint a *lord* a földesurasági bíráskodási jogkörébe tartozó ügyeket együtt tárgyalta a *frank-pledge* és a *court leet* körébe tartozó ügyekkel, egy napon és egy időben (Bennett 1967, 199).

A parasztok, szegények és gazdagok, jobbágyok és szabad jogállásúak az általános gyakorlat szerint egyaránt látogatták az uradalmi bíróságot (Bennett 1989, 199), a jobbágyoknak látogatniuk kellett, ha nem jelentek meg pénzbírságot fizettek (Bennett 1967, 203). Szabad embert nehezebb volt a bíróság látogatására kényszeríteni, mint a jobbágyi jogállásút. Ha a lord földet adott egy szabad földművesnek mindjárt az adományozáskor kikötötte, hogy a bíróság látogatása az adományozás feltétele. A marlboroughi statútum 1267-ben szabályozta a szabad földbirtokosok (*freeholder*) uraik bíróságával szembeni kötelezettségeit. Ettől kezdve a *freeholder* nem volt köteles látogatni és pereskedni ura bíróságán, kivéve, ha ez a birtokadámányáról készült oklevélben az adományozás feltételei között szerepelt, vagy maga az adomány 1230 előtt történt (Bennett 1989, 201). Ha azonban a *lord* uradalmi bíróságán nem csak az uradalom és a jobbágyok ügyeiben, hanem büntetőjogi és rendfenntartási ügyekben is ítélkeztek, akkor a szabadoknak is látogatniuk kellett uruk bíróságát, ugyanis a *lord* ilyen esetekben szabad jogállású rendbontók és bűnözők felett is ítélkezhetett (Bennett 1967, 203).

Az uradalom bíróságán (*manor court*) intézték a közösség mezőgazdasági ügyeit, megvitatták a parcellák elhelyezkedését, itt születtek a közös használatú földekre vonatkozó döntések, itt állapodtak meg az évi mezőgazdasági munkamenetben, annak szakaszaiban. Ezen a bíróságon kényszerítette ki a lord a munkajáradékot, az uradalom földjeinek átalakítását, itt tárgyalták a kisebb törvénysértéseket, és választották az uradalmi intézőt (*reeve*) (Brown 1989, 112). Az uradalmi bíróság hatáskörébe tartozott a legelők túllegeltetése, a mértéktelen favágás, a birtokháborítások, a jobbágyok házasodásának ellenőrzése, a lord sajátkezelésű birtokának ügyei (Bennett 1967, 217).

Ugyancsak az uradalmi bíróság hatásköre volt az erkölcsi normák és kihágások kivizsgálása, büntetése. Az egyház saját szexuális normarendszerét próbálta a falusi népességre kényszeríteni (North 1986, 6). Az erkölcstelen személyt az egyház saját bírósága előtt elítélhette, a kirótt pénzbírság viszont a teória szerint a házasságtörő lordját károsította, ugyanis a jobbágy minden vagyona elvileg uráé volt. Emiatt az uradalmi bíróság büntetésben részesíthette a jobbágyot (Bennett 1967, 217), ez a bírság volt a *leyrwite* vagy *legerwite* (North 1986, 11). A Myntling Register egyedülálló forrása a későközépkori jobbágyság történetének, ugyanis többszáz jobbágy nevét tartalmazza, akik a Spadling apátság birtokain éltek. A regiszter 1253-1478 között tartalmazza a jobbágyokra kivetett *leyrwite* bírságokat az

apátság öt uradalmában (Jones 1992, 945). Az adatsorok szerint 1348 után jelentősen csökkent a kivetett bírságok száma (Jones 1992, 945). Feltehetően ez összefüggött a munkaerőhiánnyal, a *lord*ok, ha meg akarták tartani jobbágyikat, akkor jelentéktelen ügyekben nem ítélkezhettek szigorúan. Az apátság feljegyzései szerint az 1340-es évektől 1433-ig, ami kb. 90 év 13 esetben vetettek ki *leyrwite*ot, 1433 után már nincs ilyen feljegyzés a listán, a bírság megszűnt. A pestis előtt egészen más volt a helyzet 1250-es és az 1340-es évek között, ami szintén 90 év 85 esetben vetettek ki *leyrwite*ot tiltott szerelmi kapcsolatért (Jones 1992, 946).

North szerint a pestis utáni változást jelzik a Crowland apátság forrásai, a pestis előtt 6-12 dénár volt a *leyrwite*, de a pestis után egyre ritkábban vetették ki. A *lord*ok egyházi bíróságokon kiszabott kisebb bírságokért nem vetettek ki *leyrwite*ot, csak akkor, ha a jobbágyi föld elidegenítésére is szükség volt a bírság kifizetéséhez. A *lord*ok hajlandóak voltak lemondani kisebb bírságokról, ami jelzi a földművesek pestis utáni javuló helyzetét (North 1986, 15).

A kisebb erőszakos cselekményeket szintén az uradalmi bíróságok büntették, ide sorolhatók az alábbi esetek: támadás uradalmi tisztviselő ellen, fenyegetés és kisebb mértékű tettlegesség, verekedés. Ide sorolták jószágok ráhajtását mások földjére, mások termésének elvételét. Az uradalom lakói közötti vitás ügyek, szerződésszegés, ígéretek és kötelezettségek be nem tartása, becsületsértés, rágalmazás ugyancsak az uradalmi bíróság elé került (Bennett 1967, 217).

Létezett egy további ügytípus a *pleas*, amelyben az uradalmi bíróságok eljártak. Ez lényegében a király békéje (*King's peace*), vagyis a közrend és közbéke fenntartása volt, amely jellegét tekintve a jogi teória szerint a korona hatáskörébe tartozó ügy, de a lordok gyakorolták saját birtokaikon. Ezen kívül a *tithing-man* és a megesketett *jury* kötelessége volt, hogy jelentse az uradalmi bíróságon a törvénysértéseket az illegális sörfőzéstől kezdve a gyilkosságig. Személyes jogsértések, útonállás, idegenek rejtegetése, rossz mértékek használata, éjjeli kocsmalátogatás, szeszesital illegális forgalmazása, vadak elejtése csapdával, mind az uradalmi ítélőtestület (*jury*) tagjainak jelentési kötelezettségébe tartozott (Bennett 1967, 218).

A *lord* presztízsét növelte, ha bíróságot tartott, a bírók jelentős díjazásban részesültek, és a *lord*ok bevétele sem volt elhanyagolható. A bírságok mértékét a *lord* és tisztségviselői

állapították meg az uradalom szokásjoga alapján, amelynek mértéke a bíró mellett működő 12 *juror* méltányosságától is függött. A bírságok és büntetések mértéke uradalmanként változott, de elég jelentős tétel volt ahhoz, hogy az uradalmi intéző (*reeve*) évi számadásában önálló tétel legyen az uradalmi bevételek között (Benne 1967, 219).

A *copyholder*ré váló jobbágyok (*villein*) egyezmény által tartották birtokukat, amelyet a földesúrral írásban kötöttek az uradalmi bíróságon (*manor court*). Az ilyen birtokok peres ügyei az uradalmi bíróság hatáskörébe tartoztak, a XV. század végén kezdtek a királyi bíróságok *copyhold* ügyeket tárgyalni (Brown 1989, 112). Az uradalom mezőbeosztása, a következő évi gazdálkodás, vagyis a gazdasági ügyek a szabadokat is érintették. Ezeket az ügyeket is az uradalmi bíróságon intézték, ahol szabad földművesek is megjelentek, és ettől nem szenvedett csorbát személyes státuszuk (Bennett 1967, 203).

Az uradalom szabad földműveseknek tartott bíróságán (*court baron*) bíróságán bármilyen személyes ügyet tárgyalhattak, amelyben a szóban forgó érték nem haladta meg a 40 shillinget (2 font). A személyes ügy azt jelentette, hogy nem ingatlanról pereskedtek. Ezen bíróságok forrásai szerint szerződésszegés, jogsértés, birtokháborítás, hamis vádaskodás, rágalmazás, bántalmazás, gyalázkodás ügyeiben születtek döntések. A XIII-XIV. században a károkozás azon esetei is ide tartoztak, amelyekkel a királyi bíróságok nem foglalkoztak (Holdsworth 1966, I. 184).

A XV. század végére a királyi központi bíróságok jogkörükben a helyi bíróságok fölé emelkedtek, az uradalmi bíróságok jögkörei csökkentek (Holdsworth 1966, I. 187). A jobbágyok utódai a *copyholder*ek feletti urasági igazságszolgáltatás a XV. század végéig szilárd volt, ugyanis az összes *copyhold* birtokkal kapcsolatos ügy a szokásjog alapján működő uradalmi bíróságok (*court customary*) hatáskörébe tartozott. A XV. század végétől kezdték királyi bíróságok védeni a *copyholder*t, birtokával kapcsolatos peres ügyeit ettől kezdve fogadták, bár a *copyhold* ügyek jelentős része, birtokba lépés, birtokról lemondás uradalmi bírósági hatáskörében maradt (Holdsworth 1966, I. 184).

SZEGED

b) Az uradalom irányítása

A lordnak járó szolgálatok és fizetségek behajtására, az uradalom, ügyeinek intézésére szükség volt intézőkre. Ha a lord az uradalom központjában a *manor house*ban lakott ő maga is intézhette uradalma ügyeit, de sok lord több uradalmat is birtokolt, amelyek az ország távoli pontjain feküdtek (Bennett 1967, 153). A lordok birtokaik irányítását fizetett hivatalnokokra bízták, felhatalmazva intézőiket járadékok behajtására és birtokaik kormányzására. Nagyobb uradalmakban kialakult a tisztviselők hierarchiája, kisebb uradalmakban nem volt sok uradalmi intéző, és a hatáskörök sem különültek el pontosan. A *baillivus, serviens, reeve* gyakori elnevezések, de gyakran nevezték az összes uradalmi intézőt *baillivus*nak (Bennett 1967, 156).

Az uradalmi tisztviselőket két csoportba lehet sorolni, az elsőbe az adminisztrátorok tartoznak, akiknek elsődleges kötelezettsége volt uruk javainak, birtokainak gondozása és felügyelete. A magasabb rangú hivatalnokok mind szabad emberek voltak, a kisebb hivatalokat vezethették jobbágyok. A második csoportba tartoztak azok a válogatott munkások, akik tevékenysége elengedhetetlen volt az uradalom működéséhez. A közvetlen munkavégzést irányító alacsonyabb rangú tisztségviselők rendszerint jobbágyok voltak (Bennett 1967, 156).

A lord hivatalnoki karának élén állt a *steward* vagy *seneschal*, az uradalom lakói számára ő volt a leghatalmasabb, magas társadalmi rangban állhatott (Bennett 1967, 157).

A *steward* volt a lord birtokkormányzója, képviselte ura érdekeit, elnökölt az uradalmi bíróságon, szervezte a *view of frankpledget*. A *steward* az *auditor*ok jelenlétében fogadta az alárendelt tisztviselőket és részletesen beszámoltatta őket. A *steward* kötelességei közé tartozott az uradalom állatállományának számontartása, a szaporulat feljegyzése, az aratás eredményének figyelemmel kísérése, ő vezette a bérleti díjak és bírságok fizetési listáját, szervezte az uradalom gazdasági ügyeit. A *steward*ok vagy *seneschal*ok bizonyára tudták, hogy mennyi *acre*t kell felszántani és bevetni, ismerték lordjuk kiváltságait, bíráskodási jogkörét, tudták mennyi pénzre és természetbeni járadékra van uruknak szüksége. A *steward*ok leveleztek urukkal és rendszeres jelentést küldtek az uradalom helyzetéről (Bennett 1967, 158-159). A *steward* lényegében az uradalom általános vezetőjeként működött, bíráskodott, irányította a helyi közéletet az uradalomban, számon tartotta *lord*ja jogait és

járadékait, a *lord*ot illető gyámsági és kiházasítási jogokat, ismerte a helyi szokásjogot és törvényeket (Plucknett 1954, 2-3). A *steward* jogi pénzügyi hivatalnokká vált, az írásos munkát nagyobb uradalmakban a lord klerikusai végezték (Plucknett 1954, 4).

Az uradalmi rangsorában a *steward* után a *bailiff* következett, egyes *bailiff*ek több uradalmat is irányítottak, őket gyakran *sergeant* (*serviens*) ranggal ruházták fel, és ennek megfelelően fizették (Bennett 1967, 162). A *Fleta* szerint, amely a XIII. század végén keletkezett joggyűjtemény, a *bailiff* ellentétben a *steward*dal nem evett ura asztalánál, hanem élelmiszer ellátmányt kapott, lényegében külső munkát végzett, közvetlenül foglalkozott a földművesekkel (Pluknett 1954, 1). A *bailiff* vagy *sergeant* nemcsak szabad ember volt, hanem hivatala miatt presztízse is magas, amit formaságokkal is jelezték, például egy új *bailiff* a *steward* előtt esküdött hűséget az uradalmi bírósági gyűlésen, hogy az uradalom szegény és gazdag lakóinak ügyeit egyaránt becsületesen intézi és tisztességesen bánik velük, a grófsággal szemben is így cselekszik, ahol az uradalom van, valamint védi lordja jogait (Bennett 1967, 163).

A *bailiff*nek sokféle feladata között elsődleges fontosságú volt az uradalom gazdálkodásának irányítása, az uradalmi bíróság eljárásaiban való részvétel (Plucknett 1954, 14). A *bailiff* a *steward*dal együtt döntött az uradalom gazdasági ügyeiben, részletesen ismerte a mező és legelőbeosztást, ellenőrizte a szolgálatok teljesítését, ismerte a helyi szokásjogot. Ő irányította az uradalom gazdaságának napi tennivalóit, a földművesek munkáját, a favágást, utasította a jobbágyokat különböző munkák elvégzésére (Bennett 1967, 164). Egyszer egy évben minden uradalomban megjelentek a lord *auditor*ai, és áttekintették az uradalom pénzügyeit. Ilyenkor a *bailiff*nek a legkisebb részletekről is tájékoztatást kellett adni (Bennett 1967, 165).

Nem minden uradalom igazgatása volt olyan fejlett, hogy külön *steward*, *bailiff* és más uradalmi hivatalnok is működött benne. Ez csak a legnagyobb és példásan vezetett uradalmak esetében volt így. Kisebb uradalmakban gyakran csak egy intéző dolgozott (Bennett 1967, 166).

Az uradalmi rangsorban a *bailiff* alatt álló *reeve* rendszerint jobbágyi származású személy, szemben a *stewrad*dal és *bailiff*el, akik szabad emberként szolgálták urukat, és gyakran maguk is rendelkeztek földbirtokkal (Bennett 1967, 166). Egyes helyeken a *bailiff* és a *reeve* feladata átfedést mutat. Egyes uradalmakban a *bailiff* feladata volt az uradalom

naponkénti körbejárása, máshol a *bailiff* és a *reeve* együtt végezte ezt a feladatot (Plucknett 1954, 8). A *bailiff* és *reeve* közötti különbséget díjazásuk is jelzi, utóbbi csak néhány shilling évi fizetésre számíthatott, és természetbeni juttatásai is kisebbek voltak, mint a *bailiffé* (Bennett 1967, 158). A *reeve* a jobbágy szolgálók felett állt, akiknek jelentős szerepük volt az uradalmi munka szervezésében. Ők hajtatták végre jobbágyokkal és bérmunkásokkal a *bailiff* utasításait, lényegében közvetlen munkavezetők voltak. A *bailiff* gyakran külső emberként érkezett az uradalomba, de a *reeve* helyi jobbágy volt (Bennett 1967, 167). A részletek pontos ismerete miatt gyakran közvetlenül a *reeve*et számoltatták el, illetve az uradalom tételes évi elszámolását a *bailiff* és a *reeve* együtt végezte. A *reeve* választás révén került hivatalába, megbízatása egy évre szólt. Esetenként a *reeve*t nem választották, hanem a lord jelölte ki (Bennett 1967, 167), de gyakori az is, hogy a földművesek és uruk együtt választotta (Bennett 1967, 169). A kései középkorban elterjedt szokás volt, hogy parasztok választottak *reeve*et és a lord jóváhagyta (Bennett 1967, 169).

A *steward* meghatározott időnként jelent meg ura uradalmában, a *bailiff* az uradalom központjában a lord lakhelyén (*manor house*, *curia*) lakott, de a *reeve* a parasztok között élt és dolgozott. A lordnak jogában állt, hogy a *reeve* hivatal viselésére kényszerítse jobbágyait. Az uradalomban (*manor*) lakó szabad földbirtokos földművesek (*free tenant*) ragaszkodtak ahhoz a mentességükhöz, hogy nem kellett *reeve*ként szolgálniuk, ami érthető, ugyanis a korabeli jogászok szerint az a személy, aki *reeve* volt, jobbágyi státuszban állt (Bennett 1967, 168). A *reeve* hivatalát betöltő személy a jelentősebb birtokkal rendelkező jobbágyok közül került ki, általában 30-60 acre jobbágyi földet birtokolt (Bennett 1967, 169).

A *reeve* szolgálat népszerűtlensége miatt sokan inkább fizettek azért, hogy ne kényszerítsék őket *reeve*ként szolgálni (Bennett 1967, 170). A *reeve* kötelessége kiterjedt az egész uradalom gazdasági ügyeire. Ő szervezte a jobbágyok robotmunkáját, szervezte a szántást, vetést, betakarítást, szállítást, ellenőrizte a cséplőmunkásokat, felügyelte a nyájakat és pásztorokat. A *reeve* feladatai közé tartozott, hogy élelmet adjon a szolgálóknak, és kötelessége volt a feladatukat elmulasztó vagy hanyagul végző jobbágyokat és szolgálókat az uradalom bírósága elé vinni. Időnként a *reeve*et és négy társát a járásbíróság (*hundred court*) elé rendelték, hogy szükség esetén válaszoljon az uradalmát érintő kérdésekre, ritkán még az *eyre* utazó bírái is saját bíróságuk elé idézték (Bennett 1967, 172). A *reeve* a paraszti társadalom feje volt , esetenként a királyi bíróságok elé idézett parasztokat is ő vezette

(Bennett 1967; 173). A *reeve*nek a napi munkamenetben teljes hatalma volt, lényegében ő irányította a közvetlen munkát (Bennett 1967, 174).

Az uradalomban számos más kisebb hivatal működött a *reeve*en kívül, amelyek közül a *messor* vagy *hayward*, *beadle* vagy *constable* állt az élen. Ez a két hivatal gyakran nem különült el és egy személy töltötte be mindkettőt (Bennett 1967, 178). A *beadle* vigyázott a falu rendjére, biztosítékot, zálogot vett át, károkozók vagyontárgyait lefoglalta. A *messor* a vetés és betakarítás műveleteit felügyelte. A Forncett *manor* forrásai szerint a *bedelli* és *messores* felcserélhető fogalmak voltak, és erre máshol is akad példa. Ezeket a tisztviselőket vagy a *reeve* választásához hasonlóan juttatták hivatalukba, vagy gyakran a lord önhatalmúlag jelölte ki őket a jelentősebb jobbágyi birtokok gazdái közül (Bennett 1967, 179).

Az uradalmakban éltek kevés földdel rendelkező uradalmi szolgálók, kocsisok pásztorok földművesek, kanászok, csordások, juhászok, akik az uradalom központjában éltek, a XIV. században már többnyire pénzben és természetben fizette őket lordjuk. A szolgálók megélhetését saját földjük nem biztosította, ezért ők nem a telekkel rendelkező jobbágyok szolgálatait teljesítették, hanem a lord által kijelölt feladatokat. A forrásokban őket nevezik *famulus*nak. A lordok általában jobbágyaik közül szervezték meg az uradalmi szolgáló csoportot, a szegényebb jobbágyok fiai közül (Bennett 1967, 183).

A *reeve*ek és az alattuk álló uradalmi szolgálók írástudatlanok voltak, de ez nem jelentett gondot a birtokigazgatásban, ugyanis rováspálcákat alkalmaztak. A *steward*ok és feltehetően a lordok többsége a XIV-XV. században már írt és olvasott (Bennett 1967, 186).

2. A község (vill, township)

A területi adminisztráció legkisebb egysége a község (*vill, township*) nem rendelkezett saját bírósággal. Anglia községei általában kicsik voltak, nem igényeltek hierarchizált hivatalszervezetet, a *constable* helyi ügyeket ellenőrzött, a *reeve* néhány falubelivel a községet képviselte különböző bíróságokon. A községek rendszerint földesurak birtokai, uradalmak részei voltak. A legmagasabb jogállású községek rendelkeztek piactartási joggal, illetve uruk rendelkezett ilyen joggal, ezeket nevezték piacos községeknek (*villa mercatoria, market township*) (Jewell 1972, 60).

A község adminisztratív egységként működött, pénzügyi, katonai, igazságszolgáltatási szereppel rendelkezett, adóztatási egység volt, ami már a Domesday Survey idejében is megmutatkozott. Ez a feladatkör a kései középkorban változatlanul továbbélt, a község adóbecslési és adógyűjtési egységként működött, az adóbecslők és adószedők községenként írták össze az adófizetőket, a listákat pedig elküldték az *Exchequer*be, munkájukat a község vezetői segítették (Jewell 1972, 60).

Községi kereteken belül szerveződtek a *tithing*ek, tehát a *frankpledge* rendszer is községi alapon működött. A község további fontos feladata volt a bűnözők ellen indított hajtóvadászat (*hue and cry*), amelynek célja gyanúsítottak, vagy tetten ért és menekülő bűnelkövetők elfogása volt. A kései középkorban a *reeve* és négy falusi, rendszerint a *titihngman*ek képviselték községüket a bíróságok előtt. A fegyverekről szóló rendelkezések (*assize of arms*) ellenőrzése, a fegyverszemle is községi keretek között zajlott. Ezen kötelezettségek elmulasztása esetén bírságot szabtak ki a községekre. A helyi egyházak támogatása és fenntartása is elsősorban községi feladat volt (Jewell 1972, 60).

A angol hűbériség és uradalmi berendezkedés fontos vonása, hogy az úri birtok az uradalom sokszor nem esett egybe a községgel. A királyi adminisztráció, adószedés igazságszolgáltatás nem uradalmak szerint dolgozott, nem az egyes uradalmakat tekintette munkája során egy közigazgatási, adószedési egységnek, hanem a községeket. Ezzel szemben a földbirtokosok hűbéri és uradalmi bíróságai inkább az uradalmi területi beosztás alapján működtek (Jewell 1972, 61).

3. A hundred

A grófság járásokból (*hundred*, *wapentake*) állt, amelyek területét átlagosan 10-20 község alkotta (Brown 1989, 106). A járásbíróság (*hundred court*) a grófsági bírósághoz (*county court*) hasonlóan a helyi kormányzat része volt, de jóval kisebb jelentőséggel (Holdsworth 1966, I. 70). A *hundred court* egy 1234-ben kiadott rendelet szerint három hetenként ült össze, még 1300 körül is gyakran szabad ég alatt. A teória szerint minden szabad embernek látogatnia kellett a járásbíróságot (*hundred court*), de ez a gyakorlatban csak azokra vonatkozott, akik földjüket azzal a feltétellel kapták, hogy látogatniuk kell a bírósági

tárgyalásokat, és ott bizonyos feladatokat ellátnak (Brown 1989, 106). Ők voltak a *suitor*ok, akik bírósági tagként, törvényszolgaként segítették a bíróság munkáját, kötelezettségüket *suit of court*nak nevezték (Jewell 1972, 132).

A járásbíróságon 40-50 fő vett részt: *suitor*ok, pereskedő személyek, községek elöljárói (*constable*), helyi földbirtokosok hivatalnokai. Ők a járási *bailiff* elnöklete alatt gyülekeztek (Brown 1989, 106). A járás *bailiff*je helyi birtokos volt, királyi hivatalnokként tartották számon, és a grófság *sheriff*je alkalmazta, akitől kisebb szolgálati birtokot, esetleg jövedelmet kapott (Brown 1989, 107). A *sheriff* minden királyi kézben levő járásban alkalmazott *bailiff*et, de előfordult az is, hogy egy személy több járás *bailiff*je volt egyszerre. A királyi és magán járásokban a *bailiff*et segítette a *subbailiff*, klerikusok és szolgálók. A kormányzati rendszer gyorsan és hatékonyan működött. Például parancs érkezett Westminsterből, hogy vegyék listába egy személy javait, akkor a grófság élén álló *sheriff* kapta az utasítást, és átadta az illetékes járás *bailiff*jének, aki a *subbailiff*, községek elöljárói (*constable*), *bedel*ek és szolgálóik kíséretében végrehajtotta a járás klerikusa közreműködésével az összeírást, majd jelentették a *sheriff*nek, aki továbbította Westminsterbe. Az 1181. évi Assize of Arms minden szabad ember számára kötelezővé tette, hogy vagyonának megfelelően tartson fegyvereket, és a XIII. századi szabályozás szerint minden járásnak és községnek kötelező volt egy vagy több *constable*t választani, akiknek kötelessége volt ellenőrizni a rendeletek végrehajtását. Az 1285. évi winchesteri statútum a járások *constable*jeinek felelősségévé tette, hogy évente kétszer szemlét tartsanak, és jelentsék a hiányosságokat (Brown 1989, 110). A *constable*ek vezették járásuk, községük hadra fogható lakóinak listáját a katonai felszereléssel együtt, irányították körzetük fegyveres csapatát (Jewell 1972, 167). Emellett az ő kötelezettségük lett, hogy az utak mentén 200 lépés szélesen megtisztíttassák a terepet járásukon belül, hogy rablók, bűnözők ne lapulhassanak meg (Brown 1989, 110). A járási és községi *constable*ek igazságszolgáltatási ügyekben a XIV. században már a békebírák (*Justice of the Peace*) alárendeltségében működtek, de mint a helyi milícia vezetői és rendfenntartók a *sheriff* ellenőrzése alatt álltak. A községi és járási *constable*ek jogállásukat tekintve királyi tisztviselők voltak, akiket a helyi közösség választott (Jewell 1972, 167).

A XIV. század közepén az utóbbi jogköröket a *Justice of the Peace* hatáskörébe rendelték, és ezután a *constable*ek szerepe megváltozott, esetenként a vádindítvány

kezdeményezése lett feladatuk, valamint hozzájuk tartozott éjjel az utakon talált gyanús idegenek letartóztatása, illegálisan fegyvert viselők lefogása, *hue and cry* szervezése menekülő bűnözők elfogására, lefoglalt javak megőrzése (Brown 1989, 110). A *hue and cry* a menekülő vagy szökésben levő bűnözők elfogására szervezett alkalmi csapat hajtóvadászata volt (Brown 1989, 110), ennek a csapatnak tagjai helyi tisztviselők, földbirtokosok és szabad emberek, lényegében a szomszédság fogott össze egy hivatalnok vezetése alatt.

A járásbíróságot a *sheriff* képviselője tartotta, amelynek igazságszolgáltatása hasonlított a grófsági bíróságéhoz, a *suitor*ok is részt vettek az ítélkezésben. 1268-ig a járásbíróság döntéseit a grófsági bíróság felülvizsgálhatta, és a járási *suitor*okat felelősségre lehetett vonni a királyi utazó bírók körútján (*general eyre*), ha hatáskörüket átlépve cselekedtek (Holdsworth 1966, I. 75).

A winchesteri statútum (1285) a járásbíróságot tette felelőssé a járás határain belül elkövetett rablások esetében, ha a rablókat nem állították elő (Holdsworth 1966, I. 70). A járásbíróság a kisebb bűnügyekkel és perekkel foglalkozott. Ide sorolható a tettlegesség, garázdaság, állatok megsebzése, megcsonkítása, birtokháborítás, 40 shilling alatti adósságok ügyei, szerződésszegés, rágalmazás, becsületsértés, mértékek hamis használata, és olyan kisebb ügyek, amelyek nem jelentettek felségsértést, a hűbéreskü megszegését (Brown 1989, 107).

A westminsteri statútum (1285) rendelkezéséből világosan kiderül, hogy a járásbíróság eljárását a lordok és más földbirtokosok arra használták fel, hogy nyomást gyakoroljanak a nekik alárendelt vagy kisebb hatalmú személyekre (Holdsworth 1966, I. 75). A régi járásbíróság hanyatlásához vezetett az új királyi igazságszolgáltatás kialakulása. A királyi bíróságok fokozatosan ítélkezési jogot kaptak minden olyan ügyben, amely a járásbíróság jogkörébe tartozott. A szabad emberek a Magna Carta szerint jogot kaptak arra, hogy ügyüket királyi bíróságok elé vigyék, amit egyre gyakrabban meg is tettek, ugyanis a járásbíróságon a *suitor*ok voltak a bírák, illetve jelentős szerepet játszottak az ítélethozatalban. Ezt a *suitor* testületet a járás szabad földbirtokos közössége választotta, amely során gyakran érvényesültek a továbbélő hűbéri kötelékek, rokoni kapcsolatok, egyéb összeköttetések, valamint a nagyobb birtokosok befolyása, ami a járásbíróság pártatlanságára kedvezőtlenül hatott. A *sheriff* elnöklete sem biztosította mindig a bírói pártatlanságot, mivel ő is lehetett rossz bíró és részrehajló földbirtokos. Emiatt a pereskedők szívesebben választották a

nagyobb presztízzsel rendelkező, helyi összefonódásoktól mentes királyi bíróságok igazságszolgáltatását. Ez találkozott a királyi politika törekvésével, amely a XII. század végétől egyre jobban törekedett a királyi hatalom kiterjesztésére a járásokban és grófságokban. Ennek jó eszköze volt a királyi bíróságok jogkörének növelése. Ezek egyre több ügyben mondhattak ítéletet, amelyek korábban a járási és grófsági bíróság alá tartoztak. A járási és grófági bíróságok ítéleteivel elégedetlenek a magasabb presztízzsel rendelkező királyi bíróságokhoz fellebbeztek, illetve egyre gyakrabban indították peres ügyeiket ezeken a bíróságokon (Holdsworth 1966, I. 74).

I. Edvárd (1272-1307) korára az Angol járások több, mint fele földesurak birtokába került királyi adományozások révén, vagyis 628-ból 358. Ilyen esetekben a járás lordjának *bailiff*je vagy *steward*ja tartotta a járásbíróságot, és a lord kapta az igazságszolgáltatás jövedelmeit (Brown 1989, 107).

4. A sheriff's tourn

A járásbíróság kétszer egy évben, húsvétkor és Szent Mihály napján teljes ülést tartott, amelyen a grófság *sheriff*je elnökölt. Ez része volt a *sheriff* grófsági körútjának (*sheriff's tourn*). Földbirtokosi kézben levő járások esetében is elnökölhetett a *sheriff*, de a lord *steward*ja is (Brown 1989, 107). Az 1217. évi szabályozás arról intézkedett, hogy a *sheriff* évente csak két alkalommal járja körbe grófságát a helyi igazságszolgáltatás céljából, ezzel lényegében elkülönült a *sheriff's tourn* a háromhetenként ülésező járásbíróságtól. A *sheriff's tourn*, amely a XIII. században bukkant fel több intézmény kombinációja volt, az egyik a régi járási igazságszolgáltatás rendszere, a másik a *frank-pledge* rendszer, a harmadik a clarendoni Assiza (1164) által bevezetett *jury* jelenléti rendszer (Holdsworth 1966, I, 76). Elvileg ezt a bíróságot minden alattvalónak kötelező volt látogatni. A marlboroughi statútum 1268-ban módosította a korábbi általános jelenléti kötelezettséget, és felmentést adott érsekeknek, püspököknek, prioroknak, apátoknak, grófoknak, bárónak és nőknek a jelenléti kötelezettség alól kivéve, ha a bíróság kifejezetten elvárta megjelenésüket (Holdsworth 1966, I. 79).

A *sheriff's tourn*ra minden egyes község elküldte uradalmi intézőjét (*reeve*) és négy embert, minden *tithing* a vezetőjét és elegendő szabad embert, hogy a *hundred* 12 fős *jury*je

képes legyen megalakulni. Ezen a bíróságon vizsgálták ki a jelentősebb bűncselekményeket, és intézkedtek a bűnözés visszaszorításáról. A *sheriff* ekkor tartott járási *frankpledge* szemlét (*view of frankpledge*) (Brown 1989, 107). A *tithing*nek jelentenie kellett a járásbíróság (*hundred court*) 12 fős *jury*je számára a törvénytelenségeket. Ha az ítélőtestület (*jury*) elfogadta a jelentést, akkor továbbította a *sheriff*nek, aki letartóztatta a vádolt személyt, és elküldte a királyi utazó bíráknak (*itinerant justice*), ugyanis csak a kisebb törvénytelenségek vizsgálata maradt a járásbíróság és a *sheriff's tourn* hatáskörében (Holdsworth 1966, I. 77). Az 1285. évi winchesteri statútum szerint felelőssé tették a járások minden egyes lakóját, beleértve bármelyik kiváltságos terület (*franchise*) lakóit is, hogyha a területükön valaki rablás bűntettét követte el, és a közösség nem állította elő a gyanúsítottat. Hiábavalónak bizonyult a törvény szigorítása és a kollektív felelőség erősítése. Az 1300 körüli évekre ez a kölcsönös felelősségi rendszer hanyatlott, és 1400-ra majdnem kihalt. A társadalom fejlettsége meghaladta azt a szintet, amelyen ez a rendszer még működtethető volt. A *tithing-man* továbbra is fontos személy maradt, ugyanis a *reeve* és minden egyes községből (*township*) négy ember kötelessége volt, hogy megjelenjen a *sheriff's tourn* alkalmával és jelentse az előző alkalom óta elkövetett bűncselekményeket. A *tourn* alkalmával a *sheriff* a községek embereinek elmondta a vádakat, akik ezekre válaszoltak, és ezen feleletek alapján ítélkezett a járás 12 fős *jury*je (Brown 1989, 107). 1285-ben törvény szabályozta azt, hogy a *sheriff's tourn* vizsgálatait legalább 12 jogban jártas ember végezze, akiknek el kellett helyezniük pecsétjüket a vádiraton (Holdsworth 1966, I, 79). A jelentősebb ügyeket, hűbéreskü megszegését, felségárulást, hazaárulást, felségsértést a *sheriff* vagy más hivatalnok nem vizsgálhatta, ezek az ügyek királyi bíróságok hatáskörébe tartoztak. A vádlottat királyi bíróságok vizsgálatának kezdetéig tartották fogva a *sheriff* és a járás emberei (Brown 1989, 107).

A *sheriff's tourn* hatáskörébe kisebb ügyek tartoztak, *frankpledge* rendszer működésének felügyelete, utak elzárása, vízfolyások elterelése, *hue and cry* összehívásának elmulasztása vagy rossz szervezése, tettlegesség, kenyér és sör szabott árának be nem tartása, csalás a mértékekkel, a helyi szokások megszegése (Brown 1989, 108), útonállás, csetepaté, hamisítás, betörés, kincstalálás, lopás (Holdsworth 1966, I. 79). Ilyen ügyekben dönthetett a *sheriff's tourn*, és a büntetés lehetett bírság, pellengér vagy kaloda (Brown 1989, 108). A *sheriff* a sorozatos törvénysértőket átadta a király utazó bíráinak (*itinerant justices*) (Jewell

5. A grófság

A grófság nem pusztán egy darab föld vagy kormányzati kerület, hanem emberek szervezett közössége (*communitas*) volt (Maddicott 1977, 27, 1. jz.). A grófság intézményrendszere, a birtokostársadalom közössége mellett meghatározó politikai erőként jelent meg az uraság (*lordship*), és az alapját alkotó nagybirtok. Az uraság elsősorban nem birtokként, hanem a *lord* függési- és kapcsolatrendszerébe tartozó személyek csoportjaként játszott fontos szerepet, akiket uruk támogatott (Maddicott 1977, 27). A grófságok labilitásának oka a XV. század második felében a lordságok közötti ellentétek elmérgesedéseként is értelmezhető (Maddicott 1977, 28).

A grófsági bíróság (*county court*) a XIV. században több volt egyszerű bíróságnál, lényegében bírói jogkörrel is rendelkező gyűlésként működött, társadalmi és politikai szerepkört látott el, amely a XV. században megváltozott a békebírák bíróságának megerősödése miatt (Maddicott 1977, 28). A XIV. századi *comitatus* (*shire*) kifejezést egyaránt használták a grófságra (*county*) és bíróságára (*court*), amely jelzi a két intézmény szoros kapcsolatát. A grófsági gyűlés (*county court*) a grófság politikai önkifejezésének színtere, a grófsági gyűlésen petíciókat fogadhattak el, amelyeket elküldtek a parlamentnek. Ezt a kommunikációs csatornát a korona elfogadta. A régi grófsági gyűlés (*shire moot*) bíráskodási jogköréből a XIII. század végére sokat veszített, elvették tőle a közbéke elleni vétségek, hamis ítéletek elleni keresetek, és a 40 shilling feletti értékű peres ügyekben való ítélkezés jogát, amelyeket királyi bíróságok jogkörébe utaltak. A grófsági gyűlés bíráskodási jelentősége csökkent, de a rendiség kialakulásával politikai szerepe fontossá vált, politikai gyűlésként működött, itt választották a grófság parlamenti képviselőit, ez a gyűlés tartott kapcsolatot a parlamenttel. A grófsági gyűlésen adott választ a grófság népe kormányzati kérésekre, követelésekre, közügyekben és politikai kérdésekben itt formálódott a grófság közösségének álláspontja. A grófsági gyűlés a helyi politikai élet középpontjává vált (Maddicott 1977, 29). A grófsági gyűléseken 200-300 ember vett részt a XV. század első felében, a parlamenti választásokon jelentek meg többen (Maddicott 1977, 30). A nagybirtokosok gyakran nem vettek részt a gyűléseken, maguk helyett *steward*jaikat küldték (Maddicott 1977, 31), de parlamenti követválasztás és fontos ügyek vitája alkalmával teljes kíséretükkel felvonultak (Maddiott 1977, 32). A grófsági gyűlés hagyományosan

adminisztratív intézkedések, rendeletek, kiváltságok, oklevelek közzétételének helye volt. A grófság lakóinak többsége itt értesült Westminster döntéseiről Maddicott 1977, 33-34). A *sheriff*eknek küldött utasításokat az alábbi helyeken kellett közzétenni: a teljes grófsági gyűlésen, a grófság városaiban (*civitas, borough*) piacos helyeken, és ahol a *sheriff* alkalmasnak tartotta (Maddicott 1977, 37).

A *sheriff* által tartott grófsági bíróság kormányzati feladatokat is ellátott (Holdsworth 1966, I. 69), az igazságszolgáltatáson túl a jogrend és belbéke fenntartása, a központi kormányzat katonai rendelkezéseinek végrehajtása, az adószedés szintén hatáskörébe tartozott. A grófság választott lovagjai részt vettek az adóbecslés és adószedés munkájában. A grófságok gyakran tárgyaltak a koronával bizonyos kiváltságok megszerzéséről (Holdsworth 1966, I. 69). A grófságra az adózás esetében is fontos szerep hárult, ugyanis a grófságba érkező adóbecslők a grófság lovagjai, *steward*jai, *bailiff*jei valamint más személyek esküjét vették arról, hogy milyen mértékben vethetők ki adók. A *sheriff's tourn* alkalmával a legalább 10 font évi földből, bérletből származó jövedelmű személyek véleményét is kikérték ebben az ügyben (Maddicott 1977, 40). A grófság a XIV. században vált politikai értelemben közösséggé, amely saját ügyeiben jelentős önállóságot szerzett, országos ügyekben egyre öntudatosabban képviselte érdekeit, és saját ügyeiben kérvényeket küldött a koronához (Maddicott 1977, 43).

A grófsági igazgatás fontos tartozéka volt a grófsági börtön, az 1166-os királyi rendelet értelmében grófsági börtönök épültek, amelyek a grófság élén álló *sheriff* felügyelete alatt álltak a grófság központjában. A börtön ekkor még nem a büntetés letöltésének helye volt, hanem a gyanúsított vagy elfogott bűnelkövető fogva tartására szolgált. A grófsági börtön az angol börtönhálózat alapja, de léteztek egyházi, városi és magánföldesúri börtönök. A jogi teória szerint mindegyik börtön királyi börtön, csak az uralkodó átengedte a kezelési jogot. A grófsági börtönök fenntartási költségét a korona fedezte az *Exchequer*en keresztül *sheriff*eknek utalt pénzből (Jewell 1972, 168). A grófság területén elfogott személyeket a *bailiff*ek és *constable*ok, vagy más tisztviselők a *sheriff*nek adták át, vagyonosabb rabokat bizonyos fizetség óvadék ellenében szabadon engedtek, akik így szabadlábon védekezhettek. Ha egy rab börtönében meghalt, akkor a *coroner* köteles volt vizsgálatot indítani, és az érvényben levő jogelvek szerint börtönőre gyilkosság bűnével volt vádolható (Jewell 1972, 169).

*a) A grófsági bíróság (*county court*)*

A grófsági bíróságot az angol jogrendszer sarokköveként szokták emlegetni (Brown 1989, 108), a bíróságnak volt egy teljes ülése, amelyen a XIII. században megjelentek az érsekek, püspökök, priorok, grófok, bárók, lovagok és szabad földbirtokosok (*freeholder*), a *reeve*ek, 4 ember minden községből és 12 ember minden városból (*borough*) (Holdsworth 1966, I. 69). A bíróságnak volt egy kisebb ülése, amelyet négyhetente tartottak, az időpont grófságról grófságra változott. A kisebb ülésen a *sheriff* elnökölt, a bíróság tagjai a grófság *suitor*ai voltak, akik az összesereglett többszáz ember közül kerültek ki. Azok számára volt kötelező a megjelenés, akiknek a birtokadományát a bíróságon való részvétel kötelezettségével terhelték. A gyakorlatban a bíróságon a *sheriff*, a *coroner*, a *bailiff*ek jelentek meg, és a pereskedő személyek, a lordok *steward*jai, valamint a *sheriff* klerikusai és hivatalnokai. Ezt a bíróságot a jelentős helyi földbirtokosok és képviselőik vezették, a jelentősebb birtokosokat *buzones*ként is emlegették (Brown 1989, 108). A középkor végén a grófsági bíróság teljes ülése egyre ritkábban működött, és lényegében csak a kisebb grófsági bíróság ült össze gyakrabban (Holdsworth 1966, I. 70), a XV. század végére kialakult gyakorlat szerint a grófsági bíróság teljes ülésére évente kétszer került sor, amelyen mindenki megjelent, aki számított vagy azt akarta, hogy számoljanak vele (Jewell 1972, 130).

Bírósági ítélőtestületi tag (*suitor*) lehetett bármilyen rangú egyházi személy, szabad ember a gróftól a szabad földművesig. A *suitor* szolgálata elmulasztásáért büntethető volt, javait lefoglalhatták, és ha rosszul ítélkezett megbírságolhatták. A *suitor*okat sokféle elnevezéssel jelölték: *iusticiarius*, *iudicator*, *iudex*. *Suitor*ok egy csoportja a bíróságon meghatározta a fizetendő bírság összegét, amely a királyi kincstár bevételeit gyarapította (Jewell 1972, 131). A grófsági bíróság eredetileg nem volt *court of record*, vagyis döntéseit nem volt köteles írásban rögzíteni (Jewell 1972, 131), ez teljesen ésszerű, ugyanis a 40 shilling alatti ügyek esetében hozott ítéletek jelentős része kis összegről szólt. A kormányzat a grófsági bíróságon tárgyalt ügyekről követelhetett akár szóbeli, akár írásos jelentést. Az utazó bíróságok és más királyi bíróságok a grófsági bíróságtól bármilyen ügyet elvehettek szabályos és rendkívüli módon (Jewell 1972, 131).

A XII. századtól kezdve a királyi bíróságok egyre jelentősebbek lettek, és a grófsági bíróság lassanként veszített presztízséből. A bíróság bűnügyi munkája nem volt jelentős,

mivel a bűncselekményeket a *sheriff's tournján*, a *coroner* előtt tárgyalták vagy az utazó bírák előtt (Brown 1989, 108). A grófsági bíróság hanyatlásában fontos lépés volt II. Henrik (1154-1189) rendelete, amely a szabad földbirtokokra vonatkozó pereket királyi bíróságok hatáskörébe utalta, ennek első lépéseként ezeket az ügyeket felosztották a királyi bíróságok és azon lordok bíróságai között, akiktől a hűbéresek a földeket tartották. Ekkor még a *sheriff* elvehette az ügyet a lord bíróságától, de ez gyorsan kiment a gyakorlatból, és a birtokpereket a *court of common pleas* királyi bírósága kezdte tárgyalni (Holdsworth 1966, I. 73). Ugyancsak II. Henrik uralkodása idején szűntették meg a grófsági bíróságok fellebbviteli jogkörét. A marlboroughi statútum (1268) a hamis vagy alaptalan bírói ítéletek elleni kifogásokat a királyi bíróságok hatáskörébe rendelte (Holdsworth 1966, I. 73). Ennek következményeként a grófsági bíróság elvesztette a járásbíróság döntései feletti felülvizsgálati jogát (Jewell 1972, 124).

A grófsági bíróság polgári peres ügyekben való igazságszolgáltatási jogkörét a XIII. század folyamán a királyi utazó bíróságok (*itinerant justice*) és a közjog alapján működő királyi bíróságok vették át. A clarendoni *assiza* megőrizte a királyi bíróságok igazságszolgáltatási jogát a rablók, gyilkosok és tolvajok felett. A northamptoni *assiza* hozzátette ehhez a listához a hamisításokkal kapcsolatos bűncselekményeket, az árulást és gyújtogatást (Holdsworth 1966, I. 71). 1215-ben a Magna Carta megtiltotta, hogy a *sheriff* koronát közvetlenül érintő peres ügyeket (*pleas of the crown*) tárgyaljon. Bracton szerint a *sheriff* nem vizsgálhatott olyan ügyet, amely a közbéke (*king's peace*) megtörésére vonatkozott (Holdsworth 1966. I. 72).

A grófsági bíróság megmaradt a birtokosi közösség bíróságának, lényegében ez okozta hatékonysága csökkenését (Holdsworth 1966, I. 71), mivel a helyi lordok és földbirtokosok saját érdekeiknek megfelelően használták fel (Holdsworth 1966, I. 75). A szabad kisbirtokos (*freeholder*) saját jogán maga akaratából elhagyhatta lordja bíróságát és a grófsági bíróságot, ügyét királyi bíróság elé vihette (Holdsworth 1966, I. 74). A királyi bíróságok ítélkezési jogot kaptak minden olyan ügyben, amely a grófsági bíróság jogkörébe tartozott. Ez találkozott a királyi politika azon törekvésével, hogy növelje a korona befolyását a helyi közösségek köreiben (Holdsworth 1966, I. 74).

A grófsági bíróság a kései középkorban a kisebb ügyekkel foglalkozó bíróságok közé került (Holdsworth 1966. I. 72). A kisebb bűnesetek, tolvajlás, kevésbé súlyos erőszakos

cselekmények, amelyekkel nem foglalkoztak az uradalmi vagy járási bíróságokon a grófsági bíróság elé kerülhettek, ha a felperes odavitte az ügyet. A kései középkorban a grófsági bíróságon el lehetett kezdeni birtokpereket, de át lehetett vinni királyi bíróságokra, ami a bíróság presztízsét csökkentette (Brown 1989, 109). Az 1278. évi szabályozás szerint a grófsági igazságszolgáltatás jogkörét azokra az ügyekre korlátozták, amelyek során a per tárgyát képező érték nem haladta meg a 40 shillinget (Jewell 1972, 130). Személyes, tehát nem ingatlanperek, hanem például tartozások, szerződésszegés, birtokháborítás, amely során nem történt erőszak, elkezdődhettek a grófsági bíróság előtt, ha az összegük 40 shilling alatt maradt (Brown 1989, 109). A pénz lassú romlása csökkentette bíróságnak jelentőségét. Emellett az összes ilyen ügyet királyi bírói utasításra át lehetett helyezni királyi bíróság színe elé (Holdsworth 1966, I. 73). A XIII. századtól kezdve egyre kevesebb bűnügy maradt a grófsági bíróság hatáskörében, de ez a bíróság megőrizte a jogfosztás eljárásának monopóliumát (Jewell 1972, 130).

A grófsági bíróság jogköre a középkor végére csökkent, de fellebbezések meghallgatása, szükséghelyzetekben való jelenlét, és törvényen kívül helyezettek ügyeinek vizsgálata a grófsági bíróság hatáskörében maradt (Jewell 1972, 186).

b) A sheriff

I. Henriktől (1100-1135) kezdve alakult ki az a gyakorlat, hogy esetenként két grófságot egy *sheriff* irányítása alá rendeltek, ami lehetett alkalmi vagy tartós. Grófságok egy *sheriff* alá rendelésének gyakorlata a XVI. századig mutatható ki (Jewell, 1972, 190). Ritka esetekben egyes grófságok *sheriff* hivatala örökölhetővé vált, például Warwick grófjai Worcestershiret tartották a XV. század végéig, Westmoreland grófsága a Cliffordok kezén volt a XIV-XV. században. Ilyen esetekben helyettes látta el a *sheriff* tényleges feladatait (Jewell 1972, 190).

A kései középkorra a *sheriff* sok jogkörét más hivatalok átvették, de ennek ellenére jelentős tisztség maradt, ugyanis a király embere volt, hagyományosan ő vezette a grófság bíróságát (Jewell 1972, 186). A *sheriff* ellenőrizte a perek lefolyását, összehívta az alpereseket és az ítélőtestületet, elővezette a letartóztatottakat, listákat készített, bűnözőket fogott el, és

tartott őrizet alatt, ellenőrizte a tárgyalásokról távolmaradók igazolásait, előkészítette a perek iratait, és a grófsági bíróságon fenntartotta a rendet, bűnözők javait lefoglalta és átadta a királynak. Ezeket a feladatokat a *sheriff*nek kellett ellátnia olyan kiváltságos területeken is, amelyeken a birtokos vagy hivatalnokai mulasztást követtek el. Ha a *sheriff* elhanyagolta feladatait királyi bíróságok beidézhették és megbírságolhatták (Jewell 1972, 186-187). Azt a jogot, amely alapján a *sheriff* vádlottakat letartóztatott 1333-ban megerősítették, 1340-ben a *sheriff*ek börtönökért való felelősségéről is rendelkezés készült (Jewell 1972, 195).

A *sheriff* helyi zavargások idején kihirdethette a békét, rendeleteket, törvényeket, királyi utasításokat tett közzé. Ez volt az egyetlen mód arra, hogy a király és kormányzata gyorsan juttasson el információt a grófságok lakóihoz (Jewell 1972, 188).

A *sheriff* feladatai közé sorolható menekülő vagy szökésben levő bűnözők üldözésének megszervezése (*hue and cry*) és vezetése, jogsértő személyek lefogása, szükség esetén őrszemek és őrség szervezése a grófság lakóinak soraiból (Jewell 1972, 188). Rendkívüli esetekben a *sheriff* jogköre kiterjedt a grófsági felkelő csapat vezetésére, például lázadók erődjének ostromához. A XIII. század végén a *sheriff* embereket eskethetett fel fegyveres szolgálatra, a XIV. század elejétől békefenntartóként szolgálhatott királyi bizottságokat. A grófságba érkező királyi bíróságok együttműködésre utasíthatták a *sheriff*et, valamint *juror*ok összehívására, és általános segítségnyújtásra. A kormányzat közvetlenül is utasíthatta a *sheriff*et vizsgálatok elvégzésére, és az eredmény jelentésére. A *sheriff* vizsgálatot indíthatott egy vár állapotának romlása ügyében, egy híd felújítása miatt, törvénysértők vagyonának, földjének lefoglalása ügyében, ami egy év egy napra a királyt illette (Jewell 1972, 188).

A középkor végén a *sheriff* feladata volt a kormányzat által kért vizsgálatok elvégzése, grófsági adatok pontos továbbítása Westminsterbe, például grófsága lovagjainak listába vétele (Jewell 1972, 169), az 1371-es egyházi adó alkalmával a *sheriff*eknek jelenteniük kellett grófságuk egyházközségeinek számát (Jurkowski-Smith-Crook 1998, 54), a parlamenti választójog előfeltételeit szabályozó 1429. évi törvény felhatalmazta a *sheriff*et arra, hogy hatalmában álljon megvizsgálni grófsága választóinak jövedelmét (SECH 1972, I. 276).

A *sheriff* szervezte a közmunkákat, utak hidak építését javítását, árkok tisztítását. A *juror*ok kötelezettsége volt ezek állapotának jelentése, a fenntartásukért felelős személyek megnevezése, rongálás esetén az okozott kár jelentése (Jewell 1972, 189).

SZEGED

Katonai ügyekben a *sheriff* együttműködött a sorozóbizottságokkal, segítette átvonuló vagy grófsága területén sorozott csapatok ellátását, átvonulását. A *sheriff* számadási kötelezettséggel tartozott a királynak, különösen a pénzügyek esetében állt szoros ellenőrzés alatt, el kellett számolnia az Exchequerben a kezén átmenő pénzről, és ezt olyan szigorúan vették, mint az adószedők esetében. Húsvét után részleges, Szent Mihály napja után éves elszámolás következett az Exchequerből számukra kiutalt pénzről, grófságuk jövedelmeiről, bírságokról, az ebből történt kiadásokról. A királyi várkapitányok, *borough* polgárok, bizonyos kiváltságos területek urai kiváltságuknak megfelelően *sheriff*től függetlenül közvetlenül az Exchequerben számoltak el. A *sheriff* esetenként zavargások háborúk idején rendkívüli jogköröket kaphatott, amelyek meghatározott időre szóltak, ilyenkor feladatai elvégzésére kiutalt rendkívüli királyi pénzjuttatásokról külön is elszámolt (Jewell, 1972, 189-190).

c) A sheriff hivatalának betöltése

A *sheriff* hivatalának fontossága megkövetelte, hogy feltételekhez kössék betöltését (Jewell 1972, 190). A XIII. században főként 1258 után a bárónak egyre határozottabb törekvése volt, hogy a *sheriff* tisztségébe saját hűbéreseiket juttassák azokban a grófságokban, amelyekben birtokaik java feküdt. A *sheriff*el szembeni követelményként fogalmazódott meg, hogy elegendő földbirtokkal rendelkezzen, amelynek nagyságát akkor még nem pontosították. Ugyancsak fontos követelmény volt a *sheriff* hivatalának egy évre szóló megbízatása, vagyis egymás után kétszer nem lehetett a tisztséget betölteni, erről 1340-ben, 1354-ben, 1368-ban, 1468-ban és 1472-ben is rendelkezett a korona. 1377-ben további korlátozás lépett életbe, ugyanis megtiltották a *sheriff* három éven belüli újraválasztását (Jewell 1972, 192). VI. Henrik (1422-1461, 1470-1471) felújította III. Edvárd (1327-1377) és II. Richárd (1377-1399) korában kiadott törvényeket, amelyek eltiltották a hivatalviseléstől azokat a *sheriff*eket, akik egy évnél tovább maradtak hivatalukban, és 200 font bírságot kellett fizetniük mindegyik hivatalban eltöltött többlet év után, de öt évvel később visszavonták a rendelkezést (Jewell 1972, 193). A rendelkezés eredményesnek látszik, ugyanis a *sheriff*ek többsége a XV. század folyamán csak egyszer viselte hivatalát (Jewell 1972, 193).

A XV. század közepén megfigyelhető a kormányzat azon törekvése, hogy a *sheriff* hivatalokba udvari embereket juttasson, ez a törekvés sikeres volt, ugyanis a *sheriff*ek jelentős része a király udvari emberei közül került hivatalába, ami jelzi, hogy a kormányzat igyekezett erősíteni hatalmát a grófságokban. A *sheriff* hivatalát ritkán töltötték be olyanok, akik az udvari emberek csoportja alatt álltak. Ez a politikai megoldás a király grófságok feletti ellenőrzésének hatékony eszközeként működött (Jewell 1972, 193).

A *sheriff* a király nevében intézkedett, 1311-ben szabályozták, hogy formailag a kancellár, a kincstárnok és az Exchequer bárói alkalmazták a *sheriff*eket. A *sheriff* választás feltételei közé 1315-ben bekerült, hogy a lordok tisztviselőinek (*bailiff*) grófsági alkalmazása tilos, és ezt 1426-ban a királyi tanács ismételten elrendelte (Jewell 1972, 14). A waltoni rendelet 1336-ban a *sheriff* választás jogával együtt több helyi hivatalnok megválasztásának jogát is a grófságok jogkörébe utalta, például: adószedő (*taxer*), vámszedő (*customer*), vámellenőr (*controller*), az utóbbi kettő megválasztásának jogát 1338-1343 között a jelentősebb kikötők is megkapták (Putnam 1929, 35). A *sheriff* választás szabályozásának újabb lépéseként 1402-ben törvénybe iktatták, hogy a *sheriff* saját grófságában éljen, és hivatalát ne lehessen bérbe adni. A XV. században működő politikai struktúra káros hatásától tartottak a parlamenti rendek, amikor egy 1444-ben keletkezett petícióban a *sheriff*ek kiterjedt rokoni kapcsolatait, szövetségeseit, és követőit említették (Jewell 1972, 14).

A *sheriff*eket feleskették hivatalba lépésük alkalmával, amely szerint hűségesen kellett szolgálni a királyt, igazságot szolgáltatni az egész népnek, az eskübe foglalták azt is, hogy nem dönt részrehajlóan gazdag vagy szegény, szeretett vagy gyűlölt, rettegett vagy tisztelt személy javára vagy kárára (Jewell 1972, 194). A *sheriff*ekkel szemben nem volt elvárás az írás-olvasás, ezt a feladatot klerikusaik végezték (Jewell 1972, 198).

A *sheriff* hivatala és jogköre a korona fontos eszköze volt a hatalomgyakorlásban. Derby és a szomszédos Nottingham grófság élén rendszerint egy *sheriff* állt, akinek hatalma jelentős volt még a XV. században is, összehívta a grófság haderejét, felelt a bírói parancsokra, igazolta a grófság parlamenti képviselőit, összehívta és kikérdezte a bírósági *jury*t, jelentős befolyása révén fontos szerepe volt a helyi rivalizálások és viszályok lecsendesítésében. Nem váltakozott Derby és Nottingham grófságok között a *sheriff* választás, Derby alulreprezentált volt a XV. század folyamán, ugyanis 29 grófságbeli *sheriff* mellett 52 nottinghami *sheriff* viselte a hivatalt (Wright 1983, 110).

A lovagi rangú családok tagjai számára volt elérhető a *sheriff* hivatala Mindössze 16 család adta a Derby grófságból származó *sheriff*eket 1430 és 1509 között. Richard Vernon 1425-ben töltött be a *sheriff* hivatalát, de inkább békebíróként vált jelentőssé a grófság politikai életében (Wright 1983, 110). John Cockayne lovag 1428-ban szolgált *sheriff*ként (Wright 1983, 254). John Cockfield 1430, Hugh Willoughby lovag 1431, Nicholas Montgomery lovag 1431, William Mering lovag 1432, Norman Babington 1433, Robert Markham lovag 1434, John Cockayne lovag 1435, Thomas Darcy 1435, John Curson 1436, John Hickling 1434, William Mering lovag 1438, John Cockfield 1439, Thomas Staunton 1440, John Wastnes 1441, John Pole of Hartington 1442, Thomas Neville 1443, John Statham 1444, Robert Strelley 1445, Thomas Blount lovag 1446, Nicholas Fitzherbert 1447, Thomas Staunton 1448, Richard Willoughby 1449, Robert Clifton 1450, Robert Strelley 1451, William Plumpton lovag 1452, John Gresley lovag 1453, John Stanhope 1454, William Babington 1456, John Wastnes 1456, William Chaworth 1457, Nicholas Fitzherbert 1458, Robert Clifton 1459, Richard Willoughby 1460 végén lépett hivatalába, amelyet rendszerint a következő év vége előtt adtak át utódaiknak (Wright 1983, 254-256).

Derbyshire *sheriff*jei más hivatalokat is viseltek politikai pályafutásuk során, közülük sokan békebírói, parlamenti küldötti, vagy egyéb megbízatást viseltek. Például Johannes Cockayne lovag 1431-ben és 1433-ban parlamenti követként képviselte Derby grófságot, Richard Vernon 1432-ben ült a parlamentben, Nicholas Fitzherbert 1447-ben, 1453/54-ben, John Gresley 1460/61-ben jelenhetett meg a parlamentben grófsága képviselőjeként. A Blount család egyik tagja, Walter 1447-ben és 1460/61-ben volt Derby választott követe (254-255).

Derby ás Nottingham grófság 1430 és 1509 közötti *sheriff*jeinek negyede volt felövezett lovag, a többiek lovagi rangú családok tagjaiként jutottak hivatalukba. A korona arra törekedett, hogy a legkiválóbb embereket alkalmazza *sheriff*ként. Előfordult, hogy Derby grófsági birtokosok szomszédos grófságokban viseltek *sheriff* hivatalt (Wright 1983, 111), például Nicholas Montgomerey Warwick és Stafford grófságokban 1478-ban és 1482-ben dolgozott *sheriff*ként (Wright 1983, 112).

Derby grófság élén gyakran állt olyan *sheriff*, aki a szomszédos Nottingham grófságban lakott. Ilyen esetben a *sheriff* helyettes rendszerint Derbyben lakó birtokos volt. A *sheriff* helyettesek neve alig maradt fenn a XV. századból (Wright 1983, 112).

Derby grófság azon *sheriff*jei, akik onnan is származtak, a grófság jelentős birtokosai voltak, John Cockayne, lovag egy falu, egy uradalom, és egy további uradalom gazdája, ami 1/4 lovagi hűbért ért (XX. táblázat 170). Nicholaus Montgomery lovagi rangban állt, és egy falu ura volt az 1428. évi összeírás szerint (XIX. táblázat 148), feltehetően Sudbury is a család birtokaihoz tartozott, aminek Walter Montgomery volt *lord*ja 1349-ben (XIX. táblázat 150). Nicholaus Fitzherbert Norbury és Osmaston uradalmát birtokolta (XIX. táblázat 150). John Statham, aki 1444-ben viselt *sheriff* hivatalt (Wright 1983, 255), *armiger* rangban állt, és Callow uradalmát birtokolta az 1431. évi összeírás szerint (XIX. táblázat 166). Azok a *sheriff*ek, akik lakhelyüket tekintve nottinghamiek voltak, sok esetben rendelkezetek Derbyben is birtokkal, tehát nem volt idegen számukra a grófság. William Babington lovag 1456-ban működött *sheriff*ként (Wright 1983, 254), és 1431. évi összeírás szerint Measham birtokolt uradalma 1 lovagi hűbért ért (XIX. táblázat 160). Susan Wright szerint Thomas Darcy nem tartozott Derbyshire birtokosaihoz, 1435-ben *sheriff*ként működött Derbyben (Wright 1983, 254), a családja ismert lehetett a grófságban, ugyanis egy 1412-es adat szerint Elizabeth, Phillip Darcy özvegye birtokolta Eckingtont (XIX. táblázat 163). John Hickling 1437-ben töltötte be Derby és Nottingham *sheriff*i hivatalát (Wright 1983, 254), egy 1431-ben keletkezett iratban *esquire*nek címezték, és a forrás szerint birtokkal rendelkezett Derby grófság Birchover nevű lordságában, amelynek talán akkor ő lehetett a *lord*ja (XVII. táblázat 103). Természetesen álltak Derby grófság élén olyan *sheriff*ek is, akik nevét nem találtam meg a grófságban birtokkal rendelkező személyek nevei között, példaként William Mering és John Wastnes említhető (Wright 1983, 254-255).

d) A sheriff hivatalnokai, a grófsági adminisztráció

A *sheriff* a helyi kormányzat fejévé vált (Holdsworth 1966, I. 70), egész csoport segítette munkáját, a segédsheriff, akit a *sheriff* alkalmazott, klerikusok, akik között volt egy kincstárnoki szerepet játszó és pénzügyeket kezelő személy, egy másik, aki a királyi és bírói – rendszerint írásos – parancsokat tartalmazó leveleket őrizte. A *sheriff*nek voltak hírvivői, és kisebb hivatalnokai, akik a *sheriff* utasításait kézbesítették. A *sheriff* vagy a király alkalmazott egy lovagló *bailiff*et (*riding-bailiff*), aki a grófságra vonatkozó adminisztratív jellegű iratokat

szállította (Brown 1989, 110). A *sheriff* a grófság központjában (*county town*) működött, hivatalába futottak be a királyi és bírói utasítások, innen indultak útjukra a válaszlevelek és jelentések, itt őrizték a helyi igazgatás iratait. A *segédsheriff* a sheriff legfontosabb embere, tevékenységi köre olyan széles volt, mint magának a *sheriff*nek. A *sheriff* számvevő klerikusa intézte a pénzügyeket, összegyűjtötte a grófság bevételeit, és a kiadásokat is ő kezelte. Az Exchequerbe elküldte azt a pénzt, ami a grófság jövedelmeiből a királyt illette, ő fogadta az Exchequer *auditor*ait, akik átvizsgálták a grófsági adminisztráció számadásait. A *sheriff* munkáját más klerikusok is segítették, akik a grófság kancelláriáján dolgoztak, elkészítették és őrizték a grófság iratait. A *sheriff*ek hivatali személyzete állandónak látszik, sok beosztott hivatalviselő több, egymás után hivatalba lépő *sheriff*et is szolgált (Jewell 1972, 198). A községek vezetői (*constable*) nem a *sheriff* alkalmazottai voltak, de tőle kapták utasításaikat (Jewell, 1972, 199).

Az 1413. évi statútum szerint a nép nem mert panaszkodni a *sheriff*ek, *segédsheriff*ek, *bailiff*ek és számvevők visszaélései miatt, mert ők évről évre hivatalukban maradtak, vagy egy másikat foglaltak el, tehát az egyazon hivatal viselése közötti három év kötelező kihagyást más hivatali posztokon töltötték el. Látható, hogy egyes csoportok a jogszerűséget, a törvények betűjét betartva képesek voltak hatalmon maradni, és megfélemlíteni a grófságok lakóit. Ez veszélyeztette a kései középkorban a *sheriff* hivatalok pártatlan működését (Jewell 1972, 199).

A *sheriff* és személyzete hivatali túlkapásait a kormányzat igyekezett korlátok közé szorítani, lehetőség szerint megelőzni. A *sheriff* és emberei nem kényszeríthettek ki hivataluk okán a szokásjogban rögzült egy nap egy estére vonatkozó vendéglátásnál, ételnél, italnál többet. A *sheriff* nem szállásolhatta be magát olyan személyekhez, akiknek földből származó jövedelmük kevesebb volt évi 40 fontnál, ugyancsak nem kérhettek szállást olyan egyháztól, amely évi 100 fontnál kevesebb földből vagy bérletből származó jövedelemmel rendelkezett. A *sheriff* csak a fenti feltételekkel, legszűkebb hivatali személyzetével, évente csak egy, legfeljebb két alkalommal vehetett igénybe egy helyen elszállásolást és vendéglátást. A *sheriff* kíséretének tagjai semmit sem vihettek el vendéglátójuktól, és esküt kellett tenniük ennek betartására. A *sheriff*eknek megtiltották, hogy grófságuk hivatalait bérbe adják (Jewell 1972, 194).

A kormányzat 1404-ben igyekezett megelőzni a *sheriff*, *escheator*, adószedő és más hivatalviselők sikkasztását, csalását. Ennek érdekében a király az elszámolásokat elküldette jogban jártas személyeknek, akik ismerték az adott grófságot, hogy vizsgálják ki az eltitkolt bevételeket, jövedelmeket. A kormányzat 1405-ben megkísérelte megállítani, hogy a *sheriff*ek és *bailiff*ek többször is beszedjék ugyanazokat a bírságokat. Az 1426. évi törvénykezés során kivizsgálták a *sheriff*ek mulasztásait, királyi és bírói parancsok eltitkolását, *juror*ok összehívásának elmulasztását. Egy 1445-ben kiadott rendelkezés szerint semmiféle juttatást nem lehetett adni *jury* szervezésére, és azokat, akiket óvadék ellenében szabadlábra lehetett helyezni, szabadon kellett engedni, anélkül, hogy a grófság tisztviselői bármiféle vesztegetést vagy pénzt kicsikarhattak volna tőlük (Jewell 1972, 195).

6. A coroner és bírósága

A XII. század végén jelent meg a *sheriff* mellett működő *coroner*, akinek feladata a *sheriff* ellenőrzése, a korona érdekeltségeinek védelme volt. A *coroner* első világos említése 1194-ből maradt fenn, az *eyre* egyik cikkelye arról intézkedett, hogy minden grófságban három lovagot és egy klerikust válasszanak, mint a koronát közvetlenül érintő peres ügyek (*pleas of the crown*) felelőseit (Holdsworth 1966, I. 82).

A grófság lakói választottak *coroner*t a királyi bírák előtt vagy a grófsági gyűlés alkalmával. A választáson részt vett a grófság minden lovagja és szabad birtokkal rendelkező birtokosa (*freeholder*), és a *coroner*ek többsége a következő utazó bíróság (*eyre*) érkezéséig vállalta hivatalát (Hunnisett 1986, 151). A legtöbb *borough*ban is választással töltötték be a városi *coroner* hivatalát (Hunnisett 1986, 155), de a megválasztott *coroner* királyi alkalmazásban állt (Hunnisett 1986, 150), a városi *coroner* is esküt tett, és a következő *eyre*ig működött (Hunnisett 1986, 155). Derby *borough coroner* választásáról fennmaradt 1256-os oklevél szerint, amikor a *coroner*t a polgárok megválasztották, meg kellett jelennie a grófság *sheriff*je előtt, aki a teljes grófsági gyűlésen fogadta a hivatalba lépő *coroner* esküjét (Hunnisett 1986, 157).

Bíráskodási kiváltsággal rendelkező területeken (*liberty*) előfordult, hogy a terület ura rendelkezett *coroner* alkalmazási joggal, vagyis az uralkodó a *coroner* megválasztásának

jogát eladományozta a helyi birtokosnak. Ilyen esetekben a *coroner* választás a kiváltságos terület szabad bíróságán (*libera curia*) történt (Hunnisett 1986, 150).

A *coroner*nek eredetileg sokféle kötelezettsége volt, például a korona igazságszolgáltatásból származó bevételeit ellenőrizte, bizonyára jegyzéket vezetett a járásbíróságok ítéleteiről, amelyeknek nagy értéke volt az utazó bírák számára, akik a jegyzékek segítségével gondoskodhattak arról, hogy a kiszabott bírságok az uralkodót gyarapítsák. A *coroner* a *sheriff* helyére léphetett átvéve annak igazságszolgáltatási jogkörét, ha a *sheriff* ellen kifogást emeltek a pereskedők (Holdsworth 1966, I. 84). A *sheriff* részrehajló eljárását akarták kiküszöbölni azzal a rendelkezéssel, amellyel 1340-ben felhatalmazták a *coroner*t, hogy minden ügyben átveheti a *sheriff* helyét, ha a *sheriff* valamelyik fél oldalán érdekelt a perben (Hunniset 1986, 88). A *coroner* fontosságát jelzi, hogy a XIV-XV. században mindig meghívták a békebíróságok negyedévi üléseire (*quarter session*) (Hunnisett 1986, 97). A *coroner*nek a büntetőjog vonatkozásában is számos kötelezettsége volt, például megkapta azok büntetőjogi vádjait, akik bűncselekmény elkövetésével vádoltak valakit, és a fellebbezéseket is eljuttatták hozzá. A *coroner* megkapta az eljárásokban a koronatanú vallomását, ő tartotta nyílván a törvényen kívül helyezettek listáját, ő fogadta azon bűnözők hitvallását, akik templomok vagy szent helyek ellen követtek el bűncselekményt. A *coroner* közreműködött a körözött személyek elfogásában, letartóztathatta őket, és felhatalmazása volt arra, hogy tanúkat kötelezzen peren való megjelenésre (Holdsworth 1966, I. 84). A *coroner* legfontosabb kötelezettsége az volt, hogy vizsgálatot indítson olyan ügyekben, amelyekben a korona jogai védelemre szorultak. Ezen jogok biztosítása érdekében kötelezve volt arra, hogy összeállítsa egy *jury* jegyzékét, és bíróságot tartson megvizsgálva a korona érdekeit és jogait. A *coroner*nek kellett kivizsgálni a hajótörést, a királyi halászati jogok sérelmét, kincsleletet, ha valaki ilyet talált, megmagyarázatlan haláleseteket, ugyanis ilyen ügyekben a korona különösen érdekelt volt. A koronának előjoga volt a hajótörés következtében partra sodródott hajórakományra, a korona előjogot élvezett a kincsleletek esetében is, és egy ember halála sokféle módon bevételhez juttathatta a koronát. A halált okozó tárgyat vagy állatot a korona elkobozta, az öngyilkos vagy elítélt bűnöző ingóvagyona ugyancsak a koronát illette (Holdsworth 1966, I. 85).

A *jury*, amelynek összeállítása a *coroner* feladata volt, hogy elvégezze ezeket a vizsgálatokat, a XIII-XIV. században olyan személyekből állt, akiket négy vagy több

szomszédos községből hívtak a járás 12 emberével együtt (Holdsworth 1966, I. 85). A *jury* szabad emberekből állt (Hunniset 1986, 16). A későbbiek folyamán a *coroner* munkáját segítő *jury* már választás révén alakult meg hasonlóan más közjogi bíróságok *jury*éhez, amelyet a grófsági társadalom köreiből alkalmaztak (Holdsworth 1966, I. 86).

A *coroner* őrizte az ügyek iratanyagát, látogatta a grófság bíróságait, feljegyezte eljárásaikat, és elvitte az iratokat az utazó bírák bíróságaira (*general eyre, oyer and terminer, gaol delivery, trailbaston*), ha ezek igényelték (Jewell 1972, 155).

A *coroner* hivatalának betöltését nem szabályozta olyan pontosan a kormányzat, mint más jelentősebb hivatalokét, de ennek ellenére Hunnisett kimutatott bizonyos feltételeket, amelyeknek a *coroner* megfelelt. Módszere lényege, hogy a leváltott *coroner*ek esetében felhozott indokok alapján határozta meg a hivatal betöltésének feltételeit. Vagyis azt vizsgálta, hogy milyen feltételeknek nem feleltek meg a leváltott *coroner*ek. Egy Nottingham grófsági *coroner*t azért mozdították el hivatalából 1290-ben, mert túl volt hetvenedik életévén (Hunnisett 1986, 168). A rendek 1377-ben kelt petíciójuk szerint azt kérték, hogy 60 év felett senkit se terheljenek *sheriff, escheator, coroner* vagy bármilyen más hivatal betöltésével (Hunnisett 1986, 167). I. Edvárd (1272-1307) alatt a *coroner*ek harmadát váltották le alkalmatlanság miatt, II. Richárd (1377-1399) alatt a *coroner*ek leváltásának csaknem fele elégtelen minősítés miatt következett be. Hunnisett Sussex és York grófságokból származó minták alapján a leváltások okait az alábbiak szerint összegezte. A *coroner*nek nem volt földje abban a grófságban, ahol hivatalát viselte, nem lakott a grófság területén, vagy annak távoli feltehetően határ menti részén élt (Hunnisett 1986, 172). I. Edvárd (1272-1307) összes grófságra vonatkozó parancsa szerint minden *coroner*t leváltottak, aki csak évi 10 márkát jövedelmező földdel vagy bérlettel (*rent*) rendelkezett, akinek nem volt legalább évi 50 shillinget jövedelmező földje vagy bérlete (*rent*) saját grófságában, aki összes földjét eladta grófságában, akinek birtokai ősi királyi birtokon feküdtek, akinek földjét a skótok elpusztították, aki csak egy kisebb birtoka miatt megszakításokkal lakott abban a grófságban, ahol hivatalát viselte, aki nem hivatalához méltóan viselkedett, aki börtönben ült, akit törvénysértés miatt lefogtak, akit a király utazó bírói (*justices of oyer and terminer*) elmozdítottak hivatalukból (Hunnisett 1986, 172). II. Richárd leváltotta a tengeren túl élő *coroner*eket, és néhány olyat is, aki nem volt lovag, illetve olyanokat, akik szabálytalan választás útján kerültek hivatalukba, ugyancsak menniük kellett az adott grófságban földdel

nem rendelkező, illetve nem ott lakó *coroner*eknek (Hunnisett 1986, 172). A XIV. században a *coroner* választásra kiadott parancsok nem írták elő, hogy lovagok töltsék be a tisztséget (Hunnisett 1986, 172). Egy 1340-ben kiadott statútum szerint csak olyan birtokost lehetett *coroner*nek választani, aki elegendő földbirtokkal rendelkezett az adott grófságban. Egy korábbi rendelkezés szerint csak azok a birtokosok lehettek *coroner*ek, akik hűbérbirtokkal rendelkeztek. Egy wiltshirei *coroner*t azért váltottak le hivatalából 1339-ben, mert csak életfogytig és határozott időre szóló birtoka volt, ami nem minősült hűbérbirtoknak. Leicestershireben 1349-ben és 1354-ben leváltottak egy *coroner*t, mert csak olyan birtokot birtokolt, amely hűbéri örökösödési korlátozás alá esett (*in fee tail*). A XIV. század első felében jobbára még csak azt jelölték meg, hogy valaki miért nem alkalmas *coroner* hivatal betöltésére, előzetesen még nem rögzítették az alkalmasság feltételeit (Hunnisett 1986, 174).

A fentebb említett egyik feltételt, hogy elegendő birtokkal rendelkezzen a *coroner*, még nem számszerűsítették, de más forrásokból kiderül, hogy a *coroner* nem részesült díjazásban, és így elegendő birtok hiányában képtelen volt hivatalviselésének költségeit előteremteni, feladatát ellátni (Hunnisett 1986, 175). Abban az esetben, ha egy grófság vagy egy *borough* elegendő birtokkal nem rendelkező *coroner*t választott, akkor jót kellett állnia érte, vagyis ha az *eyre* bíróság megbírságolta a *coroner*t feladatai hanyag ellátása miatt, akkor a választóknak kellett a bírság összegét kifizetni. Az elegendő birtok fogalma tehát azt a birtoknagyságot jelölte, amelynek jövedelme elegendő bevételt biztosított a hivatal ellátásához, és az esetlegesen kiszabott bírságok kifizetéséhez (Hunnisett 1986, 176). Pontos összeget ritkán említettek, de általában 100 shilling évi jövedelmet követelt a hivatal ellátása, és a grófság *sheriff*je rendelkezett felhatalmazással, hogy megvizsgálja a jelöltek vagyoni helyzetét (Hunnisett 1986, 176).

John Lynne middlesexi *coroner*nek azért kellett megválnia hivatalától 1405-ben, mert pékként és élelmiszerkereskedőként nem rendelkezett elég szabadidővel, hogy elvégezze hivatali kötelességeit, és nem is volt elég alkalmas a feladat ellátására. Hunnisett emögött társadalmi megkülönböztetést látott (Hunnisett 1986, 177). Robert Shawe Derby grófsági *coroner*t a grófság *sheriff*je 1443-ban elmozdította hivatalából, mert írástudatlan volt, majd a grófság lakói visszaválasztották, de 1444 februárjában ismét távoznia kellett (Hunnisett 1986, 192).

A *borough*kban rendszerint a *bailiff* és a *mayor* szervezte a *coroner* választást (Hunnisett 1986, 197), a grófságokban pedig a *sheriff*, és a hivatalt a XIV. században már rendszerint a lovagi csoport alatti birtokosok viselték (Hunnisett 1986, 174).

A *coroner* hivatalának betöltésénél fontos szempontként szerepelt az eljárások során várható jövedelem, lényegében megvesztegetés (Jewell 1972, 156). A *coroner*ek más középkori hivatalnokokhoz hasonlóan fizetés nélkül szolgáltak, ezért gyakran csikartak ki pénzt az egyes eljárások során (Jewell 1972, 155). A *coroner* megbecsültsége hanyatlott a XIV. század végétől kezdve, ugyanis a békebírák egyre több jogkört kaptak, amely korábban a *coroner*ekhez tartozott. A koronát érintő peres ügyek (*crown pleas*) tárgyalásának jogát a békebírák megkapták, ezzel és még sok más jogkörükkel együtt tekintélyesebbekké váltak, mint a *coroner*ek (Jewell 1972, 156). A XIV. század közepétől a békebírók kihallgathatták a *coroner*ek ellen vádlóként fellépő személyeket, és megbüntethették a bevádolt *coroner*eket. A békebíróknak ezt a jogát 1380-ban statútum is megerősítette (Hunnisett 1986, 199). A *coroner* hivatal hanyatlását jelzi, hogy egyre gyakoribbá vált fellebbezések benyújtása békebíróságoknak (Hunnisett 1986, 70), és a rendek 1468-ban elérték, hogy a békebírák (*justices of the peace*) teljes felhatalmazást kaptak fellebbezések *coroner*eknek való átadásában (Hunnisett 1986, 71). Lényegében rájuk bízták, hogy a fellebbezéseket átadják-e *coroner*eknek, vagy saját hatáskörükben tárgyalják. A *coroner* hivatalának presztízs vesztését jelezte, hogy hivatalnokai a helyi társadalmi ranglétra egyre alacsonyabb fokairól jutottak tisztségükbe (Jewell 1972, 156).

7. Escheator

Az *esheator* feladata a király jogainak fenntartása, aki minden föld legvégső birtokosa volt, és ha egy közvetlen királyi hűbéres (*tenant-in-chief*) meghalt, akkor saját kezdeményezésére, vagy kancelláriai utasítás alapján őrizetébe vehette az elhunyt földjeit. Az *escheator* ekkor halál utáni vizsgálatot kezdett (*inquisitio post mortem*) a helyi birtokosokból alakult *jury* segítségével. A vizsgálat során megállapították az elhunyt földjeinek kiterjedését, az örökös nevét, nemét és korát, valamint egyéb a birtokkal és örökléssel kapcsolatban felmerült tényeket, és az eredményt jelentették a kancelláriának. Az örökös nagykorúsága

esetén az *escheator* a király nevében fogadhatta a hűség- vagy hűbéresküt, és átadhatta neki birtokait. Minderről jelentést kellett készíteni a kancellária számára. Kiskorú örökös esetén az *escheator* felmérte az örökölt birtokok kiterjedését, amely a gyámsági jogok eladományozásánál fontos volt, vagy több örökösnő esetén a birtok felosztásához kellett, ugyanis a kései középkorban lehetővé vált leányági öröklés esetén a birtok felosztása. Az *escheator* kötelességei közé tartozott az özvegyi rész átruházása özvegynek, és amikor feladatait elvégezte, számlát kellett készítenie az őrizete alatt álló földbirtok bevételeiről, amíg őrizetében állt (Brown 1989, 145).

Az *escheator* kötelezettségei közé tartozott a földre vonatkozó királyi jogok védelme, lefoglalt, elkobzott birtokok őrizete, üresedésben álló egyházi birtokok felügyelete. Az *escheator* földbirtok adományozása esetén vizsgálatot indíthatott, hogy nem irányul-e a király ellen, vagy például piactartási jog adományozása esetén, káros-e az adomány királyi érdekekre nézve (Brown 1989, 145).

A felsorolt feladatokat 1232-ig a *sheriff* végezte, de ekkor az *escheator* átvette őket, kezdetben két *escheator* működött, az egyik a Trent folyótól Északra, a másik Délre, és helyettes *escheator* vagy a *sheriff* szolgált alattuk minden grófságban. Az *escheator* és sheriff hivatalai elkülönültek, de gyakran egy személy töltötte be mindkettőt. Fordulópontot hozott az 1341. év, amelytől kezdve minden grófságban egy-egy személy látta el az *escheator* feladatát. Ez a személy ekkor még gyakran a *sheriff*, a két hivatal már elkülönült, de még betölthette mindkettőt ugyanaz a hivatalnok. Hamarosan szétválasztották a *sheriff* és *escheator* hivatalokat személyileg is, és külön *escheator*okat alkalmaztak minden grófságban, aki nem lehetett egyben a grófság *sheriff*je. A XIV. század végén kialakult feltételrendszer szerint az lehetett *escheator*, aki az adott grófságban földbirtokosként lakott, 1368-tól évi 20 font földbirtokból származó jövedelemmel rendelkezett, hivatalát csak egy évig viselhette. *Escheator*ok rendszerint a grófságok *esquire* esetleg lovagi rangú birtokosai közül kerültek posztjukra (Brown 1989, 145).

8. A kiváltságos területek bíróságai (franchise court)

A *franchise* középkorra vonatkozó jelentése *privilegium*, *immunitas*, vagyis kiváltság, mentesség a fennálló igazságszolgáltatási feltételek alól. Ez a középkori kormányzat esetében magánkézben levő igazságszolgáltatást jelölt. A *franchise* vagy más nevén *liberty* biztosította a birtokosnak az igazságszolgáltatáshoz szükséges királyi jogokat, amelyek meghatározott területre korlátozódtak. A kiváltság birtokosát illette az igazságszolgáltatás jövedelme, saját tisztviselői irányították a helyi igazságszolgáltatást. A leggyakrabban birtokolt kiváltságok közé tartozott a *frankpledge* szemle (*view of frankpledge*), a *sheriff's tourn* jogkörével egyező magán *tourn*, és járásbíróság (*hundred court*) tartásának joga. Rendszerint a járások területénél kisebb területeken gyakorolták ezeket a jogokat (Jewell 1972, 61-62).

A bíráskodási kiváltság a virágzó középkorban királyi adománytól függött, szemben a hűbéri igazságszolgáltatással, amely a földbirtoklás jogán működött. Bracton szerint a béke és igazság (*pax et iustitia*) biztosítása a koronához tartozó feladatkör volt (Holdsworth 1966, I. 87).

A bíráskodási kiváltsággal rendelkező területek (*franchise*) igazságszolgáltatását az alábbiak szerint lehet csoportosítani (Holdsworth 1966, I. 91).

1. A korai középkorban és a normann kor kezdetén a király volt a legjelentősebb bíráskodási kiváltságokkal rendelkező földesúr, ugyanis saját birtokait olyan bíráskodási jogkörökkel láthatta el, amelyeket más birtokosok birtokainak ritkán adott. A közjog (*common law*) kialakulásával a király kiváltságai és kiváltságos területei védelmet nyertek, ugyanis beépültek a közjogba (Holdsworth 1966, I. 91).

2. Az angol kormányzat korai központosítása, a közjog (*common law*) korai kialakulása, az nagyobb földbirtokosok birtokainak szórt szerkezete megakadályozta a területileg összefüggő fejedelemségek kialakulását, bár vannak példák ilyen fejedelemségekre. Chester, Durham, Lancaster palotagrófi tartományai, a walesi őrgrófság igazságszolgáltatási kiváltságai, később a walesi hercegség, amely I. Edvárd (1272-1307) óta a király legidősebb fiának apanázsaként szolgált, voltak a legjelentősebb kiváltságos területek. Ezeken kívül léteztek még jelentős kiváltságos területek (*liberty*), például Ely, Hexham, Pembroke, valamint az angol-skót határvidék kerületei (Holdsworth 1966, I. 92). Ezek voltak a legjelentősebb kiváltságos területek, de a legtöbb ilyen terület jóval kisebb

igazságszolgáltatási jogkörrel rendelkezett. Ezek többsége a hűbéri és uradalmi bíráskodással állt kapcsolatban (Holdsworth 1966, I. 92).

3. A városok (*borough*) szintén rendelkeztek igazságszolgáltatási kiváltsággal, emiatt a jogtörténet *franchise*ként tartja őket számon, a városi kiváltságok egyediek voltak (Holdsworth 1966, I. 92).

4. Az igazságszolgáltatási kiváltságok negyedik csoportjába sorolhatók az ipar és kereskedelem igényei által életre hívott speciális jogok. Ezek közül a legfontosabb a kereskedelmi jog, ide sorolható az egyes *guild*eknek, *craft*oknak adományozott jogok összessége, a bányászati és iparűzési jogok (Holdsworth 1966, I. 92).

5. Az egyház igazságsolgáltatási kiváltságai (*franchise*) elkülönült jog és bíróságok szerint működtek, amelyek nem a királytól, hanem a pápától függtek (Holdsworth 1966, I. 93).

Bíráskodási kiváltsággal rendelkezett a hadsereg, amely a *constable* és a *marshall* bírósága alá tartozott, a flotta, amely a *court of Admirality* joghatóságának volt alárendelve, és az egyetemeken (Oxford, Cambridge) szintén saját bíróság működött (Holdsworth 1966, I. 93).

a) A királyi erdők (forest)

Az erdőkerülethez saját hivatalnokszervezet, bíróság és jog tartozott (Holdsworth 1966, I. 94), 1238 előtt az erdők az erdő főbírája (*Chief Justice of the Forest*) alatt álltak, de ekkor két tartományt szerveztek az egyikbe a Trent folyótól Északra fekvő erdők tartoztak, a másikba az attól Délre levők. Minden egyes erdőkerület fölött egy bíró állt, ők feleltek az erdők irányításáért. A XIV. század végére az erdők bíráinak minden kötelezettségét, lényegében az érdemi munkát helyettesek végezték. Ezek a feladatok magukba foglalták az erdők általános helyzetéről végzett vizsgálatokat, az erdőjogot megszegők elleni eljárásokat, az erdők területére szóló királyi adományok végrehajtását (Holdsworth 1966, I. 95). A XIV. század elején a két erdőbíró 100-100 márka (66,66 font) juttatásban részesült évente, ebből fizette személyzetét (Jewell 1972, 83).

Az erdőbírák a fontosabb erdők csoportjai fölé *warden*nek nevezett hivatalnokokat állítottak, akiket gyakran eltérő címen neveztek *seneschal, steward, bailiff, keeper, chief*

forester (Jewell 1972, 83). Ők a korona adminisztratív hivatalnokai voltak (Holdsworth 1966, I. 96), közülük néhányan örökletesen tartották hivatalukat (Jewell 1972, 83), hozzájuk címezték az erdők ügyeire vonatkozó királyi parancsokat, amelyeket az erdőbíróságon (*Forest court*) hírdettek ki (Holdsworth 1966, I. 96). A *warden* helyzete lényegében hasonló volt a *sheriff* grófságon belüli helyzetéhez (Holdsworth 1966, I. 96).

A *warden* és helyettese alatt dolgoztak az egyes erdei kerületek (*bailiwick*) erdészei, akik közül néhány hivatala örökletes volt, másokat a király, illetve a *warden* alkalmazott (Jewell 1972, 83). Ezek az erdészek és erdei tisztségviselők két csoportba sorolhatók: 1. *agister*, 2. *verderer*. Általában erdőnként mindegyikből 4-4 dolgozott. Az *agister* a legelőként felhasználható területeket ellenőrizte (Jewell 1972, 83), feladatkörébe tartozott, hogy a király sajátkezelésű erdőjében összegyűjtse a legeltetésért és makkoltatásért járó fizetséget (Holdsworth 1966, I. 97).

Az egyes erdőkben különböző számban dolgoztak *verderer*nek nevezett hivatalnokok, akiket rendszerint a grófsági bíróságon (*county court*) választottak (Holdsworth 1966, I. 96) a lovagi, földbirtokosi csoport tagjai közül (Jewell 1972, 84). Ők közvetlenül a koronának tartoztak felelősséggel, látogatniuk kellett az erdőbíróságot (*Forest court*), gyakran a *gentleman*ek csoportjából kerültek ki, és az erdőjogban jártasak voltak, elvileg díjazás nélkül szolgáltak, és feltehetően úgy tekintettek rájuk, mint a *coroner*re a *sheriff* mellett (Holdsworth 1966, I. 96).

A *warden* alatt változó számban működtek különböző tisztségviselők, akiket *forester*nek neveztek, a teória szerint őket a *warden* fizette, de valójában gyakran ők fizettek a *warden*eknek a hivatalviselés engedélyezése miatt, amely bőséges lehetőséget adott nekik arra, hogy az erdő lakóitól akár jogsértő módon is bevételekhez jussanak (Holdsworth 1966, I. 96).

A király nem rendelkezett az erdőben minden föld tulajdonjogával, ugyanis mások is birtokoltak földet, kivéve egy feltételt, amely jelentős korlátozásnak számított. A király engedélye nélkül nem vadászhattak, és nem végezhettek irtást az erdő területén. Ezek a földbirtokosok *woodward*nak nevezett személyeket alkalmaztak, akik feladatai közé tartozott uraik vagyonának védelme és a király szarvasainak, őzeinek és egyéb vadjainak megóvása. Az erdők határát körüljárással állapították meg, de bizonyos területsávok, amelyeket korábban az erdők részeként tartottak számon, a körüljárás és a vonalszerű határok megállapítása után már

nem tartoztak az erdőkhöz. Az erdő határainak megállapítása, és a közvetlenül határos, de nem az erdőkhöz tartozó területsávok ellenőrzése a *ranger* hivatalához tartozott. Ők a XIV. század végén jelentek meg, további feladatuk volt az erdő területéről elvándorló vadak visszahajtása, vadorzók feljelentése, birtokháborítások és törvénysértések jelentése (Holdsworth 1966, I. 97).

b) Az erdei és grófsági adminisztráció

Az erdő és a grófság adminisztrációja szervezetileg elkülönült, szükség esetén a *sheriff* vette fel a kapcsolatot grófsága területén az erdő hivatalnokaival. Királyi bírók a *sheriff*nek küldtek bírói utasítást, hogy ellenőrizze a *verderer* választást grófsága gyűlésén, ő kapott parancsot az erdőszemle (*regard*) megszervezésére, és az erdei bíróság (*forest eyre*) összehívására. Erdőbejárás esetén a *sheriff* feladata volt megfelelő számú lovagból álló csoport biztosítása. Ha erdő volt a grófságban a *sheriff*nek más feladatai is voltak: elejtett vadak húsának, kivágott fáknak szállítása, királyi vadászok és kíséret költségeinek fedezése, amely az erdő bevételeiből történt. A közjog megsértése az erdőben maga után vonta a grófsági tehát nem erdei hivatalnokok beavatkozását. Erdei hivatalnokok gyakran az erdőn kívül a grófságok hivataliban is vállaltak tisztségeket (Jewell 1972, 85).

A XV. században az erdőjog és erdőszervezet már hanyatlott, ennek oka az erdőterületek csökkenése és a közjog erősödése volt. A XV. században az erdőszervezet hivatalaiban egyre kevesebb tényleges munkát kellett végezni, az erdőjog lassan kiment a használatból (Jcwell 1972, 82).

Az erdőjog korlátozta a földbirtokosok jogait, és a földművesek életét megkeserítették az erdőszervezet jelentős hatalommal rendelkező hivatalnokai, akik védték az erdők vadállományát, de az erdei községekben lakó földművesek vetésének, földjeiknek védelmével, a vadak károkozásaival senki nem foglalkozott. A földművesek nem vadászhattak a király vadjaira. Az erdőkerületek népszerűtlenségét jelzi az, hogy a Magna Cartaban és az 1217. évi Forest Charterben már felmerült az erdők határainak rögzítésére vonatkozó igény. Ez azonban csak 1327-ben teljesült, és az erdők határai ettől kezdve a XVI. századig változatlanok maradtak (Holdsworth 1966, I. 102).

Az 1389-ben kiadott statútumokban korlátozták a földbirtokosok vadászati jogait, statútum tiltotta meg kézműveseknek, munkásoknak és szolgáknak, hogy *gentlemanek* vadjait elvigyék. Ugyancsak megtiltották a vadászatot minden olyan birtokos számára, akinek 40 shillingnél kisebb értékű földje volt (Holdsworth 1966, I. 108). A sportolást célzó és erdőkhöz kapcsolódó jogok, amelyek elsősorban a vadtartásra és vadászatra vonatkoztak, és amelyeket az erdőjog védett, a XVI-XVIII. század folyamán megszűntek királyi előjogok lenni, és a földbirtokos *gentry* is gyakorolhatta őket (Holdsworth 1966, I. 107).

9. A földbirtokosok igazságszolgáltatási kiváltságai és kiváltságos területei

A kisebb igazságszolgáltatási jogkörökkel rendelkező, kiváltságos területek (*franchise, liberty*) birtokosainak ilyen jellegű kiváltságait a korona *Quo Warranto* vizsgálatok során ellenőrizte. Ha egy birtokos igazolni tudta, hogy igazságszolgáltatási kiváltságait legalább I. Richárd (1189-1199) uralkodásának első évétől bírja, akkor megerősítették jogaiban, ellenkező esetben megvonhatták tőle. A kisebb igazságszolgáltatási kiváltságoknak és kiváltságos területeknek sokféle változata volt, lényegében az adott területre vonatkozó királyi adománytól függött, hogy milyen jogköröket gyakorolhatott a birtokos. Gyakori a bírságkivetés joga, kisebb bűncselekmények elítélése, piactartás, *coroner* alkalmazásának joga, és a *frankpledge* joga. Ezekhez rendszerint csatolták a kenyér és sör árának meghatározására vonatkozó jogot (Holdsworth 1966, I. 132). A kisebb kiváltságos területek legfontosabb közös tulajdonsága a járásbíróság jogkörével megegyező jogkörű bíróság és *court leet* tartásának joga volt (Holdsworth 1966, I. 134).

a) Court leet

A *court leet* kifejezést arra a bíróságra alkalmazták, amely a *sheriff's tourn* igazságszolgáltatási jogkörével rendelkező magánbíróság volt, és ehhez a jogkörhöz gyakran kapcsolódott a kenyér és sör árszabályozásának joga (Holdsworth 1966, I. 135).

A XIII. század végén Kelet-Angliában a *leet* bíráskodási jogot jelentett hűbéri és rendszerint kisebb büntetőjogi ügyekben, ide sorolható még a politikai ellenőrzés és *frankpledge* szemle joga (*view of frankpledge*), amely rendszerint a *leet* bíróságok egyik alapjoga volt (Hearnshaw 1908, 13). A kisebb jogokat és kiváltságokat nem sorolták fel minden esetben, hanem a 'frankpledge szemle' (*visus franciplegii*) kifejezéssel jelölték. A 'frankpledge szemle' jogával rendelkező bíróság (*curia cum visu franciplegii*) vegyes igazságszolgáltatási jogkörrel rendelkezett, és Kelet-Angliában *leet*nek nevezték. A szakirodalom *leet jursidiction*ként tartja számon (Hearnshaw 1908, 14).

A *leet* kifejezés a XIII. század végén, XIV. század elején Kelet-Angliából terjedt el, és a kisebb igazságszolgáltatási jogokkal rendelkező magánkézben levő bíróságok jelölésére alkalmazták. Ezeket a jogokat a király és jogászai királyi jognak (*regalia*) tartották, de az uralkodó eladományozhatta helyi hatalmasságoknak (Hearnshaw 1908, 14).

A kisebb igazságszolgáltatási jogokat, ha nem adományozta el az uralkodó, a *sheriff* a *sheriff's tourn*on gyakorolta grófsága járásaiban, ezért a *court leet*et annak a bíróságnak jelölésére alkalmazták, amely a *sheriff's tourn* bíráskodási jogkörével egyező jogkörrel rendelkezett, de attól eltérően magánkézben volt és egy meghatározott kiváltságos területen (*franchise*) működött (Holdsworth 1966, I. 135). A *leet* igazságszolgáltatást sok esetben gyakorolták uradalmak *lord*jai és *borough*k is, mindkét esetben középkorias bíróságként működött, amely egyaránt bíráskodott és igazgatási feladatokat is ellátott (Holdsworth 1966, I. 135). A *lord*ok *steward*jai gyakorolták a valóságban ezeket a jogokat uraik nevében. Az a birtokos, aki rendelkezett ezzel a kiváltsággal, mentesült a *sheriff's tourn* látogatási kötelezettsége alól birtokain élő népeivel és hűbéreseivel együtt. Városok is megszerezhették a *leet* tartás jogát, és így mentesültek a *sheriff's tourn* látogatási kötelezettsége alól (Hearnshaw 1908, 18). A *court leet* az alábbi módon illeszthető a *lord*ok által tartott bíróságok sorába.

1. A *court customary* a *lord*nak az a bírósága volt, amelyet nem szabad emberei számára tartott. Ennek jogkörébe tartozott a jobbágyság korából még megmaradt ügyek és jogi velejáróik, következményeik tárgyalása, és a *copyhold*, tehát bérlői birtokügyekben való ítélkezés (Hearnshaw 1908, 76).

2. Az angol földesúri birtokokon éltek szabad földművesek, akik szabad birtokkal (*freehold*) rendelkeztek, felettük nem az a bíróság ítélkezett, mint a jobbágyok vagy jobbágyi

eredetű *copyholder* csoport felett, tehát ők nem tartoztak a *court customary*, vagyis az uradalmi szokásjog alapján működő földesurasági bíráskodás joghatósága alá. A szabad földművesek felett a *lord* egy másik bírósága a *court baron* ítélkezhetett. Ez a bíróság elsősorban személyes, tehát nem birtokügyekkel foglalkozott, amelyekben a perek okául szolgáló dolog vagy esemény értéke nem haladta meg a 40 shillinget (Hearnshaw 1908, 76).

3. A jogi teória szerint a *court leet* kisebb ügyekkel foglalkozó büntetőjogi bíróságként működött, amely helyi politikai ügyekben is intézkedhetett. A *lord* királytól kapott kiváltság alapján tartotta a *court leet*et, és gyakorolta az igazságszolgáltatás számára adományozott királyi jogait a birtokán lakó minden lakos felett (Hearnshaw 1908, 76).

A fent említett bíróságok közül a *court customary* világosan elkülönül a másik kettőtől, mivel ezt a nem szabad népesség számára tartotta fenn a *lord*. A *court baron* és a *court leet* közötti különbség magyarázatot érdemel, mivel mindkettő esetében rendszerint szabadok felett ítélkezett a *lord*.

1. A *court baron* három hetenként egyszer működött, a *court leet* kétszer egy évben.
2. *Court baron* tartás joga az uradalmak uraihoz tartozó jog volt, a *court leet* joghatósága alá tartozó igazságszolgáltatási jogkörök eredetileg a királyhoz tartoztak.
3. A *court baron*on az uradalom szabad lakóiból szerveződött az ítélőtestület, amelynek tagjai *suitor*ok voltak, de a *court leet*en a *lord*ot képviselő *steward* ítélkezett.
4. A *court baron* ítélőtestülete (*jury*) kevesebb lehetett tizenkettőnél, de a *court leet* alkalmával nem lehetett kevesebb. A *court leet*en a *jury*nek lehettek idegenek tagjai, de a *court baron*on sohasem.
5. A *court baron* nem működhetett legalább két *suitor* nélkül, de a *court leet* folytathatta működését *suitor*ok nélkül, hiszen a *steward* ítélkezett.
6. A *court baron* nem végezhetett semmiféle vizsgálatot a korona ellen elkövetett törvénysértések ügyében, de a *court leet* kisebb ügyeket vizsgálhatott.
7. A *court baron* egy uradalmon belül bármilyen helyen tartható volt, de a *court leet*et csak meghatározott helyen lehetett tartani.
8. A *court leet*en egy helytelen bírói döntés felülvizsgálatára vonatkozó királyi bírói parancsot ki lehetett hirdetni, és az ügyet újra kellett tárgyalni, de a *court baron*on ez nem történhetett meg.

9. A *court leet*en kiadhatott a bíró elfogatási parancsot, de a *court baron*on csak az adott személy javainak lefoglalásáról dönthetett a bíróság.

10. A *court baron*on a lord tartozási ügyekben pereskedhetett, mert *suitor*ok voltak a bírák, de a *court leet*en a lord nem tarthatott fenn semmilyen magánpert, mert saját *steward*ja ítélkezett (Hearnshaw 1908, 78).

11. A *court baron*on a *steward* pusztán az ítélőtestület elnökeként jelent meg, de a *court leet*en a *steward* volt a bíró, a *juror*ok számára pusztán jelentéseket tettek (Hearnshaw 1908, 90).

Súlyosabb bűncselekményeket, gyilkosságot rablást nem büntethetett a *leet court*, ennek kísérlete esetén a *sheriff* vagy a *steward*, aki a bíróságot tartotta konfliktusba kerülhetett a király utazó bíráival (*justices in eyre*) és a *coroner* is vizsgálatot tarthatott ilyen ügyben. Gyilkosságok esetei közül a gondatlanságból elkövetett emberölés, igazolható gyilkosság, önvédelem, vizsgálható volt a *leet* bíróságon, de a *court leet* nem szabhatott ki büntetést ezekben az ügyekben. Ezen a pontos bizonytalan volt a középkori közjog, mert létezett ezzel ellentétes gyakorlat is (Hearnshaw 1908, 100).

A kisebb igazságszolgáltatási kiváltsággal rendelkező területeken a kései középkorban hanyatlott a bíráskodás. Ennek két oka volt (Holdsworth 1966, I. 132).

1. Az igazságszolgáltatási kiváltságokat a parlament megerősítéséhez kötötték, amely egyre kevésbé volt hajlandó megszavazni ezeket a királyi adományokat, mivel saját maga által hozott törvények és a közjog alapján álló bíróságok erősítése volt célja (Holdsworth 1966, I. 132).

2. A közjog bíróságainak hatásköre fokozatosan növekedett, ami csökkentette a kiváltságos területek igazságszolgáltatásának jelentőségét, ráadásul a közjog bíróságai felülvizsgálati jogkört kaptak az igazságszolgáltatási kiváltsággal felruházott területek bíróságai felett (Holdsworth 1966, I. 132). Különösen fontos szerepet játszott a békebíró (*justice of the peace*) mivel átvette a *court leet* igazságszolgáltatási jogkörét, és ennek következtében a *court leet* a XVI. század folyamán elvesztette jelentőségét (Holdsworth 1966, I. 136).

10. A borough

A középkori várost (*borough*) a polgármester (*mayor*) irányította, ő és a *borough bailiff*je kapták a királyi parancsokat, azokat a feladatokat végezték, amelyeket a grófságban a *sheriff*, *escheator* és járási *bailiff*ek (Jewell 1972, 57).

A XIII-XIV. századra fontos joggá vált a *borough*k számára, hogy megválaszthassák a *bailiff*et, aki királyi tisztviselőként az uralkodó érdekeit szolgálta a városban (Jewell 1972, 56). A *borough bailiff*je az Exchequerben adott számot a város jövedelmeiről, a *bailiff* adó- és vámkivetési joggal rendelkezett, királyi felülvizsgálat alatt gyűjtötte be a királyt illető jövedelmeket, a *borough* számára kiutalt királyi pénzjuttatást is a *bailiff* költötte el, amelyről elszámolt. A *borough* az ingóságokra kivetett adót magasabb rátával fizette, mint a falu (Jewell 1972, 53). A *borough bailiff*je tartott kapcsolatot a grófság *sheriff*jével, magasabb jogállású *borough*k közvetlenül a korona alá taroztak, ilyen esetben a *bailiff*jeik az Exchequer közvetlen alárendeltségében dolgoztak (Jewell 1972, 58).

A *borough* hivatalrendszerében működött adószedő, vámszedő, rendőri feladatokat ellátó *beadle*, kamarás (*chamberlain*), piaci felügyelők. A XIV. században egyes városokban megjelentek városi békebírók. A hivatalnevek és jogkörök szinte városról városra változtak, nem alakult ki egységes terminológia. A városokban időnként megjelentek a király hivatalnokai, akik adót szedtek, bíráskodási feladatokat láttak el (Jewell 1972, 58). A *borough* hivatalnokai közmunkákat irányíthattak, letartóztathattak vagy lajstromba vehettek személyeket, rendeletet adhattak ki, csapatokat toborozhattak, szabályozhatták a kenyér és sör árát, központi utasítások végrehajtásában általánosan eljárhattak a város területén (Jewell 1972, 54).

A városok élén álló tanács 12-24 főből állt, tagjait választották. A városi előkelők az *alderman*ok, céhek vezetői és magas rangú városi hivatalnokok soraiból kerültek ki, ők alkották a városi elitet, amely kézben tartotta a vezető posztokat és a helyi politikát. Egyes városokban *alderman*nek nevezték a hivatalban levő vezetőket (Jewell 1972, 58).

A városi bíróság (*borough court*) az igazságszolgáltatási kiváltsággal rendelkező bíróságok (*franchise court*) egyik fajtája volt, amelynek bírósága a király vagy a lord által adományozott kiváltságok szerint ítélkezett. A *borough* eredetileg községből (*township*) alakult ki, és bírósága az uradalmi vagy járási bíróság mintájára fejlődött. A *borough*k

többsége járási jogkörökkel rendelkezett, és a királyi utazó bírák előtt rendszerint tizenkét polgár képviselte (Brown 1989, 114).

A *borough* éppen úgy, mint sok más igazságszolgáltatási jogkörrel rendelkező birtokos, ha rendelkezett megfelelő kiváltsággal, kizárhatta grófsága *sheriff*jét igazságszolgáltatási rendszeréből. Ám a közjog (*common law*) és ennek alapján működő királyi bíróságok felügyelete alól a *borough* nem tudta kivonni magát (Holdsworth 1966, 141).

A *borough* közösségek kiváltságai a legegyszerűbb kiváltságoktól a legjelentősebb kiváltságokig fokozatos skálát mutatnak, az egyik végponton álltak az egyszerű falusias uradalmi települések, a másikon olyan nagyvárosok, mint London és Bristol (Holdsworth 1966, I. 141). Sok *borough* kapott pénzügyi és igazságszolgáltatási kiváltságokat, de legértékesebb joguk saját bíróság tartása volt (Jewell 1972, 53). A *borough* kiváltságok magasabb fokán közvetlenül a királyhoz fordulhattak a polgárok, hivatalnokaik, függetlenül működtek a grófság *sheriff*jétől (Jewell 1972, 54).

A *borough* bíróságok bűnügyi, polgári és különös igazságszolgáltatási jogkört gyakoroltak. A legtöbb *borough* bíróság a *sheriff's tourn* vagy *court leet* jogkörével megegyező jogkörrel rendelkezett bűnügyek elbírálásában (Brown 1989, 114). A XIII. század vége előtt a koronának kizárólagos igazságszolgáltatási jogköre volt felségsértés és hűbértörés eseteiben (Holdsworth 1966, I. 142), a *borough* felségsértőket elfoghatott, és őrizetben tarthatott a királyi bírák megérkezéséig (Brown 1989, 114). Egy *borough* csak akkor gyakorolhatott büntetőjogi igazságszolgáltatást, ha rendelkezett *court leet* tartás jogával (Holdsworth 1966, I. 142). A *court leet* nem csak igazságszolgáltatási, hanem kormányzati feladatokat is ellátott, emiatt egyes helyeken a város kormányzótestületévé fejlődött (Holdsworth 1966, I. 143).

Azokban a *borough*kban, amelyeket földesurak alapítottak, a polgári igazságszolgáltatás nagyon hasonlított az uradalmak *court baron*jének igazságszolgáltatásához, csak éppen *lord* nélkül. Az alapító *lord*ok sokszor a *borough*nak adományozták a *court baron* tartás jogát, és megőrizték maguknak a büntetőjogi igazságszolgáltatást gyakorló *court leet*et. A városi bíróság csak a falakon belül keletkezett ügyekben ítélkezhetett a kiváltságoktól függően személyes perekben, vagy jelentősebb kiváltságok esetében személyes és birtokperekben egyaránt (Holdsworth 1966, I. 148). A

XIII. századtól általánossá vált az a folyamat, amely során a bírák az *alderman* vagy a *jurat* csoportból kerültek ki. Amikor a városok jogrendszerét rögzítették, akkor már a polgármester, esetleg más vezető hivatalnokok és az *alderman* csoport tagjai voltak a bírák (Holdsworth 1966, I. 150).

A városi fejlődés, speciális gazdasági tevékenység, iparűzés, kereskedelem sajátos jogfejlődést eredményezett. A városi jogban fontos szerepe volt a kereskedelmi jognak (*mercantile law*), amely eltért a közjogtól. A XIV. század közepére a kereskedelmi jognak saját bíróságai alakultak ki kikötővárosokban, vásárvárosokban, *borough*kban és nagyobb városokban. Ezek a bíróságok hazai és külföldi kereskedők ügyeit tárgyalták, a királyi tanács ellenőrizte őket (Jewell 1972, 133). A városokban általában piaci bíróságok működtek, amelyeken a *borough* hivatalnokai ítélkeztek, ha a bíróság a *borough*hoz tartozott. Ellenkező esetben, ha a *borough* bírósága nem volt független, hanem a *borough lord*jához tartozott, a *lord steward*ja vezette a bíróságot, de a bíróság tényleges bírái 1466-67-ig nem ezek a hivatalnokok voltak, hanem a piacon működő kereskedők. Ezeket a vásári bíróságokat *piepowder*nek nevezték, jogkörük az összes peres ügyre kiterjedt, kivéve a koronát érintő peres ügyeket (*crown pleas*), és a földre vonatkozó pereket, hatáskörüket 1477-ben jelentősen korlátozták. A piaci bíróságot (*fair court*) gyakran a városi bíróság speciális ülésének tartották, más városokban a két bíróság teljesen különbözött. A kereskedelmi jog hanyatlott a XV. századtól, mivel a közjog kezdte kialakítani a kereskedelem szabályozását (Jewell 1972, 134).

London, Oxford, Bristol és Winchester jogai, illetve egy részük követendő példának számított más városok számára, kiváltságaikat igyekeztek megszerezni (Jewell 1972, 134). Fontos városi kiváltság volt, hogy a város polgárait csak saját városuk bírósága előtt lehetett perbe fogni. A városi igazságszolgáltatás rendszerint a járásbíróság jogkörével rendelkezett, magasabb jogkörnek számított, ha egy város megszerezte a grófsági bíróság ítélkezési jogkörét. Ilyen esetben a város polgárainak nem kellett megjelenni a járás, illetve grófság bíróságán. Kevés város rendelkezett azzal a kiváltsággal, hogy királyi utazó bírákat kérhetett, akik csak a városba utaztak. Ilyen esetben a polgárok mentesültek a grófságukba érkező utazó bírák előtti megjelenéstől. A földesúri kézben levő város saját urától kérhette privilégiumait, de a lord csak olyan bíráskodási jogkör gyakorlását adhatta át, amellyel ő maga is rendelkezett (Jewell 1972, 135).

B. A közjog (common law) alapján működő királyi bíróságok

A XV. század végére a közjog (*common law*) alapján működő központi bíróságoknak kialakult a helyi járási, grófsági, városi bíróságok feletti jogköre. Ennek következtében a királynak jelentős kontrollja volt a perek felett, a korai időkben a király ténylegesen döntött egyes ügyekben, de a XV. századra ez gyakorlat rég megszűnt (Holdsworth 1966, I. 194). A fontosabb központi királyi bíróságokat röviden ismertetem.

A *Court of Common Pleas* Westminsterben székelt, a hozzá tartozó ügyek az alábbiak szerint csoportosíthatók (Holdsworth 1966, I. 196). *Common pleas* ügyek, amelyek az egyes alattvalók közötti peres ügyeket foglalták magukba. Ebbe a körbe sorolhatók birtokperek, bírságok, személyes perek, olyan ügyek, amelyekben a kettő keveredett, tartozások, adósságok, szerződések (Holdsworth 1966, I. 198). Ez a bíróság a középkor folyamán az egyik leglátogatottabb, legnagyobb presztízsű bíróság volt, általában a jelentősebb ügyeket vitték színe elé (Holdsworth 1966, I. 199). A *Court of Common Pleas* fellebbviteli bíróságként is működött, ugyanis felülvizsgálhatta és kijavíthatta a helyi bíróságok (grófsági, járási, erdő, *coroner* bíróság) hibás ítéleteit. A bíróság *pone* nevű bírói parancsban elrendelhette egy per áthelyezését a grófsági, járási bíróságról vagy *court baron*ról saját színe elé (Holdsworth 1966, I. 200). A *Court of Common Pleas* jogköre a XV. században arra is kiterjedt, hogy bírói parancsként megtiltsa (*writ of Prohibition*) más bíróságok számára bizonyos ügyek tárgyalását (Holdsworth 1966, I. 202). A *Court of Common Pleas*nek kizárólagos joga volt saját hivatalnokai felett ítélkezni, vagy más olyan személy felett, aki rendelkezett azzal a kiváltsággal, hogy csak ez a bíróság tárgyalhatta peres ügyeit. Ha hivatalnok vagy más ilyen kiváltsággal rendelkező személy volt a felperes, a tárgyalást az említett kiváltság ügyiratokhoz való csatolásával kezdték (Holdworth 1966, I. 203).

Az igazságszolgáltatási rendszer fejlődése folyamán a *Court of King's Bench* bírái, iratai és szervezete elkülönült a *Court of Common Pleas*től. A *Court of King's Bench*nek sohasem volt rögzített helye, mert elvileg a király színe előtt tartották üléseit, ezért követte a királyt az országban tett utazásai során (Holdsworth 1966, I. 204). A bíróság működésének nem volt feltétele a király személyes jelenléte, a legjelentősebb ügyekkel foglalkozott, elsősorban más bíróságokon hozott rossz ítéletek fellebbviteli fórumaként működött, illetve a büntetőjogi igazságszolgáltatás legsúlyosabb ügyeiben ítélkezett, ezen kívül a királyi tanács

által hozott kormányzati ügyek felett is rendelkezett bizonyos bírói hatalommal (Holdsworth 1966, I 206). A kései középkorban a király már nem vett részt a bíróság ítélethozatali munkájában, inkább professzionális bírókra bízta ezt a feladatot (Holdsworth 1966, I. 207).

A XIV. század végétől a *Court of King's Bench* egyre inkább a közjog alapján álló bírósággá vált, a királyi tanáccsal fenntartott bírósági kapcsolata megszűnt. A királyi tanácsra és a parlamentre is úgy tekintettek, mint bíróságra, amelyek széles és körülhatárolatlan jogkörrel rendelkeztek (Holdsworth 1966, I. 210). A *Court of King's Bench* jogászai egyre iskolázottabbak lettek, közöttük egyre kevesebb volt a klerikus. A jogászok egymás közötti kapcsolatrendszere a bírósági rendszer fejlődésére is hatott, és a jogászok egyre inkább úgy vélték, hogy a királyi tanács és a parlament hivatott orvosolni a *Court of King's Bench* és a *Court of Common Pleas* jogtalan vagy téves ítéleteit, emiatt a *Court of King's Bench* királyi tanács feletti kontrollja a kései középkorban megszűnt (Holdsworth 1966, I. 211).

A *Court of King's Bench* igazságszolgáltatása általános és egyetemes volt, bíráit *capitales*nek nevezték legfelsőbb igazságszolgáltatási jogkörükre való tekintettel, és *generales*nek általános igazságszolgáltatási jogkörük okán, amely egész Angliára kiterjedt (Holdsworth 1966, I. 212). A *Court of King's Bench* a koronát érintő ügyekben (*pleas of the crown*) ítélkezett, a királyság összes bíróságán hozott igazságtalan ítélet esetén fellebbviteli bíróságként jogorvoslati lehetőséget biztosított. Ez a bíróság ítélkezhetett békebontás, alattvalók elnyomása, hivatalnokok ellen emelt panaszok és rossz kormányzat panasza ügyében (Holdsworth 1966, I. 212). A *Court of King's Bench* jogkörébe tartozott a fegyverrel és erővel (*vi et armis*) elkövetett birtokháborítások, tartozások, szerződések, ígéretek és minden más mai fogalmaink szerint polgári peres ügyében ítélkezni (Holdsworth 1966, I. 212).

A *Court of King's Bench* bírái szuverén bírákként ítélkeztek az *oyer and terminer*, a *gaol of delivery*, a *coroner* és a *Justice of the Peace* bírái felett az egész királyság területén (Holdsworth 1966, I. 212), akiknek tekintélye porba hullt, amikor a *Court of King's Bench* a király utazó udvara kíséretében megjelent egy grófság területén, ugyanis ekkor minden más bíróság működését felfüggesztették (Holdsworth 1966, I. 212), ez a bíróság 1421-ig látogatta a grófságokat (Brown 1989, 125). A *Court of King's Bench*nek bűnügyi, és polgári igazságszolgáltatási jogköre, valamint általános felülvizsgálati joga volt annak

vonatkozásában, hogy alacsonyabb jogkörű bíróságokkal, királyi hivatalnokokkal és másokkal betartassa a törvényt (Holdsworth 1966, I. 212).

Az *Exchequer*nek már a XII. századtól saját szervezete volt, ugyanakkor pénzügyi és igazságszolgáltatási szerepköre még a XIII. század folyamán nem különült el, és a hivatal szoros kapcsolatban állt a királyi udvarral (*curia regis*). Az Exchequer bírósága (*Court of Exchequer*) a közjog alapján működött, és a XIII. században elkülönült pénzügyi és bírói része (Holdsworth 1966, I. 231-233), amelynek jogköre a XIV-XV. század folyamán és a XVI. század első felében majdnem teljesen a királyi bevételekkel kapcsolatos ügyekre korlátozódott (Holdsworth 1966, I. 233).

1. Utazó bírák (itinerant justices)

A XII. században az utazó bírák (*itinerant justices*) az országban utazva kormányzati, igazságszolgáltatási és adminisztratív feladatokat látottak el (Holdsworth, 1966, I. 264). Az utazó bírák különböző jogköröket és megbízatásokat kaptak, bizottságokban működtek, amelyek közül egyesek nem voltak hosszú életűek, mások viszont évszázadokon keresztül részét képezték a jogrendszernek. Az utóbbiak a közjog (*common law*) alapján működő igazságszolgáltatás részévé váltak. Ehhez elengedhetetlen volt, hogy az egyes bíróságok szabályos időközönként megjelenjenek, ugyanis a XII-XIII. században az egyes utazó bíróságok szabálytalan időközökben működtek, a király döntésétől függött, hogy mikor, milyen jogkörrel és hová küldi őket. A XIII. században a politikai elit, illetve a kialakuló parlament határozott törekvése volt, hogy az utazó bírák működését szabályozzák. Az uralkodó 1272-ben az ország grófságait csoportokba osztotta, és mindegyik csoporthoz két bírát küldött, majd 1285-ben törvénybe iktatták, hogy ezek a bíróságok évente három alkalommal tegyék meg körútjukat, és ezt 1330-ban megerősítették. A törvényhozás jelentősen kiterjesztette az egyik utazó bírói bizottság a *justices of assize* polgári jogi bíráskodásának jogkörét a XIV. század folyamán (Holdsworth 1966, I. 277-278).

a) A General Eyre

Az utazó bíróságok legkiterjedtebb jogkörű bizottsága a *General Eyre*, amelynek bíráit minden peres ügy meghallgatására felhatalmazták. Ezek a bírák általános körutat (*eyre*) tartottak egy vagy több grófság számára, ahová bírói megbízatásuk szólt. Emiatt sajátságos módon úgy ismerték őket, mint *justices in eyre,* vagyis "bírák körúton" (Holdsworth 1966, I. 265). Az 1261. évi szabályozás szerint a *General Eyre* bíróságai hét évenként látogattak meg egy grófságot (Jewell, 1972, 126). A XIII. században a *General Eyre* nagyon fontos szerepet játszott a grófságok kormányzásában, ugyanis a *sheriff's tourn* járásokra vonatkozó feladatait is végrehajtotta, és módszerei lényegében azonosak voltak a *sheriff* által alkalmazottakkal. A *General Eyre* jogköre lényegében olyan széles volt, hogy a kormányzati ügyek egészére kiterjedt, akár helyi, akár kiváltságos bíróságok tárgyalták az egyes ügyeket. Általában a korábbi *General Eyre* óta tárgyalt ügyeket vizsgálták át, ennek érdekében a grófság összes hivatalnokát meghívták a bíróság ülésére (Holdsworth 1966, I. 265).

Ennek kivitelezése a grófság *sheriff*jének volt feladata, aki néhány héttel a bírák érkezése előtt megkapta az általános meghívót, amiről értesítenie kellett a grófsághoz kötődő, illetve azzal szorosabb kapcsolatban álló érseket, püspököt, apátot, a grófságban lakó grófot, bárókat, lovagokat és szabad birtokosokat (*freeholder*), *reeve*eket és 4 embert minden községből, 12 embert minden *borough*ból, valamint minden más személyt, akinek kötelessége volt megjelenni a bíróságon (Holdsworth 1966, I. 265).

A *General Eyre* bírósága a grófság legteljesebb gyűlése előtt működött, ahol mindenki megjelent, aki a grófság határain belül lakott és szabad földdel (*liberum tenementum*) rendelkezett (Holdsworth 1966, I. 167). Az *Eyre* bírái gazdagokat és szegényeket egyaránt szolgáltak különbségtétel nélkül (Holdsworth 1966, I. 268).

A *General Eyre* bíráinak joguk volt visszavonulni és tanácskozni a grófság *busones*eivel, akik a grófság jelentős befolyásos lakói közül kerültek ki. Ezek a *busones*ek azok, akik a *gaol delivery*, az *oyer and terminer* és a *justice of the peace* bírói bizottságaiban megjelentek, és a grófságot irányították (Holdsworth 1966, I. 268).

A *General Eyre* jogkörébe tartozott a rendfenntartási feladatok elhanyagolásának vizsgálata, a hivatali hanyagság és visszaélés, az igazságszolgáltatási kiváltságok (*franchise*) birtoklása, jogtalan vagy téves használata, a korona saját jogainak vizsgálata, birtokháramlási

ügyek, gyámságok és más jövedelemforrások. A *General Eyre* az előző *General Eyre* óta keletkezett minden ügyet vizsgálhatott, és ítélkezhetett, még saját ítélőtestületét (*jury*) is perbe foghatta, ha annak tagjai téves jelentést készítettek (Holdsworth 1966, I. 269). A *General Eyre* munkájának legnagyobb részét a grófság hivatalnokainak ellenőrzése, és a grófsági bíróság döntéseinek kijavítása tette ki. Ezek mellett bizonyos polgári peres ügyeket is tárgyaltak, valamint bűnügyek és bűnvádi eljárások is folytak, de nem ezek az ügyek alkották a bíróság fő feladatkörét (Holdsworth 1966, I. 270). A bűnügyek tárgyalása, bűnözők halálra ítélése a *General Eyre* vagy más néven *Justice in Eyre* bíráival együtt dolgozó másik bírói bizottság a *gaol delivery* bíráinak tartozott feladatkörébe (Holdsworth 1966, I. 270).

A *General Eyre* népszerűtlen intézményként működött a XIII. században, és ez a népszerűtlenség a XIV. században is tartott, amit jelzett az is, hogy a rendek az 1348. évi parlamentben kérték a *General Eyre* megszűntetését. 1362-ben a rendek a *General Eyre* jogkörébe tartozó összes ügyben született ítéletre vonatkozó kegyelmet kértek, kivéve a földbirtokra vonatkozó pereket, garancia ügyeket, felségsértést, rablást és más bűncselekményeket, amelyek fő- vagy tagvesztéssel voltak büntethetők. A rendek *General Eyre*rel szembeni további ellenállását jelzi az 1397. évi parlamentben elhangzott kérés, amely közkegyelmet kért a *General Eyre* által hozott ítéletek vesztesei és elítéltjei számára (Holdsworth 1966, I. 272). Ezek a petíciók különbséget tettek a *General Eyre* igazságszolgáltatási és közigazgatási ügyei között, és lényegében az utóbbiak eltörlését kérték. A parlament erősödése a *Generál Eret* szükségtelenné tette, a király a 1966, I. 272).

A parlament törekvése sikeres volt, a XIV. század folyamán megszűnt a *General Eyre*, bírái lassan eltűntek, működésük egyre ritkábbá vált (Holdsworth 1966, I. 272), és helyette olyan utazó bíróságok működtek, amelyek csak bizonyos ügyek tárgyalására kaptak felhatalmazást. Például egy 1346-ban indított vizsgálat a *sheriff*ek, *escheator*ok, kiváltságos területek (*franchise*) *bailiff*jei vagy *juror*ok által elkövetett hibák kivizsgálásának jogkörét a *justice of assize* hatáskörébe utalta (Holdsworth 1966, I. 272). A *General Eyre* helyett megjelenő bíróságok, amelyek jogköre szűkebb volt, mint elődjüké, a *commission assize*, *gaol delivery*, *oyer and terminer* sokkal gyakrabban látogatták a grófságokat a XIV. században, mint a *General Eyre* (Jewell, 1972, 126), ugyanis az sokkal gyakrabban volt rájuk igény, ezért a korlátozott jogkörű bírói bizottságok erősödése irányába fejlődött az igazságszolgáltatás (Jewell, 1972, 139). A *justice of assize* majdnem teljesen pártatlan bírósággá vált, sokáig

hasonlított a *General Eyre* vagy más nevén *justices in eyre* bíróságára, amely kapocsként működött a helyi és központi kormányzat között (Holdsworth 1966, I. 272). Az utolsó *General Eyre* 1381-ben Kent és Durham grófságokban működött (Crook 1982, 268). II. Richárd 1398-ban általános kegyelmet adott összes alattvalóinak, akiket ez a bíróságmegbüntetett (Crook 1982, 241).

b) Commission Oyer and Terminer, Trialbaston, Gaol Delivery

Az *oyer and terminer* bizottsága a XIII. század végén alakult ki, eredetileg közel állt a régi *General Eyre*höz, koronát érintő peres ügyeket is kihallgathatott (Jewell 1972, 142). Az *oyer and terminer* bizottságában királyi bírák működtek, akik vizsgálatot indítottak bizonyos bűnesetek ügyében, amelyeket a grófságokban követtek el. Ezek a bizottságok lehettek általánosak, ekkor a bizottság területén belül elkövetett összes bűnesetet kivizsgálták, vagy lehettek speciális bizottságok, amelyek egy meghatározott esetet vizsgáltak ki meghatározott helyen (Holdsworth 1966, I. 274). Az *oyer and terminer* bírái grófságokon belüli adminisztrációs ügyekben is ítélkezhettek, és magánszemélyek is pert indíthattak személyes vagy vagyoni ügyekben a bíróságon (Jewell 1972, 142). Az általános jogkörrel rendelkező *General Oyer and Terminer* kivizsgálhatott birtokháborításokat, és olyan bűneseteket is, amelyek a *Commission of Trialbaston* bíráinak jogkörébe tartozott (Holdsworth 1966, I. 273).

Az *oyer and terminer* bizottság egyik része volt a *commission of trailbaston*, amely 1304-ben már működött (Jewell 1972, 142). A *trialbaston* bizottság utazó bíróság volt, de jogköre szűkebb, mint a *General Eyre* jogköre. Ez a bizottság vizsgálatot indított olyan személyek ellen, akik megzavarták a békét, bűnözőket rejtegettek, az igazságszolgáltatást rossz irányba befolyásolták, azzal a módszerrel, hogy részrehajló *juror*okat juttattak a bíróságok *jury*ébe. A *trialbaston* bírái általános igazságszolgáltatási joggal rendelkeztek, bár gyakorlati működésük alapján nehéz bizonyítani, hogy ez túlterjedt volna kisebb bűneseteken (Holdsworth 1966, I. 273). A *tailbaston* a XIV-XV. században rendkívül népszerűtlen volt, lényegében *general oyer and terminer*ként működött (Jewell 1972, 142).

A középkori börtönök tárgyalásra váró gyanúsítottakkal teltek meg, kevésbé jellemző, hogy elítélt bűnözőket zártak be. A fogva tartottak kiadását következetesen szabályozták,

évente két-három alkalommal adták át őket bíróságoknak, a XV. században a helyi birtokosok adták át a helyi börtönben őrzött személyeket (Jewell 1972, 144). A *gaol delivery* jogköre sokkal korlátozottabb volt, mint az *oyer and terminer* jogköre, ugyanis bírái bizonyos személyekhez címezték utasításaikat azért, hogy adják át kihallgatásra a börtöneikben fogva tartott rabokat (Holdsworth 1966, I. 274). A *gaol delivery* bírái csak közbűnténeyes bűnözők ügyeit tárgyalták, nem tartozott hatáskörükbe semmilyen egyéb bűnügy, hivatali visszaélés, felségsértés, birtokháborítás. A *gaol delivery* jogkörébe tartozott bűnözők elítélése, halálbüntetés kiszabása (Holdsworth 1966, I. 271). A *gaol delivery* és az *oyer and terminer* a XIII. század végétől közeledett egymáshoz, a két bíróság jogköre közötti különbség csökkent, a gyakorlatban mindkét bíróságot azonos személyek vezették (Holdsworth 1966, I. 274). A XIII. század végére a *gaol delivery* bírósága professzionális jogászokból állt (Jewell 1972, 144), az elítéltek többségét felakasztották, javaikat a király elkobozta (Jewell 1972, 144).

c) *Commission of Assize*

Az előbbi két bíróság bűnügyi igazságszolgáltatással foglalkozott, de a *commission of assize* igazságszolgáltatása korlátozott polgári peres ügyekre is kiterjedt (Holdsworth 1966, I. 275). Az *assize* a XII. században kezdett függetlenedni a *General Eyre*től, és birtokperekkel is foglalkozott (Jewell 1972, 139). A *commission of assize* az utazó bírák (*itinerant justices*) igazságszolgáltatási rendszerében legfontosabb bírósággá vált, ugyanis tagjai fokozatosan megkapták a többi bizottság jogkörét, sőt annál többet (Holdsworth 1966, I. 275).

Az *assize* eredetileg a bíróságok ülését jelölte, majd az elintézett dolgokat nevezték *assize*nak, a törvénybe iktatás kihirdetése bíróságon vagy törvényhozó gyűlésen történt, ahol közzétették az intézkedést (*assize*) (Holdsworth 1966, I. 275). Az *assize* bíróság tagjai közül legalább egy királyi bíró volt, a bíróság a közjog (*common law*) bíráinál némileg kevesebb hatalommal rendelkezett (Holdsworth 1966, I. 275-276). II. Henrik (1154-1189) szabályozta az *assize* jogkörét. Ezek szerint a birtokától megfosztott birtokos pert indíthatott, vagy elhunyt elődje (*mort d'ancestor*) hűbéri örökségéből való kizáratása ügyét *assize* bíróság elé vihette. Ezeket az ügyeket a grófsági bíróság is tárgyalhatta, de a Magna Carta az *assize* bíróságnak is

biztosította ilyen ügyek kivizsgálásának jogát két bíróval és négy helyi lovaggal (Jewell 1972, 142).

A grófságokat 1272-ben csoportokba osztották, évente két bíró végigjárta őket, és *assize* bíróságokat tartott (Jewell 1972, 142). A két bíró professzionális jogász volt, mint a békebírók esetében (*Justice of the Peace*) (Jewell 1972, 144). Az *assize* bírái 1285-ben általános igazságszolgáltatási jogkört kaptak, polgári peres ügyekben, amelyek korábban a király személyes jelenléti bíróságán (*King's Bench*) kezdődtek, és ugyancsak általános ítélkezési jogkört kaptak közönséges peres ügyekben. Az *assize* bíróságai 1330-tól évi három alkalommal működtek. Az 1346-ra kialakult gyakorlat szerint *sheriff*ek, *escheator*ok, kiváltságos területek (*franchise*) *bailiff*jei és *juror*ai rossz igazgatási ügyeinek kivizsgálása az *assize* bírái elé került (Jewell 1972, 143).

A XIV-XV. századi törvénykezés növekvő jogköröket adott a hivatalnokok feletti bíráskodás, összeesküvés, eretnekség ügyeiben az *assize* bíráinak. Az *assize* bíróságokat a grófságok központi városaiban tartották, bírái professzionális jogászok voltak (Jewell 1972, 143). A XIV. század közepén az *assize* bíróságok a grófságok teljes gyűlése előtt működtek (Maddicott 1977, 41).

2. Justices of the Peace

A közjog alapján működő bíróságok, és az utazó bírák bíróságai (*itinerant justices*) rendelkezetek a grófsági bíróságok majdnem minden közjogi, polgári és büntetőjogi igazságszolgáltatási jogkörével. A királyi igazságszolgáltatás csaknem teljes győzelmet aratott a régi helyi közösségi-, hűbéri- és magánbíráskodás felett. Ám még megmaradt a régi bíróságok és hivatalnokok, a járás (*hundred*), a *sheriff* bírói körútjának bizonyos jogköre, például rendfenntartói kötelezettségek, ehhez kapcsolódóan bűnügyi bíráskodás és kisebb törvénysértések elítélése. A királyi bíráskodás szinte teljesen maga alá rendelte a helyi bíráskodást, amikor a XIV-XV. század folyamán magába olvasztotta a helyi bíróságok még meglevő faladatait és jogait (Holdsworth 1966, I. 285).

Azok a bírák, akiket a korona az egyes grófságok élére állított, bevezették a közjog alapján működő bíróságok rendszerét. A korona ugyanazt a módot alkalmazta a politikai

rendszer reformjára, és a régi helyi bíróságok (*grófság, járás, tourn*) kisebb bűnügyekben még meglevő bíráskodási jogkörének reformjára. A korona által az egyes grófságok élére állított bírók, az említett széles jogkörükkel élve ellenőrizhették a grófságok és helyi közösségek politikai működését. Ezeket a bírákat a korona ellenőrizte, majd felváltotta őket más ugyancsak bírói jogkörrel is rendelkező személyekkel, akiket békebíráknak *Justices of the Peace* neveztek. A XIV. század végétől folyamatosan egyre több jogkört ruházott rájuk a kormányzat, ennek révén a grófságok uraivá váltak, hivataluk még a XVII. században is eredményesen működött (Holdsworth 1966, I. 285).

a) A Justices of the Peace általános jelentőségének kialakulása

Eredetileg a *coroner* feladata a királyi érdekek védelme volt, de hivatalát a XIV. század folyamán már nem királyi kinevezés, hanem választás útján töltötte be (Holdsworth 1966, I. 286), és emiatt egyre kevésbé volt alkalmas királyi érdekek védelmére a grófságokban (Holdsworth 1966, I. 286). A korona olyan bírákat alkalmazott, akik alkalmasak voltak királyi felhatalmazásuk alapján a helyi intézmények működésének ellenőrzésére (Holdsworth 1966, I. 286).

A XIV. század közepére kialakult a békebírói (*Justices of the Peace*) rendszer. A XIII. század folyamán a lovagokat nemcsak arra alkalmazták, hogy az utazó bírók (*itinerant justices*) bíróságainak bizottságaiban (*commission of Assize, commission of Oyer and Terminer, commission of Gaol Delivery*) szolgáljanak, hanem a belső béke megőrzése érdekében is teljesítettek bizonyos szolgálatokat. Az 1285-ben kiadott winchesteri statútumban megszervezték a grófságok rendfenntartó rendszerét (Holdsworth 1966, I. 287). A békeőrök legfőbb kötelessége az volt, hogy fenntartsák a rendet és a békét, ez a feladatuk megmaradt az után is, hogy a XIV. század végére békebírákká váltak (Brown 1989, 123), általános felhatalmazással rendelkeztek arra, hogy letartóztassanak gyanúsított embereket vagy kezességet vegyenek tőlük, amikor cselekedeteik békebontással fenyegettek (Brown 1989, 124).

A békeőrök (*Keeper of the Peace, custos pacis*) 1314-re megkapták a gyanúsítottak letartóztatásának jogkörét, 1316-ra a felségsértés kivételével minden bűnügy kivizsgálásának joga őket illette, amit a *felonia et transgressio* kifejezéssel jelöltek (Putnam 1929, 23).

III. Edvárd uralkodásának első évében 1327-ben rendelkezett az uralkodó arról, hogy békeőröket minden grófságban alkalmazni kell (Holdsworth 1966, I. 287), és ekkor jogot kaptak a békeőrök zavargás és viszály megállapítására, a közrend kikényszerítésére, minden bűnügy eskü alatti kivizsgálására, vádlottak és bebörtönzöttek letartóztatására a törvényes ítélet kihirdetéséig. A békeőrök ekkor kaptak jogot arra, hogy büntetést szabjanak ki azokra, akik visszautasították a békeőrök segítségkérését. A békeőrök jogot kaptak arra, hogy utasítsák a *sheriff*et a *juror*ok összehívására, bebörtönözzék a törvénysértőket, akiknek nevét megkapták (Putnam 1929, 24-25). A békeőrök bizottsága 1327 után rendes részévé vált az igazgatás helyi gépezetének, de az egyes grófságok bizottságai esetenként változó jogkörrel rendelkeztek a bűncselekmények (*trespass, felony*) meghatározása és elítélése esetében (Jewell 1972, 145). 1328-ban a békeőrök hatalmat kaptak a bűnözők megbüntetésére, 1330-ban jogkörüket kibővítették, megkapták a grófsági tisztviselők bűnügyekről szóló jelentéseit, és továbbították a *justices of Gaol Delivery* bíróságához (Holdsworth 1966, I. 287), amely az utazó bírák (*itinerant justices*) bíróságának bűnügyekkel foglalkozó bizottsága volt, és rendelkezett halálbüntetés kiszabásának jogával. A békeőrök arra is jogot kaptak, hogy bizonyos ügyekben a grófság *sheiriff*jét, és annak hivatalnokait is megbüntessék. Egy törvénykezési folyamat során, amelynek állomásai 1333, 1336, 1337, 1343, 1344, tovább bővítették a békebírók jogköreit (Holdsworth 1966, I. 287). Például 1336-ban az összes grófság területére kinevezett békebírói bizottságok hatalmat kaptak a *felonia* és *tresspass* kivizsgálására, ugyancsak letartóztatási jogot kaptak ilyen bűncselekménnyel vádolt személyek lefogására, ugyanis a vádlott jelenlétét nehéz volt biztosítani, mert esetenként a vád előbb hangzott el, minthogy elfogták volna a vádlottat (Putnam 1929, 36). A békeőrök 1340-ben további jogköröket kaptak. Kollektív büntetést szabhattak ki az egyes közigazgatási kerületekre, a király uralmának kezdetéig visszamenőlegesen pénzügyi vizsgálatokat kezdeményezhettek, jogot kaptak magas rangú hivatalnokok letartóztatására. Az 1343. évi parlament kérte a békeőrök megválasztásának és felesketésének jogát, valamint azt, hogy pontokba szedve deklarálják jogkörüket (Putnam 1929, 36). 1344-ben embereket neveztek ki a béke fenntartására más bölcs és jogot tanult személyekkel együtt, felhatalmazva őket

birtokháborítások és bűncselekmények ügyében bírói kihallgatásra és ítélethozatalra (Holdsworth 1966, I. 287). A rendek 1348-ban újra kérték a békeőrök megválasztásának jogát, ezúttal a választási jogot a grófságok kapták volna, a kormányzat ezt a kérést is elutasította (Putnam 1929, 42). Az 1348. évi nagy pestis után a munkavállalás szigorítására hozott törvények végrehajtását a békebírákra bízták (Holdsworth 1966, I. 288), 1351-52, 1359-1364 között, majd 1368 után (Jewell 1972, 146), 1361-ben rendelet készült arról, hogy Anglia minden grófságában egy *lord*ot és vele három vagy négy méltó embert, aki jártas a jogban felhatalmaztak békefenntartásra, törvénysértők letartóztatására és bebörtönzésére, valamint jogot kaptak arra is, hogy birtokháborítások és törvénysértések ügyében kihallgatást folytathassanak és ítélkezhessenek. 1363-ban rendelet született arról, hogy ez a bíróság évente négy alkalommal ülésezzen. Ekkortól kezdve nevezték őket békebíráknak (*Justice of the Peace*), rendfenntartói, bírói és adminisztratív kötelezettségeikhez folyamatosan további jogköröket adott a törvénykezés (Holdsworth 1966, I. 288). A rendek 1362-ben, 1363-ban, 1365-ben, 1376-ban, 1379-ben, és 1380-ban is kérték, hogy a parlamentben ismertessék a békebírák nevét, és a rendek hagyják jóvá kinevezésüket (Putnam 1929, 44). A XIV. század második felében a békebírák szerepköre egyre inkább volt bírói és egyre kevésbé politikai jellegű. A parlament 1361-ben a békebírák jogkörébe rendelte súlyok és mértékek ellenőrzésének jogát, amit egyébként már 10 éve gyakoroltak. A királyi tanács és kancellária 1364-ben a békebírák hatáskörébe rendelte a spekuláció és áruhalmozás feletti igazságszolgáltatás jogát, a békebírák 1368-ban a békefenntartás jogát is megkapták (Putnam 1929, 45-46). Az 1380-ban megalakuló parlament részletes listába foglalta a békebírák jogkörébe tartozó bűnügyek (*felonia*, *trespass*) eseteit. Az erőszakos bűncselekmények büntetésének hovatartozása nyitott kérdés maradt, a kormányzat és a rendek ellentéte ugyancsak eldöntetlen maradt az előzetes letartóztatások kérdésében (Putnam 1929, 47). A békebírák 1380-ra lényegében teljes hatalmat kaptak a büntetőjog és gazdasági jog végrehajtásában (Jewell 1972, 146).

A békebírók száma és képzettsége grófságonként változott, de a törvényi szabályozás 1361-től rendezte ezt a kérdést, ekkortól 3 vagy 4 *gentleman*, egy mágnás és néhány jogot tanult ember alkotta a békebíróságot (Brown 1989, 126). Az 1388. évi statútum grófságonként hat főben rögzítette számukat, amelyhez még hozzá kell számítani az *assize* bíráit. Két évvel később nyolcra növekedett a békebírák száma, de ahogy feladatkörük növekedett úgy

gyarapodott számuk is, amely végül bizonytalanná vált (Holdsworth 1966, I. 288). A XV. század közepére 15-20 fő alkotta a békebíróságok bírói testületét (Brown 1989, 126). Derby grófságban a békebírák fizetési listái szerint 1425-1428 között 5 fizetett bíró összesen 27 napig bíráskodott, 1428-1433 között 7 fizetett bíró összesen 83 napig ítélkezett, 1434-1437 között 6 fizetett bíró 44 napig, 1437-1439 között 5 bíró 37 napig dolgozott. A XV. század folyamán alig változott a bírók száma, a század végére 6-8 főre emelkedett, és csak 1485 után növekedett jelentősen 13-17 főre (Wright 1983, 251). A békebírói hivatal jogköreinek bővülésével növekedett az intézmény presztízse, 1389-ben törvénybe iktatták, hogy a békebírók csak a legvagyonosabb lovagok *esquire*ök és *gentleman*ek lehetnek, akik vagyona földből származik (Holdsworth 1966, I. 289). Brown szerint 1390-ben kiadott statútum arról rendelkezett, hogy békebírók a grófság alkalmas lovagjai, *esquire*jei és a grófság jogrendszerében jártas személyek legyenek (Brown 1989, 126). A békebírói hivatal betöltésének további szabályozását jelentette az 1414-ben kiadott törvény, amely szerint egy grófság békebírái *lord*ok és bírók kivételével csak saját grófságuk lakosai közül kerülhetnek ki (Brown 1989, 127). A békebírói hivatal betöltését szabályozó 1439-ben kiadott törvény értelmében, csak azok a földbirtokosok lehettek békebírók, akik legalább évi 20 fontot jövedelmező földbirtokkal rendelkeztek (Holdsworth 1966, I. 289), de ez alól a vagyoni kvalifikáció alól mentesek voltak a jogászok (Wright 1983, 94). Laikus *lord*ok is helyet kaptak a békebíróságokban, időnként aktív szerepet vittek a bíróságok munkájában, néhányuk alkalmazása tisztán politikai okokkal indokolható. Püspököket és apátokat 1424-től kezdve alkalmaztak békebíróként minden ügy tárgyalásakor, kivéve olyan ügyeket, amelyekben vérontás vagy eretnekség szerepelt (Brown 1989, 127). Derby grófságban a békebírói tisztséget a grófság legjelentősebb birtokosai töltötték be. Hosszabb ideig működött bíróként Thomas Chaworth (1444-1457), John Cockayne (1431-1437), Ralph Cromwell (1429-1454), John Curson (1431, 1437-1460), John Gresley (1449-1457, 1458-1467), Gerard Meynell (1429-1431), John Pole (1429-1437), Peter Pole (1429-1443), Ralph Pole (1437-1458), John Tunstead (1437-1457, 1460-62), Richard Vernon (1429-1449) (Wright 1983, 250. Appendix 9a). Derby grófság békebíráinak sorában találhatók laikus bárók, illetve más grófságban lakó birtokosok, akiknek Derbyben is volt földjük. Békebíróként működött a grófságban birtokkal rendelkező Thomas Blount (1429, 1439-1457) és Henry Grey (1431, 1437) (Wright 1983, 250 Appendix 9a), akiket Wright bárói rangú családként tartott számon (Wright 1983, 203-

204 Appendix 2). Más jelentős birtokosok is betöltötték Derby grófság békebírói tisztségét, akik rendelkeztek a grófságban birtokkal, de más grófságban laktak, közéjük sorolható William Babington (1429-1454) és Ralph Cromwell (1429-1460) (Wright 1983, 250 Appendix 9a). Békebíróként működtek arisztokraták, akik csak kisebb birtokkal, vagy még azzal sem rendelkeztek a grófság területén. Ide sorolható Humphrey Stafford, Buckingham hercege (1437-1460), John Talbot, Shrewbury grófja (1439-1458), John Tuchet Aundley lordja (1431-1457) (Wright 1983, 250 Appendix 9a). A grófság békebírái között kevés egyházi személy található a XV. század első felében csak Coventry és Lichfield püspökei kaptak békebírói megbízatást, ehhez a püspökséghez tartozott a grófság. John (1429), William (1431-1437), William (1443-1449), Richard vagy Ralph (1449-1458) töltötte be püspökként a grófság békebírói székeinek egyikét. William yorki érsek 1456-1462 között dolgozott békebíróként Derby grófságban (Wright 1983, 250 Appendix 9a).

A békebírák 1415-ben megszerezték az elsőbbséget a *sheriff* előtt, hogy a koronát érintő ügyekben eljárjanak. A békebírák jogköre tovább növekedett, amikor 1461-ben statútum szabályozta, hogy a *sheriff's tourn*on készült minden jelentést a békebírák elé kell vinni, a következő bíróság ülésén. A statútum egyúttal megtiltotta a *sheriff*eknek, hogy olyan ügyben készült jelentés alapján tartóztassanak le valakit, amelyben a békebírák nem jártak el (Morris 1910, 155). A törvény szerint azok a vádemelési ügyek, amelyek tárgyalása 1461 előtt a *sheriff's tourn* hatáskörébe tartozott, átkerültek a békebírák jogkörébe (Jewell 1972, 132).

A békebírák mellett működött egy klerikus, a tekercsek őre (*custos rotulorum*), aki a bíróság munkája során keletkezett iratanyagot őrizte, és írnokokat alkalmazott (Holdsworth 1966, I. 291), akik napi 2 shilling díjazást kaptak (Brown 1989, 127). Derbyshire békebíróságának klerikusa 1425-1441 között John Waryn, 1441-1459 között Henry Pole volt (Wright, 1983, 251). John Waryn az egyik legjelentősebb békebírónak Richard Vernon családjának volt járadékosa (Wright 1983, 98).

A békebírák a korona alkalmazásában álltak, a korona ehhez mindvégig ragaszkodott, csak kevés esetben mondott le erről a jogáról (Holdsworth 1966, I. 291). Derbyben 1429-1460 között 16 békebírót választottak a grófsági gyűlésen, akik 12 vagyonos birtokosi családból származtak, a lovagi rang nem volt előfeltétel a választás során (Wright 1983, 97). A korona, mint a békebírók alkalmazója, és a grófsági közösségek, mint a békebírók választói, rá voltak kényszerülve arra, hogy érdekegyeztetés révén töltsék be a békebírói székeket. Ez a

gyakorlatban az alábbi megoldás szerint működött. Richard Vernon 1429-1449 között békebíróként vett részt Derby grófság életének irányításában (Wright 1983, 250), a grófság tekintélyes birtokosi köréhez tartozott (Wright 1983, 99), rangját tekintve lovag, ennek megfelelően az 1431. évi összeírás szerint rendelkezett 1 lovagi hűbérrel Nether Haddonban, valamint három további faluban kisebb birtokokkal, amelyek évi tiszta jövedelme 6 fontot tett ki (XXIII. táblázat, 188). Vernon befolyása Derby grófság Nyugati felében jelentős volt, szemben a Grey családdal, akik inkább a grófság keleti felében rendelkeztek erős kapcsolatrendszerrel. Richard Vernon királyi lovagként baráti kapcsolatban állt mágnás családokkal, Beauforttal, Nevillekkel, Westmoreland grófjaival, a Norfolki herceggel. Richard Vernon egyik fontos kapcsolata Humphrey Stafforddal alakult ki, akinek 1438-ig anyja haláláig birtokai jelentős része le volt kötve anyja özvegyi részeként (Wright 1983, 99). Westmoreland grófja Radulphus volt, aki Asheford uradalmát birtokolta, amely Derby grófság középső részén feküdt (XXIII. táblázat, 187). Norfolk hercege az 1431. évi összeírás szerint Bretby várát, uradalmát és tartozékait birtokolta Cotonban, Lyntonban és Rostlastonban Derby grófság déli részén (XXIII. táblázat, 187). A Vernon család szövetségese volt Johannes Cokayn, Richard Vernon bírótársa a békebíróságon (Wright 1983, 250), Cokaynt az 1431. évi összeírásban lovagként jelölték (XXIII. táblázat 188). Richard Vernon az 1440-es években Humphrey Stafford egyik legjelentősebb javadalmasa lett, miután Stafford hozzájutott örökségéhez (Wrigth 1983, 99). A Vernon család uradalmi intézőin és háztartásának alkalmazottain kívül 1427-1440 között 15 személynek fizetett 1-4 font közötti javadalmat, természetesen időben nem egyszerre. Közöttük szerepeltek Derby grófság birtokostársadalmának tagjai is, például William Fitzherbert, Thomas Foljambe (1430-1431), John Pole (1429-1430, 1432-33), John Tunstead (1430-1433), Gerard Meynell (1429-1430), Thomas Coton (1431-1437) (Wright 1983, 249). Derby grófság délkeleti részén jelentős birtokokkal rendelkezett a kisebb bárók közé sorolható Henry Grey Codnor lordja, aki 1436-ban Gerarg Meynellt, 1437 után Ralph Polet és John Curzont sorolhatta követői közé. A helyi politika alakulását befolyásolhatták birtokadományok, örökséghez való hozzájutás, amelyből csatlósokat, javadalmasokat lehetett felfogadni. A Stafford örökség felszabadulása (1438) után Humphrey Stafford legjelentősebb javadalmasává tette Richard Vernont. Stafford kevéssel Henry Grey halála előtt, 1444-ben javadalmasává tette Grey jogászát Ralph Polet (Wright 1983, 99). Grey másik befolyásos fizetett embere John Curzon of Kedleston, a Grey család

*stewad*ja, ugyancsak békebíró és azon belül a *quorum* tagja feltehetően már korábban Humphrey Stafford pártjára állt (Wright 1983, 98-99). A Grey család befolyása minimumra csökkent Henry Grey halálával (1444), ugyanis törvényes örököse kiskorú volt. Richard Vernon befolyásának kedvezett a grófság két jelentős személyiségének Sir John Gresleynek és sógorának Sir Thomas Blountnak hosszú franciaországi távolléte (1420-1435) (Wrigth 1983, 99). A helyi politikai befolyás az egyes érdekcsoportok között állandóan változott, egy-egy birtokosi csoport befolyásának növekedése vagy csökkenése rendszerint a közhivatalok megszerzésében és viselésében fogható meg, de a csoportok befolyásának növekedése vagy csökkenése szinte nyomon követhetetlenül bonyolult, ugyanis a családi kapcsolatok, csatlósi szerződések alakulása is befolyásolta az egyes csoportok hatalmi súlyát.

A békebíróság működése a benne részt vevő bírák és a mögöttük álló hatalmi csoportosulások kompromisszumaitól függött. A királyi politika arra ügyelt, hogy lehetőleg királyhű emberek legyenek a bíróság meghatározó tagjai, mint például Richárd Vernon. Az egyes hatalmi csoportosulások egymást ellensúlyozták, hiszen az együttesen dolgozó 6-8 bíró egymást is ellenőrizte.

Ralph Cromwell hosszú ideig dolgozott békebíróként (1429-1455) (Wright 1983, 250), Crichben uradalma volt, ami 1/2 lovagi hűbért ért (XIX. táblázat 156), Dronfieldben egy uradalom, Elmetonban fél lovagi hűbért érő uradalom (XIX. táblázat 163), South Wingfieldben negyed lovagi hűbérre becsült uradalom, Tibshelfben fél lovagi hűbérre tartott uradalom jelentette Derby grófságban fekvő birtokállományát (XIX. táblázat 165). Cromwell és a mögötte álló Buckingham-Shrewsbury koalíció kevés hatást gyakorolt a grófság helyi hatalmi viszonyaira a XV. század első felében (Wright 1983, 100). William Babyngton lovag békebíróként szolgált (1429-1454) Derbyben (Wright 1983, 250), de a szomszédos Nottingham grófságban lakott, Derbyben Blakewell uradalmának egyik felét birtokolta, amely negyed lovagi hűbérnek felelt meg, Mayshamben fekvő uradalmát kereken egy lovagi hűbérre becsülték, és több más kisebb birtokkal is rendelkezett Derby grófságban (XXIII. táblázat 189). Az egymás mellett dolgozó tekintélyes bírótársak jelentős befolyású arisztokrata körökhöz, vagy magához a királyi udvarhoz kötődtek, ezek a kapcsolatrendszerek biztosították azt a hatalmi egyensúlyt és tekintélyt, amely szükséges volt a grófsági békebíróság működéséhez.

Derby grófságban tizenként lovagi rangú család adott egynél több békebírót a XV. században, előfordult, hogy fiúk követték apjukat, és fivérek egymást. Az is előfordult, hogy egy családból egyszerre két békebíró is működött (Wright 1983, 97). Peter Pole és Ralph Pole 1437-1443 között dolgozott békebíróként (Wright 1983, 250). Peter Pole Ralph Pole apja volt, mindketten kiváló jogászok, Peter Pole először 1402-ben tűnt fel a Lancaster hercegség szolgálatában, Ralph Pole pedig 1438-tól állt Lancaster szolgálatban, és 1456-ban a király személyes jelenléti bíróságának (*king's bench*) bírája volt (Wright 1983, 98). Thomas Blount és Walter Blount 1449-1455 között volt békebíró együtt (Wright 1983, 97).

A békebírói tisztséget betöltő birtokosi csoport tagjai más alkalommal más grófsági hivatalokat viseltek: *sheriff*, *coroner*, adószedő, sorozó biztos, parlamenti képviselő (Jewell 1972, 146). Richard Vernon 1429-1449-ig volt Derby grófság egyik békebírója (Wright 1983, 251), 1444-ig High Peak *stewardja*. Ezt a tisztséget Walter Blount szerezte meg, aki 1449-1455 között békebíróként működött (Wright 1983, 100).

A békebíróságoknak kétféle ülése volt, az egyik a *quarter* vagy *general session*, a másik a *petty session*. A *quarter* vagy *general session* bíróságát az egész grófságnak tartották négy alkalommal egy évben, és esetenként statútum írta elő megrendezését. Ennek a bíróságnak módszerei és eljárásai XIV. századi mintákat követtek, a bíróság szélesebb jogkörrel rendelkezett, mint egy igazságszolgáltatási ügyekkel foglalkozó bíróság. A bírák összehívták a bíróság ítélőtestületét (*jury*), amely kivizsgálta az egyes ügyeket, jelentést készített, amely alapján a bíróság meghatározta a beidézendő személyek körét. A bíróság jogköre kiterjedt bűnügyekre, és közigazgatási ügyekre, lényegében felülvizsgálhatta a grófság egész helyi kormányzati rendszerét. A *quarter session* igazságszolgáltatási jogköre széles volt, minden bűnügyre kiterjedt, kivéve a felségsértést (Holdsworth 1966, I. 292). A *quarter session* 1362 óta működött, a gyűlést alkalmanként eltérő helyen tartották, leggyakrabban a grófság központjában, alkalmanként 100-200 fő jelent meg (Jewell 1972, 146). Derby grófság békebírósága 1440-1441 között Ashbourneben, Belperben, Derbyben Chesterfieldben és Whitwellben működött (Wright 1983, 98). A békebíróság fejlődésére hatott a *justice of assize*, *goal delivery*, és a *king's bench* bíróságaival kialakult kapcsolata (Jewell 1972, 146).

A *Petty Session* elnevezés a XIX. században keletkezett. Számos statútum, amely a békebírák igazságszolgáltatására vonatkozott, gyakran adott két vagy több bírónak

felhatalmazást (Holdsworth 1966, I. 292), ezek a bírósági ülések rövidek voltak, két bíró ítélkezett, de nem a grófság központjában, hanem különböző részein (Brown 1989, 123).

A XV. század elejéről fennmaradt egy Lincoln grófsági békebíróság iratanyaga 36 ügyről, amelyek között előfordultak különböző fajta gyilkosságok, rablások, gyújtogatás, nőrablás, nemi erőszak, bűnözők rejtegetése, kerítés, orgazdaság, zendülés, káromkodás, erőszakos behatolás, zavarkeltés bíróságokon, hivatali hatalmaskodás és visszaélés, fenyegetés, kikényszerített vásárlás, javak felvásárlása piacra vezető úton vásár kezdete előtt kikényszerített áron, áruhalmozás, spekuláció. A perek között szerepeltek fogadósok és élelmiszerkereskedők ármanipulációi, csalás súlyokkal és mértékekkel, kenyér és sör szabott árának megszegése, munkabérekre vonatkozó szabályok megsértése, bűnözők üldözése. Brown szerint elmondható, hogy ezek tipikus ügyek a XV. század eleji békebíróságok munkája során (Brown 1989, 124).

A királyi bíróságok, közöttük a békebíróság munkáját is ítélőtestület (*jury*) segítette. Az 1414-ben bevezetett kvalifikáció szerint olyan perekben, amelyekben gyilkossági ügyben folyt tárgyalás, csak az a *jury* ítélkezhetett, amelynek tagjai évi 40 shilling jövedelmet biztosító földbirtokkal rendelkeztek. Ugyanez a vagyoni kvalifikáció lépett életbe személyes- és birtokperek, valamint olyan károkozási és tartozási perek esetében, amelyek során az okozott kár vagy tartozás összege elérte, illetve meghaladta a 40 márkát (Brown 1989, 103).

A békebírók nemcsak igazságszolgáltatási, hanem politikai feladatokat is elláttak, elsősorban a béke megőrzése, rendfenntartás volt kötelességük. A békebíróságok XIV. századi fejlődésének és az utazó bíróságok hanyatlásának hátterében politikai alkufolyamat húzódott, amely a parlamenti rendek és a korona között zajlott. Amint fentebb látható volt, a korábbi bírósági rendszerben az utazó bírák jelentős hatalommal felruházott professzionális királyi bírák voltak. Velük szemben a rendek előnyben részesítették a grófsági igazságszolgáltatásban a helyi embereket. A parlament a grófsági birtokosi körből kikerülő békebíróknak adott egyre nagyobb jogkört az utazó bíróságok királyi bíráival szemben. Ugyanakkor a korona is ragaszkodott a grófságok, járások, városok feletti közvetlen ellenőrzés lehetőségéhez, amelynek jó eszköze volt a békebíróság. A rendek és a korona törekvésének összehangolása a XIV. század közepén megvalósult, a békebírák jogot tanult személyek közül kerültek ki, ismerték a királyi bíróságokon alkalmazott közjogot, és ennek szellemében ítélkeztek, kevésbé ragaszkodtak a helyi szokásjogokhoz. Megszervezték a *quorum*ot, ami bizottságot

jelentett, és a békebíróság bíráinak egy csoportját jelölte, akik súlyosabb törvénysértéseket (*felonia*) tárgyaltak. A *quorum* 1344-ben jelent meg, és 1350 után általánossá vált, bírái királyi bírák voltak, rendszerint a grófságok birtokosai közül kerültek ki. A XV. században már minden törvénysértést egyetlen *quorum* tárgyalt, az ügyeket nem osztották fel (Brown 1989, 125). Központi bíróságok bíráit alkalmazták a helyi emberek mellett minden grófság békebírói bizottságaiban rendszerint úgy, hogy a kirendelt királyi bírók eredetileg is kapcsolatban álltak a grófsággal. A békebírák között volt egy főbíró (Brown 1989, 127).

A békebírák megkapták a kisebb és nagyobb törvénysértések (*transgressio*, *felonia*) vádjait, és ítélkeztek, de ingatlan és személyes jellegű perekben nem döntöttek. A békebíróságok büntetőjogi és gazdasági ügyekben a legfontosabb bírósággá váltak a grófságokban a XV. századra (Brown 1989, 126). Polgári perekben a *justices of assize* bíróságai bíráskodtak (Brown 1989, 125).

A békebírói hivatal betöltése a grófsági birtokosok és a központi kormányzat fontos ügye volt, ezeket a tisztségeket a grófsági földbirtokosok igyekeztek betölteni. Ez volt a célja olyan városok vezető polgárainak is, amelyek rendelkeztek saját békebíró választás jogával, saját területükről származó jogászokkal és bírákkal igyekeztek betöltetni ezt a tisztséget, akiket a kormányzat ugyan Westminsterből küldött, de származásuknál fogva mégis otthon voltak az adott területen. A békebírák jogkörének növekedése csökkentette a grófsági-, járási- és magánbíróságok jelentőségét. A békebírák a büntetőjogi igazságszolgáltatást mellett a királyi politika érvényesítését is szolgálták (Brown 1989, 128).

3. A parlamenti képviselet

Angliában 74 grófsági parlamenti képviselő foglalt helyet az alsóházban, Chester és Durham nem rendelkezett parlamenti képviselettel, a fennmaradó 37 grófság két-két küldöttet választott (Brown 1989, 201). A XIV-XV. század folyamán szabályozták a grófságok parlamenti követválasztását, amelynek előkészítése, levezetése és jelentése a grófsági gyűlésen a *sheriff* feladata volt (Jewell 1972, 195).

Az 1300 körüli évektől gyakran kaptak városok parlamenti meghívót, 1325 után pedig minden parlamentben helyet foglalhattak városi küldöttek, de a XIV. század végéig

bizonytalan volt a meghívottak száma és összetétele (Brown 1989, 201). A tíz jelentősebb városok grófsági státuszt kapott 1461-ig, és ennek révén meghívót a parlamentbe. London négy képviselőt választhatott, a többi várost két-két fő képviselte (Brown 1989, 189). A *city* (*civitas*) és *borough* rangú városok kaptak meghívót a parlamentbe, de nem határozták meg azt, hogy melyik település és mi alapján minősült *borough*nak. Ez hosszú ideig gondot okozott az angol parlamenti képviselet történetében. Először 1275-ben kaptak *borough*k parlamenti meghívót, és ekkor képviseltette magát a legtöbb városias jegyeket felmutató település. Ekkor szinte mindegyik *borough*ként számba jöhető település képviseltette magát, még falvak is küldtek képviselőt. Ezután csökkent a képviselőt küldő települések száma, I. Edvárd (1272-1307) alatt 166 település képviseltette magát legalább egyszer, de átlagosan parlamentenként 86 körüli város küldött két-két képviselőt (Brown 1989, 201). II. Edvárd (1307-1327) idején összesen 110 település képviseltette magát, legalább egy alkalommal, és átlagosan parlamentenként 70 település követei jelentek meg. III. Edvárd (1327-1377) uralkodásának első felében tovább csökkent a képviselőt küldő települések száma, de uralkodása második felében lassan növekedett, 1357-1377 között 80 város rendelkezett parlamenti képviselettel. A parlamenti képviselet stabilizálódását jelzi, hogy lassanként állandósult a meghívott városok listája, kialakult, hogy kik rendelkeznek képviseleti joggal. II. Richárd (1377-1399) alatt 83 körül mozgott a parlamenti képviselettel rendelkező városok száma. A XV. század első felében némi visszaesés után egyre több település kapott képviseleti jogot, VI. Henrik (1422-1461) alatt átlagosan 87, 1453-ban ugrásszerűen magas a növekedés, ugyanis 96 település képviseltette magát. A városok erősödését jelzi, hogy 1487-ben 101 város küldöttei foglaltak helyet az angol parlamentben, és számuk a XVI. század folyamán növekedett (Brown 1989, 202).

A parlamenti képviselőválasztást szabályozó utasítás szerint a teljes grófsági gyűlésen kellett képviselőket választani, ez I. Edvárd idején (1272-1307) a lovagi rangú személyeket jelentette, akik maguk közül választották a képviselőket. A választás eredménye már gyakran a grófsági gyűlés összehívása előtt megszületett. A XIV. század második fele fordulópont a parlamenti képviselőválasztás történetében, amit jeleztek a parlamenti választási visszaélésekről sokasodó panaszok, és a törvénykezés felgyorsulása, amely a választásokat szabályozta. A XIV. század első felében még kevés panasz hangzott el a választási visszaélésekről (Brown 1989, 189).

III. Edvárd (1327-1377) korában növekedett a *sheriff*ek elleni panasz, akik annak érdekében manipulálták a választásokat, hogy magukat hozzák ki győztesnek, ezért 1372-ben rendelet tiltotta meg, hogy *sheriff*ek és jogászok induljanak parlamenti képviselőválasztáson (Brown 1989, 189-190). A jogászok eltiltására azért került sor, mert királyi bíróságokon praktizáló jogászok parlamenti képviselői helyzetüket arra használták, hogy saját ügyfeleik magánügyeit és kérvényeit vitték választóik nevében a parlament és kormányzat elé (Maddicott 1977, 37). Ebben a parlamentben, amely ezt törvénybe iktatta, 11 körül volt a grófságokhoz kötődő bíróságokon praktizáló jogászok száma (Maddicott 1977, 37). Az alsóházban helyet foglaló közösségek (*commons*) képviselői 1376-ban maguk kérték petícióban, hogy a grófságok képviselői a grófságok érdemesebb népe közül legyenek megfelelő választással választhatók, és a *sheriff*ek ne befolyásolják a választási eredményeket (Brown 1989, 189-190). Feltehetően a grófság népességének kevésbé jelentős része közbeszólt, ugyanis a királyi válasz szerint a választást az egész grófsági gyűlés (*county court*) közös egyetértésével kellett megvalósítani hagyományos módon (Brown 1989, 190). Ettől kezdve gyarapodtak a választásokon megnyilvánuló ellentétek, helytelen eljárások. II. Richárdot (1377-1399) azzal vádolták, hogy elküldte a *sheriff*ekhez azok nevét, akiket meg akart választatni (Brown 1989, 190). A választásokra jellemző, hogy gyakran nem voltak titkosak, a *sheriff* megnevezte az egyes felek támogatóit, akik gyakran a jelölt falujából származó szabad birtokosok (*freeholder*) voltak. A XIV. században ez úgy módosult, hogy esetenként nemcsak a fő szavazókat nevezték meg, hanem felsorolták a választáson részt vevő személyeket, de nem részletezték azt, hogy ki szavazott a győztesekre (Maddicott 1977, 32).

A XV. század első felében törvények sora készült, amelyek a parlamenti képviselőválasztást szabályozták. 1406-ban elfogadták, hogy minden piacos helyen tizenöt nappal korábban ki kell hirdetni a képviselőválasztást, hogy a grófságban élő választásra jogosult emberek megjelenhessenek. Majd ugyancsak ebben az évben a rendelkezés úgy módosult, hogy miután a *sheriff* megkapta a grófságnak szóló parlamenti meghívót, az első teljes grófsági gyűlésen hirdesse ki a tervezett parlament helyét és idejét. A választáson jelenjenek meg a *suitor*ok, és választásra meghívottak, hogy megválasszák a grófság parlamenti küldöttét szabadon, részrehajlás, bármiféle irányú rábeszélés és parancs nélkül. A választás eredményéről készüljön lepecsételt írás, amelyet mindazok pecsételjenek le, akik a

választásban részt vettek (Brown 1989, 190; EHD 1969, IV. 459-460; SECH 1972, I. 275-276).

Ekkor még tisztázatlan volt az, hogy ki jogosult részt venni a képviselőválasztáson. Az 1376. évi királyi rendelet szerint a teljes grófsági gyűlés egyetértésével választottak parlamenti képviselőt (Brown 1989, 189), ezen lényegében a grófság minden szabad birtokkal (*freehold*) rendelkező birtokosa részt vehetett, tehát a szabad parasztok is. A *justice of assize* királyi bírósága 1410-ben felhatalmazást kapott a választási eredmények felülvizsgálására, és arra, hogy megbírságolja a *sheriff*et, ha kiderül, hogy megszegte az 1406. évi választói rendeletet. A kiszabható bírság összege 100 font volt. Ez a bíróság a grófság hivatalnokait is felülvizsgálhatta, ha ők hibáztak a választás során, és ebben az esetben elvesztették fizetésüket.

A parlamenti választásokon való részvétel szabályozása 1413-ban folytatódott. Az 1406. és 1410. évi statútumok rendelkezéseit a következőkkel egészítették ki. A grófságokban csak olyan parlamenti küldöttet (*knights of the shire*) válasszanak, aki a grófságnak szóló parlamenti meghívó okirat dátumának napján abban a grófságban lakott, ahol később megválasztották. Továbbá azok a lovagok, *esquire*ök és mások, akik a grófság parlamenti küldötteinek választói, ugyancsak a fent említett módon annak a grófságnak legyenek lakói, amelynek küldötteire szavazatukat leadják. Ugyanez az intézkedés vonatkozott a városlakókra és a parlamenti képviselettel rendelkező *borough*k polgáraira is, tehát mindenkinek ott kellett szavaznia, ahol lakott (SECH 1972, I. 276). Ez a statútum már megjelölte a választókat, a lovagok és az *esquire*ök meghatározott társadalmi csoportot alkottak, de mellettük még mások is részt vehettek a választáson, akikről nem tudható, hogy pontosan kik voltak. Ennek ellenére mégis feltételezhető, hogy az *esquire* alatti *gentelman*ek és egyszerű szabad birtokosok lehettek, ugyanis az 1406. évi statútum szerint a *sheriff*nek a grófsági gyűlésen kell kihirdetni a választásokat (SECH 1972. I. 275-276), amelyen a szokások és törvények szerint minden szabad földbirtokos megjelenhetett.

A parlamenti választójog szabályozásában a következő fontos lépés az 1429. évi törvény volt. A törvény bevezetőjében olvasható, hogy erre a rendelkezésre azért került sor, mert az utóbbi időkben a parlamenti küldötteket (*knights of the shire*) túlzottan nagy és növekvő számú, az adott grófságokban helyi lakosként élő nép választotta meg, akik közül a többség kisbirtokos, vagy kisvagyonú és érdemtelen ember volt. Ráadásul mindegyik

ugyanazzal a szavazattal rendelkezett, mint a grófságokban lakó tekintélyes lovagok és *squire*ök. Emiatt tettlegességtől, gyilkosságoktól és zendüléstől kellett tartani a grófságok nemesei (*gentlefolk*) más népei között. A király ezen okok miatt egyetértésben a parlamenttel elrendelte, hogy a grófságok parlamenti küldötteit ezután minden egyes grófságban csak azok a személyek választhatják, akik ott is laknak, és közülük csak azok vehetnek részt a választásokon, akik legalább évi 40 shilling szabad birtokból (*freehold*) származó jövedelemmel rendelkeznek a birtokukat terhelő kötelezettségek levonása után. Anglia minden sheriffje felhatalmazást kapott, hogy hatalmában álljon megvizsgálni a választók jövedelmét (SECH 1972, I. 276). Ez a törvény 400 évig szabályozta a parlamenti választójogot (1429-1832), és jelezte annak a hagyománynak végét, amely szerint a teljes grófsági gyűlés választotta a parlamenti képviselőket, megalapította a földvagyon jövedelméhez kötött választójogi alkalmasságot (Brown 1989, 191). Gray az 1436. évi jövedelemadó alapján 10-15000 főre becsülte Anglia választásra jogosult lakóinak számát, ami grófságonként néhány száz főt jelentett. Ebbe a csoportba tartoztak lovagok, *esquire*ök, vagyonosabb *gentelman*ek, és vagyonos szabad földművesek (Brown 1989, 191).

A parlamenti választójog alsó határaként meghúzott évi 40 shillinges szabad birtokból származó jövedelemszint egybeesett az 1390-ben kiadott statútum kvalifikációjával, amely szerint az *assize* bíróságain működő *jury* tagjai számára előírta, hogy csak akkor vehettek részt az ítélőtestület munkájában, ha legalább évi 40 shilling tiszta jövedelemmel rendelkeztek. Ez a törvény lefektette azt is, hogy semmilyen mesterember, munkás, hentes, vagy szabó legalább évi 40 shilling tiszta jövedelmet biztosító földbirtok nélkül nem tarthat vadászkutyákat. Ez a birtok csak szabad birtok (*freehold*) lehetett. A választójog további szabályozásaként 1432-ben megjelenő rendelkezés szerint a választó abban a grófságban jogosult választani, ahol birtoka feküdt (Brown 1989, 192). A parlamenti képviselők díjazásának módját 1444-ben szabályozták, amelyet a *sheriff*ek végeztek (Hunnisett 1986, 86).

1445-ben megjelent statútum kijelentette, hogy a korábbi statútumok rendelkezéseit a *sheriff*ek megszegték, akik saját hasznukra nem tartottak megfelelő választásokat, vagy meghamisították az eredményeket, ezért további büntetéseket helyezett kilátásba törvénysértő *sheriff*ek és városi hivatalnokok ellen, még azt is törvénybe iktatták, hogy a választásokra legalkalmasabb idő reggel 8-11 óra között van (Brown 1989, 192).

A parlamenti képviselő választást szabályozó intézkedések sorában az 1445. évi törvény a választójog mellett a választhatóságot is szabályozta. A sheriffeknek a városok (*city*) és parlamenti képviseleti joggal rendelkező mezővárosok (*borough*) polgármestereihez is el kellett juttatni a parlamenti képviselői választásra vonatkozó uralkodói felhívást, és két helyben lakó polgárt kellett parlamenti képviselőnek megválasztani. Az intézkedés másik fontos eleme a grófságok parlamenti képviselőinek (*knights of the shire*) választhatóságára vonatkozott. Azt a személyt lehetett megválasztani, aki az adott grófságban lakó nevezetes *lovag*, *esquir* vagy született nemes ember (*gentleman*) volt, és egyúttal képes arra, hogy megszerezze a lovagi rangot. A rendelkezés kifejezetten megtiltotta, hogy bármiféle az említetteknél alacsonyabb, vagy szolgai rangú személy parlamenti képviselő (*knights of the shire*) lehessen (SECH 1972, I. 277). A rendelkezés a parlamenti képviselőségre való jelölésnek két előfeltételét határozta meg.

1. Az egyik a lovagi, *esquir* vagy született *gentleman* cím volt, vagyis olyan személyeket lehetett megválasztani, akik ezen címek valamelyikével rendelkeztek. A *gentleman*, vagyis a legalacsonyabb nemesi rang esetében pedig még szigorúbb volt a szabály, ugyanis csak a született *gentleman* számára tette elérhetővé a parlamenti képviselőséget (*knights of the shire*), a hivatalviselés, vásárlás vagy adományozás révén *gentleman* címet szerzett elsőgenerációs *gentleman* számára a parlamenti képviselőség a törvény betűje szerint elérhetetlen volt.

2. A választhatóság másik előfeltétele vagyoni jellegű volt, amit a rendelkezésben úgy fogalmaztak, hogy a parlamenti képviselőnek választott *squire* vagy született *gentleman* csak akkor láthatja el a grófsága parlamenti képviseletét, ha képes arra, hogy lovag legyen, vagyis képes a lovagi rang megszerzésére. Ez az intézkedés azoknak a birtokosoknak szólt, akiknek lovaggá kellett volna üttetniük magukat, de ezt elmulasztották (SECH 1972, I. 277. 10. jz.), ezért csak *squire* vagy *gentleman* rangjuk volt, de a birtokaik biztosították számukra azt a jövedelmet, amely a lovagság felvételéhez a kor felfogása szerint szükséges volt. Ez az összeg többször is módosult, a 20, 40 és 50 fontos évi jövedelemhatár váltakozva jelent meg lovagi cenzusként a XIII. század folyamán, majd II. Edvárd (1307-1327) uralkodása alatt 40 fontban rögzítették (Nichols 1863, 222). A XV. század közepén tovább élt az a gyakorlat, amely szerint a 40 font évi jövedelemmel rendelkező szabad birtokosokat (*freeholder*) az uralkodó a lovagság felvételére ösztönözte (Nichols 1863, 225).

A parlament kialakulása idején a grófságokat lovagok képviselték, akik száma a XIII. század végén 1500 körül volt, de a XV. századra jelentősen csökkent. A lovagok mellett jogászok és klerikusok is dolgoztak a grófsági hivatalokban, a királyok pedig elfogadták azt a helyzetet, hogy nem lehet minden jelentősebb posztra lovagot állítani, mert számuk egyre csökkent (Brown 1989, 192).

II. Edvárd (1307-1327) bizonyos esetekben utasítást adott arra, hogy lovagoknál alacsonyabb rangú *valettus*t küldjenek a grófságok a parlamentbe a lovagokénál kevesebb napidíjjal. Az 1330. évi parlamenti meghívóban az uralkodó elrendelte, hogy lovagokat vagy *serjeant*okat válasszanak parlamenti képviselőnek, és 1372-ben rendeletben jelent meg, hogy lovagok, *serjeant*ok vagy vagyonosabb grófsági birtokosok közül válasszanak a jövőben grófsági parlamenti képviselőket (Brown 1989, 192). A *knights of the shire* vagyis egy grófság parlamenti képviselőinek címe puszta terminus technicus lett, ugyanis sokszor nem lovagok képviselték a grófságot, hanem más rangú képviselők (Brown 1989, 193).

Az uralkodók kevésbé avatkoztak be a városok választási gyakorlatába, mint a grófságokéba. Minden *borough*nak saját módszere alakult ki a parlamenti követválasztásban. A XIV. század végén és a XV. század elején jelentős változás ment végbe a *borough*k parlamenti képviselőhelyeinek betöltésében, ugyanis korábban polgárok (*burgess*) vállalták a megbízatást, ettől kezdve viszont jogászok, királyi hivatalnokok, és birtokos *gentelman*ek gyakran lettek *borough*k képviselői egészen a XIX. századig (Brown 1989, 201). A királyi hatalom térnyerését jelzi, hogy esetenként a királyi háztartás emberei, vagy westminsteri hivatalnokok kaptak megbízatást egy-egy kisebb város parlamenti képviseletének ellátására (Brown 1989, 204).

Kisebb városok esetében 1422-ben a parlamenti képviselők 23 %-a nem a városban lakott, 1450-re ez az arány 50 %-ra növekedett, a XVI. század végére pedig 75 %-ra (Brown 1989, 204).

a) Derby grófság parlamenti képviselete

Derby grófság képviselőit (*knights of the shire*) Derby városában választották. A XV. századi 64 képviselőből 42 neve ismert, mindegyik Derby grófság lakója volt, és közülük csak nyolc volt felövezett lovag megválasztása idején. A többiek a grófság lovagi rangú, illetve

legvagyonosabb családjai közül kerültek ki. A parlamenti képviselők fele kétszer viselte tisztségét (Wright 1983, 112), többen más hivatalokat is elláttak, békebíró, *sheriff*, *escheator* gyakori tisztség egy-egy parlamenti képviselő előéletében (Wright 1983, 113).

Sir Thomas Chaworth (1380-1459) a Nottingham grófsági Wyvertonban lakott, Sir William Chaworth fia és örököse volt, apja 1398-ban meghalt. Anyja Alice, Sir John Caltoft lánya és örököse, 1400-ban elhunyt. Sir Thomas Chaworth első felesége Nicola, Sir Reynold Braybroke lánya és örököse Elizabethet szülte, aki John, lord Scrope of Masham felesége lett. Sir Thomas Chawort második felsége Isabel, Sir Thomas Aylesbury of Blatherwick lánya és örököse volt. Sir Thomas Chaworth politikai pályafutása már korán magasra ívelt, 26 évesen 1406-ban Nottingham grófság parlamenti képviselője lett, 1413-ban Derbyben választották a grófság követévé, 1417-ben, 1420-ban, 1421-ben, 1423-1424-ben, 1445-1446-ban ismételten Nottinghamet képviselte (Wedgwood 1936, 175). Thomas Chaworth lovagi rangú birtokosa volt Stoney Middletonnak egy 1409-ben keletkezett forrás szerint (XIX. táblázat 155). Az 1431. évi összeírásban Thomas Chaworth *miles* a fél lovagi hűbérre tartott alfretoni uradalmat (XIX. táblázat 162), és az ugyancsak fél lovagi hűbérre becsült nortoni uradalmat birtokolta (XIX. táblázat 164).

John Curzon (Curson) of Croxhall and Kedleston (1395-1460) *esquire* John Curzon és Cecily fia és örököse, 1422/3-ban vette feleségül Sanchiat, Sir Thomas Gresely of Drakelow (1365-1445) lányát, aki öt fiút és három lányt szült (Wedgwood 1936, 245). John Curzon ifjú korában vitézségével alapozta meg pályafutását, 1415-ben részt vett V. Henrik franciaországi hadjáratában. Politikai pályája már fiatalon magasra ívelt, amiben szerepet játszott Sanchiaval kötött házassága, ugyanis apósa Sir Thomas Gresley of Drakelow befolyásos birtokos volt Derby grófságban. A Gresley család birtokaihoz tartozott a XV. században Drakelowe uradalma (XIX. táblázat 160). Az 1431. évi összeírás szerint Thomas Gresley birtoka két uradalom Gresleyben, amelyek 1/3 lovagi hűbért értek, ezeken kívül további birtokok is feltűntek a Gresley család birtokállományában a század második felében (XIX. táblázat 160), az 1428. évi összeírásban Thomas Gresleynek Lyntonban egy lovagi hűbére volt (VII. táblázat 55).

John Curzon változatos politikai pályát futott be, Derby grófsági választó (*elector*) 1425, 1426, 1431, 1449, 1450-ben, és 1455-ben. John Curzon nemcsak választói, hanem parlamenti képviselői feladatokat is ellátott 1423-24-ben, 1429-30-ban, 1432-ben, 1435-ben,

Egyetemi könyvtár

1439-40-ben, 1442-ben, 1445-46-ban. A politikai életrajzot további fontos tisztségek betöltése gazdagította, Derby és Nottingham grófság háramlásvizsgálója (*escheator*) 1430-31-ben, 1435-36-ban, 1440-41-ben, Derby grófság békebírója 1431. június 8-tól élete végéig, választott döntőbíró 1431-ben York grófságban. John Curzon 1434-ben esküt tett a béke megtartására, 1446-ban kegyelemben részesült (Wedgwood 1936, 245-246). John Curson az 1431. évi összeírás szerint 13 fontot jövedelmező birtokkal rendelkezett Weston Underwoodban, és évi 40 dénár jövedelmű birtokkal Derby városában (XXIII. táblázat 191), Ketelestonban (!) fekvő birtokát 1/4 lovagi hűbérre becsülték (VII. táblázat 53), Croxhallban egy egész lovagi hűbért birtokolt (VII. táblázat 55), az 1431. évi összeírás szerint további birtokai Wyngreworthban egy uradalom, amelyet szolgálat által tartott, a birtok becsértéke 1/10 lovagi hűbér, Hungre Bentleyben fekvő birtokának évi jövedelmét 8 fontban határozták meg (XXIII. táblázat 193).

Fulk Vernon (1413-1449) Haddon örököse, feltételezhetően fia és örököse Sir Richard Vernon of Tong and Haddonnek (1390-1451), aki a parlament elnöke, és Fulk de Pembridge unokaöccse volt. Fulk Vernon 1433-ban nehézfegyveres katonáival és harminchárom íjásszal Franciaországban szolgált, 1437-ben Derby grófság parlamenti képviselőjévé választották, majd 1439-1440-ben ismét betöltötte ezt a tisztséget, és ekkor 1439. december 1-én Morleiston és Litchurch járás *bailiff*je lett. Fulk Vernont ebben a tisztségben Walter Blount követte 1449-ben, és Fulk megkapta Hammes kapitányi kinevezését, amíg apja Calais kincstárnokaként szolgált (1445-1451). Fulk feltehetően Franciaországban halt meg, így helyette öccse William Vernon lépett apjuk Sir Richard Vernon örökébe. William Venon születési dátuma bizonytalan Wedgwood egyik dátumként 1420-at, másik időpontként 1418-at jelölte meg (Wedgwood 1936, 907-908). A Vernon család lakhelye Derby grófságban Haddon volt, de ezen kívül birtokaikhoz tartozott Harleston Stafford grófságban, valamint Sir Richard Vernon megszerezte Tongot és Salopot (Wedgwood 1936, 908, 2. jz.).

Sir William Vernon of Haddon (1418-1467) harmadik legidősebb életben maradt fia volt Sir Richard Vernon of Haddonnek (1390-1451/2), aki maga is parlamenti képviselő, és a képviselőház elnökeként működött. William Vernon 1437-ben vette feleségül Margaretet, William de Lichfield, vagy más néven Taverner lányát, aki maga is képviselőként dolgozott. Margaret Spernor és Derby örökösnője Harryt (1445-1515) szülte ebben a házasságban, aki maga is eljutott a parlamenti képviselőségig (Wedgwood 1936, 908).

William Vernon politikai pályája korán magasra ívelt, ugyanis 24 évesen 1442-ben Derby grófság parlamenti képviselőjévé választották, 1449-50-ben és 1450-51-ben ugyancsak grófságát képviselte. William 1449-ben a Derby és Stafford grófsági békebíróságok tagjaként dolgozott, 1451-52-ben apja örökébe lépett Calais kincstárnoki hivatalában, és 1452-ben lovaggá ütötték. Calais kincstárnoki megbízatása 1460-ig tartott (Wedgwood 1936, 908). William Vernon esetében szintén jól érzékelhető, hogy a korona igyekezett parlamenti bázist szervezni magának, a parlamenti képviselőt jól jövedelmező magas hivatalra emelte. William Vernon annak ellenére, hogy 1452-ben, 1455-ben és 1458-ban is kegyelemben részesült, szilárd Lancaster párti maradt (Wedgwood 1936, 908). Buckinghammel és Lancaster pártiakkal *oyer and terminer* bírósági tagként működött 1459. októberében, decemberben sorozóbizottsági tag, 1455. február 19. és 1456. április 3. között Derby grófság békebírája, ezt a hivatalt még egyszer elvállalta 1457. május 28. és 1458. november 14. között, majd Stafford grófság békebíróságában dolgozott 1460-61-ben. Vernont minden bizottsági tagságától megfosztották 1461-ben, de még ebben az évben (1461. december 3.) kegyelemben részesült, majd ismét kegyelmet kapott (1463. szeptember 20), és 1463-ban már közreműködött a kivetendő adóterhek előzetes elosztásában Derby grófságban. Sir William Vernon és fia Henry 1463-ban zendülésben vett részt a grófságban, amelynek lecsendesedése után nem jelentek meg a bírósági idézések ellenére sem, ezért különbizottság foglalkozott ügyükkel. Vernon ezekben az években magánháborút folytatott Sir John Gresley of Drakelowval, aki York párti birtokos volt Derby grófságban (Wedgwood 1936, 908, 6-7. jz.).

William Vernon 1467. június 30-án halt meg, éppen azután, hogy összeült az a parlament, amelynek tagjává választották. Lányai Alice, Benett, Elizabeth és Margaret fejenként 500 márkát örököltek apjuktól, amely hozományként szolgálta férjhezmenetelüket. William Vernon örököse Harry Vernon lett, de rajta kívül William három másik fiút is hátrahagyott, Rafet, Richárdot és Williamet. A fentebb említett Henry feltehetően 1467-ben gyilkosság áldozatává vált. Lehet, hogy halála a Lancaster párti Shrewsbury gróf és a York párti Lord Grey of Codnor embereinek összecsapása alkalmával következett be. William özvegye Margaret volt végrendelkezésének egyik végrehajtója, rajta kívül William Comberford és John Pennistone pap kapott megbízást végakarata teljesítésére (Wedgwood 1936, 908).

Sir Walter Blount (1420-74) of Elvaston Sir Thomas Blount of Elvaston fia és örököseként látta meg a napvilágot, apja Normandia kincstárnoka elhunyt 1456-ban, anyja Margaret, annak a Sir Thomas Gresleynek lánya, aki maga is vállalt parlamenti képviselői megbízatást. Walter Blount első feleségével Helennel, Sir John Byron of Clayton Lancaster grófsági birtokos lányával 1440 körül házasodott össze. Walter Blount második feleségét Annet 1467-ben vette el, aki Humphrey, Buckingham herceg özvegye és Ralph Neville westmorlandi gróf lánya volt, Anne túlélte Walter Blountot, akinek legidősebb fiát 1471-ben Barnetnél megölték, második fia John, Mountjoy *lord*ja lett, legkisebb fia Sir James Blount (1450-93) Derby grófságot képviselte a parlamentben (Wedgwood 1936, 86).

Sir Walter Blount először 27 évesen 1447-ben, majd 1449-ben, 1450-51-ben, 1453-54-ben, 1455-56-ban, 1460-61-ben képviselte Derby grófságot a parlamentben, 1449. július 24. és 1456. április 3. között, majd 1460. december 8-tól haláláig békebíróként működött a grófságban. Walter Blountot Nicholas Langford lovaggal együtt a királyi tanács elé idézték 1454 májusában, amiről Derby *sheriff*jének küldött utasítás tájékoztat. Walter Blount kegyelemben részesült 1455. november 12-én, de 1460-ban lázadóként vették nevét listába. A Yorkok támogatójaként vett részt a rózsák háborújában, akik hatalomra kerülése után (1461) pályája magasra ívelt, 1460-ban ütötték lovaggá, már 1460. július 28-án Calais kincstárnoka lett, ezt a hivatalt 1464-ig látta el, 1461 októberében ostrommal bevette Hammes várát, részt vett a northamptoni csatában. Walter Blount fivére Thomas Blount követte őt Calais kincstárnokságában 1464. november 24-én, miközben Walter Blount Anglia kincstárnoka lett, 1465. június 20-án Lord Mountjoy néven névre szóló meghívót kapott a parlamentbe, 1466-ban megvált Anglia kincstárnoki hivatalától. Walter Blount 1467-68, 1469, 1470-71, 1472 folyamán meghívót kapott a parlamentbe (Wedgwood 1936, 86).

John Sacheverell (Saucheverel) of Hopwell and Aston-on-Trent, *esquire* (1400-1455); apja Robert Sacheverell of Hopwell (Wedgwood 1936, 733). Egy 1384-ben keltezett oklevél szerint John Sacheverell, feltehetően Robert apja és a fentebb említett John nagyapja Hopwell *lord*jának címezte magát (DC 1906, 1914). Az 1428. évi összeírás szerint Hopwell 1/4 lovagi hűbért ért, és Margareta, Thomas Rempston lovag özvegye birtokolta (VII. táblázat 54). Az 1431. évi összeírás szerint ugyancsak Margareta asszony kezén volt Hopwell uradalma, amelynek becsértéke 1/4 lovagi hűbér, és élete végéig tartotta (*ad terminum vite sue*) (!) (VIII. táblázat 58). Margareta asszonyról többet nem sikerült kideríteni, feltehetően a Sachverell

család tagjaként birtokolhatta Hopwellt az összeírások éveiben. A Sacheverell család másik jelentős birtoka Aston vagy Aston-on-Trent Derby grófságban, amely Chester apátjának birtokaihoz tartozott egy I. Edvárd (1272-1307) korabeli forrás alapján (XIX. táblázat 156), ezt erősíti az *inqusition post mortem* 1489-ben keletkezett adata, amely szerint Ralph Sacheverell, *esqiure* Chester apátjától tartotta birtokát, a birtokért teljesítendő szolgálat azonban már ismeretlen a vizsgálatot végző személyek számára (XVI. táblázat 84). Ralph Sacheverell halála után történt vizsgálat eredménye szerint Ralph birtokolta Astont. Ebben az esetben az is megtudható hogyan került Aston vagy Aston-on-Trent az ő birtokába. Ralph apja John Sacheverell 1450-ben meghatalmazást adott Thomas Duffeldnek és William Cobynnek, hogy a birtokba iktatást átadják Ralph Sacheverellnek, John fiának, és Elizabethnek, Ralph feleségének John összes földjeire vonatkozóan Aston-on-Trent falvában és mezőin (DC 1906, 129). John Sacheverell feleségül vette Annet, Roger Leeche lányát (Wedgwood 1936, 733). John Sacheverell 1431-ben és 1437-ben Derby grófság választója (*elector*), 1449-ben és 1450-ben pedig parlamenti képviselői megbizatását látta el (Wedgwood 1936, 733).

Sir Thomas Fitzherbert of Norbury (1410-75) fia és örököse Henry Fitzherbert of Norburynek. Nicholas Fitzherbert első felesége Alice, Henry Bothe of Harlaston Derby grófsági birtokos lánya, tőle született fia és örököse Ralph, második felesége Elizabeth Ludlow of Salop (Wedgwood 1936, 332).

Alice jó partinak bizonyult, ugyanis apja Henricus Bothe de Erleston (!) *armiger* tehetős birtokosként tulajdonában tartotta a sydenfeni uradalmat, amelyet fél lovagi hűbérre becsültek, az erlestoni uradalmat, amelynek évi jövedelme 6 font 13 shilling 4 dénár, és egy további kisebb birtokrészt Egyntonban, amelynek becsértékét 1/6 lovagi hűbérre tartották (XXIII. táblázat 196).

Nicholas Fitzhherbert az 1431. évi összeírás szerint *armiger* címet viselt, Northbury uradalma évi 8 fontot jövedelmezett, további 20 shilling jövedelmet hozott egy kisebb osmastoni birtoka (XXIII. táblázat 195). Wright szerint 1451-ben az Asbourne melletti osmastoni uradalom ugyancsak Fitzherbert birtok volt (XIX. táblázat 150, Wright 1983, 14). Fitzherbert 1443-ban pereskedett Thomas Okeoverrel és Ralph Basset of Blore Stafford grófsági birtokossal, ugyanis nevezettek károkat okoztak Fitzherbert Northburyben fekvő birtokán. Nicholas Fitzherbert 1452-ben is perben állt, ezennel John Bothtal a Derby grófsági Ash uradalmáért. Érdekei érvényesítésekor és pályája során nagy hasznát vette jogászi

képzettségének. Politikai pályája viszonylag későn 1447-ben 37 éves korában ívelt magasra, ebben az évben grófságát képviselhette a parlamentben, majd 1447-48-ban Derby és Nottingham *sheriff*jeként szolgált (Wedgwood 1936, 332). Itt megint érzékelhető a korona azon törekvése, hogy megbízható emberekből szervezze meg parlamenti politikai bázisát, ugyanis Nicholas Fitzherbert abban az évben volt parlamenti képviselő, amikor *sheriff*.

Nicholas Fitzherbert 1453-54-ben újra parlamenti képviselő, 1458-59-ben és 1465-66-ban ismét Derby és Nottingham grófság *sheriff*je. John Stanhope panaszt tett a Privy Councilben, hogy Nicholas Fitzherbert *sheriff*sége alatt mentességet kapott 40 fontnyi összeg kifizetése alól. Ez a panasz azonban nem rendítette meg a korona Fitzherbert iránti bizalmát, ugyanis békebírói bizottsági tagként működött 1461-től 1472-ig, és a békebíróság *quorum* nevű testületének bírájaként 1460-tól haláláig. További megbízatásai között szerepel adóbecslői feladatkör 1463-ban a *subsidium* szedése alkalmával Derby grófságban, és háramlásvizsgálói tisztség (*eschator*) Salopban 1467-68-ban (Wedgwood 1936, 332). Nicholas Fitzherbert 1472-ben kegyelemben részesült, de Wedgwood nem említette vétségét, 1475. májusában évi 1 *tun* vörösbort kapott a király szolgálatában keletkezett költségeinek fedezésére (Wedgwood 1936, 332)[2]. Kétséges, hogy Nicholas Fitzherbert elérte volna a lovagi címet, de ha ez megtörtént akkor Wedgwood szerint 1475. június és október között lehetett (Wedgwood 1936, 332).

Robert Barlow (Barley) of Barlow (1410-1467) *esquire*, Robert Barlow fia és örököseként látta meg a napvilágot, anyja Margaret, Sir Henry Delves of Doddington cheshirei birtokos lánya, aki Robertet és Agnest szülte. Robert testvére Ágnes összeházasodott Thomas Cockayne of Ashbourne, derbyshirei birtokossal (Wedgwood 1936, 42), aki *gentleman* rangú lehetett egy 1459-ben keletkezett oklevél szerint (DC 1906, 236). Feltehetően örököse volt annak a Johannes Cockayne de Assheburn (!) lovagnak, aki tekintélyes birtokokkal rendelkezett Derby grófságban az 1431. évi összeírás szerint: Ashbournben 100 shillinget, Clyftonban 6 fontot, Balydenben és Perwichben 100-100 shillinget, Thorpban 40 shillinget jövedelmező birtokok, Mediltonban fél lovagi hűbér uraként jegyezték fel nevét (XXIII. táblázat 190). Robertus Barley de Barley az 1431. évi összeírás szerint *gentleman*, Barlow (Barley) uradalmának birtokosa, és birtoka 1/15 lovagi hűbért ért

[2] *Tun, tonellum, tonellus, tonel, tonelle, tonne* bor olyaj, méz és egyéb folyadékok mértékegysége 252 gallon, kb. 9, 54 hektoliter (Zupko 1968, 175).

(XIX. táblázat 162). Robert Barley 1439-ben kegyelemben részesült, ugyanis előzőleg jogon kívül helyezték, mert nem jelent meg a királyi bírák előtt. Robert Barley a társadalmi ranglétrán is előlépett, ugyanis Humphrey, Gloucester hercege szolgálatában állt *esquire*ként, 1455-1460 között Derby grófságot képviselte a parlamentben. Ő maga is bíró lett, méghozzá 1457-1460 között békebíróként működött a grófságban. Robert Barley életútja a rózsák háborújának kezdetén a Lancaster táborba vezetett, 1459-ben Lancaster sorozó biztosként dolgozott, 1467. augusztus 15-én hunyt el, Barlow templomában temették el. Robert Barley sírkőábrázolásán nyaka körül York gallér látható (Wedgwood 1936, 42).

Robert Eyre of Padley junior (1440-1497) Robert Eyre és Jane fiatalabb fiaként született, Wedgwood szerint fivérének Robert Eyre, seniornak örököse volt (Wedgwood 1936, 309). Az Eyre fiúk apja Robert Eyre of Padley az 1431. évi összeírás szerint *armiger* (*squire*) címet viselt, Chesterfieldben 40 (XXIII. táblázat 191), Eyomban 100 shillinget jövedelmező birtokkal rendelkezett (XXIII. táblázat 193). Más birtokot nem sikerült kimutatni, de feltételezhető, hogy az *armiger* cím mögött nagyobb birtokállomány állt. Az Eyre fiúk anyukája Henry Padley of Padley lánya és örököse volt. Az ifjabb Robert felségül vette Elizabethet, Thomas Fitzwilliam of Mablethorpe Lincoln grófsági birtokos lányát, Elizabeth apja maga is vállalt parlamenti képviselői megbízatást (Wedgwood 1936, 309). Feltehetően ez motiválta az ifjú vőt saját politikai pályája során. Az idősebb Robert Eyre feltehetően azonos azzal a Robert Eyrerel, aki egy 1471-ben keletkezett házassági szerződés szerint Robert Eyre of Padley fiaként feleségül vette Elizabethet, Nicholas Hodelston lányát. A szerződés szerint Robert Eyre, az örömapa, Hopeban Romleyben, Stauleyben és Tadyngtonban fekvő földjeit letétként rábízta idősebb Thomas Fitzwilliamre, kisebbik fia apósára, ifjabb Thomas Fitzwilliam *esquire*re, Roger Eyrere, aki feltehetően testvére vagy más rokona volt, Richard Alestrere, Thomas Wymbischere és Thomas Bynghamre (DC 1906, 108). Az ifjú Robert Eyre of Padley jogásznak tanult, ennek köszönhetően jelentős tisztségeket viselhetett Derby grófság politikai életében, feltehetően még kiskorúként, tizenkilenc évesen 1459-ben parlamenti képviselőnek választotta a grófság politikai közössége, 1472. február 11. és 1475. november 10. között Derby grófság békebírójaként szolgált, 1481. február 11-től haláláig pedig a békebíróságon belüli *quorum* testületének tagja volt. Robert Eyre 1474. február 7-én kegyelemben részesült, Wedgwood nem határozta meg, hogy milyen vétséget követett el, öt nappal később (1474. február 12.) 100 shillinges juttatásban részesült Georgenak, John Talbot

néhai Shrewbury gróf fiának és örökösének kiskorúsága idejére (Wedgwood 1936, 309). Ez utal Robert Eyre politikai kötődésére. Békebírói megbízatása alatt 1480-81-ben Derby és Nottingham grófságok *sheriff*jeként szolgált, 1472-1496 között adószedő bizottságban is közreműködött grófsága területén (Wedgwood 1936, 309).

b) Derby borough parlamenti képviselete

Derby grófság városias települései közül Derby *borough* rendelkezett parlamenti képviseleti joggal a XV. században.

Thomas Stokes (Stokkys) of Derby (1390-1450) a város parlamenti képviselője volt 1421-ben, 1431-ben, 1435-ben, 1437-ben és 1442-ben. Thomas Tokes 1434-ben megesküdött a béke megtartására, 1449-ben bizonyíthatóan Derby *borough* polgára és választója (*elector*) volt (Wedgwood 1936, 812).

Henry Spicer (Spiser) of Derby 1442-ben lett parlamenti képviselő, lehet hogy fia John Spicernek, aki 1442-ben képviselte városát (Wedgweood 1936, 788).

John Spicer (Spycer) of Derby (1400-1460) parlamenti képviselő volt 1449-ben, fűszerkereskedő, lehet, hogy azonos a fentebb említett Henry Spicer apjával Johnnal, aki 1421-ben képviselte városát (Wedgwood 1936, 788). Egy 1433. novemberében kiadott utasítás szerint John Spicer of Derby fűszerkereskedőt ki kellett adni a nottinghami börtönből, 1434-ben megesküdött a béke megtartására, 1440-ben Calais élelmiszer szállítójaként tűnt fel. John Spicer Derby választója (*elector*) volt 1426-ban, 1427-ben, 1449-ben, amikor meg is választották parlamenti képviselőnek, majd ismét választó 1450-ben és 1455-ben (Wedgwood 1936, 789).

Thomas Chatterley of Derby (1414-1475) az 1447 április 11. után kezdődő parlament után királyi szolgáló, és korona *yeoman* 1447-1450 között, szolgálatáért napi 6 dénáros díjazásban részesült Derby városának jövedelmeiből. Thomas Chatterley 1449-ben Derby *borough* választója (*elector*), amikor parlamenti képviselői megbízatását kapta, majd bírósági tag (*juror*) Derby városában 1467-ben. A Chatterley család feltehetően Chatterley in Stoke-on-Trentből származott (Wedgwood 1936, 174-75).

Richard Chatterley of Derby (1410-1460) békebírói bizottság tagja volt York grófságban 1439-ben, 1444-ben, és 1450-ben Derby grófságban, majd *goal delivery* bírája Nottinghamben 1445-ben és 1447-ben, egy VI. Henrik (1422-1461) korabeli forrásban *Assize* bíróként hivatkoztak rá Northamptonshireben. Jogász végzettségéhez nem férhet kétség, ugyanis ezeket a tisztségeket bíróként csak jogi végzettség birtokában lehetett betölteni. Thomas Chatterley (1415-1475) parlamenti képviselőtársa volt Richard Chattelreynek 1449-ben Derby *borough* képviseletében. John Chatterley pedig egyik választójuk volt (Wedgwood 1936, 174). A Chatterley család birtokosi kapcsolatainak nem akadtam nyomára, a korona *yeoman* rang, a napi 6 dénáros juttatás, a politikai pálya csúcsán látható városi választójog, városi parlamenti képviselőség, városi bírósági tagság arra enged következtetni, hogy a Chatterley család városlakó volt. A magas rangú királyi bíróságokban (*gaol delivery, assize*) való bírói megbízatás azt jelzi, hogy a család magasabb iskolákba járatta Richárd Chatterleyt. Thomas Chatterley 1447-1450 között királyi szolgáló és korona *yeoman*, ami azt jelentette, hogy a királyi kíséret tagjaként szolgált. Ezen a ponton közvetlenül nem bizonyítható, de érzékelhető, ahogy a korona parlamenti bázisát megszervezte. Feltehetően kifinomult formában zajló egyeztetés és alkufolyamat állt annak hátterében, hogy Derby *borough* parlamenti képviselője 1447, 1449, 1449-1450-ben Thomas Chatterley lett, aki éppen ekkor 1447-1450 között korona *yeoman*, királyi szolgáló, és napi 6 dénáros juttatásban részesült.

Thomas Agard of Foston (1401-1460) *yeoman* Derby grófság lakója, neve szerint Foston községből származott (Wedgwood 1936, 3), *yeoman* címe arra utal, hogy vagyonos földműves, illetve mezőgazdasági vállalkozásokban érdekelt lehetett.

Thomas Agard kegyelmet kapott 1440. november 7-én, vétsége az volt, hogy nem jelent meg John Gresley előtt, akinek számvevőjeként dolgozott. Agard 1449-ben egyaránt választója volt Derby grófságnak és *borough*nak, 1450-51-ben pedig Derby *borough*t képviselte a parlamentben (Wedgwood 1936, 3). A meggazdagodott *yeoman* tehát politikai pályára léphetett, a földművesek megfelelő vagyon és képességek birtokában megjelenhettek az országos politika színpadán.

Robert Nundey of Derby (1405-1460), foglalkozása kereskedő, feltehetően selyemáruval kereskedett, 1434-ben megesküdött a béke fenntartására Derby grófságban, 1447-ben Derby *borough*t képviselte a parlamentben, 1449-ben listavezetője volt Derby *elector*ainak, 1449-es és 1450-es adatok szerint egyaránt választója grófságának és városának.

SZTAKI

Robert Nundy 1451-ben egyike azoknak, akiket 20 shillingre bírságoltak felségsértés (*treason*) és törvénysértés (*trespass*) miatt, aminek előzménye, hogy 1447-ben bevádolták őket a *sheriff* előtt. Wedgwood szerint nyílván választásokon bekövetkezett zendülés miatt (Wedgwood 1936, 643).

Thomas Blount of Grisby (1425-67) lincolnshirei birtokos Thomas Blount and Barton-Blount fiatalabb fia, anyja Margareta Sir Thomas Gresley of Drakelowe Derby grófsági birtokos lánya. Thomas Blount végzettségét tekintve jogász, bátyja Walter Blount Mountjoy *lord*ja (Wedgwood 1936, 85), Derby grófságot képviselte a parlamentben 1447-ben, 1449-ben, 1450-51-ben, 1453-54-ben, 1455-56-ban, 1460-61-ben (Wright 1983, 255). Walter öccsének, Thomas Blountnak első felesége Ágnes, lánya és örököse volt John Hawley of Grisby Lincoln grófsági birtokosnak. Ágnes első férje Richard Sutton, akinek halála után újra férjhez ment, Sutton is volt parlamenti képviselő, de nem Derbyben. Thomas Blount második felesége Isabel túlélte férjét, és Thomas Bryan főbíró felesége lett második házasságában (Wedgwood 1983, 85). Thomas Blount az 1431. évi összeírás szerint lovag (*miles*), és Derby grófságban jelentős birtokokkal rendelkezett, az 1 lovagi hűbért érő barton blounti uradalom (XIX. táblázat 148), a fél lovagi hűbérre tartott alvaston-boultoni uradalom, és az 1428. évi összeírás szerint 1 lovagi hűbérre becsült Elvaston tulajdonosa (XIX. táblázat 156). Thomas Blountot 1453-54-ben választották Derby *borough* parlamenti képviselőjévé, Wedgwood szerint anyja befolyásának köszönhetően (Wedgwood 1936, 85), aki Gresley lányként a grófság déli részének egyik legbefolyásosabb családjához tartozott. Thomas Blount anyai nagyapja Thomas Gresley lovagi rangúként szerepelt az 1431. évi összeírásban, két uradalma Gresleyben és Lullingtonban 1/3 feudumot ért, XV. század végi források szerint a Gresley családnak további falvai voltak (XIX. táblázat 159). Thomas Blount *esqiure* rangú, amikor 1455-ben kegyelemben részesült, neve mellett *of Ayleston* (Elvaston) "aylestoni" lakhely megjelölés szerepelt, a település Derby grófságban található. A Gresley család York párti volt. Thomas Gresley 1456-1458 között békebíróként működött Lindseyben, 1460-ban újból kegyelemben részesült, ekkor már neve mellett *of Grisby* lakhely megjelölés szerepelt, ami Lincoln grófságban fekszik. A York párt erősödésével és győzelmével Thomas Blount megkapta Hull vámjainak felügyeletét 1460-ban, 1461-ben Lindseyben lett békebíró, 1461-62-ben Lincoln grófság *sheriff*je, 1461-ben Richmon gróf Lincoln grófsági birtokainak számvevője, 1462-ben Lincoln grófsági királyi bérletek számvevője. Thomas Blount Melton-

Roos Lincoln grófsági birtokot is megkapta, saját hivatalait és birtokait családjára örökítette. Thomas Blount utolsó megbízatása Calais kincstárnoki hivatala volt, amit bátyjától Walter Blounttól vett át 1464-ben. Thomas Blount 1467. november 8-án halt meg, amikor fia és örököse Robert 12 éves volt. A kiskorú örökös feletti gyámság jogát a fiú apai nagybátyja Walter Blount Mountjoy *lord*ja kapta meg (Wedgwood 1936, 85). Thomas Blount lovag Derby *borough*i parlamenti képviselősége példája a városok politikai törekvésének, hogy befolyásos birtokosokat nyerjenek meg parlamenti képviseletük érdekében, akik kapcsolatrendszerük, udvari összeköttetéseik révén képesek voltak a város érdekében cselekedni parlamentben, kormányhivatalokban és udvarban egyaránt.

Thomas Bradshaw of Derby (1400-1460) feltehetően Roger Bradshaw fia, aki 1406-ban képviselte Derby grófságot a parlamentben (Wedgwood 1936, 100). Thomas Bradshaw 1434-ben esküt tett a béke megőrzésére Derby grófságban, 1447-ben és 1455-ben Derby *borough* választója (*elector*), 1447-ben, 1449-ben, 1455-ben a grófságban is *elector*, 1455-ben Derby *borough* polgáraként írták össze (Wedgwood 1936, 101). Thomas Bradshaw jó kapcsolatban állt a grófság birtokosaival, ennek jele, hogy John Makworth, lincolni dékán, Thomas Blount, Henry de Knyveton, Henry Bothe, John de Irton és John Lathebury 1420-ban vele együtt egyezett meg Joan de Fyndernenel, John de Fynderne özvegyével, hogy a fyndernei uradalom 1/3 részét John de Fynderne örökös kiskorúsága idején az említett személyek kezelik (DC 1906, 1280). Repton priorja 1422-ben nyugtázta, hogy visszaszerezte John Makworth klerikustól, Thomas Bradshawtól és John Toketól a potlaci uradalom részét képező földeket, kaszálókat, legelőket és vizeket, amelyek Potlac és Repton falva között feküdtek (DC 1906, 251). Thomas Bradshaw maga is rendelkezhetett földbirtokkal, amire egy 1431-ben keletkezett forrás utalt, ebben másokkal együtt földet adományozott (DC 1906, 2062). Thomas Bradshow rokonságban állt a bradshawi Bradshaw családdal, akiknek több tagja költözött Derby grófságba (Bradshaw 1903, 51). Thomas Bradshaw a vagyonos birtokos Bradshaw család távoli rokonaként rokoni kapcsolatait felhasználva Derby város polgárává és a grófság választójává vált, pályafutása csúcsa minden bizonnyal 1450-51-es parlamenti képviselősége lehetett.

Robert Wiln (Wyln) of Melbourne (1415-1480) Derby grófság lakója 1437. március 1-től korona *yeoman*ként szolgált, napi juttatása 6 dénár volt, 1455-ben és 1458-ban kamara *yeoman*ként is szolgálhatott, ugyanis kamara *yeoman*eknek való ruhaellátmányban részesült.

Wiln 1460-ban kamarai szertartásmester lett, és ezzel együtt megkapta a *gentleman* rangot, valamint a York grófsági Sheriff-Hutton park vezetését bízták rá élete végéig (Wedgwood 1936, 953). Kegyvesztett lett, de 1461-ben kegyelemben részesült, mint Robert Williyn of Melbourne Derby grófsági *gentleman*, tehát előrelépett a társadalmi ranglétrán. Wiln életútja felfelé ívelhetett, ugyanis későbbi vétkeiért is kegyelmet kapott, és ekkor már *esquire*nek címezték. Derby *borough* parlamenti képviseletének feladatát 1453-1454 között látta el (Wedgwood 1936, 954).

John Bird (Byrd, Bryd) of Derby (1415-1480), feltehetően John Brydde of Chilwell fia, aki egykor Derby és Nottingham grófságok *sheriff*jeként működött. Wedgwood véleménye szerint John Bird azonos azzal a más forrás szerint John Brydde of Lokhawe Derby grófsági *gentleman*nel, aki 1452. november 4-én Nicholas Statham of Morley Derby grófsági *gentleman*nel John Statham of Morley számára végzett el bizonyos feladatokat, akire a grófságban Horeston vára volt bízva. John Bird 1453. májusában megbízást kapott arra, hogy a király pénzével (12 shilling, 11 dénár) Derbyből Westminsterbe menjen. Bird 1453. november 8-án Derby *borough* parlamenti képviselője, 1459-ben Derby egyik *bailiff*je volt a kettő közül, 1460-61-ben ismét Derby *borogh*t képviselte a parlamentben. John Bird és John Lynton 1461-ben 12 évre megkapta a Derby grófsági Horestone lordság és vár kezelési jogát, és John Bird Derby, Nottingham, Stafford és York grófsági királyi földek számvevőjeként készített elszámolásokat 1462-ben. John Bird 1470. áprilisában egyike azoknak, akik utasítást kaptak Clarence, Warwick valamint Derby és Nottingham lázadó birtokosai birtokainak lefoglalására, 1478-ban újra Derby *borough*t képviselte a parlamentben. John Bird bizonyára 1478 után hamarosan meghalt, talán 1480-ban, helyét az "ifjabb John" vette át, aki 1461 körül feleségül vette John Agard of Foston lányát Izabellát (Wedgwood 1936, 78).

Összegzés

Derby grófság településeinek, birtokszerkezetének, társadalmának és intézményeinek példáján keresztül bemutattam a későközépkori Anglia grófsági berendezkedését.

A forrásanyag sok esetben lehetővé tette a szakirodalom szakkifejezéseinek értelmezésén kívül a források terminológiájának ismertetését. Munkám során az alábbi módszereket alkalmaztam. Az egyes jelenségek részletes leírása mellett, a jelenségek forrásokban olvasható elnevezésének szakirodalmi megfelelőjét is megadtam, pl.: hűbérbirtok (*feodum, fee*), lovagi hűbérbirtok (*feodum militis, knight's fee*), szabad birtok (*liberum tenementum, freehold*), jobbágyi birtok (*villenagium tenementum, villein tenement*). A társadalom szerkezete, az egyes csoportok elnevezése, címek és rangok esetében hasonló módszert követtem, és külön figyelmet fordítottam az egyes csoportok, és a közöttük kialakult különbségek leírására.

Országos szintű jogilag is értelmezhető jelenségek vizsgálatakor általános magyaráztokra is szükség volt, például a jobbágyság és megszűnése, vagy a hűbériség leépülése esetében.

A későközépkori Anglia grófsági településszerkezetében megtalálható magános település (*farm*), ezek laza csoportja (*hamlet*), a falu (*village*), és különböző kiváltságokkal rendelkező városias települések (*borough*). Derby grófság vidékies terület volt, nagyvárosok nem alakultak ki határai között, rendszeres parlamenti képviselettel is csak Derby város rendelkezett. A grófság területén 400 körül volt a községek száma, amelyeket hat járásba szerveztek.

Az angol közigazgatás egységei a község (*township*), járás (*hundred, wapentake*) és grófság (*shire, county*), alkották a területi közigazgatás alapszerkezetét, amely mellett további speciális közigazgatási egységek működtek. Ebbe a körbe sorolható az erdőkerület (*forest*), a különböző szintű igazságszolgáltatási kiváltságokkal rendelkező területek (*franchise, liberty*). Derby grófságban két nagyobb erdőkerület feküdt, az egyik a Peak Forest, a másik Duffield Forest, és összesen hat *borough*t említettek források.

Az angliai községek szerkezeti felépítésére jellemző, hogy állhattak egy vagy több faluból, egy faluból és tanyákból, de voltak olyan községek, amelyeket tanyák együttese alkotott. A járások községekből, a grófság járásokból szerveződött, mindkettő területén lehettek erdőkerületek, amelyek lakói erdei községekben éltek.

Az angol közigazgatásban a későközépkorban még volt szerepe az uradalomnak (*manor*), amely állhatott egy vagy több községből. Az uradalom és a benne fekvő község ügyei nem különültek el, lényegében az uradalom bírósága tárgyalta mindkettőt. A korona azonban nem az uradalmakra alapozta közigazgatási gyakorlatát, hanem a községekre. A királyi adóbecslők, adószedők és bírók nem uradalmanként végezték feladatukat, hanem falvak, községek szerint írták listáikat. A tizedes beosztás (*tithing*) sem uradalmanként, hanem községenként, falvanként szerveződött. A korona nem az uradalmat, hanem az uradalom alatti szintet a falut, illetve községet tekintette a közigazgatás alapegységének. Derby grófság uradalmainak döntő többsége, főleg a grófság déli részén egy községből állt, de a grófság északi és nyugati részén, ahol jelentős királyi birtokok feküdtek, megfigyelhető több faluból szervezett uradalmak működése. A grófság birtokosi társadalmának jelentős része egyetlen faluból álló uradalom tulajdonosa volt.

A királyi közigazgatással párhuzamosan működött az egyházi közigazgatás, amelynek alapegysége az egyházközség (*parish*). Ez állhatott egy vagy több községből, városokban egy-egy kerületből. Az egyházközségek *decanatus*okat alkottak, amelyek területe az esetek többségében a járások területével egyezett, a *decanatus*ok főesperességeket alkottak, amelyek a grófságok területét foglalták magukban. Derby grófságban hat *decanatus* működött.

Az angol birtokrendszer szerkezete a normann hódítás után átalakult, és a normann birtokpolitika nyomán kialakuló hűbéri birtokrendszer területi szerkezete lényegében a XVI. századig fennmaradt, de a birtokokat terhelő hűbéri szolgálati kötelezettségek megszűntek. Az angol jogrendszerben kialakult a szabad és nem szabad földbirtok fogalma. Szabad földbirtoknak számított az egyházi birtok (*frank almoin*), a városi földbirtok (*tenure in burgage*), a királyi birtok (*ancien demesne*) és a laikus földbirtokosok hűbéri és nem hűbéri birtokai. A birtokjog szerint megkülönböztettek hűbérben tartott szabad birtokot (*liberum tenementum in feodo*), és hűbéri szolgálattal nem terhelt szabad birtokot, vagyis *socagium*ban tartott szabad birtokot (*liberum tenementum in socagio*). A

hűbéri szolgálattal terhelt birtokok esetében további különbséget tettek a lovagi szolgálat által (*per servitium militare*) tartott birtok és a szolgálói szolgálat által (*per seriantiam*) tartott birtok között.

A legjelentősebb szabad birtokok *honor*ok és báróságok voltak, amelyek különböző szolgálatokkal terhelt hűbérbirtokokból (*feudum*) álltak. Az angol birtokjog szerint szabad földbirtokkal rendelkezhettek parasztok is, akik nem jobbágyok, hanem szabad földművesek voltak. Tehát a paraszti birtokok között kialakult a szabad paraszti birtok (*liberum tenementum, freehold*), amely a kései középkorban jogi szempontból azonos elbírálás alá esett minden más szabad birtokkal.

Derby grófság birtokszerkezetét térképeken ábrázoltam, amelyek módszertani újdonsága, hogy községhatáros térképre vittem fel a birtokösszeírások adatsorait. A grófság birtokosainak és birtokainak adatait táblázatokban összegeztem. A grófság birtokszerkezetéről megállapítható, hogy a korona és a Lancaster hercegség volt a két legjelentősebb birtokos több tucat faluval és uradalommal. Utánuk következett a grófsági birtokostársadalom, amelynek vagyonosabb tagjai néhány lovagi hűbérrel, illetve uradalommal rendelkeztek. A kevésbé vagyonosak csak egy hűbért vagy falut birtokoltak, illetve töredék birtokaik voltak. A grófsági birtokostársadalom döntő többségét azok a kisbirtokos szegény *gentleman*ek és szabad földművesek jelentették, akik birtokait térképen már nem lehetett ábrázolni, és csak néhány font évi bevétellel rendelkeztek.

A hűbéri szolgálattal terhelt birtokok gazdáinak katonáskodni kellett, illetve egyéb szolgálatokat teljesítettek birtokaik arányában. A hűbéri haderő hanyatlása, a hűbériség leépülése, a szerződéses hadsereg elterjedése következtében a hűbéresek egyre ritkábban vonultak hadba, birtokaikat terhelő szolgálataikat egyre ritkábban teljesítették. A szolgálat elmulasztása esetén fizetendő adót (*scutagium*) is vonakodva fizették, és a parlament adómegszavazó jogának kialakulása után, az ott helyet foglaló hűbéresek az őket terhelő *scutagium* helyett inkább más adókat szavaztak meg. A kései középkorban a hűbérbirtokok utáni szolgálati kötelezettségeket a gyakorlatban már nem követelték és nem is teljesítették, sok birtok hűbéri szolgálattal nem terhelt birtokká (*socagium*) alakult. A hűbéri birtokokat terhelő egyéb kötöttségek, a gyámság, a kiházasítás és örökléskor fizetett díj kötelezettsége még a XVI. században is élt.

A hűbérbirtok (*feudum*) alapja az uradalom (*manerium*) volt, egy *feudum* állhatott egy vagy több uradalomból. Ez az uradalom évi jövedelmétől függött, ugyanis egy lovagi hűbérbirtok évi jövedelmét 20 fontban határozták meg. A birtok öröklése általában elsőszülötti alapon történt, a második és harmadik fiú a családi birtokból nem kapott, legfeljebb a szülők által vásárolt kisebb földbirtokot örökölhette, vagy a családi birtokból egy kisebb rész haszonélvezeti jogát kapta meg élete végéig.

Az elkorcsosult feudalizmus (*bastard feudalism*) berendezkedése nem alakította át a birtokrendszert, hiszen ennek a struktúrának lényege az volt, hogy egy úr nem birtokadományt, hanem pénzt adott csatlósainak. A pénz származhatott birtokok jövedelméből, amit esetenként meg is jelöltek, ezek a jogok élethosszig tartottak, vagy meghatározott időre, és nem lehetett őket örökíteni.

Az angol birtokjog másik alapeleme a nem szabad, hanem jobbágyi birtok (*villenagium tenementum*), amelynek több változata létezett. A jobbágyi birtok legfontosabb jellemzői közé tartozott, hogy nem lehetett róla királyi bíróság előtt pereskedni, csak földesúri bíróságon. A jobbágyi birtok után jobbágyi szolgálatokat kellett teljesíteni, rendszerint robotot, és egyéb nehéz munkákat, amelyeket a *lord* saját belátása és uradalma szokásjoga szerint követelhetett.

Az 1348-49. évi pestisjárványt túlélő földművesek a munkaerőhiány következtében elérték, hogy uraik könnyítettek korábbi terheiken, hogy jobbágyaik ne vándoroljanak el. Az üresen maradt jobbágyi földeket szétosztották a megmaradt földművesek között, ezzel megnövekedett a paraszti földbirtok mérete, és gyakran saját kezelésben robotmunkával műveltetett majorsági földjeik jelentős részét is bérbe adták. Ennek oka az volt, hogy a jelentősebb robottal terhelt birtokokról elszöktek a jobbágyok, illetve kevesebb jobbággyal csak kisebb majorsági földet lehetett megművelni. A földesurakkal alkudozó jobbágyok a földeket meghatározott összegért vették bérbe, ezzel megszabadultak a robotmunka terhétől, a földesurak pedig pénzbevételhez jutottak. A bérleti rendszer terjedésének következtében a régi feltételek szerint működő jobbágybirtok megszűnt a kései középkorban, és kialakult a bérelt birtok (*copyhold*). Ezután felbomlott a nyíltmezős gazdálkodási rendszer (*open field system*), ugyanis a földet bérlő földművesnek a földbérletet ki kellett gazdálkodnia, amihez földje minden erőforrására szüksége volt. A magasabb haszon reményében gyakran nem is azt termelte, amit szomszédai. A földesurak

is bekapcsolódtak a gazdálkodásba, amelynek legjövedelmezőbb ágazata az állattenyésztés lett a XV. század második felében. A legelőket senki sem osztotta meg szívesen szomszédaival, főként, ha a bérleti díjakat már mindenki egyénileg fizette. Egyre gyakoribb lett a földek bekerítése. Az állattenyésztésben bekövetkező XV. század végi XVI. század eleji fellendülés következtében a földbirtokosok egyre inkább bekapcsolódtak a gazdálkodásba, és a bérleti szerződéseket nem hosszabbították meg, a bérlőket pedig elűzték. A korábbi bérleti földeken a földbirtokosok állatot tenyésztettek. A jobbágyi birtok a XV. század végére eltűnt.

A társadalom szerkezete jelentős átalakuláson ment keresztül a XIII-XV. század közötti időszakban. Az anglo-normann hűbéri rendszer legfontosabb funkciója, hogy elegendő katonát biztosítson a királynak Anglia megtartásához. Az angol hűbéri haderő anyagi alapját biztosító hűbéri birtokrendszer nagyobb része akkora birtokokból állt, amelyek jövedelméből a hűbéresek képesek voltak felszerelni magukat Anglia területén és annak közelében megvívandó szárazföldi háború esetén. A XIII. századtól kezdve Anglia egyre gyakrabban vállalt távolabbi, sokszor a kontinensen vezetett hadjáratokat, amelyek költségét a legtöbb kisebb hűbéres nem vállalhatta. A távoli hadjáratok sikeres kivitelezéséhez nem volt elég a negyven napos hűbéri katonai szolgálat. Az angol királyok egyre gyakrabban alkalmaztak szerződéses haderőt, a zsoldosok addig hadakoztak, ameddig fizették őket. A XIV. századra a fizetett haderő fölénye bebizonyosodott, és a hűbéri haderőt egyre ritkébban hívták össze. A hűbériség közigazgatási bíráskodási funkciója is háttérbe szorult. Eredetileg a normann jogrend szerint, aki birtokot adott hűbéresének, bíráskodási joggal is rendelkezett felette. A hűbéri bíróságok a XIII. század végére mégis leépültek, mert a királyi igazságszolgáltatás fejlődésével az uralkodók egyre több ítélkezési jogkört adtak királyi bíróságoknak, és egyre több ügyet vettek el a hűbérúri bíróságoktól.

Az angol társadalmi fejlődés eredményeként a XIII. századra a legfontosabb társadalmi választóvonal szabad és nem szabad között alakult ki. A Magna Carta biztosította a szabadoknak, hogy ügyeiket királyi bíróságok elé vihessék, ezzel a hűbéri bíróságok mellett megjelentek a fellebbviteli fórumként is működő királyi bíróságok, amelyek XIV. századi jogkörnövekedése a hűbéri bíróságok döntő többségének elhalásához vezetett.

A hűbériség további feladatköre volt, hogy kötelékrendszerével összetartsa a társadalmat. A hűbériség túlságosan nehézkes volt, generációkat kötött össze, nemcsak a hűbérbirtok, hanem a kapcsolatok is apáról fiúra öröklődtek. Újabb rugalmasabb kapcsolatrendszerek alakultak ki, amelyek segítségével könnyebben és gyorsabban lehetett megszervezni és mozgatni a társadalmat és intézményrendszert. Ez a szerződésen alapuló kapcsolatrendszer felbontható volt, a feltételeket írásban rögzítették. A teljesített szolgálat és elvégzett munka pénzben való kifizetésének gyakorlata gyorsan terjedt a XIV-XV. században, és meghatározóvá vált. A jobbágyság leépülésével egyre több lett a bérmunkás, növekedett a birtokosok háztartásainak szolgálói köre, akik szintén fizetést kaptak, egyre ritkább lett a birtokadománnyal honorált szolgálat.

Átalakult a társadalom rangsora, és azok az elvek is, amelyek alapján meghatározták azt, hogy ki melyik csoportba tartozott. A hűbériség virágkorában fontos szempont volt, hogy ki kinek hűbérese, a király közvetlen hűbéresei (*tenens in capite, tenant-in-chief*) és más urak hűbéresei között az volt a különbség, hogy a király közvetlen hűbéresei felett az uralkodó bíráskodott, mások hűbéresei felett saját hűbéruruk ítélkezett. A hűbérúri bíráskodás elhalásával, és a királyi bíráskodás erősödésével ez a különbség elhalványult. A hűbériség fénykorában fontos szempont volt az, hogy kinek hány lovag állt szolgálatában. A presztízst és politikai erősorrendet a hűbéres lovagok száma alapján állapították meg. Emögött álltak a bárói birtokok, amelyek nagyságát hűbérben (*feudum*) határozták meg, egy-egy báróság több tucat lovagi hűbérbirtokból is állhatott.

A hűbéri katonai szolgálat megszűnésével a lordokhoz tartozó hűbéresek száma is alkalmatlanná vált a társadalmi hierarchia meghatározására. Új egységes értékrend alakult ki, amely alapján kirajzolódott a későközépkori társadalmi rangsor. Ebben a földbirtok mellett fontossá vált a vagyon és jövedelem nagysága. Ezeket a jövedelmeket akarta az állam adóalappá tenni, az 1377-es, 1379-es, 1380-81-es fejadókkal (*poll tax*), és a XV. századi jövedelemadók bevezetésével. Az értékrend egyre fontosabb elemévé vált a rang és származás mellett az iskolai végzettség, valamint az életstílus, vagyis az, hogy ki hogyan öltözködött, vadászott-e vagy nem, birtokai jövedelméből élt, vagy hivatalt viselt. Jelentős előnnyel indult az életben minden elsőszülött fiú, aki jog és hagyomány szerint családja birtokait örökölte. A társadalom tagoltságát jelzi, hogy a nemesi csoportok jogilag is elkülönültek egymástól, a bárók, lovagok, *esquire*ök és *gentleman*ek különböző jövedelmű

és eltérő jogokkal rendelkező csoportok voltak. A címek jelezték viselőjük társadalmi helyzetét. A társadalmi rangsor meghatározásában szerepet kapott az az életstílus, például a grófsági *gentry* életének jellemzőjeként említhető, hogy birtokai jövedelméből élt, grófsági és királyi hivatalokat vállalt, aktívan részt vett grófsága, járása politikai életében. Az alsóbb csoportok esetében is fontos szempontként jelent meg az életstílus. A *yeoman* cím azt a földművest illette, aki földet bérelt, piacra termelt és piacról élt, bérmunkát alkalmazott és racionálisan gazdálkodott, feleslegét befektette földbérletbe vagy földvásárlásba, és vagyonosodva a paraszti jólét példaképévé vált. A *yeoman* nem biztos, hogy szabad volt, bérlőként (*copyholder*) jobbágyi jogállású is lehetett, de ha szabad volt és szabad birtokkal rendelkezett akkor alkalmazták rá a *franklin, francelanus* kifejezést, ami szabad jogállását jelölte. A társadalmi értékrend változását az jelzi, hogy a XV. században már nem jogállása alapján jelölték meg a földművest, hanem vagyoni helyzetére és életmódjára utaló elnevezéssel. A *yeoman* alatt álló *husbondman* azt a földművest jelölte, aki még hagyományosan gazdálkodott, elsősorban családja és földesura igényei kielégítésére termelt, bérmunkát alig, vagy nem alkalmazott. A társadalomban megjelent a bérmunkások csoportja, akiket *laborus*ként említettek, vagy *serviens* volt nevük, ha háztartásában szolgáltak.

A társadalmi presztízs szempontjából fontossá vált az, hogy kinek mekkora háztartás fenntartására futotta vagyonából. A *lord*ok egyenruhába öltöztetett kísérettel vonultak, így mutatván háztartásuk nagyságát. A vidéki birtokosok és városi polgárok tekintélyét is növelte a háztartásukban élő személyek száma.

A XIV. század második felétől egyre nagyobb szerepet kapott a műveltség, ugyanis ennek révén királyi hivatalokat vállalhattak a másod- és harmadszülöttek. A jogászi pálya presztízse a XV. század közepére elérte a katonai pálya megbecsültségét a grófsági társadalom fiai körében. A vitézség egyre kevesebb ügy elintézésére volt elegendő, viszont jogi és írásbeli ismeretek révén grófsági, majd királyi hivatalt lehetett vállalni, ami biztosabb megélhetést jelentett, mint a veszélyes hadakozás.

Dolgozatom új eredményei közé sorolom annak források alapján való bemutatását, hogy a kései középkorban hogyan váltak átjárhatóvá a közvetlenül egymás fölött és alatt elhelyezkedő csoportok közötti választóvonalak. Még a nemesség alsó csoportja és a parasztság közötti társadalmi szakadék is megszűnt. Az 1431. évi összeírás sok kisbirtokos

gentleman jövedelmét megadta, és számos vagyonos földműves (*yeoman*) évi bevételére is fény derült. Egyes földművesek több jövedelemmel rendelkeztek, mint sok szegény *gentleman*, és megkapták a parlamenti választójogot, miközben a szegény *gentleman*ek elveszítették. Oklevelek alapján kimutatható, hogy egyes *yeoman*eket esetenként *gentleman*nek tituláltak, és egy szegény *gentleman* fiát *yeoman*nek neveztek. Néhány Derby grófsági *yeoman* életébe is bepillantás nyerhető a források segítségével. Volt olyan *yeoman*, aki sikeresen pereskedett nemessel, mások nemesekkel kötöttek üzletet föld eladásról és vásárlásról, vagy tanúként voltak jelen.

A jobbágyi státuszból viszonylag könnyen szabadulni lehetett, és a személyében szabad ember megfelelő vagyon birtokában érvényesülhetett. A XV. század végén, XVI. század elején már a nemesi (*gentleman*) cím is megvásárolható, mint a földbirtok. Ennek hátterében az a tudatos királyi politika állt, amely a királyi igazságszolgáltatást erősítette minden más magánkézben levő bíráskodási joggal szemben, vagyis egyre több jogkört vontak el az uralkodók a magánbíróságoktól, és egyre több jogkört adtak királyi bíróságoknak. Ez érvényesült az uradalmi bíróságok esetében is. A XV. század végére a *copyholder*ré váló jobbágyok felett a földesuraság már csak a 40 shillingnél kisebb értékű perekben, és a bérelt birtokra (*copyhold*) vonatkozó ügyekben mondhatott ítéletet. Minden más ügy fokozatosan a királyi és grófsági bíróságok joghatósága alá került. A XV. század végétől Anglia főbírái egyre gyakrabban mondtak ítéletet *copyhold* ügyekben is, vagyis az állam beavatkozott a földesuraság és bérlője (*copyholder*) jogviszonyába.

A jobbágy-földesúr közötti eléggé egyoldalú viszonyt felváltotta a földbirtokos-bérlő kapcsolat, amelyben egyre kevesebb volt a kényszer és egyre több az üzleti érdek. A társadalom egyes csoportjai közötti jogi különbségek csökkentek, a társadalom döntő részét kitevő jobbágyok többsége szabaddá vált.

Ebben a folyamatban fontos szerepet játszottak a városok, amelyek az 1348-49-es pestis után tömegesen fogadtak be szökött jobbágyokat, akik bérmunkásként dolgoztak. Derby grófság hat városi kiváltságokkal rendelkező települése (*borough*) közül Chesterfield és Derby volt jelentősebb. Mindkét város társadalmának szerkezete megismerhető a forrásokból. Különösen értékes az 1379. és 1380/81. évi fejadó kiadatlan és feldolgozatlan Derby *borough*ra vonatkozó listája, amelyből kiderült a városi népesség foglalkozás szerinti összetétele, a városban űzött mesterségek fajtái és a mesterek,

munkások száma. Ez a forrás kiadatlan és feldolgozatlan nemcsak Derby grófság, hanem szinte egész Anglia vonatkozásában. A fejadó listái ugyancsak értékes lényegében eddig ismeretlen adatokat tartalmaznak a grófság High Peak nevű járásának több falvára vonatkozóan. A falvak népessége, lakóik foglalkozása és fejenként fizetett adójuk összege is kiderült a forrásokból.

A kései középkorban a társadalom egyes csoportjainak belső életét szabályozó jogok leépültek, és kialakult a közjog, amely hatálya fokozatosan mindenkire kiterjedt. A hűbéri kötelékrendszerben szerveződő földbirtokosi-politikai elit belső kapcsolatait szabályozó hűbérjog a gyakorlatban megszűnt. A jobbágy-földesúr viszony megszűnése az uradalmi szokásjog (*customary law*) kiüresedéséhez vezetett. A közjog ugyanazokat a jogelveket, törvényeket és bírósági eljárásokat alkalmazta minden olyan személy esetében, aki királyi bírósághoz fordult peres ügyével.

A XIV. század előtt külön jogelvek szerint adóztak hűbéresek, polgárok és jobbágyok. A korona a XIV. században kísérletet tett arra, hogy szakítson a különböző jogokon és kiváltságokon alapuló nehézkes és bonyolult adórendszerrel, és a társadalom egészét átfogó egységes vagyonarányos adórendszer bevezetésével próbálkozott. A fejadó (*poll tax*) megbukott a társadalmi ellenálláson, ugyanis a bérmunkás és földműves csoportok még nem voltak képesek elfogadni az individuális adózás gondolatát. Az egyéni munkavállaláson alapuló jövedelemszerzés kedvező feltételeit gyorsan elfogadták a bérmunkások, akik jelentős része a jobbágyság családi gazdálkodáson alapuló rendszeréből akkor lépett ki. Az állam viszont a jobbágyi családi gazdaságok számának csökkenése miatt kénytelen volt az egyéni munkavállalást megadóztatni. A korabeli társadalomban az individualizáció civilizációs folyamata még nem volt annyira előrehaladott, hogy a családi kötelékek között gazdálkodó parasztság is képes lett volna elfogadni a fejenkénti adózást, a régi családi parasztgazdaságot adóztató rendszer helyett.

Az állam a XV. század folyamán kísérletett tett a jövedelemadó bevezetésére, ugyanis érzékelhetővé vált, hogy a szerződéses kapcsolatrendszer következtében jelentős jövedelmek keletkeztek, amelyek nem voltak adóztathatók a korábbi földön és ingóságokon alapuló adórendszer eszközeivel.

A kései középkor társadalmával együtt átalakult a politikai és intézményi berendezkedés. A királyi haderőt szerződéses csapatok alkották, és a központi

kormányhivatalok fizetett alkalmazottai egyetemet végzett professzionális hivatalnokok voltak. Az uralkodók a jogrend és királyi bíróságok révén érvényesítették hatalmukat a helyi közösségekben, de ezen kívül rendelkezésükre állt saját politikai pártjuk támogatása, amelyet igyekeztek minden grófságban megszervezni. A helybeli királypárti birtokosok és csatlósaik a grófsági gyűléseken leadott szavazataikkal támogatták a királyi párt jelöltjét a grófsági tisztségviselők megválasztásakor. A királyi hatalom és politikai akarat érvényesítésének egyik eszköze a közjog kiterjesztése volt. A grófságokban működő királyi bíróságok megerősítése ugyancsak az uralkodó politikai érdekeit szolgálta. Az uralkodók politikai törekvéseként megfigyelhető, hogy a grófsági hivatalokba királyhű tisztviselőket juttattak. A magasabb hivatalokba (*sheriff*, parlamenti küldött, békebíró) az uralkodó gyakran saját udvartartásának megbízható embereit ültette, vagy olyan királypárti birtokosokat, akik fontos hivatalokat viseltek, így állásuk révén az uralkodó lekötelezettjeinek táborába tartoztak.

Az említetteken kívül a királyi hatalom fontos pilléreiként szolgáltak a koronabirtokok és várak, amelyek egy-egy grófságban sok szerényebb vagyonú kisebb birtokosnak biztosítottak ranghoz méltó kisebb hivatalt. Az ő szavazataikra biztosan számíthatott az uralkodó jelöltje a grófsági választások alkalmával.

Derby grófságban a Lancaster uralkodók szilárdan tartották hatalmukat, amelynek hátterében a Lancaster hercegséghez tartozó Tutbury honor Derby grófságba átnyúló jelentős birtokai álltak. A hercegség sok helyi birtokos számára biztosított hivatalviselési lehetőséget, és több nemesnek adott évjáradékot.

Derby grófság intézményrendszerében a legfontosabb hivatalokat és tisztségeket (békebíró, parlamenti küldött, *coroner*, *escheator*, *sheriff*) néhány tucat család tagjai töltötték be a XV. század első felében. A Vernonok, Cockaynok, Gresleyk, Codnorok kapcsolatrendszerük révén befolyásolták a grófság politikai életét, és felváltva viselték a jelentősebb grófsági hivatalokat. Ezek a családok gyakran álltak szerződéses viszonyban, vagy rokonságban arisztokrata családokkal, amelyek jó udvari kapcsolatokkal rendelkeztek. Derby grófság két őshonos bárói családja a Codnor és Blount nem tartozott Anglia legjelentősebb bárói hoz, így nem is voltak képesek ellensúlyozni a Lancastereket, akiknek birtokállománya is messze nagyobb volt Derby grófságban és Angliában.

Az angol intézményrendszer átalakult a XIV. század végétől kezdve, ugyanis az egyes tisztségek viselését meghatározott feltételekhez kötötték. A *sheriff*, *coroner*, békebíró, és egyéb megbízatások betöltését szabad birtokból származó jövedelemhez kötötték. A bíráskodásban és végrehajtó hatalomban való tisztségviselés feltételei szabad jogállapothoz, szabad birtokhoz és a belőle származó jövedelemszinthez, társadalmi ranghoz kötődtek, nem pedig önmagában a nemesi címhez. A törvényhozó hatalomban való részvétel ugyancsak szabad birtokhoz és a belőle származó jövedelemhez kötődött. A parlamenti választójog 1429-től gyakorolható volt azok számára, akik szabad birtokból (*freehold, liberum tenementum*) származó évi 40 shilling tiszta jövedelemmel rendelkeztek, vagyis a választójog földbirtokhoz és jövedelemhez kötődött. A választhatóság esetében kikötötték a nemesi származást, tehát csak az a személy lehetett grófsága parlamenti képviselője, aki született *gentleman* volt.

A XV. század első felének angol grófsági társadalma és politikai berendezkedése átalakulásban volt, amelyben megtatálhatók a régi hűbériség maradványai, de már megjelentek benne a polgári társadalom alapértékei a jövedelem, a vagyon, a szerződéseken alapuló kapcsolatrendszerek előnyben részesítése a rokoni, hűbéri kötelékekkel szemben.

Felhasznált irodalom:

Források:

Kiadatlan források:

Public Record Office: E 179/91/28a

E 179/9128/b

E 179/242/10

Kiadott források:

Addy , S. O., (1914) *The Bakewell EasterRoll, 1348.* : Journal of Derbyshire Archeological, Natural and Historical Society 1914/36. 1-34.

Bracton, (1968) . *Bracton de legibus et consuetudinibus Angliae; Bracton on the Laws and Customs of England* Edited by George E. Woodbine. Translated by Samuel E. Thorne. Volume II. Cambridge, Massachusetts.

Bracton, (1977) *Bracton de legibus et consuetudinibus Angliae; Bracton on the Laws and Customs of England.* Edited by George E. Woodbine. Translated by Samuel E. Thorne. Volume III. Cambridge, Massachusetts.

CIPM 1399-1405., (1987) *Calendar of Inquisition Post Mortem,* Vol. XVIII. 1-6 Henry IV (1399-1405). Edited by J. L. Kirkby. London.

CIPM 1405-1413., (1992) *Calendar of Inquisition Post Mortem,* Vol. XIX. 7-14 Henry IV (1405-1413). Edited by J. L. Kirkby. London.

CIPM Henry VII. vol. I., (1898) *Calendar of Inquisition Post Mortem,* Henry VII. vol. I. Prepared under the Superintendence of The Deputy Keeper Records. London.

CIPM Henry VII. vol. II., (1915) *Calendar of Inquisition Post Mortem,* Henry VII. vol. II. Public Record Office. London.

CIPM Henry VII. vol. III., (1955) *Calendar of Inquisition Post Mortem,* Henry VII. vol. III. Prepared under the Superintendence of The Deputy Keeper of the Records. London.

CPR (1907) *Calendar of the Patent Rolls, Preserved in the Public Record Office.* Henry VI. Vol. II. 1429-1436. London.

Cox, Charles, (1908) *Derbyshire in 1327-8: being a Lay Subsidy Roll.* Journal of Derbyshire Archeological and Natural History Society. 1908 February Vol. XXX. 23-96.

DC (1906) *Descriptive Catalogue of Derbyshire Charters.* By Isaac Herbert Jeayes. London.

Domesday Book (1978) Derbyshire vol. 27. Ed. by Philip Morgan. Chichester.

EHD (1975). *English Historical Documents.* General Editor David C. Douglas. *English Historical Documents 1187-1327.* Vol. III. Edited by Harry Rothwell. London.

EHD (1969) *English Historical Documants.* General Editor: David C. Douglas. *English Historical Documants 1327-1485.* Vol. IV. Edited by A. R. Myers.

FHCD (1886). *Feudal History of County of Derby.* By John Pym Yeatman. London. vol. I-II.

Feudal Aids (1899). *Inquisition and Assessments Relating to Feudal Aids A. D. 1284-1431.* Vol. I. Prepared under the Superintendence of Deputy Keeper of the Records. London.

Feudal Aids (1920) *Inquisitiuon and Assessments Relating to Feudal Aids.* A. D. 1284-1431. Vol. VI. York and Additions. Public Record Office. Prepared under the Superintendence of the Deputy Keeper of the Records. London.

Littleton (1985) *Littleton's Tenures in English.* Edited by Eugene Wambaugh. Colorado. Reprint. Eredeti kiadás: Washington 1903.

Riden, Phillip, (1978) *The Population of Derbyshirein 1563.* : Journal of Derbyshire Archeological, Natural and Historical Society. XCVIII. 61-71.

SECH (1972) *Sources of English Constitutional History.* Vol. I. Edited and Translated by Carl Stephenson and Frederick George Marcham. London.

Topham, John, (1784) *Subsidy Roll of 51 Edward III.* : Archeologia. 337-347.

Bibliográfiák, indexek:

Exchequer K. R. Lay Subsidy Rolls, (1969) Part I. Bedford – Essex. List and Index Society. Volume 44. (E. 179) London.

Graves, (1975) *Bibliography of English History*. Vol. I. II.

Guseppi, M. S. (1924) *Guide to the Public Record Office*. Vol. I-II-III. London.

Select Catalogue of Unpublished Search Room Lists in the Public Record Office , (1969) List and Index Society. Vol. I. London.

Omerod, James, (1930) *Derbyshire. A Select Catalogue of Book about the County*. Derby.

Szótárak, segédtudományi szakkönyvek:

Anglo-Normann Dictionary, (1992) Edited by William Rothwell – Louise W. Stone – T. B. W. Reid. London.

Baxter, J. H. and Johnson, Charles, (1934) *Medieval Latin Word List from British and Irish Sources*. London.

Bristow, Joy , (1994) *The Local Historian's Glossary and Vade Mecum*. Oxford.

Cassel's Concise Latin-English Dictionary, (1982) Compiled by D. P. Simpson. London.

DEPN (1991) *Dictionary of English Place Names*. Ed. by A. D. Mills. Oxford.

Dictionary of Medieval Latin from British Sources. Fascicule I. (1975), II. (1981), III. (1986) prepared by R. E. Latham. Fascicule IV. (1989), V. (1997) prepared by D. R. Howell. Oxford.

DNP (1951-52) *The Place-Names of Derbyshire*. General Editor: A. H. Smith. Vol. XXIX. For 1951-52. By Kenneth Cameron. Cambridge 1959. Part I-II-III.

Gillespie, James L.; (1998) *Poll Tax*. In: Medieval England an Encyclopedia. Editors: Paul E. Szarmach, M. Teresa Tavormina, Joel T. Rosenthal. New York & London.

Handbook of British Chronology, (1986) Edited by E. B. Fryde, D. E. Greenway, S. Porter, I. Roy. London.

Handbook of Dates for Students of English History, (1991) Edited by C. R. Cheney. Cambridge.

Halliwell, James Orchard, (1847) *Dictionary of Archaisms and Provincialisms*. Vol. I-II. London.

Johnson, Charles – Jenkinson, Hilary, (1915) *English Court Hand A. D. 1066-1500*. Oxford.

The Law Dictionary of the British Law, (1820) By Thomas Edlyne Tomlins. London. Vol. I-II.

Lewis, Charlton, T. – Short, Charles, (1886) *A Latin Dictionary*. Oxford.

Lewis, Samuel, (1831) *A Topographical Dictionary of England*. Vol. II. London.

Martin, Charles Trice, (1910) *The Record Interpreter: A Collection of Abbreviation Latin Words*. London.

Munby, Lionel, (1988) *Reading Tudor and Stuart Handwriting*. Reprinted 1997. Chichester, Sussex.

The New Encyclopaedia Britannica Micropaedia, (1991) Vol. IV. London.

Newton, K. C., (1971) *Medieval Local Records. A Reading Aid*. London.

Osborn's Concise Law Dictionary, (1993) Edited by Leslie Rutherford and Sheila Bone. London.

Preston, Jean F. – Yeandle, Laetitia, (1992) *English Handwriting 1400-1650*. New York.

Revised Medieval Word-List From British and Irish Sources (1965) Prepared by R. E. Latham. London.

Steinberg, S. H., and I. H. Evens, (1974) *Steinberg's Dictionary of British History*. First published 1963. London. First published in paperback 1974 Bungay, Suffolk.

Wright, Andrew – Martin, Charles Trice, (1879) *Court Hand Restored*. London.

Zupko, Ronald Edward, (1968) *A Dictionary of English Weights and Measures From Anglo-Saxon Times to the Nineteenth Century*. Madison, Milwaukee and London.

Térképek:

Bartholomew, J., (1952) *Bartholomew's Revised Half-inch Map, Vale of Trent, Great Britain*, sheet 24., Peak District, Great Britain, sheet 29. Edinburgh.

Blaeu J., (MDCLXII). Geographiae Blavianae, vol. V. Amsterdam.

DNP (1951-52) *The Place-Names of Derbyshire*. General Editor: A. H. SMITH. Vol. XXIX. For 1951-52. By KENNETH CAMERON. Cambridge 1959. Térképmelléklet.

Greenwood, C., and I., (1825) *Map of the County of Derby*, London.

Morden, R., (1695) *Map of Darbyshire*.

Sanderson, G., (1836) *Map of the County of Derby*, Mansfeld.

Saxton, R., (1974). *Saxton Survey of England and Wales with a Facsimile of Saxton s Wall-map of 1583*. Amsterdam. XI. metszet.

Feldolgozások:

Bárány Attila, (1999) *Az "elkorcsosult feudalizmus" az angol történetírásban*. Történeti tanulmányok Studia Mickolcinensia 3. 58-73.

Bennett, H. S., (1967) *Life on the English Manor 1150-1400*. Cambridge.

Beresford, M. W. and Finberg, H. P. R., (1973). *English Medieval Boroughs*. Newton Abbot.

Bestall, J. M., (1974) *History of Chesterfield*. Chesterfield.

Bradshaw Bowles, C. E., (1906) *The Bradshawes of Bradshaw. II.*: Journal of the Derbyshire Archeological, Natural and Historical Society. 1903/XXV. 13-58.

Brown, A. L., (1989) *The Governance of Medieval England 1272-1461*. London.

Bellamy, J. G., (1989) *Bastard Feudalism and the Law*. London.

Carpenter, Christine, (1986) *The Fifteenth-Century English Gentry and their Estates*. In: Gentry and lesser Nobility in Late Medieval Europe. Ed. by Michael Jones. New York.

Cheyney, E. P., (1900) *The Disappearance of English Serfdom.*: English Historical Review. 1900/I. 20-37.

Coss, P. R., (1998), *Gentry*. In: Medieval England an Encyclopedia. Editors: Paul E. Szarmach, M. Teresa Tavormina, Joel T. Rosenthal. New York & London.

Coulton, G. G., (1925) *The Medieval Village*. Cambridge.

Crook, David, (1982) *The later eyres.*: The English Historical Review. 1982. Vol. XCVII. No. 383. 1982/April. 241-268.

Currey P. H., (1916) *Bolsover Castle.*: Journal of Derbyshire Archeological and Natural History Society. 1916/XXXVIII. 1-3.

Cutts, Edward L., (1970) *Parish Priests and their People in the Middle Ages in England.* New York. Reprinted from the edition of 1898, London.

Dashwood, Fane, (1889) *Melbourne Castle and Park.*: Journal of Derbyshire Archeological and Natural History Society. 1889/XI. 132-134.

Davenport, Frances G., (1900) *Decay of Villeinage in East Anglia.*: Transaction of the Royal Historical Society 1900/ NS vol. 123-141.

Davies, Godfrey, (1959) *The Early Stuarts 1603-1660*. Oxford.

Denholm-Young, N., (1969) *The Country Gentry in the Fourtheenth Century*. Oxford.

Douglas, David C., (1964) *William the Conqueror*. Berkeley and Los Angeles.

Duffield Excavation (1957) Journal of Derbyshire Archeological and Natural History Society 1957/ LXXIX. 18-19.

Deyr, C. C., (1985) *Power and Conflicte in the Medieval English Village*. In: Medieval Village. Ed. by Della Hooke. Oxford.

Dyer, Christopher, (1989) *Standards of living in the later Middle Ages*. Cambridge.

Fisher, F. N., (1938) *Horston Castle; its Governors from the 12th to the 16th centuries.*: Journal of Derbyshire Archeological and Natural History Society 1938/LIX; NS XII. 1-13.

Fisher, F. N., (1953) *Notes on the manorial History of Horsley.*: Journal of Derbyshire Archeological and Natural History Society 1953/ LXXIII. 36-66.

Flecher, J. M. J., (1908) *Sir Sampson Meverill of Tidiswell, 1388-1462.*: Journal of Derbyshire Archeological and Natural History Society. 1908/XXX. 1-25.

Gray, Howard, L., (1934) *Incoms from Land in England in 1436*. English Historical Review. XLIX. 607-639.

Green, J. R., (1894) *Town Life in the Fifteenth Century*. Vol. I-II.

Given-Wilson, C., (1987) *The English Nobility in the Late Middle Ages*. London.

Hadwin, J. F., (1981) *Notes and Documents. Tha last royal tallage*. The English Historical Review. 1981. Vol. XCVI. No. 379. April. 344-358.

Handley, Dawn M., (1996) *Multiple estates and the origins of the manorial structure of the northern Danelaw.*: Journal of the Historical Geography 1996/1. 22. 1-15.

Harvey, P. D. A., (1998) *Serfs and Villeins*. In: Medieval England an Encyclopedia. Editors: Paul E. Szarmach, M. Teresa Tavormina, Joel T. Rosenthal. New York, London. (692-693).

Haverkamp, Alfred, (1992) *Medieval Germany 1056-1273.* Translated by Helga Braun and Richard Mortimer. Oxford.

Hearnshaw, F. J. C., (1908) *Leet Jurisdiction in England. Southampton*. Publication of the Southampton Record Society. Southampton.

Holdsworth, W., (1966) *A History of English Law*. Vol. I-XVI. London.

Holt, J. C., (1992) *Magna Carta*. Cambridge.. Second Edition. London.

Hope, John, (1889) *The Castle of the Peak, and the Pipe Rolls.*: Journal of Derbyshire Archeologiacal, Natural and Historical Society. 1889/XI. 120-126.

Hunnisett, R. F., (1986) *The Medieval Coroner*. First published 1961. Holmes Beach, Florida.

Jacob, E. F., (1961) *The Fifteenth Century 1399-1485*. In: The Oxford History of England, Edited by Sir George Clark. Vol. VI. Oxford.

James, N. G. D., (1977) *A History of English Forestry*, Oxford.

Jewell, Helen M., (1972) *English Local Administration in the Middle Ages*. New York.

Jones E. D., (1992) *The Medieval Leyrwite: A Historical Note on Female Fornication.*: The English Historical Review. Vol. CVII. No. 425. 1992/October. 945-953.

Jurkowski, M. - Smith, C. L. - Crook, D., (1998) *Lay Taxes in England and Wales 1188-1688*. PRO Publications. Public Record Offife Handbook No. 31. Kew, Richmond.

Keen, Maurice, (1990) *English Society in the Later Middle Ages 1348-1500.* Harmondsworth.

Kerry, Charles, (1892) *Codnor Castle, and its Ancient Owners*: Journal of Derbyshire Archeologiacal, Natural and Historical Society. 1892/XIV. 16-33.

Maddicott, J. R., (1978) *The County Community and the Making of Public Opinion in Fourteenth-Century England.*: Transaction of the Royal Historical Society. Fifth series. Vol. 28/1978. 27-43.

Maitland, F. W. and Pollock, F., (1898) *The History of English Law*. Second edition. Vol. I. Cambridge.

McFarlane, K. B., (1943-45) *'Bastard Feudalism'*: Bulletin of the Institute of Historical Research. 1943-45. Vol. XX. 161-180.

McFarlane, K. B., (1973) *The Nobility of Later Medieval England*. Oxford.

Morgan, D. A. L., (1986) *The Individual Style of the English Gentleman*. In: Gentry and English Gentleman. Edited by Michael Jones. Gloucester. New York.

Morris, William Alfred, (1910) *The Frankpledge System*. New York, London Bombay and Calcutta.

Nichols, Francis Morgan, (1863) *On Feudal and Military Knighthood*. Archeologia. XXXIX. 189-244.

North, Tim, (1986) *Legerwite in the Thirteenth and Fourteenth Centuries*.: English Historical Review. 1986/May. No. 111. 3-16.

Page, Thomas Walker, (1900) *The End of Villeinage in England*. Publications of the American Economic Assotiation. Third Series. 1900. Vol. I. No. 2. May.

Plucknett, T. F. T., (1954) *The Medieval Bailiff*. London.

Powell, J. Enoch - Wallis, Keith, (1968) *The House of Lord in the Middle Ages*. London.

Powicke, F. M., (1940) *Introductory Note*. In: The Administration History of the Honor of Leicester in the Fourteenth Century. By Levi Fox. Leicester.

Powicke, F. M., (1953) *The Thirtheenth Century 1216-1307*. In: The Oxford History of England. Edited by G. N. Clark. Oxford.

Putnam, Bertha Haven, (1929) *The Transformation of the Keepers of the Peace into the Justices of the Peace 1327-1380*. Transaction of the Royal Historical Society 4 th series XII. 1929. 19-47.

Roberts, Brian K., (1977) *Rural Settlement in Great Britain*. Folkestone.

Roffe, David, (1986) *Origin of Derbyshire*.: Journal of Derbyshire Archeologiacal, Natural and Historical Society. 1986/CVI. 102-114.

Roskell, J. S., (1962) *Sir Richard Vernon of Haddon, Speaker in the Parliament of Leicester, 1426*.: Journal of Derbyshire Archeologiacal, Natural and Historical Society. 1962/LXXXII. 43-53.

Rowley, Trevor, (1988) *The High Middle Ages 1200-1550*. The making of Britain in Paladin Books. Glasgow.

Russel, Conrad, (1962) *The Ship Money Judgments of Bramston and Davenport.*: English Historical Review Vol. LXXVII. No. 303. 1962/April. 312-318.

Russel, Joshiah Cox, (1948) *British Medieval Population*. New Mexico, Albuquerque. (University Microfilms International) Ann Arbor, Michigan, USA, London, England 1979.

Sanders, I. J., (1960) *English Baronies*. OXFORD.

Scheduled Ancient Monuments in Derbyshire. (1957) Journal of Derbyshire Archeologiacal, Natural and Historical Society. 1957/ LXXVII. 33-35.

Stenton, Doris Mary, (1965) *English Society in the Early Middle Ages*. London.

Stenton, Frank, (1943) *Anglo-Saxon England*. In: The Oxford History of England. Edited by Sir George Clark. Oxford. Second Edition 1947.

Stenton, Frank, (1961) *The First Century of English Feudalism 1066-1166*. Oxford.

Titow, Jan Z., (1998) *Manorialism (Manoryal System)* In: Medieval England an Encyclopedia. Editors: Paul E. Szarmach, M. Teresa Tavormina, Joel T. Rosenthal. New York, London. (477-478).

VHC (1907) *The Victoria History of Counties of England.* Ed. by William Page. *A History of Derbyshire.* vol. II. London.

Wedgwood, Joshiah C., (1936) *History of Parliament. Biographies of the Members of the Commons House 1439-1509*. In collaboration with Anne D. Holt. London.

Wright, Susan M., (1983) *The Derbyshire Gentry in the Fifteenth Century*. Chesterfield.

Rövidítések

b. berewick, berewite

d. dénár

F, Ł font

f. feudum

f. m. feudum militis

i. c. in capite

in soc. in socagio

k. község

lib. ten. liberum tenementum

M. manor

m. márka

p. parókia, parish

S. soke

s. shilling

Anglia uralkodói a normann hódítástól az újkor kezdetéig:

1066-1087 I. (Hódító) Vilmos

1087-1100 II. Vilmos

1100-1135 I. Henrik

1135-1154 Blois István

1154-1189 II. Henrik

1189-1199 I. (Oroszlánszívű) Richárd

1199-1216 (Földnélküli) János

1216-1272 III. Henrik

1272-1307 I. Edvárd

1307-1327 II. Edvárd

1327-1377 III. Edvárd

1377-1399 II. Richárd

1399-1413 IV. Henrik

1413-1422 V. Henrik

1422-1461 VI. Henrik

1461-1483 IV. Edvárd

1483 V. Edvárd

1483-1485 III. Richárd

1485-1509 VII. Henrik

1509-1547 VIII. Henrik